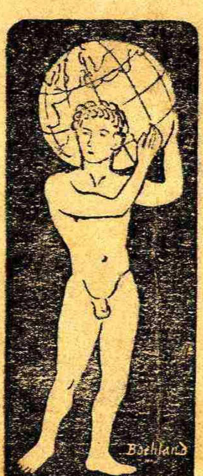
Ο ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΑΙΩΝ

ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

1-2

ΦΕΒΡ - ΜΑΡΤΙΟΣ 1942 ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΡΙΣΤΟΣ ΚΑΜΠΑΝΗΣ

ΑΘΗΝΑΙ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΝΤΑΞΙΣ: ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΚΥΡΙΑΚΗΣ

Ο ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΑΙΩΝ

ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗ - ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ - ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ
ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΣΑ ΕΙΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΕΚΑΣΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ἔτος Α΄.	Φεβρουάριος—Μάρτιος 1942	Τεῦχος 1ον - 2ον

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΡΙΣΤΟΣ ΚΑΜΠΑΝΗΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΝΤΑΞΙΣ: ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΚΥΡΙΑΚΗΣ

Συνδρομαὶ Ἐσωτερικοῦ

Ἐτησία	Δραχμαὶ	1.000.—
Ἑξάμηνος	»	600.—
Διὰ Δήμους, Κοινότητας, Ὀργανισμοὺς Τραπέζας κ.λ.π.	Δραχμαὶ	1.500.—

Τιμὴ ἑκάστου τεύχους Δρχ. 100.—

Διὰ πᾶν ἀφορῶν τὴν Σύνταξιν ἀπευθυντέον πρὸς τὸν κ. ΑΡΙΣΤΟΝ ΚΑΜΠΑΝΗΝ

Διὰ τὴν διαχείρισιν ἀπευθυντέον πρὸς τὴν Διαχείρισιν τοῦ «ΕΙΚΟΣΤΟΥ ΑΙΩΝΟΣ»

ΓΡΑΦΕΙΑ: ΟΔΟΣ ΜΑΣΣΑΛΙΑΣ 24 — ΑΘΗΝΑΙ ΑΡΙΘ. ΤΗΛΕΦ. 31.628

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ο ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΑΙΩΝ

ΕΤΟΣ Α΄. — ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ - ΜΑΡΤΙΟΣ 1942 — ΤΕΥΧΟΣ 1ον - 2ον

"Ο ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΑΙΩΝ"

Ἡ Ἔκδοσις «τοῦ Εἰκοστοῦ Αἰῶνος» ἀναβληθεῖσα ἐπὶ μικρὸν χρονικὸν διάστημα ἐκ λόγων τεχνικῶν, πραγματοποιεῖται σήμερον: Ἱκανοποιεῖ ἡ ἔκδοσις αὐτὴ πνευματικὴν ἀνάγκην ὑφισταμένην ἀπὸ πολλοῦ,— τὴν ἀνάγκην τῆς στενωτέρας ἐπαφῆς καὶ ἐπικοινωνίας τῶν πιστευόντων, ὅτι ἐκ τοῦ ἀγῶνος τὸν ὁποῖον διεξάγουν αἱ Δυνάμεις τοῦ Ἄξονος ἐναντίον τοῦ ὑπανθρωπικοῦ μπολσεβικισμοῦ καὶ τῶν καπιταλιστικῶν δημοκρατιῶν, ποὺ ἥνωσαν τὰς τύχας των μὲ τὸν μπολσεβικισμόν, θὰ προκύψῃ νέος κόσμος ὑγιέστερος ἠθικῶς, συμπαγέστερος καὶ δικαιότερος. Κόσμος ἐμπνευσμένος ἀπὸ τὰ ἰδανικὰ τῶν δύο Εὐρωπαϊκῶν ἐπαναστάσεων, τῆς Φασιστικῆς καὶ τῆς Ἐθνικοσοσιαλιστικῆς καὶ τῶν συναφῶν κινήσεων, αἱ ὁποῖαι ἐχρωμάτισαν ζωηρῶς τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τοῦ 19ου καὶ τοῦ 20οῦ αἰῶνος. Ἡ Εὐρώπη θὰ ἐπανεύρῃ ἑαυτήν, ἡ Εὐρωπαϊκή μας συνείδησις θὰ ἐκνικήσῃ τὰς παρεξηγήσεις τοῦ παρελθόντος, ὅταν οἱ Ἀγγλοσάξωνες δὲν θὰ δύνανται νὰ δημιουργοῦν, ἐκ λόγων ἰδιοτελείας, ἀθεραπεύτους ἀντιθέσεις μεταξὺ τῶν Εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Ἡ ἔκδοσις «τοῦ Εἰκοστοῦ Αἰῶνος» εἰς τὰς Ἀθήνας, αἱ ὁποῖαι ὑπῆρξαν ἡ κοιτὶς τοῦ πρώτου Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, εἶναι οὕτω ὑποβλητικὴ καὶ συμβολική: Καλούμεθα οἱ Ἕλληνες, ὡς οἱ παλαιότεροι Εὐρωπαῖοι, ν' ἀγωνισθῶμεν μὲ τὰ ὅπλα τοῦ πνεύματος ὑπὲρ τῶν πολιτιστικῶν ἀξιῶν, αἱ ὁποῖαι ἐμορφώθησαν διὰ πρώτην φορὰν ἐδῶ, καὶ τὰς ὁποίας ἐζήτησε νὰ καταλύσῃ ὁ μπολσεβικισμός, αὐτὴ ἡ κίνησις ἐπιστροφῆς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ κτῆνος.

Ἡ Ἑλλὰς πρὸ μιᾶς περίπου διετίας εὑρεθεῖσα, συνεπείᾳ σφάλματος τῶν ἡγετῶν της, ἀντιμέτωπος ἐκείνων, μετὰ τῶν ὁποίων ἔπρεπε νὰ συνεργάζεται, ὀφείλει συνερχομένη εἰς ἑαυτὴν νὰ κα-

τανοήση βαθύτατα τὴν ἀλήθειαν ὅτι : Μὲ τὴν βοήθειαν τῶν Δυνάμεων τοῦ Ἄξονος, θὰ εὕρῃ τὴν θέσιν της ὑπὸ τὸν ἥλιον, ἐντὸς τῆς ἀνοικοδουμένης Εὐρώπης. Δὲν εἶναι καλοὶ Ἕλληνες οἱ θρηνοῦντες ὡς ἄλλοι Ἱερεμίαι ἐπὶ τῶν ἐρειπίων, καὶ μὴ ἐπιτρέποντες τὴν διαλλαγὴν πρὸς τὴν νέαν πραγματικότητα.

Ὡμιλήσαμεν ἀνωτέρω περὶ κακῶν ὁδηγῶν, ἡγετῶν ἀπερισκέπτων. Ὁ παγκόσμιος πόλεμος τοῦ 1914—1918, ἀπὸ τὸν ὁποῖον οἱ Ἕλληνες ἠθέλησαν νὰ μείνουν μακράν, ἀλλ' εἰς τὸν ὁποῖον ἄκοντες ἐνεπλάκησαν, ἐσυνεχίσθη ἀπὸ μίαν ὑπερπόντιον Ἑλληνικὴν ἐκστρατείαν τερματισθεῖσαν μὲ τὴν καταστροφὴν τοῦ 1922. Τὴν χρεωστοῦμεν, ὅπως καὶ τὴν σημερινήν μας καταστροφὴν εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Οἱ ἀποστείλαντες ἡμᾶς εἰς τὰ ἐδάφη ἐκεῖνα, δὲν μᾶς ἐβοήθησαν νὰ μείνωμεν ἐκεῖ,— δὲν μᾶς ἐπέτρεψαν ν' ἀποχωρήσωμεν ἐγκαίρως, δὲν μᾶς ἐβοήθησαν, κατὰ τὴν ὥραν τῆς τραγικῆς ἥττης, νὰ φύγωμεν. Εἶναι οἱ ἐμπνευσταὶ τῆς λεγομένης Βαλκανικῆς συμμαχίας, τῆς ὀλεθρίας αὐτῆς πολιτικῆς οὐτοπίας, τῆς ἀνεδαφικῆς συλλήψεως, ἡ ὁποία μᾶς κατέστησε, φυσικά, ὑπόπτους εἰς τοὺς ἰσχυροὺς γείτονάς μας.

Ἀπὸ τὴν δευτέραν αὐτὴν καταστροφὴν χρειάζεται ἐργασία κολοσσιαίας ἐκτάσεως, διὰ ν' ἀνακύψωμεν. Πρέπει νὰ βοηθήσωμεν ἡμᾶς αὐτούς. Ὀφείλομεν νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὴν ἐν μέσῳ πολέμῳ, καὶ παρὰ τὰς ἐκ τούτου φροντίδας, παρεχομένην εἰς ἡμᾶς βοήθειαν ἀπὸ τὰς Δυνάμεις τοῦ Ἄξονος. Εἶναι πρωτίστως ἀνάγκη νὰ συμφιλιώσωμεν τοὺς ὁμοεθνεῖς μας πρὸς τὴν ἰδέαν, ὅτι ὑπῆρξεν ἔγκλημα—κάτι περισσότερον : σφάλμα—ἡ ἐδῶ πρόσκλησις τῶν Ἄγγλων, ἡ ἀνερμάτιστος πολιτικὴ ποὺ μοιραίως ἀπέληξεν εἰς τὴν πρόσκλησιν τῶν Ἄγγλων. Ὅλα ὅσα ἐπηκολούθησαν εἶναι συνέπεια αὐτοῦ τοῦ σφάλματος. Οἱ Ἄγγλοι ἤρχισαν πολὺ πρὸ τοῦ πολέμου διαφθείροντες τὰς ψυχάς μας. Οἱ Ἄγγλοι ἠργάσθησαν, ὅπως δηλητηριάσουν τὰς πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς γείτονας σχέσεις μας. Οἱ Ἄγγλοι φεύγοντες διὰ τῆς Ἑλλάδος δὲν ἄφησαν τίποτε ὄρθιον. Κατέστρεψαν τὸ σιδηροδρομικὸν καὶ τὸ ὁδικόν μας δίκτυον, ἀφήρεσαν ὅλα τὰ πλωτὰ μας μέσα. Τὰ ἐννέα δέκατα τῶν δυσχερειῶν, τὰς ὁποίας ἀντιμετωπίζομεν καὶ θ' ἀντιμετωπίζωμεν, εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν Ἀγγλικῶν ἐνεργειῶν. Ἰδοὺ προφανὴς ἀλήθεια, διὰ τὴν ὁποίαν ἐν τούτοις χρειάζεται ἐργασία ὅπως γίνῃ αὕτη κοινὴ εἰς ὅλους τοὺς Ἕλληνας. Χρειάζεται ψυχικὴ ἀπολύμανσις, ἀποτοξίνωσις πνευματική. Δι' αὐτὴν θὰ ἐργασθῶμεν. Ἡ βελτίωσις τῆς τύχης μας θ' ἀρχίσῃ μὲ τὴν μεταβολὴν τρόπου

σκέψεως. Καὶ δὲν ἀρκεῖ ὀλίγοι Ἕλληνες νὰ σκέπτωνται καλά. Πρέπει νὰ ἀφυπνιθοῦν ὅλοι οἱ Ἕλληνες.

Ἡ ἐπικράτησις τοῦ Σκυθικοῦ μπολσεβικισμοῦ θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν μεταβολὴν εἰς Ρωσσικὰ κυβερνεῖα μεγάλων τμημάτων τῆς Εὐρώπης. Καὶ πρωτίστως τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου. Ἡ γλῶσσα μας θ' ἀπέθνησκε βραδὺν θάνατον. Αἱ ἐκκλησίαι θὰ μετεβάλλοντο εἰς καφωδεῖα ἢ κινηματογράφους. Τὰ μνημεῖα τοῦ παρελθόντος θὰ ἐκρημνίζοντο. Ὁ ἄνθρωπος θὰ ὑπεβιβάζετο. Καὶ ἄν, ἀντὶ τοῦ μπολσεβικισμοῦ, ἐπεκράτει ὁ Ἀγγλοσαξωνισμὸς ὁ σύμμαχος ἤδη καὶ συμπαραστάτης του, ἡ Εὐρώπη θὰ ἐβαλκανοποιεῖτο. Καὶ εἰς τὴν Γενεύην θὰ ἐστήνετο πάλιν μία νωθρὰ Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν ὡσὰν ἐκείνην τοῦ Οὐΐλσωνος, διὰ νὰ ὁδηγήσῃ σὺν τῷ χρόνῳ εἰς νέους πολέμους. Αὐτοὺς τοὺς δύο κινδύνους ἀπέτρεψαν αἱ Δυνάμεις τοῦ Ἄξονος καὶ τοῦ Τριμεροῦς μὲ τὰς νίκας των εἰς τὴν Ρωσσίαν, τὴν Μεσόγειον καὶ τὸν Εἰρηνικόν. Αὐταὶ καὶ ἄλλαι νῖκαι θὰ καταστήσουν δυνατὴν τὴν δημιουργίαν συντεταγμένης Εὐρώπης, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλλὰς ὅπου ὑπετυπώθη ὁ πρῶτος Εὐρωπαϊκὸς πολιτισμός, θὰ εὕρῃ τὴν θέσιν της, παρὰ τὰ σφάλματα τῶν ἀστοχησάντων ἡγετῶν της καὶ μὲ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι οἱ Ἕλληνες θὰ ἀντιληφθοῦν, ὅτι δὲν εἶναι τὰ μεταναστευτικὰ ἐμβάσματα μόνον ποὺ θὰ καταστήσουν δυνατὴν τὴν εὐημερίαν των, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ ἀξιοποίησις τῆς Ἑλληνικῆς γῆς καὶ ἡ ἄοκνος ἐθνικὴ ἐνέργεια.

Ἀπὸ τὰς σελίδας τοῦ πρώτου τεύχους «τοῦ Εἰκοστοῦ Αἰῶνος» παρελαύνουν ἄρθρα καὶ μελέται ἡγετικῶν φυσιογνωμιῶν τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ κόσμου, πολιτικῶν, διπλωματῶν, καθηγητῶν, καλλιτεχνῶν, δημοσιολόγων, λογοτεχνῶν. Ἡ ἀνάγκη τῆς φιλοξενίας τόσων ὑπερόχων συνεργατῶν, μᾶς ὑπεχρέωσε νὰ περιορίσωμεν εἰς τὸ πρῶτον τεῦχος τὴν Ἑλληνικὴν συνεργασίαν, ἡ ὁποία εἰς ἑπόμενα τεύχη θὰ εἶναι πλουσιωτέρα. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐκφράζομεν τὴν εὐγνωμοσύνην μας εἰς τοὺς ὑπερόχους ξένους συνεργάτας, οἱ ὁποῖοι ἔδωκαν πανηγυρικὸν χαρακτῆρα εἰς τὸ πρῶτον τεῦχος «τοῦ Εἰκοστοῦ Αἰῶνος», καὶ κατέστησαν τὴν μηνιαίαν αὐτοῦ ἐπιθεώρησιν ἀληθὲς κάτοπτρον τῆς συγχρόνου ζωῆς εἰς ὅλας της τὰς λαμπρὰς ἐκδηλώσεις, ὑποβοηθοῦντες τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν κατανόησιν τῶν ζητημάτων τοῦ παρόντος, καὶ τοῦ ἀμέσου μέλλοντος.

Η ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ

Η ΓΕΡΜΑΝΙΑ ΚΑΙ Η ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ

Τοῦ Πρεσβευτοῦ Δρος PAUL SCHMIDT

Ὁ Πρέσβυς Δρ. Σμὶτ εἶναι ὁ Διευθυντὴς τοῦ Τμήματος Ἐξωτερικοῦ Τύπου τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν ἐν Βερολίνῳ. Αἱ ἀπόψεις, τὰς ὁποίας ἀναπτύσσει κατωτέρω ἐπὶ τοῦ τόσον σημαντικοῦ διὰ τὴν Ἑλλάδα προβλήματος τῆς Μεσογείου, εἶναι τόσον μᾶλλον ἐνδιαφέρουσαι, ὅσον ὁ Δρ. Σμὶτ ἀπὸ ἐτῶν ἀνήκει εἰς τὸ ἐπιτελεῖον τῶν στενωτέρων συνεργατῶν τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τοῦ Ράϊχ Φὸν Ρίμπεντροπ.

Η ΣΥΝΤΑΞΙΣ

Ὁ Ἄξων εἶναι σήμερον τὸ κέντρον δυνάμεως καὶ ἀκτινοβολίας διὰ τὴν Εὐρώπην. Ἐξ αὐτοῦ ἀπορρέει ἡ σύνολος διαμόρφωσις πασῶν τῶν πολιτειακῶν καὶ κοινωνικῶν σχέσεων. Ἡ μεταξὺ Γερμανίας καὶ Ἰταλίας συμμαχία, ἐπὶ τῆς ὁποίας βασίζεται, στηρίζεται εἰς στενῶς συγγενευούσας ἐπαναστάσεις, μὲ ἰδίαν κοσμοθεωρίαν, καὶ εἰς τὸ σύστημα τῆς ἡγεσίας ἀνθρώπων, τοῦ ὁποίου φορεῖς εἶναι δύο ἄνδρες συνδεόμενοι διὰ φιλίας. Εἰς τὰς ἐπαναστατικὰς δυνάμεις τῶν ζωτικῶν μορφῶν των ἀντιστοιχεῖ ἡ διὰ τὴν ἱστορίαν ἐντελῶς νέα διαμόρφωσις τῶν ἐθνικῶν καὶ λαϊκῶν των σχέσεων.

Ὁ Ἄξων δέον νὰ δώσῃ εἰς τὴν Εὐρώπην τὴν νέαν τάξιν, διότι μελλοντικῶς ἡ Εὐρώπη θὰ δυνηθῇ νὰ ζήσῃ μόνον ὑπὸ τὰς φασιστικὰς καὶ ἐθνικοσοσιαλιστικὰς μορφὰς ζωῆς, δεδομένου ὅτι αἱ δυτικοευρωπαϊκαὶ ἀρχαὶ τοῦ φιλελευθερισμοῦ ἔπαυσαν νὰ εἶναι κατάλληλοι διὰ τὴν κατανόησιν τῶν ἀναγκῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς ζωῆς. Ὅπως τὰ δύο ἔθνη εὑρέθησαν ἐνώπιον ἑνὸς τεραστίου ἔργου ἐκ θεμελίων ἀνασυγκροτήσεως εἰς τὸ ἐσωτερικόν των, οὕτω καὶ ἐν τῷ Εὐρωπαϊκῷ συστήματι κρατῶν εὑρίσκονται ἐνώπιον ἑνὸς βαθύτατα ἐπαναστατικοῦ καθήκοντος.

Ἐξωτερικῶς ἡ ἐπανάστασις αὕτη συντελεῖται κατὰ τῶν ἐν τῇ συνθήκῃ τῶν Βερσαλλιῶν ὑπὸ τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων δημιουργηθέντων θεσμῶν, οἱ ὁποῖοι προωρίζοντο νὰ ἐξυπηρετήσουν τὴν διατήρησιν τῆς κυριαρχίας τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, πρὸ παντὸς ὅμως τὰς πνευματικὰς βάσεις τῆς κυριαρχίας των. Ὁ ἀγὼν ἐν τούτοις τοῦ Ἄξονος ὑπερακοντίζει κατὰ πολὺ τὴν ἐκκαθάρισιν τῶν Βερσαλλιῶν καὶ τῶν κλάδων των, διότι καθορίζεται ἀπὸ ἰδέας, αἱ ὁποῖαι προβαίνουν εἰς τὴν νέαν, ἐκ βάσεων, ἀξιολόγησιν

ὁλοκλήρου τῆς κοινωνικῆς, ἐθνικῆς καὶ διεθνοῦς ζωῆς, τὴν ὁποίαν ὡς ἐκ τούτου θὰ διαμορφώσῃ ἐκ νέου.

Μία τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν μας εἶναι ὅτι ἓν ἔθνος καὶ μία ὁμὰς ἐθνῶν ζοῦν μόνον, ἐφ᾽ ὅσον ἕκαστον μέλος ἔχει δι᾽ ἑαυτὸ τὴν δύναμιν πρὸς ὑγιᾶ ζωὴν καὶ ἐφ᾽ ὅσον τοιουτοτρόπως μία ὁμὰς δύναται, ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν, ν᾽ ἀποτελέσῃ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἱστορικὸν πλάσμα. Πάντοτε, ὁσάκις παρεβιάσθη ὁ νόμος οὗτος, ἡ Εὐρώπη εὑρέθη πνευματικῶς ὅσον καὶ πολιτικῶς εἰς τὸ χεῖλος τῆς παρακμῆς, εἴτε διότι τὰ μέλη ἐλησμόνησαν τὸ σύνολον καί, ἐν τῇ μύωπι αὐτοπεποιθήσει καὶ ὑπερτιμήσει τῶν ἰδίων δυνάμεων, ἔβλεπαν μόνον ἑαυτά, εἴτε διότι τὰ μέλη ὑπετιμῶντο, καὶ αἱ κραυγαὶ ὑπὲρ τοῦ «Εὐρωπαίου» ἐκάλυπταν καὶ κατέπνιγαν τὰς προϋποθέσεις τῆς πολιτικῆς φύσεως, τὸν ἐθνισμὸν καὶ τὴν φυλήν, μὲ ἀποτέλεσμα τὸ ἐγκεφαλικὸν προϊὸν «παγκόσμιος οἰκονομία» ἢ «Πανευρώπη». Ὁ ἀναπολῶν τὴν πνευματικὴν ἱστορίαν τῆς σεβασμίας αὐτῆς Εὐρώπης, θὰ εὕρῃ πολλὰς ἐπικυρώσεις τῆς ἀπόψεως ταύτης, ἀδιάφορον ἂν ἔχῃ ὑπ᾽ ὄψιν του τὰς μεγάλας πνευματικὰς διαμάχας τῆς πρὸ τοῦ μεσαίωνος ἐποχῆς, τὴν ἐπανάστασιν τοῦ μεσαίωνος, τὸ τεράστιον μεταρρυθμιστικὸν ἔργον τοῦ Λουθήρου, τὴν διαφώτισιν, τὸν φιλελευθερισμὸν ἢ τὸν ἐθνισμόν.

Αἱ τύχαι τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἰταλίας ἔχουν εἰς τὰς διακυμάνσεις αὐτὰς τῆς ἱστορίας μίαν ἰδιότυπον ὁμοιότητα. Τὸ τέλος τῆς εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ μεσαίωνος συνεργασίας των ἐπέφερε μετὰ τῆς ἀδυναμίας καὶ τὴν ἐσωτερικὴν κατάπτωσιν—καὶ μετὰ μίαν βραχεῖαν Ἱσπανοπορτογαλικὴν μεσοβασιλείαν—τὴν ἐπιβολὴν τῆς ἰσχύος τῶν δυτικῶν δυνάμεων, τῆς Γαλλίας ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Εὐρώπῃ, τῆς Ἀγγλίας εἰς τὴν Μεσόγειον. Ἀμφότεροι οἱ κυριαρχικοὶ χῶροι οὗτοι οὐδέποτε ὑπῆρξαν ὀργανικοὶ σχηματισμοί. Δὲν πρόκειται περὶ φυσικῶν, πρὸς ὄφελος τῆς Εὐρώπης, ἀλληλοσυμπληρουμένων σφαιρῶν δυνάμεως, ἀλλὰ περὶ αὐθαιρέτων κύκλων κυριαρχίας, μὲ ἄνευ προηγουμένου ἔλλειψιν δισταγμοῦ, δημιουργηθέντων ἐκ τῆς ἐπιτηδείας ἐκμεταλλεύσεως μιᾶς ἱστορικῆς καταστάσεως.

Ὄχι μόνον ἡ Γερμανία καὶ ἡ Ἰταλία, ἀλλ᾽ ἡ Εὐρώπη ὑπέφεραν ὑπὸ τὴν σύνθεσιν αὐτὴν τοῦ πολιτικοῦ μας χώρου. Συγκλονισθεῖσαι ἐκ τῆς ἀνάγκης καὶ ἀπὸ τὴν ἐκ τοῦ μεγάλου πολέμου νικηθεῖσαν διορατικότητα, ἡ Γερμανία καὶ ἡ Ἰταλία εὗρον ὑπὸ τὰς σημαίας τῶν ἐπαναστάσεών των τὴν ὀργανικὴν συμμαχίαν, διὰ τῆς ὁποίας ἡ διεκδίκησις τῆς ἡγεσίας εἰς μίαν κεντροευρωπαϊκὴν

ἤπειρον καὶ ἡ μεσογειακὴ αὐτοκρατορικὴ πολιτικὴ τοῦ φασισμοῦ ἀσκοῦν παράλληλον, ἀλληλοσυμπληρουμένην λειτουργίαν.

Τοιουτοτρόπως ὁ Ἄξων κατέστη ὀργανικὸς νόμος τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας τοῦ αἰῶνος μας.

Ἡ συνεργασία στηρίζεται ἐπὶ ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἁπλαῖ ὅσον καὶ ἐπαναστατικαί. Μία ἐκ τῶν κυριωτέρων εἶναι: Ὁ φίλος ἔχει κατ' ἀρχὴν δίκαιον. Καὶ αἱ ζωτικαὶ ἀνάγκαι τοῦ ἑνὸς ἀποτελοῦν ζωτικὰ ζητήματα καὶ διὰ τὸν ἄλλον. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διεμορφώθη ἡ συνεργασία κατὰ τὴν ἐπίλυσιν τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἐκείνων προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν ζωτικὰς ἀνάγκας τοῦ ἑνὸς ἢ ζωτικὰ ζητήματα τοῦ ἄλλου. Ἐκεῖ ὅπου εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν πολιτικήν μας οἱ ἀντίπαλοι προσέδωκαν ἀντιθέσεις συμφερόντων, ἢ ἐκερδοσκόπουν ἐπὶ τῆς διαλύσεως τῆς συνεργασίας συνεπείᾳ ἐλλείψεως ἐνδιαφέροντος ἐκ μέρους τοῦ ἑνὸς τῶν συμμάχων, διεψεύσθησαν, βλέποντες αὐτοί, εἰς τὴν πολιτικὴν σκέψιν τῶν ὁποίων δὲν ὑπάρχει θέσις διὰ μίαν ἀπόλυτον συμμαχίαν, ὑποδειγματικὴν πολιτικὴν συνεργασίαν. Ἡ Γερμανία ἀπετέλεσε τὸ ρῆγμα εἰς τὸ μέτωπον τῶν κυρώσεων, κατὰ τὴν παρὰ τῆς Ἰταλίας ἐπίλυσιν τοῦ ἀβησυνιακοῦ ζητήματος, καὶ ἡ Ἰταλία ὑπῆρξεν ὁ φρουρός, κατὰ τὴν Γερμανικὴν ρύθμισιν τῶν κεντροευρωπαϊκῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἦσαν ζωτικὰ διὰ τὴν ὕπαρξιν τοῦ Ράϊχ.

Οὕτω τὰ ἔτη τῆς συνεργασίας μεταξὺ Γερμανίας καὶ Ἰταλίας ἐνεφάνισαν εἰς τὸν κόσμον μίαν μοναδικὴν ἁρμονίαν. Ὡς ἐκ τούτου εἶναι εὐνόητον, ὅτι ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν προβλημάτων τῆς Εὐρωπαϊκῆς νέας τάξεως ἐκλέγομεν πρὸς ἐξέτασιν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐμφανίζει διὰ τὴν Ἰταλίαν τὴν ζωτικωτέραν σημασίαν καὶ καθορίζει τὰς γραμμὰς τῆς ἐθνικῆς της ἐξελίξεως: τὴν Μεσόγειον.

Ἂν ἡ Βαλτικὴ καὶ ἡ Βόρειος θάλασσα πληροῦν τοὺς θρύλους τῆς Γερμανίας, τὰς ἐποχὰς τῆς μεγάλης οἰκονομικῆς της ἀκμῆς καὶ τὰς περιόδους τῆς ἀναπτύξεως τοῦ θαλασσίου της ἐμπορίου μὲ μυστήριον, κάλλος καὶ πλοῦτον, τὰ παράλια τῆς Μεσογείου εἶναι οἱ μάρτυρες τῆς ἐκπολιτιστικῆς, οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς ἀναπτύξεως τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἡ Γερμανία δὲν συνορεύει γεωγραφικῶς μὲ τὴν Μεσόγειον καὶ ὡς κεντροευρωπαϊκὸς χῶρος συνδέεται μὲ τὴν θάλασσαν αὐτῆς μόνον διὰ τῆς φιλίας της μετὰ τῆς Ἰταλίας. Ἂν τοῦτο ἀπετέλει ἤδη ἐπαρκῆ ἀφορμήν, διὰ ν' ἀντικρύζωμεν τὰ προβλήματα τῆς θαλάσσης αὐτῆς ὡς προβλήματα, ἀφορῶντα ἡμᾶς βαθύτατα, ἡ Μεσόγειος ἔχει ἰδιαιτέραν σήμερον σημασίαν, ὡς ἐκ τοῦ

γεγονότος ὅτι εἰς τὴν θάλασσαν αὐτὴν ὁ κοινός μας ἐχθρὸς χάνει τὰς μεγάλας μάχας του καὶ τὰς ἰσχυρὰς βάσεις του. Δι' ἐκείνους ὅμως, οἱ ὁποῖοι θέλουν περισσότερον συγκεκριμένην προοπτικήν, θὰ ὑπομνήσωμεν ὅτι ἡ Μεσόγειος καὶ μελλοντικῶς, ὑπαρχούσης μιᾶς ἰσχυρᾶς Κεντρικῆς Εὐρώπης, θὰ εἶναι περισσότερον ἢ μέχρι τοῦδε κέντρον τοῦ παγκοσμίου ἐμπορίου, διὰ τὸ ὁποῖον ἐνδιαφέρεται ἡ Γερμανία. Ἡ μελλοντικὴ διαμόρφωσις, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἀποίκους, θ' αὐξήσῃ καὶ διὰ τὴν Γερμανίαν τὴν σημασίαν τῆς Μεσογείου, εἰς τρόπον ὥστε ὁ ἀγὼν τῆς Ἰταλίας διὰ τὴν κυριαρχίαν, νὰ εἶναι ταυτοχρόνως καὶ ἀγὼν διὰ τὰ συμφέροντα τῆς Γερμανίας.

ΠΑΟΥΛ ΣΜΙΤ

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΡΟΥΖΒΕΛΤ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΑΣ

Τοῦ κ. SILVANUS

Ὁ ὑπογραφόμενος Σιλβάνους εἶναι ὁ διεθνῶς γνωστὸς δημοσιολόγος. Ἡ πολιτική του δρᾶσις καὶ τὰ ἄρθρα του ἔσχον εἰς τὸν παγκόσμιον τύπον μεγάλην ἑκάστοτε ἀπήχησιν. Ἡ προσωπικότης τοῦ Σιλβάνους χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐπὶ μακρὰ ἔτη ἀνῆκεν εἰς τὸν κύκλον τῶν στενωτέρων συνεργατῶν τοῦ Ροῦζβελτ καὶ γνωρίζει ἄριστα τὰς ἰδέας καὶ τὰς μεθόδους τῆς ἐπισήμου Ἀμερικανικῆς πολιτικῆς. Συνιστῶμεν τὸ ἄρθρον του ἰδιαιτέρως διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν περιέχει πολεμικήν. Ὁ Σιλβάνους πραγματεύεται τὸ πρόβλημα ἐντελῶς ἀντικειμενικῶς καὶ παρέχει σαφῆ εἰκόνα τῆς πολιτικῆς τοῦ Ροῦζβελτ ἀπέναντι τῆς Γαλλίας.

Η ΣΥΝΤΑΞΙΣ

I. ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΕΚΡΗΞΕΩΣ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Τὴν 28ην Ὀκτωβρίου 1936 ἔλαβε χώραν ἐπὶ τῆς μικρᾶς νήσου Μπέντλοε, ἐντὸς τοῦ λιμένος τῆς Νέας Ὑόρκης μεγάλη διαδήλωσις πρὸς πανηγυρισμὸν τῆς πεντηκονταετηρίδος τῆς παραδόσεως τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἐλευθερίας παρὰ τῆς Γαλλίας εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας. Ὁ Πρόεδρος Ροῦζβελτ παρίστατο αὐτοπροσώπως καὶ ἐξεφώνησε τὸν πανηγυρικὸν τῆς ἡμέρας. Παρευρίσκοντο πολλαὶ Ἀμερικανικαὶ προσωπικότητες, ὡς καὶ τιμητικαὶ ἀντιπροσωπεῖαι τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ ναυτικοῦ. Ἀπὸ τῆς Γαλλικῆς πλευρᾶς συμμετεῖχον τῆς τελετῆς ὁ Γάλλος πρέσβυς ἐν Οὐασιγκτῶνι, καὶ ἀντιπροσωπεία ἐλθοῦσα ἐκ Γαλλίας, τὴν ὁποίαν ἀπήρτιζεν ὁ ὑφυπουργὸς διὰ τὴν Ἀλσατίαν - Λωρραίνην, ὁ Δήμαρχος τοῦ Κολμάρ, μὲ τὴν θυγατέρα του φέρουσαν τὴν ἐθνικὴν ἐνδυμασίαν τῶν γυναικῶν τῆς Ἀλσατίας, ὁ διευθυντὴς τοῦ Ἀλσατικοῦ θεάτρου τῆς Κολμάρ: οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ εἶχαν συμπεριληφθῆ εἰς τὴν ἀντιπροσωπείαν πρὸς ἔξαρσιν τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ γλύπτης Μπαρτολντί, εἰς τὸν ὁποῖον ὠφείλετο τὸ μνημεῖον, κατήγετο ἐκ Κολμάρ. Εἰς τὴν μικρὰν νῆσον μετεδόθη ἐν πρώτοις διὰ μεγαφώνου μία ραδιοφωνικὴ προσφώνησις τοῦ Προέδρου Λεμπρὲν πρὸς τοὺς παρισταμένους, εἰς τὴν ὁποίαν ἐγίνετο λόγος περὶ τῆς πατροπαραδότου φιλίας μεταξὺ Γαλλίας καὶ Ἡνωμένων Πολιτειῶν, ὡς καὶ περὶ ἐλευθερίας καὶ προόδου. Ἀκολούθως ἔλαβε τὸν λόγον ὁ Πρόεδρος Ροῦζβελτ. Ἐτόνιζε καὶ αὐτὸς τὴν φιλίαν τῶν μεγάλων κοινοβουλευτικῶν καὶ φιλελευθέρων ἀδελφῶν δημοκρατιῶν, καὶ ἐξῆρεν ὅτι οἱ πολῖται ὅλων τῶν δημοκρατιῶν εἶναι ἡνωμένοι εἰς τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν εἰρήνην. Οὕτω τὸ ἄγαλμα θ' ἀφιερώνετο καὶ πάλιν εἰς τὴν Ἐλευθερίαν καὶ τὴν Εἰρήνην.

Δίδων εἰς τὴν πεντηκοστὴν ταύτην ἀμφιετηρίδα τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἐλευθερίας τὸ πανηγυρικὸν τοῦτο πλαίσιον, ἐγκωμιάζων μὲ ἰδιαιτέραν θέρμην εἰς τὸν λόγον του τὸ Ἀμερικανο - γαλλικὸν ἰδεῶδες τῆς δημοκρατίας, ὁ Ροῦζβελτ ἐπεδίωκε παραλλήλως πρὸς σκοποὺς ἀναφερομένους εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν καὶ σκοποὺς σχετιζομένους πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν πολιτικήν. Αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι εὑρίσκοντο τότε, τὴν 28ην Ὀκτωβρίου

1936 εἰς τὰς παραμονὰς τοῦ τερματισμοῦ τοῦ προεκλογικοῦ ἀγῶνος διὰ τὴν προεδρίαν τῆς δημοκρατίας, ὁ Ροῦζβελτ ἠγωνίζετο δευτέραν φορὰν διὰ τὸν Λευκὸν Οἶκον, καὶ ὑπ' αὐτοὺς τοὺς ὅρους ἦτο φυσικὸν νὰ χρησιμοποιῇ τὸ ἰωβιλαῖον τῆς Νέας Ὑόρκης ὡς εὐκαιρίαν διὰ μίαν, ἐνώπιον ὁλοκλήρου τοῦ ἔθνους, ὁμολογίαν πίστεως πρὸς τὴν Δημοκρατίαν καὶ τὴν Εὐρώπην. Καὶ πράγματι ὁ Πρόεδρος κατηυθύνθη ἀμέσως ἐκ τοῦ τόπου τῆς τελετῆς τῆς νησίδος εἰς μίαν ἐκλογικὴν συγκέντρωσιν τῶν ἀνατολικῶν συνοικιῶν τῆς Νέας Ὑόρκης καὶ ἐκεῖ, ἐνώπιον τῶν Νεοϋρκέζων ἐκλογέων ἐπανέλαβε τὰς ἰδίας προγραμματικὰς δηλώσεις. Τότε, τὸ φθινόπωρον τοῦ 1936, ἡ ἐσωτερικὴ πολιτικὴ ἐκυριάρχει σχεδὸν ὁλοκληρωτικῶς εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας. Καὶ εἶχε μὲν σημειωθῆ εὐθὺς ἅμα τῇ ἐνάρξει τῆς πρώτης προεδρίας τοῦ Ροῦζβελτ, τὴν ἄνοιξιν καὶ τὸ θέρος τοῦ 1933, κάποια δραστηριότης ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ὅταν ὁ Πρόεδρος ὑπεχρεώθη νὰ λάβῃ θέσιν ἀπέναντι τῶν προβλημάτων τῆς παγκοσμίου οἰκονομικῆς διασκέψεως τοῦ Λονδίνου καὶ τῆς διασκέψεως ἀποκλεισμοῦ ἐν Γενεύῃ, ἀλλὰ κατόπιν τὰ ζητήματα τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ἀπωθήθησαν ἐκ νέου εἰς τὸ βάθος, ἡ παγκόσμιος οἰκονομικὴ διάσκεψις ἐναυάγησε προσκρούσασα εἰς τὰ ὄχι τοῦ Ροῦζβελτ, ἀναφορικῶς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς σταθεροποιήσεως τοῦ νομίσματος καὶ εἰς τὴν Γενεύην, ἔπειτα ἀπὸ τὰς ἀρχικὰς ἐκδηλώσεις ὑπὲρ τῶν Γάλλων, ὁ Νόρμαν Ντάβις κατέληξε, παρ' ὅλας τὰς ὑποσχέσεις, εἰς τὰς ὁποίας ὁ προϊστάμενός του εἶχε προβῆ τὸν Ἀπρίλιον ἀκόμη εἰς τὸν Λευκὸν Οἶκον, εἰς τὸν μακάριον ἀπεσταλμένον τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως, τὸν Ἐδουάρδον Ἑρριώ, εἰς τὸ ζήτημα τοῦ ἀφοπλισμοῦ, καὶ παρὰ τὰς ὡραίας φράσεις: «εἰς τὸν φίλον μου Ἐδουάρδον Ἑρριώ, Ζήτω ἡ Γαλλοαμερικανικὴ φιλία, Φραγκλῖνος Ροῦζβελτ», τὰς ὁποίας ὁ Ἑρριὼ εἶχε συναποκομίσει εἰς Παρισίους ἐπὶ μιᾶς φωτογραφίας τοῦ Προέδρου, εἰς τὴν ἑξῆς ἐπίσημον διαπίστωσιν τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1933: «Διευκρινίζομεν ἐκ νέου ὅτι πολιτικῶς οὐδαμῶς ἔχομεν δεσμευθῆ μὲ οἱανδήποτε Εὐρωπαϊκὴν δύναμιν», διακηρύξας τοιουτοτρόπως τὴν ἀδιαφορίαν τῆς Ἀμερικανικῆς Κυβερνήσεως διὰ τὸ Εὐρωπαϊκὸν παζάρευμα περὶ ἀφοπλισμοῦ. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1933. Τὸ Ἀμερικανικὸν ἔθνος ἔζη ὑπὸ τὸν ἀστερισμὸν τῆς ἀπομονώσεως, ἐλάχιστα ἤθελε ν' ἀκούσῃ περὶ τοῦ ἔξω κόσμου, ἰδίως τῆς Εὐρώπης καὶ φοβισμένον ἐκ τῶν ἀποκαλύψεων τῆς Ἐπιτροπῆς Νάϋ ἐν σχέσει μὲ τὰ παρασκήνια τῆς εἰσόδου τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν εἰς τὸν παγκόσμιον πόλεμον, ἐπεδίωκε διὰ πανακειῶν ὡς ὁ περὶ οὐδετερότητος νόμος τοῦ 1935 νὰ ἐξασφαλισθῇ κατὰ τοῦ ἐνδεχομένου τῆς ἐμπλοκῆς του εἰς νέας ἐξωτερικὰς συρράξεις, μὴ ἐνδιαφερόμενον κατὰ τὰ ἄλλα παρὰ μόνον διὰ τὴν ἀνέγερσιν καὶ ἀνασυγκρότησιν τοῦ ἀπὸ 1929 βαρέως κλονισθέντος οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ του οἰκοδομήματος.

Εἰς αὐτὴν τὴν ψυχολογίαν εὑρίσκετο τὸ Ἀμερικανικὸν ἔθνος κατὰ τὸ φθινόπωρον ἀκόμη τοῦ 1936. Καὶ ὁ Πρόεδρος, ὡς ἐλέχθη, εἶχεν αὐτήν, εἰς μεγάλην μοῖραν, ὑπ' ὄψιν του. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐσήμαινεν ὅτι εἶχεν ἀποστρέψει τελείως τὸ βλέμμα του ἀπὸ τὰ ζητήματα τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Ὄχι μόνον τὸν ἀπησχόλουν, κατὰ τὸν ζωηρότερον τρόπον, τὰ ζητήματα τοῦ δυτικοῦ ἡμισφαιρίου, εἰς τὰ ὁποῖα εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς εἶχε χαρίσει τὸ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον του, ἀλλὰ παρηκολούθει πάντοτε μετὰ τῆς μεγαλυτέρας ἐπιμελείας καὶ τὰ ἐξωαμερικανικὰ πράγματα. Ἰδίως τὰ ζητήματα τῆς ἀνατολικῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης. Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς ὁ λόγος του

πρὸ τοῦ βάθρου τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἐλευθερίας, τὴν 28ην Ὀκτωβρίου 1936, δὲν παρηκολούθει μόνον τὴν ἀναφερθεῖσαν τάσιν τοῦ Ἀμερικανικοῦ λαοῦ καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐσωτερικὴν πολιτικήν, ἀλλὰ προωρίζετο ταυτοχρόνως νὰ διακηρύξῃ τὴν ἰδιότυπον νέαν «θέσιν» τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, ἡ ὁποία ἔκτοτε ἐτονίζετο ὁλοὲν ἰσχυρότερον παρὰ τοῦ Ροῦζβελτ, ὅτι δηλαδὴ τὰ δημοκρατικὰ ἔθνη εἶναι ταυτοχρόνως τὰ εἰρηνόφιλα. Εἰς τὸν λόγον τῆς Μπέντλοε Ἄϊλαν ὁ Πρόεδρος περιωρίσθη νὰ ἐξάρῃ τὴν θετικὴν πλευρὰν αὐτῆς τῆς «θέσεως», ἐγκωμιάσας τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας καὶ τὴν Γαλλίαν ὡς τὰ πρότυπα τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς εἰρηνοφιλίας. Ἀργότερα — ἀφοῦ πλέον κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1937 μετὰ τὰ βαρέα πλήγματα, τὰ ὁποῖα τοῦ ἐπεφυλάσσοντο εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἀναδιοργανώσεως τοῦ Ἀνωτάτου Δικαστηρίου καὶ ἐπὶ τοῦ πεδίου τοῦ «new ideal» (=τῆς πολιτικῆς τῶν κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων), εἶχε στραφῆ ἐξ ὁλοκλήρου σχεδὸν πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν— ἠκολούθει διὰ μεγάλου λόγου του, τὸν ὁποῖον ἐξεφώνησεν εἰς Σικάγον τὴν 5ην Ὀκτωβρίου 1937, καὶ μὲ τὴν ἀρνητικὴν πλευράν, χαρακτηρίσας ἀπροκαλύπτως τὰ ὁλοκληρωτικὰ κράτη ὡς ταραξίας καὶ ὡς ἀναλαμβάνοντα τὸν ρόλον τοῦ ἐπιτιθεμένου, καὶ ἐζήτησεν ὅπως μελλοντικῶς ἐφαρμοσθοῦν ἐναντίον των τὰ μέτρα τῆς «ὑγειονομικῆς ζώνης» (καραντίνας). Ὁ λόγος τοῦ Σικάγου ναὶ μὲν ἐστρέφετο πρωτίστως κατὰ τῆς Ἰαπωνίας, ὁ μετὰ τῆς Κίνας πόλεμος τῆς ὁποίας εὑρίσκετο τότε εἰς τὸ κέντρον τοῦ γενικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἀλλὰ ταυτοχρόνως, χωρὶς ν' ἀφήνῃ τὴν παραμικρὰν ἀμφιβολίαν, ἐστρέφετο κατὰ τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γερμανίας. Ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1938 ἡ πολιτικὴ τοῦ Προέδρου ἔλαβε, σαφέστερον ἀκόμη, στροφὴν πρὸς τὴν Εὐρώπην. Τὸ μέγα ναυτικὸν νομοσχέδιον, τὸ ὁποῖον ὑπεβλήθη εἰς τὸ Κογκρέσσον ἐντὸς τοῦ Ἰανουρίου, δὲν περιωρίζετο μόνον εἰς τὸν Εἰρηνικόν, ἀλλ' ἀφεώρα προδήλως καὶ τὸν Ἀτλαντικόν. Τὴν 10ην Φεβρουαρίου εἰς μίαν ἐπιστολήν του πρὸς τὸν Βουλευτὴν Λουντλόου ὁ ὑπουργὸς Χὰλλ, ὅστις εἶχεν ἤδη δημοσιεύσει καὶ ὑποβάλει εἰς τὰς Δυνάμεις τὴν 16ην Ἰουλίου 1937 μακρὸν πρόγραμμα ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, ἐκ τοῦ ὁποίου προέκυπτε σαφῶς ἡ τάσις τῆς διατηρήσεως τοῦ ὑφισταμένου καθεστῶτος, ἰδίως ἡ τάσις τῆς ἀρνήσεως κάθε βιαίας μεταβολῆς τοῦ ὑφισταμένου καθεστῶτος, καθώριζεν ὅτι ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, ναὶ μὲν ἐξηκολούθει πάντοτε ν' ἀποφεύγῃ συμμαχίας καὶ δεσμευούσας συμφωνίας, ἀλλ' ὅτι, διατηροῦσα κάθε ἐλευθερίαν κρίσεως καὶ κινήσεως, ἐπεδίωκε μόνον ἀνταλλαγὴν σκέψεων καὶ τὰς αὐτὰς ἐνεργείας μὲ τὰς χώρας ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι ἔχουν κοινὰ συμφέροντα καὶ κοινοὺς σκοποὺς μὲ τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας.

Μεταξὺ τῶν χωρῶν τούτων ὁ Ροῦζβελτ ὑπελόγιζε παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Ἀγγλίας πρωτίστως τὴν Γαλλίαν. Τὸ φθινόπωρον τοῦ 1936 εἶχε προβῆ εἰς τὸν διορισμὸν νέου πρεσβευτοῦ ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἀπέστειλεν εἰς Παρισίους ἄνδρα, τὸν ὁποῖον ἐθεώρει καλὸν γνώστην τῆς Εὐρώπης, καὶ ἀπὸ τὸν ὁποῖον προσεδόκα τὴν ἐνεργὸν ἐφαρμογὴν τῆς πολιτικῆς του, τὸν Οὐΐλιαμ Μπούλλιτ. Ὁ Μπούλλιτ κατήγετο ἐκ Φιλαδελφείας, ἀπεφοίτησεν ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Γιέϊλ, εἰσῆλθε τὸ 1915, εἰς ἡλικίαν 29 ἐτῶν, ὡς συνεργάτης ἐπὶ τῶν ζητημάτων τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ «**Philadelphia publik Ledger**» καὶ ἀκολούθως εἰργάσθη ὡς ἀνταποκριτὴς τῆς ἐφημερίδος αὐτῆς εἰς Οὐασιγκτῶνα. Ὅταν αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι εἰσῆλθον τὸ 1917 εἰς τὸν πόλεμον, καὶ πρὸς τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν δὲν συνετέλεσεν ὀλίγον

ἡ πολεμικὴ τοῦ ἐξερεθισμοῦ τῶν πνευμάτων, τὴν ὁποίαν μετήρχετο ὁ «**Publik Ledger**», ὁ Μποῦλλιτ δὲν κατετάγη εἰς τὰς τάξεις τοῦ στρατεύματος—ἀφῆκεν εἰς ἄλλους νὰ εἶναι πολεμισταὶ τοῦ μετώπου—ἀλλ' ἀνέλαβε δημοσίαν ὑπηρεσίαν καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1918 ἀνεχώρησεν ὡς ὑφιστάμενον μέλος τοῦ οἰκονομικοῦ ἐπιτελείου τῆς Ἀμερικανικῆς ἀντιπροσωπείας διὰ τὴν εἰρήνην εἰς Παρισίους, ὅπου μετά τινας μῆνας, δι' ἀντικειμενικοὺς καὶ προσωπικοὺς λόγους, ἦλθεν εἰς σύγκρουσιν μὲ τοὺς συναδέλφους του. Τὸ 1921, μετὰ τὴν κατάρρευσιν τοῦ Οὐΐλσων καὶ τοῦ δημοκρατικοῦ κόμματος, ἐστράφη πρὸς τὸν κινηματογράφον καὶ ἔγινε μάνατζερ τοῦ γνωστοῦ ὁμίλου «Famus players Lasky Corporation». Καὶ κατὰ τοὺς διορισμοὺς νέων Ἀμερικανῶν πρέσβεων, ὁ Μπούλλιτ ἠγνοήθη καὶ εἰς τὸ Βερολῖνον ἐστάλη ὄχι αὐτός, ἀλλ' ὁ κ. Ντόντ. Ταχέως ὅμως ἐγνώσθη ὅτι οὐδόλως εἶχε περιπέσει εἰς δυσμένειαν ἐν Οὐασιγκτῶνι. Τοὐναντίον τὸν Μάρτιον τοῦ 1933 διωρίζετο εἰς σημαίνουσαν θέσιν τῶν Στέϊπ Ντεπάρτμεντ (ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν). Τὸ θέρος ἦτο μέλος τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀντιπροσωπείας εἰς τὴν παγκόσμιον οἰκονομικὴν διάσκεψιν καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους, μετὰ τὴν ἐπανάληψιν ἐκ μέρους τοῦ Ροῦζβελτ τῶν διπλωματικῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν καὶ τῆς Σοβιετικῆς ἑνώσεως, διωρίσθη πρέσβυς τῆς βορειοαμερικανικῆς συμπολιτείας εἰς τὴν Μόσχαν. Αἰφνιδίως ἐγένετο ἀπὸ τῆς μιᾶς ἡμέρας εἰς τὴν ἄλλην ἐνθουσιώδης φίλος τῆς Μόσχας.

Τὸ εἰδύλλιον δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολύ. Μετὰ δύο μόλις ἔτη ὁ Μπούλλιτ εἶχεν ἐν Μόσχᾳ τελείως μεταστραφῆ, καὶ ἀπὸ ἐνθουσιώδους κήρυκος τῆς Ἀμερικανορωσσικῆς φιλίας ἔγινε ἐμπαθὴς πολέμιος τῆς Σοβιετικῆς ἑνώσεως. Ὁ Μποῦλλιτ ἔλαβε τότε μακρὰν ἄδειαν καὶ ἡ βραχεῖα διπλωματικὴ σταδιοδρομία του ἐφαίνετο ὡσὰν νὰ εἶχε τερματισθῇ, ἀλλ' ὁ Πρόεδρος δὲν ἀπέσυρεν ἐξ αὐτοῦ τὴν ἐμπιστοσύνην του καὶ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1936, τὸν διώρισεν, ὡς ἀνεφέραμεν, πρεσβευτὴν εἰς Παρισίους.

Ἔκτοτε ἤρχισε μία οὐσιωδῶς ἐνισχυθεῖσα δραστηριότης τῆς Ἀμερικανικῆς πολιτικῆς ἐν Γαλλίᾳ. Ὁ Μπούλλιτ συνῃσθάνετο ὅτι ἡ πατροπαράδοτος Ἀμερικανογαλλικὴ φιλία εἶχε καταστῆ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ παγκοσμίου πολέμου ἀρκούντως σκιώδης. Αἱ ἐλάχιστα ἐποικοδομητικαὶ ἐντυπώσεις, τὰς ὁποίας συναπεκόμισαν εἰς Ἡνωμένας Πολιτείας ἐκ Γαλλίας οἱ Ἀμερικανοὶ πολεμισταί, αἱ γενόμεναι εἰς τὴν διάσκεψιν τῆς εἰρήνης ἐν Παρισίοις δυσάρεστοι παρατηρήσεις, καὶ πρὸ παντός, ἡ εὐρεῖα δυσαρέσκεια τοῦ Ἀμερικανικοῦ λαοῦ διὰ τὴν ἀμέλειαν τῆς ὀφειλέτιδος Γαλλίας, ἡ ὁποία ἀντὶ νὰ εἶναι εὐγνώμων διὰ τὴν Ἀμερικανικὴν βοήθειαν, δὲν ὡμίλει εἰμὴ περὶ τοῦ «Μπάρμπα Σαϋλώκ», καὶ ἡ ὁποία μὲ τὴν πολιτικήν της εἰς τὸ ζήτημα τῶν ἐπανορθώσεων καὶ τοῦ ἀφοπλισμοῦ ἐματαίωνε κάθε φορὰν τὰς ὀλίγας καὶ ἀσθενεῖς Ἀμερικανικὰς προσπαθείας πρὸς ἐπίτευξιν μιᾶς βελτιώσεως, ὅλα αὐτὰ εἶχαν λίαν δυσμενῶς ἐπηρεάσει τὰς σχέσεις Ἀμερικῆς καὶ Γαλλίας. Ὁ Μπούλλιτ ἤρχισε πρωτίστως ν' ἀνασυνδέῃ τὸ νῆμα καὶ ν' ἀποκαθιστᾷ παντοῦ ἐπαφάς, ἀνέπτυξεν ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ πεδίου μεγάλην δραστηριότητα, ἐπεχείρησε ν' ἀναζωογονήσῃ τὰς πολυαρίθμους παλαιὰς Ἀμερικανογαλλικὰς ὀργανώσεις, αἵτινες εἶχον περιπέσει εἰς κάποιαν νάρκην, περιώδευσε πολὺ ἀνὰ τὴν Γαλλίαν, καὶ ἐξεφώνει λόγους. Εἰς τὴν ἀρχὴν αἱ ἐκδηλώσεις καὶ οἱ λόγοι του περιωρίσθησαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν Γαλλοαμερικανικῶν σχέσεων, ἀλλὰ παραλλήλως πρὸς τὴν ἐπεκτεινομένην ὁλοὲν καὶ διαρκῶς ἐπιθετικώτερον χαρακτῆρα ἀποκτῶσαν πολιτικὴν τοῦ Προέδρου του,

κατέστησαν καὶ τοῦ Μπούλλιτ αἱ ἐκδηλώσεις ὁλοὲν ὀξύτεραι. Ἀφ' ἧς στιγμῆς διὰ τοῦ προεδρικοῦ λόγου τοῦ Σικάγου ἡ Ἰαπωνία, ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Γερμανία ἐστηλιτεύθησαν ὡς οἱ ταραξίαι τῆς εἰρήνης τοῦ κόσμου, ἤρχισε καὶ ὁ Μπούλλιτ εἰς τὸν γαλλικὸν τομέα του, νὰ προβάλλῃ εἰς τὰ ὄμματα τῶν Γάλλων τοὺς ἐπαπειλοῦντας αὐτοὺς ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς Ρώμης καὶ τοῦ Βερολίνου κινδύνους. Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ 1938 ἡ συνεργασία μεταξὺ τοῦ Μπούλλιτ καὶ τοῦ Προέδρου κατέστη ἔτι στενωτέρα, ὁ ἐν Παρισίοις πρέσβυς ἐγίνετο ὁλοὲν περισσότερον τὸ μεγάφωνον τοῦ Ροῦζεβελτ ὄχι μόνον διὰ τὴν Γαλλίαν, ἀλλὰ δι' ὁλόκληρον τὸν Εὐρωπαϊκὸν χῶρον. Ἐρχόμενος ἐπ' ἀδείᾳ εἰς Οὐασιγκτῶνα, ὁ Μπούλλιτ ἐγίνετο δεκτὸς παρὰ τοῦ Προέδρου μετ' ἰδιαιτέρας προσοχῆς καὶ ἰδιαιτέρων τιμῶν· εὑρισκόμενος εἰς Παρισίους ἐτέλει εἰς καθημερινὴν σχεδὸν τηλεφωνικὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ Λευκοῦ Οἴκου, ἐλάμβανεν ἐντολάς, παρεῖχε πληροφορίας καὶ ἰδέας. Ὁ Μπούλλιτ καθίστατο ὁλοὲν περισσότερον κεντρικὸν ἐν Εὐρώπῃ Ἀμερικανικὸν γραφεῖον, συγκεντρῶνον ὅλας τὰς πληροφορίας καὶ διοχετεῦον περαιτέρω τὰς ὁδηγίας τοῦ Προέδρου. Εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν ὁ Μπούλλιτ ὡς ἐκ τῆς προσωπικῆς του αὐτῆς ἐπιρροῆς ἐλάχιστα ἦτο συμπαθής, καὶ αἱ ἀπόψεις του ἐπὶ τῶν πραγμάτων ἰδίως ἡ ὀξεῖα ἐναντιότης του κατὰ τῆς Σοβιετικῆς Ρωσσίας ἐπεκρίνετο παρὰ τῶν κεντρικῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ ὑπουργείου, ἀλλ' ὁ Πρόεδρος τοῦ εἶχεν ἐμπιστοσύνην καὶ ὁ Μπούλλιτ οὐδόλως παρέλειπε νὰ τονίζῃ ἰδιαιτέρως τὸ περιστατικὸν τοῦτο εἰς τὰς προσωπικότητας, μὲ τὰς ὁποίας ἤρχετο εἰς ἐπαφὴν ἐν Παρισίοις — Γάλλους καὶ ξένους διπλωμάτας — διὰ νὰ ἐπαυξάνῃ τοιουτοτρόπως τὴν βαρύτητα τῶν ἰδίων αὐτοῦ πολιτικῶν ἀνακοινώσεων. Τώρα, ἂν οἱ Γάλλοι πολιτικοὶ καὶ οἱ ξένοι διπλωματικοὶ ἀντιπρόσωποι ἐν Παρισίοις ἐλάμβαναν εἰς τὰς ἀρχὰς ὑπὸ σοβαρὰν ἔποψιν τὸν πολυπράγμονα Ἀμερικανόν, εἶναι ζήτημα. Ἀλλὰ καὶ οἱ σκεπτικισταὶ ἀκόμη δὲν ἠδύναντο, εἰς τὸ διηνεκὲς τοῦ χρόνου, νὰ παραγνωρίσουν τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Μπούλλιτ ἦτο καλῶς πληροφορημένος περὶ τῶν ἀπόψεων καὶ διαθέσεων τοῦ Προέδρου τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν καὶ ὅτι, κατὰ συνέπειαν ἔπρεπε νὰ προσδίδεται κάποια βαρύτης εἰς τὰς ἀνακοινώσεις του. Εὐνόητον ἦτο ἐπίσης ὅτι μὲ τὴν δυσκολωτέραν ὁλοὲν θέσιν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον περιαγάγει τὴν χώραν των οἱ Γάλλοι πολιτικοί, ᾐσθάνοντο ἰδιαιτέρως τὴν ἀνάγκην μιᾶς στηρίξεως εἰς τὴν ἰσχυρὰν Ἀμερικανικὴν Μεγάλην Δύναμιν, τείνοντες εὐήκοον οὖς πρὸς τὰς ἐκεῖθεν, διὰ μέσου τοῦ Μπούλλιτ, μεταβιβαζομένας συμβουλάς. Εὐνόητον ἐπίσης ἦτο, ὅτι ἀπὸ τῆς Γαλλικῆς πλευρᾶς ἐδεικνύετο ζῆλος εἰς τὸ νὰ λέγωνται εὐχάριστα πράγματα πρὸς τὸν νέον φίλον ἐν τῷ Λευκῷ Οἴκῳ. Οὕτω τόσον ὁ Μπούλλιτ ὅσον καὶ ὁ Σωτὰν ἀπέτειναν κατὰ τὴν μεγάλην ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς συζήτησιν τῆς Γαλλικῆς Βουλῆς περὶ τὰ τέλη Φεβρουαρίου 1938 ἀσυνήθως φιλικοὺς λόγους πρὸς τὸν Πρόεδρον Ροῦζβελτ, ἀπόδειξις τῆς ἀξίας, τὴν ὁποίαν ἀπέδιδεν ἐκ νέου ἡ Γαλλία εἰς τὴν σύναψιν στενωτέρων σχέσεων μετὰ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν.

Ἀπὸ τοῦ Μαρτίου τοῦ 1938 ἐδιπλασιάσθη ἡ δραστηριότης τοῦ Μπούλλιτ ἐν Παρισίοις. Μὲ τὴν προσάρτησιν τῆς Αὐστρίας εἰς τὸ Ράϊχ, ἡ ὁποία ἐπροξένησε κατάπληξιν ἐν Οὐασιγκτῶνι καὶ ἤγαγεν εἰς ἀπροκάλυπτον ἐκδήλωσιν βαθείας ἐχθρότητος τῶν ἐπισήμων κύκλων κατὰ τῆς Γερμανικῆς πολιτικῆς, εἶχε σύμφωνα μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ Ροῦζβελτ καὶ ἡ Γερμανία καταστῆ «ἐπιτιθέμενον κράτος», κατὰ τοῦ ὁποίου ἔπρεπε ν' ἀντιταχθῇ ἡ «ὑγειονομικὴ ζώνη» τῶν «εἰρηνοφίλων» φιλελευθέρων ἐθνῶν.

Ἡ προσάρτησις τῆς Αὐστρίας δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ ματαιωθῇ πλέον ἐκ τῶν ὑστέρων, ἀλλ' αἱ Δυνάμεις συνεκεντρώθησαν ἐφεξῆς εἰς τὴν «προστασίαν» τῆς Τσεχοσλοβακίας. Ὅταν ἡ Πράγα, τὸ Λονδῖνον, οἱ Παρίσιοι καὶ ἡ Νέα Ὑόρκη διέδωκαν τὴν 27ην Μαΐου τὸν ἀνακριβῆ ἰσχυρισμόν, ὅτι δῆθεν ἡ Γερμανία εἶχε σχεδιάσει ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Τσεχοσλοβακίας, ἀλλ' ὅτι διὰ τῆς ταχείας κινητοποιήσεως τοῦ Τσεχικοῦ στρατοῦ καὶ τῆς ταχείας διπλωματικῆς ἐπεμβάσεως τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ σχέδιον τοῦτο, ἡ δημοκρατικὴ προπαγάνδα συνήγαγεν ἐξ αὐτοῦ συμπέρασμα, ὅτι ἀρκεῖ μία ἐνεργὸς στάσις ἔναντι τῶν ἐπιτιθεμένων κρατῶν, διὰ νὰ ὑποχωρήσουν ταῦτα. Τὸ θέμα τοῦτο κατέστη ἔκτοτε τὸ θέμα τοῦ Μπούλλιτ. Εἰς ἕνα μεγάλον λόγον του εἰς Ρήμους τὴν 10ην Ἰουλίου 1938, ὅταν ἐπ' εὐκαιρίᾳ ὑπὸ Ἀμερικανῶν κεφαλαιούχων πραγματοποιηθείσης ἀποκαταστάσεως τοῦ καθεδρικοῦ Ναοῦ, ὠνομάσθη ἐπίτιμος δημότης τῆς πόλεως, ὁ Μπούλλιτ ἐδήλωσεν ὅτι ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν ἐθνῶν, συγκεκριμένως τῶν ἐθνῶν τοῦ Δυτικοῦ ἡμισφαιρίου ὡς καὶ ἡ Γαλλία, ἡ Ἀγγλία, καὶ μικρότερα ἔθνη ἦσαν ἀπολύτως εἰς θέσιν νὰ ὑπερασπισθοῦν τὰς ἀναγκαίας βάσεις διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς διεθνοῦς ἠθικῆς, κατέναντι τῶν ἐθνῶν ἐκείνων, τὰ ὁποῖα «ποδοπατοῦν τὴν διεθνῆ ἠθικήν», καὶ εἰς μίαν φλογερὰν προσφώνησιν ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐγέρσεως ἑνὸς μνημείου εἰς ἀνάμνησιν τῆς εἰσόδου τῆς Ἀμερικῆς εἰς τὸν παγκόσμιον πόλεμον τὴν 4ην Σεπτεμβρίου 1938 εἰς τὸ στόμιον τῆς Ζιρὸντ ἔναντι τοῦ Ρουαγιόν, ὁ Μπούλλιτ διεκήρυξεν ὅτι μεταξὺ Ἀμερικῆς καὶ Γαλλίας ὑφίσταται μία «βαθεῖα κατανόησις». Ἡ Ἀμερική, εἶπεν, ἐπιθυμεῖ ὡς ἡ Γαλλία τὴν εἰρήνην. Ἂν ὅμως ἐκραγῇ εἷς πόλεμος ἐν Εὐρώπῃ οὐδεὶς δύναται νὰ προείπῃ «**Si ou non les Etats Unis seraient entraînés dans une telle guerre**», διότι αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι δὲν παρέμεναν πλέον ἀδιάφοροι ἐνώπιον τῶν ἀντιθέσεων ἐν Εὐρώπῃ. Εἰς τὴν αὐτὴν προσφώνησιν ὁ Μπούλλιτ ἐπανέλαβε τὴν παρὰ τοῦ Γάλλου ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν Μποννέ, κατ' ἐπανάληψιν διατυπωθεῖσαν ἰδέαν περὶ τῆς κοινότητος τῶν ἰδεῶν τοῦ Ἀμερικανικοῦ καὶ τοῦ Γαλλικοῦ ἔθνους, καὶ καθώρισε τὰ ἐντεῦθεν ἀπορρέοντα συμπεράσματα διὰ τὴν στάσιν τῆς Ἀμερικῆς εἰς τὴν περίπτωσιν μιᾶς Εὐρωπαϊκῆς συρράξεως μὲ μίαν σαφήνειαν, ἡ ὁποία οὐδόλως ὑπελείπετο τῶν λόγων, τοὺς ὁποίους ἀφιέρωσαν εἰς τὸ θέμα τοῦτο ὁ Ροῦζβελτ καὶ ὁ Χὰλλ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν Ἀμερικανικῶν ἑορτῶν πρὸς τιμὴν τοῦ Λαφαγιέτ. Ὑπὸ τοὺς ὅρους αὐτοὺς ἦτο εὐνόητον ὅτι ὁ Παρισινὸς «Χρόνος» εἰς τὸ κύριον ἄρθρον τῆς 5ης Σεπτεμβρίου συνῆγεν ἐκ τῶν λόγων τῶν Ἀμερικανῶν πολιτικῶν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ Γαλλία, ἐπεμβαίνουσα εἰς μίαν στρατιωτικὴν Γερμανοτσεχικὴν σύγκρουσιν, θὰ εὕρισκε τὴν ἐνεργόν, καὶ ὄχι μόνον ἠθικήν, βοήθειαν τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν. Καὶ μία ἀνταπόκρισις τοῦ ἐν Οὐασιγκῶνι ἀνταποκριτοῦ τοῦ Παρισινοῦ «Χρόνου» δημοσιευθεῖσα τὴν ἰδίαν ἡμέραν, ἐτόνιζεν ὅτι ἡ Κυβέρνησις τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, ναὶ μὲν διὰ γενικοὺς λόγους ἐκωλύετο ν' ἀναλάβῃ δεσμεύσεις διὰ μελλοντικὰς περιπτώσεις Εὐρωπαϊκῶν συρράξεων, ἀλλ' ὅτι κατὰ τὴν γνώμην τῶν πολιτικῶν κύκλων τῆς Οὐασιγκῶνος καὶ τοῦ τύπου αἱ δυσκολίαι αὐταί, ὡς καὶ ἡ ὕπαρξις τοῦ περὶ οὐδετερότητος νόμου δὲν θὰ παρημπόδιζαν μίαν εὐρεῖαν ἀποτελεσματικὴν βοήθειαν τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν πρὸς τὰς Εὐρωπαϊκὰς δημοκρατίας. Ἐν μέτρῳ ἀγνώστῳ μέχρι τοῦδε οἱ Ἀμερικανοὶ διπλωματικοὶ ἀντιπρόσωποι εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς πρωτευούσας ἐφέροντο λαμβάνοντες μέρος εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων

καὶ ὁ ὑφυπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Σάμνερ Οὐέλες ἐπρόκειτο τῷ καιρῷ ἐκείνῳ νὰ ἔλθῃ ὁ ἴδιος εἰς Εὐρώπην. Ἐξ ὅλων αὐτῶν συνήγετο κατὰ τὸν ἀνταποκριτὴν τῆς Γαλλικῆς ἐφημερίδος τὸ συμπέρασμα, ὅτι, ἡ πολιτικὴ ἀπομόνωσις τῆς Ἀμερικῆς δὲν περιελαμβάνετο πλέον εἰς τοὺς σκοποὺς τῶν ἁρμοδίων κυβερνητικῶν κύκλων. Τὴν ἀνταπόκρισιν αὐτὴν ὁ Παρισινὸς «Χρόνος» ἐδημοσίευεν ὑπὸ τὸν τίτλον «Εἰς περίπτωσιν συρράξεως ἡ Ἀμερικὴ θὰ ἐτίθετο αὐτομάτως παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας». Ὅτι διὰ τὰ ὡραῖα αὐτὰ σχέδια ἡ συμφωνία τοῦ Μονάχου ἦτο ἑπόμενον νὰ κάμῃ τὴν ἐντύπωσιν δρόσου ἐαρινῆς νυκτὸς εἶναι ἀκατανόητον. Ἡ ἀπογοήτευσις ἡ ὁποία παρετηρεῖτο μετὰ τὴν γνωστοποίησιν τῆς συμφωνίας τοῦ Μονάχου, τὴν 29ην Σεπτεμβρίου 1938 εἰς τὸν Λευκὸν Οἶκον, ἦτο τεραστία, ἡ ἀγανάκτησις διὰ τὴν «χλιαρὰν» στάσιν τῶν Γάλλων καὶ Ἄγγλων πολιτικῶν τοῦ κατευνασμοῦ, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ Οὐάσιγκτων ἀπέδιδε προδοσίαν κατὰ τῆς ὑποθέσεως τῆς Δημοκρατίας, ἦτο σχεδὸν μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν ἀνίσχυρον λύσσαν ἐπὶ τῇ Γερμανικῇ ἐπιτυχίᾳ.

Εἰς προγενέστερον ἄρθρον ὑπὸ τὸν τίτλον «ὁ Πρόεδρος Ροῦζβελτ καὶ ὁ πόλεμος» (**Monatshelfe für Auswärtige Politik, April, 1941**), ἐξέθεσα ὅτι μετὰ τὸ Μόναχον ἤρχισε μία νέα ὀξυτέρα φάσις τῆς Ἀμερικανικῆς πολιτικῆς ἐπεμβάσεως εἰς Εὐρώπην καὶ ὅτι ἐφεξῆς ὅλαι αἱ Δυνάμεις συνεκεντρώνοντο κατὰ τῆς Γερμανίας, ἡ ὁποία μετὰ τὸ Μόναχον ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ ἐπιτιθέμενον κράτος καὶ ὡς ὁ ἐχθρός. Ὁ Ροῦζβελτ ἀνεχώρει ἐκ τῆς ἀπόψεως ὅτι ἡ Γερμανία ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ ἠπείλει καὶ τὸ Δυτικὸν ἡμισφαίριον, καὶ ὅτι ὡς ἐκ τούτου παρίστατο ἀνάγκη ὅπως εἰς τὴν ἐξαπλωτικήν της στάσιν ἀντιταχθῇ ἀμέσως ἐνεργοτέρα ἀντίστασις ἢ μέχρι τοῦδε: «Σταματήσατε τὸν Χίτλερ» «Καὶ ὄχι ἄλλη πολιτικὴ κατευνασμοῦ». Τοιουτοτρόπως καταφανὲς πλέον ἦτο ὅτι κατέστησαν ἀπὸ τοῦ Μονάχου ὀξύτερον ἢ ἕως τότε, οἱ ὑπέρτατοι σκοποὶ τῆς Ἀμερικανικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Μετὰ τὸ Μόναχον ὁ Πρόεδρος ἀπέβλεπεν ἀδιαλλάκτως εἰς τὸ νὰ περιορισθῇ ἡ Γερμανία. Ναὶ μὲν ἡ Ἀμερικανικὴ Κυβέρνησις καὶ μελλοντικῶς δὲν ὤφειλε ν' ἀναλάβῃ πολιτικὰς ἢ στρατιωτικὰς δεσμεύσεις ἐν Εὐρώπῃ, ἐν περιπτώσει ὅμως Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου τὸ βάρος τῆς Ἀμερικῆς ἔπρεπε νὰ ριφθῇ, ἐν εὐρείᾳ μοίρᾳ, εἰς τὴν πλάστιγγα τῶν ἀντιπάλων τῆς Γερμανίας. Ὁ ἐνδιαφερόμενος διὰ τὰς λεπτομερείας τῆς διαμορφώσεως τῶν νέων τούτων κατευθύνσεων, αἵτινες καθωρίσθησαν εἰς μακρὰς συσκέψεις ἐν τῷ Λευκῷ Οἴκῳ κατ' Ὀκτώβριον καὶ Νοέμβριον τοῦ 1938, καλὰ θὰ κάμῃ ν' ἀναγνώσῃ τὴν Ἀμερικανικὴν Λευκὴν Βίβλον, εἰς δημοσίευμα ἐκδοθὲν τὸν Μάϊον τοῦ 1940, καὶ τὸ ὁποῖον ναὶ μὲν δὲν εἶχεν ἐπίσημον χαρακτῆρα, ἀλλὰ προήρχετο ἐκ τῶν δημοσιογράφων Ἀλβὸπ καὶ Κίνκερ, γνωστῶν διὰ τὰς στενὰς σχέσεις των μὲ τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ἐξεδόθη προφανῶς μὲ τὴν ἔγκρισιν τοῦ Προέδρου, διὰ νὰ καταδείξῃ καὶ δικαιολογήσῃ ἐνώπιον τοῦ ἔθνους του τὴν «σοφὴν προβλεπτικότητα τοῦ Ροῦζβελτ εἰς τὴν ἐξωτερικήν του πολιτικήν». Ἄλλωστε ὅλαι αἱ μετὰ τὸ Μόναχον ἐνέργειαι τοῦ Ἀμερικανοῦ Προέδρου ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καὶ οἱ λόγοι αὐτοὶ ἀποδεικνύουν ὅτι τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1938, εἶχαν ἀποφασισθῇ τὰ ἐπιθετικὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα ὁ Ροῦζβελτ εἰς τὸ διάγγελμά του πρὸς τὸ Κογκρέσσον τῆς 3ης Ἰανουαρίου 1939 εἶχε χαρακτηρίσει ὡς «**methods short of War**» καὶ τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ ἐφαρμοσθοῦν κατὰ τῶν ἐπιτιθεμένων. Σήμερον ὁπότε ὁ Πρόεδρος ἀφῆκε νὰ πέσῃ ἀπὸ τὴν πολιτικὴν αὐτὴν τὴν ὁδηγοῦσαν πρὸς

πόλεμον καὶ τὸ τελευταῖον φύλλον τῆς συκῆς, καυχᾶται ὅτι εἰς μίαν ἐποχήν, καθ' ἣν πολλοὶ ἦσαν δῆθεν ἀκόμη τυφλοί, αὐτὸς εἶχε διαγνώσει διαυγῶς τοὺς «κινδύνους» καὶ ἠκολούθησεν ἐγκαίρως τὰς ἀναγκαίας διὰ τὴν κάμινον ὁδοὺς (βλ. τὸ ἄρθρον τοῦ Ροῦζβελτ εἰς τὸ τεῦχος τοῦ Σεπτεμβρίου 1941 τοῦ «**Collir's magazine**»).

Ὅτι εἰς τὸ νέον αὐτὸ σχέδιον εἷς ἐκ τῶν σημαντικωτέρων ρόλων, ἂν μὴ ὁ σημαντικώτερος, ἐπεφυλάσσετο διὰ τὴν Γαλλίαν, ἦτο εὐνόητον. Ποῖος θ' ἀντεπεξήρχετο κατὰ τῆς Γερμανίας, ποῖος θὰ «ἐσταμάτα» τὸν Χίτλερ, ἂν μὴ ἡ Γαλλία, περὶ τοῦ στρατοῦ τῆς ὁποίας ἐξηκολούθει πάντοτε νὰ ἐπικρατῇ ἐν Οὐασιγκτῶνι ἡ γνώμη, ὅτι ἦτο ὁ καλύτερος τοῦ κόσμου; Τὸ πᾶν ἦτο λοιπὸν νὰ ἐνισχυθῇ ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον ὁ ἐξοπλισμὸς τῆς φιλικῆς Γαλλίας, ἰδίως ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς ἀεροπορίας, ὅπου ὑφίσταντο ἀκόμη κενά. Ἤδη τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1938 ὁ κ. Μπούλλιτ παρεκίνησε τὴν μυστικὴν ἀποστολὴν μιᾶς Γαλλικῆς ἀντιπροσωπείας εἰς Ἡνωμένας Πολιτείας, πρὸς ἀγορὰν πολεμικῶν ἀεροπλάνων διὰ τὸν Γαλλικὸν στρατόν. Τῇ ὑποδείξει τοῦ Προέδρου ὁ Ἀμερικανικὸς στρατὸς ἐπέδειξεν εἰς τὴν Γαλλικὴν ἐπιτροπὴν ὡρισμένα πρότυπα, τὰ ὁποῖα ἕως τότε ἐκρατοῦντο μυστικά, κατὰ τὰς ἐπιδείξεις δὲ αὐτὰς συνέβη τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1939 ἐν Καλλιφορνίᾳ σοβαρὸν δυστύχημα, τὸ ὁποῖον ἔγινεν ἀφορμή, ὅπως προκληθῇ ἡ προσοχὴ τῆς Ἀμερικανικῆς κοινῆς γνώμης εἰς ὅλην αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν. Ἡ Ἀμερικανικὴ Γερουσία ἔδειξε συγκίνησιν, καὶ ὁ Πρόεδρος εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην, διὰ νὰ καθησυχάσῃ τὴν ἀνησυχήσασαν καὶ κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος της κεκηρυγμένην ὑπὲρ τῆς ἀπομονώσεως κοινὴν γνώμην, νὰ καλέσῃ περὶ τὰς ἀρχὰς Φεβρουαρίου 1939 εἰς τὸν Λευκὸν Οἶκον τὰ κυριώτερα μέλη τῆς ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν ἐπιτροπῆς τῆς Γερουσίας. Κατὰ τὴν συνάντησιν ἐκείνην ὁ Πρόεδρος ἔδωσε μελανὴν εἰκόνα τῆς καταστάσεως ἐν Εὐρώπῃ καὶ περιέγραψε τὰ δῆθεν φιλοπόλεμα σχέδια τῆς Γερμανίας, συνεπείᾳ τῶν ὁποίων ἠπειλεῖτο ἡ ἀσφάλεια ὄχι μόνον τῶν «δημοκρατικῶν» κρατῶν τῆς Εὐρώπης, ἀλλ' ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου, καὶ συνεπῶς πρωτίστως ἡ ἀσφάλεια τοῦ Δυτικοῦ ἡμισφαιρίου. Ὄχι μόνον αἱ χῶραι τῆς Εὐρώπης θὰ διέτρεχαν τὸν κίνδυνον νὰ περιέλθουν ὑπὸ Γερμανικὴν κυριαρχίαν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀσφάλεια τῶν ὑπερποντίων κτήσεων τῶν χωρῶν τούτων, ἰδίως τῶν κτήσεων τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας καὶ Ὀλλανδίας ἐν Ἀμερικῇ, θὰ ἐκινδύνευε. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον τὸ ζήτημα τῆς ἀσφαλείας εἰς τὸν Ρῆνον ἦτο ζήτημα θίγον ἀναγκαστικῶς καὶ τὴν Ἀμερικήν. Ἐὰν ἠπειλεῖτο ἡ μεθόριος τοῦ Ρήνου, ἠπειλεῖτο καὶ ὁ ὑπόλοιπος κόσμος. Εὐθὺς ὡς ἡ μεθόριος τοῦ Ρήνου θὰ κατέρρεεν ἐνώπιον τοῦ Χίτλερ, ἡ σφαῖρα τῆς Γερμανικῆς ἐνεργείας θ' ἀπέβαινεν ἀπεριόριστος.

Εἶναι εὐνόητον, ὅτι ὁ Γαλλικὸς τύπος ἐδημοσίευσε κατὰ τὸν ἐντυπωσιακώτερον τρόπον τὰς δηλώσεις αὐτὰς τοῦ Προέδρου, αἱ ὁποῖαι ἐθεωρήθησαν παρ' ὁλοκλήρου τῆς Γαλλικῆς κοινῆς γνώμης καὶ ἐχαιρετίσθησαν ἀπὸ τοὺς πολεμοῦντας τὴν πολιτικὴν τοῦ Μονάχου, ὡς «αἴσθησις» πρώτης σειρᾶς. Μετά τινας ἡμέρας τὴν 22αν Φεβρουαρίου 1939, ἐπέτειον τῆς γεννήσεως τοῦ Γεωργίου Οὐάσιγκτων, ὁ κ. Μπούλλιτ ὡμίλησεν ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα. Ὡμίλησεν ἐνώπιον τῆς Ἀμερικανικῆς Λέσχης τῶν Παρισίων, παρουσίᾳ τοῦ Γάλλου πρωθυπουργοῦ Νταλαντιέ, ὅστις τὸ ἐθεώρησε σκόπιμον νὰ ἐξυμνήσῃ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ αὐτῇ τὴν ἑνότητα τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀμερικῆς, μὲ τὴν ὁποίαν ἀμφότεραι ὑπηρέτουν τὴν ὑπόθεσιν τῆς εἰρήνης. Ὁ Ροῦζβελτ

παρεστάθη ὡς ὁ ἀρχηγὸς τῆς εἰρηνικῆς θελήσεως τοῦ κόσμου, καὶ οὐδεὶς Γάλλος—ἐδήλωσεν ὁ Νταλαντιὲ—ἐσκέπτετο τὴν εἰρήνην χωρὶς νὰ προβάλῃ πρὸ τῶν ὀμμάτων του πλήρης ἐλπίδων ἡ μορφὴ τοῦ Ἀμερικανοῦ Προέδρου.

Ταυτοχρόνως ὁ Μπούλλιτ ἐκινεῖτο παντοιοτρόπως ὄπισθεν τῶν παρασκηνίων, διὰ νὰ παροξύνῃ τὰς Γαλλικὰς διαθέσεις κατὰ τῆς Γερμανίας καὶ διὰ νὰ ἐμποδίσῃ, ἢ καὶ νὰ παρεμποδίσῃ τελείως, μίαν περαιτέρω εἰρηνικὴν συνεννόησιν ἐν Εὐρώπῃ. Αἱ ἀπὸ τῶν χειμερινῶν μηνῶν τοῦ 1938—39 χρονολογούμεναι ἐκθέσεις τῶν ἐν Οὐασιγκτῶνι καὶ Παρισίοις πρέσβεων τῆς Πολωνίας, αἵτινες ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὴν τρίτην λευκὴν βίβλον τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν τοῦ Ράϊχ περὶ τὰ τέλη Μαρτίου 1940, μᾶς παρέχουν ἐμπεριστατωμένην εἰκόνα ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Κατὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ κόμητος Ποτόκι, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 21 Νοεμβρίου 1938, ὁ Μπούλλιτ εὑρισκόμενος τότε εἰς Οὐασιγκτῶνα διὰ νὰ λάβῃ ὁδηγίας, ἀπήντησεν ὡς ἑξῆς εἰς ἐρώτημα τοῦ Πολωνοῦ πρεσβευτοῦ, ἂν αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι θὰ μετεῖχαν ἑνὸς πολέμου μεταξὺ τῶν Εὐρωπαϊκῶν δημοκρατιῶν καὶ τῆς Γερμανίας, τὸν ὁποῖον ὁ Μποῦλλιτ προέλεγεν ὡς βέβαιον: «Ἀσφαλῶς ναί, ἀλλὰ μόνον ἀφοῦ οἱ Ἄγγλοι καὶ οἱ Γάλλοι κτυπήσουν πρῶτοι». Εἰς δὲ τὸν ἐν Παρισίοις πρέσβυν Λουκαζίεβιτς ὁ Μπούλλιτ ἐδήλωσε τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1939, ὅτι ἡ συμμετοχὴ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν εἰς τὸν πόλεμον, παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας, ἠδύνατο νὰ θεωρῆται ὡς βεβαία, φυσικὰ ὅμως μετὰ παρέλευσιν διαστήματός τινος ἀπὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ πολέμου. «Ἂν ἐκραγῇ πόλεμος, ἀσφαλῶς δὲν θὰ συμμετάσχωμεν αὐτοῦ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ θὰ τὸν τερματίσωμεν». Περαιτέρω ὁ Μπούλλιτ ἐδήλωσεν εἰς τὸν Λουκαζίεβιτς, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς αὐτῆς συνομιλίας, ὅτι ὁ Πρόεδρος Ροῦζβελτ εἶχεν εἴπει εἰς τοὺς Γερουσιαστὰς ἐν τῷ Λευκῷ Οἴκῳ, ὅτι «πωλεῖ εἰς τὴν Γαλλίαν ἀεροπλάνα, διότι ὁ Γαλλικὸς στρατὸς εἶναι ἡ πρώτη γραμμὴ τῆς ἀμύνης τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν. Τοῦτο ἀντιστοιχεῖ πλήρως πρὸς τὰς ἀπόψεις του». Ἐν κατακλεῖδι ὁ Λουκαζίεβιτς ἀναφέρει τὰ ἑξῆς εἰς μίαν ἔκθεσίν του: «Δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον ὅτι ἡ πολιτικὴ τοῦ Προέδρου Ροῦζβελτ, κατὰ τὸ προσεχὲς μέλλον θ' ἀποβλέψῃ εἰς ὑποστήριξιν τῆς ἀντιστάσεως τῆς Γαλλίας, εἰς παρεμπόδισιν τῆς Γερμανοϊταλικῆς πιέσεως καὶ εἰς ἐξασθένησιν τῶν τάσεων τῆς Ἀγγλίας πρὸς συμβιβασμόν».

Μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τοῦ Γερμανικοῦ Προτεκτοράτου ἐπὶ τῆς Βοημίας καὶ Μοραβίας κατὰ Μάρτιον τοῦ 1939, ἡ πολιτικὴ τῶν ἀπειλῶν τοῦ Ροῦζβελτ κατέστη ἔτι ὀξυτέρα καὶ τὸ «ἀκομπανιαμέντο» τοῦ Μπούλλιτ δυνατώτερον καὶ διαπεραστικώτερον. Γνωρίζομεν ὅτι τὸ δεύτερον δεκαπενθήμερον τοῦ Μαρτίου ἡ πολιτικὴ τοῦ κατευνασμοῦ ἐγκατελείφθη ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ὅτι ταυτοχρόνως ἤρχισεν ἐν Γαλλίᾳ μία «ἀνάνηψις», ἡ ὁποία ἀπέκρουε τὴν συνεννόησιν μετὰ τῆς Γερμανίας καὶ κατέτεινε πρὸς πόλεμον. Κατὰ πόσον ἡ μεταστροφὴ αὐτὴ ἐν Λονδίνῳ καὶ ἐν Παρισίοις δέον ν' ἀποδοθῇ εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ροῦζβελτ καὶ τῶν πρεσβευτῶν του, ἰδίως τοῦ Μπούλλιτ, δὲν δύναται ἀκόμη νὰ λεχθῇ. Γνωρίζομεν ὅμως ὅτι ἡ Ἀμερικανικὴ Κυβέρνησις εὐθὺς μετὰ τὴν 5ην Μαρτίου ἐστιγμάτισε δημοσίᾳ τὴν ἐνέργειαν τῆς Γερμανίας ἐν Βοημίᾳ καὶ Μοραβίᾳ, δηλώσασα διὰ τοῦ Σέμνερ Οὐέλες τὴν 18ην Μαρτίου ὅτι ἡ Γερμανικὴ εἰσβολὴ εἰς Πράγαν ἦτο «want as laulessness» καὶ ὅτι ἡ παρὰ τῆς Γερμανίας γινομένη νέα διαρρύθμισις δὲν θ' ἀνεγνωρίζετο παρὰ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν. Δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος νὰ θεωρήσωμεν ὅτι τὴν ἰδίαν γλῶσσαν ἐτήρουν οἱ ἐν Παρισίοις καὶ Λονδίνῳ Ἀμερικα-

νοὶ πρέσβεις, καὶ ὅτι τὸ ἄκαμπτον τῆς Γαλλικῆς καὶ Ἀγγλικῆς στάσεως εἰς τὸ Πολωνικὸν ζήτημα δέον ν' ἀποδοθῇ εἰς αὐτὰς τὰς εἰσηγήσεις. Χαρακτηριστικὴ ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἡ παρατήρησις τοῦ Μπούλλιτ κατὰ τὴν συνομιλίαν του μὲ τὸν Πολωνὸν πρεσβευτὴν Λουκαζίεβιτς τὴν 24ην Μαρτίου 1939 (ὑπ' ἀριθμ. 11 ἔγγραφον τῆς Λευκῆς Βίβλου τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν τοῦ Ράϊχ) ὅτι αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι ἦσαν κάτοχοι μέσων, διὰ τῶν ὁποίων ἠδύναντο ν' ἀσκήσουν πραγματικὴν πίεσιν ἐπὶ τῆς Ἀγγλίας. Ὁ ἴδιος ὁ Μπούλλιτ θὰ ἐσκέπτετο, ὡς ἐδήλωσε σοβαρῶς, τὴν κινητοποίησιν τῶν μέσων τούτων.

Μετὰ τὴν συνομολόγησιν τοῦ Ἀγγλοπολωνικοῦ συμφώνου ἀσφαλείας περὶ τὰς ἀρχὰς Ἀπριλίου 1939, συνομολόγησιν, εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς ὁποίας ὁ Μπούλλιτ προσεπάθησε παντοιοτρόπως νὰ συντελέσῃ διὰ τῆς προσωπικῆς του ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ Πολωνοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν Μπέκ, ὅστις διῆλθε τότε ἐκ Παρισίων, καὶ μετὰ τὴν ὕπουλον ἀνακοίνωσιν τοῦ Ροῦζβελτ πρὸς τὸν Φύρερ καὶ τὸν Ντοῦτσε περὶ τὰ μέσα Ἀπριλίου τοῦ 1939, ὁ Μπούλλιτ ἀπεσκοράκισε πλέον κάθε πρόσχημα καὶ κατὰ τὰς δημοσίας ἐμφανίσεις του. Εἰς ἕνα μεγάλον λόγον του εἰς Νεϊγὺ τὴν 28ην Μαΐου 1939 εὑρίσκονται αἱ ἀκόλουθοι φράσεις:

«Ὁ πόλεμος ἀποτελεῖ ἐνδεχόμενον ὀλιγώτερον τρομερὸν ἀπὸ ἐνδεχομένην δουλείαν. Ἡ θεωρία ἡμῶν τῶν Ἀμερικανῶν διετυπώθη σαφῶς τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ὁ Πάτρικ Χένρι εἶπε: «Ἡ ζωὴ εἶναι τόσον πολύτιμος ἢ ἡ εἰρήνη τόσον γλυκεῖα ὥστε νὰ πρέπῃ νὰ ἐξαγορασθοῦν μὲ τὸ βαρὺ τίμημα τῶν ἁλύσων τῆς δουλείας; Ἐμπόδισε τοῦτο Παντοδύναμε Θεέ! Δὲν γνωρίζω ποίαν ἐκλογὴν θὰ ἔκαμναν οἱ ἄλλοι, ἀλλὰ ὅσον ἀφορᾷ ἐμέ, δῶσε μου τὴν ἐλευθερίαν ἢ τὸν θάνατον! Κατὰ συνέπειαν ἡ κατανόησις καὶ ἡ συμπάθειά μας στρέφονται πρὸς τὰ ἔθνη, τὰ ὁποῖα, οἱοιδήποτε καὶ ἂν εἶναι οἱ κίνδυνοι, προτιμοῦν ν' ἀγωνισθοῦν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, παρὰ νὰ καμφθοῦν ὑπὸ τὸ πέλμα ἑνὸς κατακτητοῦ». Ἂς ἀφιερώσωμεν ἐδῶ, ἄλλην μίαν φοράν, τὰς προσπαθείας μας πρὸς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ὀνείρου των τῆς εἰρήνης. Ἀλλ' ἂς μὴ λησμονῶμεν ὅτι ὑπάρχουν στιγμαί, κατὰ τὰς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι ὀφείλουν νὰ προσφύγουν εἰς τὰ ὅπλα, διὰ νὰ σώσουν ὅ,τι ἔχει ἀξίαν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ζωήν, διότι ἂν τὰ ὅπλα συντρίβουν τὴν εἰρήνην, χρησιμεύουν ἐπίσης πρὸς ὑπεράσπισίν της».

Καὶ ἂς ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ὁ θάνατός των δὲν ὑπῆρξε μάταιος. «Ὑπηρετοῦν ἐπίσης ὅσοι ἀγρυπνοῦν καὶ ἀναμένουν». Ναί, ἀλλ' ὑπηρετοῦν πολὺ καλύτερον ὅσοι ἀγωνίζονται καὶ ἀποθνήσκουν.

Εἰς ἡμᾶς τοὺς ζῶντας τὸ παράγγελμα εἶναι: «Νὰ κοπιάζωμεν, ν' ἀναζητῶμεν, νὰ εὑρίσκωμεν καὶ νὰ μὴ ἐνδίδωμεν».

Δι' ἄλλην μίαν φορὰν τὸν Ἰούνιον τοῦ 1939 ἐπροκάλεσε κάποιαν νηφαλιότητα ἐν Παρισίοις ἡ ἄρνησις τῆς ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιτροπῆς τῆς Γερουσίας ἐν Οὐασιγκτῶνι, ὅπως παραπέμψῃ ἐνώπιον τῆς ὁλομελείας τοῦ σώματος τὴν παρὰ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Προέδρου γενομένην πρότασιν περὶ ἄρσεως τῆς ἀπαγορεύσεως πρὸς προμήθειαν ὅπλων. Ἠγέρθησαν ἀμφιβολίαι μὴ τυχὸν ἐν περιπτώσει ἑνὸς Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, ἡ ὑπὲρ τῆς ἀπομονώσεως ψυχολογία τοῦ Ἀμερικανικοῦ λαοῦ καὶ τοῦ Κογκρέσσου, ἤθελεν ἀποδειχθῇ πολὺ ἰσχυρὰ διὰ τὸν Πρόεδρον, καὶ μὴ τυχὸν ἔμελλε νὰ ἐπαναληφθῇ ὅ,τι συνέβη καὶ μὲ τὴν μὴ ἐπικύρωσιν τῆς συνθήκης τῶν Βερσαλλιῶν. Αἱ ἀμφιβολίαι ὅμως αὐταὶ ἐκαλύφθησαν ταχέως ἀπὸ τὴν ἐπιθετικωτέραν

ὁλοὲν φωνὴν τοῦ Ἀμερικανικοῦ τύπου, ἀπὸ τὰς στερεοτύπως παρακινούσας εἰς ἀντίστασιν συμβουλὰς τοῦ Ρούζβελτ καὶ τῶν πρεσβευτῶν του καὶ ἀπὸ νέους δημοσίους λόγους τοῦ Μπούλλιτ, ἰδίως τὸν ὀξύτατον, εἰς τόνον λόγον του, τὸν ἐκφωνηθέντα εἰς Νεϋὺ τὸν Ἰούλιον 1939. Εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας ὅτι αἱ Ἀμερικανικαὶ συμβουλαὶ πρὸς τὴν Γαλλικὴν Κυβέρνησιν κατὰ τὰς τελευταίας ἑβδομάδας πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ πολέμου, πᾶν ἄλλο ἦσαν ἢ συστάσεις διὰ μίαν λογικὴν συμφωνίαν καὶ συνεργασίαν μετὰ τοῦ ἰσχυροῦ Γερμανοῦ γείτονος, ἀλλ' ἀπέβλεπον μᾶλλον εἰς τὸ ν' ἀφυπνίσουν καὶ νὰ διατηρήσουν ἐν ἐγρηγόρσει τὴν ἀντίστασιν, ἔστω καὶ ἐπὶ κινδύνῳ ἑνὸς πολέμου, καὶ ὅτι εἰς ὅλα αὐτὰ ἔπαιξε σημαντικὸν ρόλον ὁ ὑπαινιγμὸς περὶ ὑποστηρίξεως ἐκ μέρους τῆς Ἀμερικῆς. Ἡ πλήρης ἀπόδειξις τῶν φιλοπολέμων αὐτῶν ραδιουργιῶν τῶν Ρούζβελτ καὶ Μπούλλιτ, αἱ ὁποῖαι ἦσαν τόσον μᾶλλον ἀνεύθυνοι καὶ ἐπιπόλαιαι, ἐφ' ὅσον ἀμφότεροι ἐγνώριζαν ὅτι ἐν δεδομένῃ περιστάσει δὲν ἠδύνατο νὰ γίνεται λόγος περὶ ἀποτελεσματικῆς στρατιωτικῆς βοηθείας τῆς Ἀμερικῆς πρὸς τὴν Γαλλίαν, θὰ καταστῇ μίαν ἡμέραν γνωστὴ εἰς ὅλον τὸν κόσμον.

ΣΙΛΒΑΝΟΥΣ

(Ἀκολουθεῖ τὸ δεύτερον μέρος).

ΤΑ ΝΟΤΙΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΑ ΚΡΑΤΗ

Η ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ, Η ΙΣΠΑΝΙΑ ΚΑΙ Η ΕΥΡΩΠΗ

Τοῦ FELIX CORREIA, ἀρχισυντάκτου τῆς «A Esfera» τῆς Λισσαβῶνος συνεργάτου τῆς «A. B. C.» τῆς Μαδρίτης καὶ τῆς «Noite» τοῦ Ῥίου Ἰανεΐρου.

Τὴν 1 Μαΐου 1941 εἶχαν συγκεντρωθῆ εἰς ἱστορικὸν τόπον, εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν Κύκνων τοῦ Ἀνακτόρου τοῦ Σίντρα, τὸ ὁποῖον εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Λισσαβῶνος, ἀπὸ μεγάλου ὕψους, ἀτενίζει τὸν Ἀτλαντικὸν ὠκεανόν, οἱ πρεσβευταὶ Ἱσπανίας καὶ Βραζιλίας μετὰ τῶν διπλωματικῶν ἀντιπροσώπων ὅλων τῶν κρατῶν τῆς Κεντρώας καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς παρὰ τὸν πρωθυπουργὸν τῆς Πορτογαλίας Σαλαζὰρ καὶ τὸν παρ' αὐτοῦ φιλοξενούμενον ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἀργεντινῆς Ρονὶζ Γκουϊνάζου. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν τιμῶν τούτων, ποὺ ἐπεδαψιλεύθησαν εἰς τὸν Ἀργεντινὸν πολιτικόν, ἔλαβε τὸν λόγον ὁ Σαλαζάρ, ὅστις ἠσχολήθη μὲ τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων Πορτογαλίας καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς.

«Ἡμᾶς ὅλους, τὰ δύο ἔθνη τῆς Ἱσπανικῆς χερσονήσου καὶ τὰ ἔθνη τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς, συνδέουν κοινὴ κληρονομία, κοινὴ παράδοσις, κοινὴ βάσις πίστεως καὶ ἰδεωδῶν, πνευματικοὶ δεσμοί, τοὺς ὁποίους δὲν ἠμποροῦν νὰ καταλύσουν οἱ αἰῶνες, σχέσεις συμπαθείας καὶ φιλίας ποὺ δὲν δύνανται εἰς τὴν βαθυτάτην οὐσίαν των νὰ θιγοῦν ἀπὸ παροδικὰς ἀντιγνωμίας. Φαίνεται ὡσὰν ὁ Ἀτλαντικὸς ὠκεανὸς νὰ χωρίζῃ τὴν τόσῳ ταραγμένην σήμερον Εὐρώπην ἀπὸ τὰ Λατινικὰ ἔθνη, καὶ ὅμως δὲν ἠμποροῦμεν παρὰ νὰ τὰ θεωροῦμεν ὡς μέρος ἡμῶν αὐτῶν. Ἄνευ ὑμῶν ἡ Εὐρώπη δὲν θὰ ἦτο παρὰ μία καθαρῶς γεωγραφικὴ ἔννοια — δὲν θὰ ἦτο ἔννοια ἠθική, διότι δὲν ὑπάρχει προφανέστερος μάρτυς, ὡραιότερον ἄνθος τοῦ δημιουργικοῦ της πνεύματος καὶ τῆς ζωτικῆς τῶν ἀρχῶν της δυνάμεων — τῶν ἀρχῶν αἱ ὁποῖαι τὴν ὡδήγουν καὶ τὴν ἐνεψύχωναν διὰ μέσου τῶν αἰώνων, παρὰ τὰ παριστάμενα ἀκριβῶς ἐδῶ ἔθνη, σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς καὶ ὀστοῦν ἐκ τῶν ὀστέων της. Εἴμεθα μία μεγάλη οἰκογένεια...»

Οὐδεὶς δύναται νὰ παραγνωρίσῃ τὴν ὑψηλὴν ἱστορικὴν ἀξίαν αὐτῶν τῶν φράσεων, ποὺ ἐλέχθησαν εἰς στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ ἔθνη εἶνε ὑποχρεωμένα νὰ ἐξετάσουν προσεκτικὰ τὴν θέσιν των, τὰ συμφέροντα καὶ τὰς σχέσεις των. Ἀποτελοῦν τὴν ὁμολογίαν πίστεως τοῦ πολιτικοῦ Σαλαζάρ, πρὸς ἰδέας, αἱ ὁποῖαι εἰς Πορτογαλίαν καὶ εἰς Ἱσπανίαν κερδίζουν ἀπό τινος χρόνου ὁλονὲν περισσότερον ἔδαφος.

Ἐπὶ αἰῶνας ἡ Πορτογαλία καὶ ἡ Ἱσπανία προδήλως ἔζων ἔχουσαι ἐστραμμένα ἡ μία πρὸς τὴν ἄλλην τὰ νῶτα. Εἰς τοῦτο ἔπταισαν ἀμφότερα τὰ ἔθνη ἐξ ἴσου, ὄχι δὲ ὀλιγώτερον αἱ ραδιουργίαι ἐνδιαφερομένων τρίτων. Αἱ ἀπόπειραι φιλοδόξων εἰς τὰς δύο χώρας ἡγεμόνων, ἀποβλεπόντων νὰ ἑνώσουν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον των τὰς δύο χώρας ἦσαν καταδικασμέναι εἰς ἀποτυχίαν. Ἡ Πορτογαλία δὲν εἶναι τυχαῖον κατασκεύασμα, ὡς ἡ Τσεχοσλοβακία καὶ ἡ Γιουγκοσλαβία, ἀλλ' ὡς ἡ Ἱσπανία, ἓν κράτος τὸ ὁποῖον ἀπὸ αἰώνων ἔχει τὰ πάγιά του σύνορα, τὴν ἰδικήν του γλῶσσαν, τὸν ἰδιαίτερον ἐθνισμόν του καὶ τὸν πλέον ἀνεπτυγμένον πολιτισμόν, τὸν ὁποῖον συγχρόνως μὲ τὴν Ἱσπανίαν ἔφερεν ὡς πρῶτον ἔθνος τῆς Εὐρώπης εἰς μακρινὰς χώρας καὶ ἠπείρους.

Οἱ ἐπιφανέστεροι μάρτυρες τῶν ἐκπολιτιστικῶν ἐνεργειῶν τῆς Πορτογαλίας καὶ Ἱσπανίας εἶναι, ἐκτὸς τῶν ἀποικιακῶν ἐδαφῶν, τὰ ὁποῖα ἀνεκάλυψαν ἢ κατέκτησαν πρὸ αἰώνων καὶ διήνοιξαν εἰς τὸν πολιτισμὸν — αἱ δημοκρατίαι τῆς Νοτίου καὶ τῆς Κεντρώας Ἀμερικῆς. Τοῦτο ὅμως οὐδέποτε συνεχώρησαν εἰς αὐτὴν οἱ Ἀγγλοσάξωνες, οἱ ὁποῖοι οὐδέποτε ἀνεκάλυψαν ἢ ἐξεπολίτισαν κάτι, περιορισθέντες οἱ πρῶτοι ὡς πειραταὶ μετερχόμενοι βίαν καὶ ἔπειτα διὰ τῆς κατοχῆς τοῦ χρυσοῦ νὰ σφετερισθοῦν τὰ πλεονεκτήματα τοῦ παρὰ τῶν δύο χωρῶν πραγματοποιηθέντος ἔργου. Οὕτω ἐτροφοδοτοῦντο εἰς τὴν Ἰβηρικὴν χερσόνησον αἱ ἀντιθέσεις μεταξὺ τῶν δύο ἐθνῶν. Οὕτω προεκλήθησαν καὶ ἐνισχύθησαν εἰς τὴν Νότιον Ἀμερικὴν ἐξεγέρσεις κατὰ τῶν μητροπόλεων. Ἡ ἐξέλιξις τῶν Νοτίων καὶ Κεντροαμερικανικῶν κρατῶν εἰς πλήρη πολιτικὴν αὐτοτέλειαν καὶ ἀνεξαρτησίαν ἀποτελεῖ πολιτικὴν ἀνάγκην. Τεχνητὴ ὅμως ἦτο ἡ διχόνοια μεταξὺ Πορτογαλίας καὶ Βραζιλίας ἀφ' ἑνὸς — Ἱσπανίας καὶ τῶν ἄλλων νοτιοαμερικανικῶν δημοκρατιῶν ἀφ' ἑτέρου.

Ἡ ἀναγνώρισις τῶν παραλόγων τούτων ἀντιθέσεων συνετέλεσεν οὕτω εἰς τὸν σχηματισμὸν τόσον ἐν Πορτογαλίᾳ ὅσον καὶ ἐν Ἱσπανίᾳ μιᾶς εὐρυνομένης ὁλοὲν ὁμάδος πολιτικῶν καὶ δημοσιογράφων, οἱ ὁποῖοι ἔταξαν σκοπόν των τὴν δημιουργίαν στενωτάτων φιλικῶν σχέσεων μεταξὺ τῆς Πορτογαλίας, τῆς Ἱσπανίας, τῆς Βραζιλίας καὶ τῶν 20 κρατῶν τῆς Νοτίου καὶ Κεντρώας Ἀμερικῆς, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὸν ἱσπανικὸν κύκλον πολιτισμοῦ, μιᾶς ὁμάδος ὑπὲρ τῶν σκοπῶν τοὺς ὁποίους θεωρεῖ ὡς τιμήν του ὅτι ἐργάζεται, ἔστω ἐν στενῷ πλαισίῳ, καὶ ὁ συντάκτης τοῦ παρόντος ἄρθρου.

Δὲν δύναται νὰ ὁμιλήσῃ τις περὶ τῶν πραγμάτων τούτων χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ τὸ ὄνομα τοῦ Πορτογάλου Ἀντώνιο Σαρντίνια, ὅστις, ὡς φιλόσοφος καὶ ποιητής, ὡς ἱστορικὸς καὶ δημοσιογράφοςταὐτοχρόνως ὑπῆρξεν εἷς ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων τοῦ Πορτογαλισμοῦ «ἰντεγκραλισμοῦ», τῆς κινήσεως δηλαδή, ἡ ὁποία δικαίως ἀπεκαλεῖτο «ὁλοκληρωτικὸς ἐθνικισμός». Καὶ ἂν εἰς τὴν κίνησιν αὐτήν, ἡ ὁποία ἤρχισε τῷ 1912 καὶ εὗρε τὴν πρώτην δημοσιογραφικήν της ἔκφρασιν εἰς τὸ «Ναθάο Πορτογκουέζα»—Πορτογαλικὸν Ἔθνος, ἡ θεμελίωσις μιᾶς κοινοβουλευτικῆς, αὐταρχικῆς καὶ ἐθνικοσυνδικαλιστικῆς σκέψεως ἐν Πορτογαλίᾳ, διὰ τῆς ὁποίας προπαρεσκευάσθη καὶ ἐπραγματοποιήθη ἡ ἐπανάστασις τοῦ Σιντόνιο Πάϊς κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1917, ὡς καὶ τὰ γεγονότα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα εὗρον τὴν ἀποκορύφωσίν των τὴν 28 Μαΐου 1926, ὅταν ἐθεμελιώθη τὸ νέον κράτος, τὸ πραγματοποιῆσαν πολλὰς ἰδέας τοῦ «ἰντεγκραλισμοῦ», εἰς αὐτὴν ἐπίσης δέον νὰ καταλογισθῇ ἡ ὤθησις, ἥτις συνετέλεσεν εἰς τὴν δημιουργίαν μιᾶς πολιτικῆς φιλίας εἰς τὴν Ἰβηρικὴν χερσόνησον καὶ διήνοιξεν ὁρίζοντας, ὡς αὐτοὶ τοὺς ὁποίους καθώρισεν ὁ Σαλαζὰρ εἰς τὸν λόγον του τῆς 1 Μαΐου π. ἔ.

Ἐξορισθεὶς ἐκ Πορτογαλίας, μετὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον τοῦ 1919, ὁ Ἀντώνιο Σαρντίνια εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ γνωρίσῃ ἐκ τοῦ ἐγγὺς τὴν Ἱσπανίαν, τὴν ἱστορίαν της καὶ τὸν πολιτισμόν της, ἀλλὰ καὶ νὰ γνωρίσῃ ἐπιφανεῖς ἄνδρας αὐτῆς τῆς χώρας. Ἀποτέλεσμα ἦτο ἡ ἔκδοσις τῆς συλλογῆς «Aliança peninsular» (=ἡ συμμαχία τῆς χερσονήσου, ἀρχὴ καὶ δυνατότητες), ἡ ὁποία ἀρχίζει μὲ τὰς ἀκολούθους γραμμὰς τοῦ μεγάλου Πορτογάλου συγγραφέως Κάρλος Μαλέϊρας Ντιάζ:

«Ἡ στενή μας ἐπαφὴ μὲ τὴν Ἱσπανίαν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἐπικίνδυνος παρ᾽ ἀνθρώπων εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ὁποίων τὸ ὑψηλὸν καὶ ἀνόθευτον συναίσθημα τῆς πατρίδος εἶχεν ἀπονεκρωθῆ.»

Τὸν πρόλογον τοῦ βιβλίου ἐκείνου ἔγραψεν ὁ Γκαμπριὲλ Μάουρα, κόμης ντὲ λὰ Μιοντάρα, ἐνῷ πολλοὶ ἄλλοι ἐκπρόσωποι τοῦ ἱσπανικοῦ πνευματικοῦ κόσμου, μεταξὺ ἄλλων ὁ Ραμίρυ ντὲ Μαεστόν, μαρκήσιος τοῦ Κουϊτανάρ, συγγραφεὺς τοῦ ἔργου ἡ «Πορτογαλία καὶ ὁ Ἱσπανισμὸς» καὶ ὁ ἱδρυτὴς τῆς «Accion Espanola» συνέβαλον διὰ μελετῶν των. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο διὰ πρώτην φοράν, ὡς ἐδήλωσεν ὁ Ἀντώνιο Σαρντίνια, «διηυκρινίσθη τόσον σαφῶς τί χωρίζει ἡμᾶς τοὺς Πορτογάλλους ἀπὸ τὴν Ἱσπανίαν, καὶ ἐπεστήθη ἡ προσοχή μας ἐπὶ τῆς εὐθύνης, ἡ ὁποία μᾶς συνδέει μὲ τὴν χώραν αὐτήν, ἰδίᾳ κατόπιν τῶν κινδύνων οἱ ὁποῖοι ἀπειλοῦν τὴν Εὐρώπην κατὰ τὴν μεταβατικὴν αὐτὴν περίοδον».

Τὸ νέον πορτογαλικὸν κράτος, ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ἱδρύσεώς του, συνήργησεν ἐν πλήρει συναισθήσει αὐτῆς τῆς εὐθύνης. Ὁ στρατηγὸς Πρίμο ντὲ Ριβέρα ἐπεσκέφθη τὴν Πορτογαλίαν καὶ ὁ στρατηγὸς Καρμόνα τὴν Ἱσπανίαν. Αἱ συσκέψεις αὐταὶ ἦσαν βήματα ἀποφασιστικὰ εἰς τὴν ὁδὸν τῆς προσεγγίσεως τῶν δύο ἐθνῶν. Ἡ ἀνατροπὴ τοῦ Πρίμο ντὲ Ριβέρα, ἡ ἀνακήρυξις τῆς δευτέρας δημοκρατίας ἐν Ἱσπανίᾳ καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα ἀνάστάτωσις ἐσήμαναν τὴν ἀπότομον διακοπὴν αὐτοῦ τοῦ δρόμου, ὅστις τότε μόνον ἀπεφασίσθη νὰ συνεχισθῇ, ὅταν ἡ ἐθνικὴ Ἱσπανία, ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Φράνκο ἐπανεῦρεν ἑαυτήν.

Τότε, εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἱσπανικοῦ ἐμφυλίου πολέμου τοῦ 1936, ὁ Σαλαζάρ, δι᾽ ἱστορικῆς ἀληθῶς ἀποφάσεως, ἐκηρύχθη, παρὰ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς Ἀγγλίας, συμμάχου τῆς Πορτογαλίας, ἀδιστάκτως καὶ ἀμέσως ὑπὲρ τοῦ Φράνκο καὶ παρέσχεν εἰς αὐτόν, ὅπως εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν Ἰταλίαν, ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν Πορτογαλικῶν δυνατοτήτων, πᾶσαν βοήθειαν. Σήμερον ἡ Ἱσπανία καὶ ἡ Πορτογαλία συνδέονται διὰ συμφώνου φιλίας καὶ μὴ ἐπιθέσεως, τὸ ὁποῖον εἶνε κάτι περισσότερον ἀπὸ ψυχρὸν διπλωματικὸν ἔγγραφον, ἔκφρασις, δηλονότι, κοινῆς πνευματικῆς στάσεως καὶ ἀλληλεγγύης, ἡ ὁποία ἐδοκιμάσθη εἰς σοβαρὰς στιγμάς.

Εἰς τὴν πραγματοποιουμένην νέαν τάξιν τοῦ κόσμου ἐπιφυλάσσεται εἰς τὴν Ἰβηρικὴν χερσόνησον, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ Μοῖρα ἔδωκε τόσον εὐνοϊκὴν θέσιν, ὁ ρόλος φυσικοῦ κρίκου μεταξὺ τῆς Εὐρώπης καὶ τῶν πέραν τοῦ Ἀτλαντικοῦ ἐθνῶν, τὰ ὁποῖα, ὡς ἐδήλωσεν ὁ Σαλαζάρ, ἀποτελοῦν σάρκα ἐκ τῆς σαρκὸς καὶ ὀστοῦν ἐκ τῶν ὀστέων μας».

ΦΕΛΙΞ ΚΟΡΡΕΙΑ

Η ΣΥΡΙΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΕΣΟΓΕΙΟΝ

Τοῦ δρος Herbert Schwörbel

Τὸ κατωτέρω δημοσιευόμενον ἄρθρον τοῦ πρεσβευτοῦ δρος Χέρμπερτ Σβαΐρμπελ, προϊσταμένου τῆς ὁμάδος τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἐγγὺς Ἀνατολῆς ἐν τῷ τμήματι τοῦ ξένου τύπου τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν τοῦ Βερολίνου, προσκτᾶται ἰδιάζουσαν σημασίαν, δεδομένου ὅτι πραγματεύεται ἓν σημαντικὸν πρόβλημα τοῦ Μεσογειακοῦ χώρου. Ὁ δρ. Σβαΐρμπελ, χάρις εἰς τὴν μακρὰν παραμονήν του εἰς τὴν Ἐγγὺς Ἀνατολήν, κατέστη εἷς ἐκ τῶν καλυτέρων γνωστῶν τῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα σχετίζονται πρὸς αὐτήν.

Η ΣΥΝΤΑΞΙΣ

Ἡ Συρία εἶναι χώρα προωρισμένη νὰ διαδραματίσῃ μεγάλον ρόλον εἰς τὸν βίον τῶν Ἐθνῶν. Εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Νὰχρ-Ἐλ-Κέλμπ, τοῦ «Σκυλοπόταμου», λίθινα μνημεῖα καὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ παλαιῶν καὶ παλαιοτάτων ἐποχῶν μαρτυροῦν περὶ τῶν μεγάλων στρατηγῶν τῆς ἀρχαιότητος, περὶ τῶν Φαραὼ τῆς Αἰγύπτου, τῶν Ἀσσυρίων μεγάλων Βασιλέων καὶ περὶ τῶν Ρωμαίων Αὐτοκρατόρων, τῶν διελθόντων ἐξ αὐτῆς.

Περὶ τὸ 2000 π. Χ. μετηνάστευσαν ἐκ Σὰρ εἰς Συρίαν οἱ Χετταῖοι καὶ Ἀραμαῖοι, οἱ ὁποῖοι ἀνέπτυξαν πολιτισμὸν καὶ τὸν ἔφεραν εἰς ἀκμήν. Ὁ πολιτισμὸς οὗτος εἰς τὴν Συρίαν τῆς περιόδου ἐκείνης, — πολιτισμὸς ὅστις εἶχεν ὑποστῆ τὴν Ἰνδογερμανικὴν ἐπίδρασιν, οὐδὲν εἶχε τὸ κοινὸν πρὸς τοὺς δύο μεγάλους γνωστοὺς κύκλους πολιτισμοῦ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, τὸν Αἰγυπτιακὸν καὶ τὸν Βαβυλωνιακόν. Εἶναι χωριστός, μέγας, αὐτοτελὴς πολιτισμός, διὰ τὸν ὁποῖον κάποτε θὰ ἐξευρεθῇ ἰδιαιτέρα ὀνομασία.

Μετὰ τὰ διάφορα κύματα κατακτήσεως καὶ ἐποικισμοῦ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἐπεβλήθη διὰ τῆς Ἀραβικῆς κατακτήσεως ἐν Συρίᾳ ἡ Ἀραβική, γλῶσσα συνεννοήσεως, ἥτις ἐπικρατεῖ καὶ σήμερον ἀκόμη, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ πληθυσμὸς τῆς Συρίας εἶναι καθαρῶς Ἀραβικός. Μετὰ τῆς Παλαιστίνης ἡ Συρία ἀποτελεῖ γεωγραφικὴν ἑνότητα. Ὁ Σιωνισμὸς παλαιότερον ἐπεχείρησε πολλάκις νὰ εἰσδύσῃ εἰς Συρίαν, ἀλλ᾽ ἀνεπιτυχῶς. Παρ᾽ ὅλην τὴν στενὴν γειτνίασιν καὶ τὰς πολλὰς σχέσεις, δὲν ὑπάρχουν κατὰ τὰς προσφάτους στατιστικὰς περισσότεροι τῶν 10 χιλιάδων Ἰουδαίων ἐν Συρίᾳ, ἀριθμὸς ἀσήμαντος ἐν ἀναλογίᾳ πρὸς τὸν ὅλον πληθυσμόν.

Διὰ τὴν θέσιν τῆς Συρίας εἰς τοὺς κύκλους τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἀποφασιστικαὶ ἦσαν πάντοτε δύο κύριαι ἀπόψεις: Ἀφ᾽ ἑνὸς ὅτι ἡ Συρία ἦτο ἡ μόνη περιοχὴ ἐν Ἀσίᾳ, ἥτις κατῳκεῖτο εἰς μεγάλην ἀναλογίαν ὑπὸ χριστιανῶν φύσει πολεμίων τῆς Ὀθωμανικῆς κυριαρχίας, καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου ὅτι ὁ Ἀραβικὸς πληθυσμὸς ἐτέλει ἐν ὀξείᾳ ἀντιθέσει πρὸς τὴν κυβέρνησιν τῆς Ἰσταμπούλ. Ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία ἔστελλεν ἐκεῖ τοὺς εὐφυεστέρους καὶ συνετωτέρους διοικητικοὺς ὑπαλλήλους καὶ ἀξιωματικούς της διὰ νὰ συνδέῃ στερρῶς πρὸς ἑαυτὴν τὴν διαρκῶς ἀνήσυχον καὶ τάσεις τελείας ἀποσπάσεως ἐμφανίζουσαν Συρίαν. Ἐν τούτοις μόνον δι᾽ αὐστηρῶν

μέτρων καταπιέσεως συνεκρατεῖτο ἐν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου ἡ Ἀραβικὴ ἐν Συρίᾳ κίνησις. Συνεπείᾳ τούτου αἱ ἀρχικῶς λίαν μετριόφρονες ἀξιώσεις τῶν Σύρων ἐθνικιστῶν, οἱ ὁποῖοι κατ' ἀρχὰς ἤθελαν νὰ παραμείνουν εἰς τὸ πλαίσιον τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, καθίσταντο ὁλοὲν μᾶλλον ριζοσπαστικαί. Τῷ 1904 ἱδρύθη ἐν Παρισίοις ὁ «Σύνδεσμος τῆς Ἀραβικῆς πατρίδος» (**Ligue de la Patrie Arabe**), ὅστις ἐζήτει τὸν πλήρη χωρισμὸν τῶν Συριακῶν καὶ Ἀραβικῶν περιοχῶν ἀπὸ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ὀλίγον πρὸ τοῦ παγκοσμίου πολέμου οἱ Σῦροι ἐθνικισταὶ τῶν ἄκρων ἔφθασαν νὰ θεωροῦν ἑαυτοὺς διὰ τὴν ἐκπολιτιστικὴν σημασίαν των ὡς τοὺς συνηγόρους εἰς τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ μιᾶς αὐτοτελοῦς μείζονος Ἀραβίας.

Τὸ ζήτημα τῶν χριστιανῶν ἐν Συρίᾳ ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία προσεπάθει νὰ ρυθμίσῃ διὰ τῆς μὴ ἀναγνωρίσεως εἰς αὐτοὺς νομικῆς ἰσοτιμίας πρὸς τοὺς Μωαμεθανοὺς καὶ διὰ τῆς διοικητικῆς διαρθρώσεως τῆς Συρίας κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε νὰ μὴ προκύψῃ καμμία καθαρῶς χριστιανικὴ διοικητικὴ περιοχή, ἀλλ' ἀντιθέτως εἰς πᾶσαν διοικητικὴν περιφέρειαν ἀποτελοῦν πάντοτε τὴν πλειοψηφίαν οἱ Μωαμεθανοί. Ὁ ἀγὼν ὅμως τῶν Χριστιανῶν ἦτο ἄσκοπος, δεδομένου ὅτι οἱ Χριστιανοὶ καὶ μεταξὺ ἀκόμη τῶν Ἀράβων τῆς Συρίας, τὸν ἐχόντων ὑψηλὸν πολιτισμὸν ἀπετέλουν πάντοτε ἀπὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως τὴν ἀνωτέραν τάξιν, διότι ἠδύναντο ταυτοχρόνως νὰ στηρίζωνται εἰς τὴν Γαλλίαν, πάντοτε πρόθυμον, ὡς τὸ χριστιανικώτερον ἔθνος νὰ σπεύδῃ ὡς προστάτις δύναμις εἰς βοήθειαν τῶν καταπιεζομένων Χριστιανῶν τῆς Ἐγγὺς Ἀνατολῆς.

Ἱστορικῶς ἡ Γαλλία ἐστήριζε τὰ δικαιώματά της ὡς προστάτιδος δυνάμεως εἰς τὸ ὅτι ὁ περίφημος Χαλίφης Χαρσὶν-ἐλ-Ρασὶδ εἶχε ζητήσει παρὰ Καρόλου τοῦ Μεγάλου — ὅστις κατὰ τὴν ἄποψιν τῶν Γάλλων ἦτο Γάλλος Αὐτοκράτωρ — τὴν Γαλλικὴν βοήθειαν εἰς τὴν Ἀνατολήν, μεταβιβάσας εἰς αὐτὴν τὴν προστασίαν τῶν Χριστιανῶν τῆς Συρίας καὶ τῆς Παλαιστίνης. (Ὅτι ὁ Καρλομάγνος δὲν ἦτο Γάλλος ἀποδεικνύεται καλύτερον παντὸς ἄλλου ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι, ὡς ἀναφέρουν οἱ χρονογράφοι, ἀπέστειλεν εἰς τὸν Χαλίφην ὡς πολυτιμότερον ἀγαθὸν καὶ ὡς προϊὸν τῶν χωρῶν του νεάνιδας καταγομένας ἀπὸ τὰς Φρισσικὰς ἐπαρχίας του).

Τὸ κύριον ἔργον τῆς Γαλλίας ἐν Συρίᾳ ἤρχισε κυρίως μόνον ἐπὶ τῶν ἡμερῶν Ναπολέοντος τοῦ Γ'. Διεμορφώθη πυκνὸν δίκτυον νοσοκομείων, ὀρφανοτροφείων, γηροκομείων καὶ σχολῶν. Ὅλα αὐτὰ τὰ ἱδρύματα ὑπήγοντο εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Προπαγάνδας πρὸς ἐπέκτασιν τῆς ἐπιρροῆς τῆς Γαλλίας, ἡ ὁποία πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ ἐκπολιτιστικοῦ της ἔργου ἐχρησιμοποίει κυρίως τοὺς Ἰησουΐτας, τοὺς Λαζαριστὰς καὶ ἄλλα μοναχικὰ τάγματα. Ὡς γνωστὸν τῷ 1860 Ναπολέων ὁ Γ' συνεπείᾳ τῶν διωγμῶν κατὰ τῶν Χριστιανῶν ἐν Λιβάνῳ καὶ τῆς Δαμασκοῦ, ἔστειλεν εἰς Συρίαν ἐκστρατευτικὸν σῶμα πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως. Ἡ ἐκστρατεία ἐκείνη ἀπετέλεσε τὴν ἀφετηρίαν τῆς ἐντατικῆς ἐργασίας τῆς Γαλλίας ἐν Συρίᾳ.

Ὅταν κατὰ τὸν παγκόσμιον πόλεμον, κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1914, ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία ἐκήρυξε τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Ἀντάντ, ἡ Γαλλία ἐξεμεταλλεύθη ὁμοίως τὰ εὐνοϊκὰ δι' αὐτὴν ρεύματα μεταξὺ τῶν Χριστιανικῶν καὶ Ἀραβικῶν κύκλων τῆς Συρίας, διὰ νὰ προειδοποιήσῃ τοὺς συμμάχους της περὶ τῶν διεκδικήσεών της ἐπ' αὐτῆς τῆς χώρας. Μετὰ τῆς Ἀγγλίας συνῆψε τὴν 16 Μαΐου 1916 τὸ γνωστὸν σύμφωνον Σάϋς —Πικό. Ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ ἡ περιοχὴ ἐντὸς τῆς 38 μοίρας πλάτους μεταξὺ

τῆς τότε Περσίας καὶ τῆς διώρυγος τοῦ Σουὲζ διῃρεῖτο εἰς δύο διαφορετικὰς ζώνας: Εἰς μίαν βόρειον ζώνην Α καὶ εἰς μίαν νότιον ζώνην Β. Ἡ ζώνη Α περιελάμβανε τὸ νότιον τμῆμα τῆς Μικρασίας, τὴν Βόρειον Συρίαν καὶ τὸ Βόρειον Ἰρὰν μὲ τὸ Χαλέπιον, τὴν Μοσσούλην, τὴν Βηρυττόν, τὴν Δαμασκόν. Ἡ ζώνη Β τοῦ Ἰρὰκ ἄνευ τῆς Μοσσούλης, τὴν Ὑπεριορδανίαν καὶ τὴν Παλαιστίνην. Εἰς τὰς ζώνας Α καὶ Β θὰ συνεκροτεῖτο ἓν ἀνεξάρτητον Ἀραβικὸν κράτος ἢ μία ἕνωσις κρατῶν, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ παρεῖχον τὴν προστασίαν καὶ τὴν ἐγγύησίν των ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἀγγλία. Εἰς τὴν ζώνην Α θὰ εἶχε δικαιώματα μόνη ἡ Γαλλία, εἰς τὴν ζώνην Β μόνη ἡ Ἀγγλία, ν' ἀποστέλλουν ὑπαλλήλους τῇ αἰτήσει τοῦ Ἀραβικοῦ κράτους ἢ τῆς ἑνώσεως Ἀραβικῶν κρατῶν. Ἡ ὑποδιαίρεσις αὐτὴ εἰς ζώνας θὰ καθώριζεν ἐπίσης τὴν προτεραιότητα εἰς οἰκονομικῆς φύσεως ζητήματα μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας. Ὡρισμένα ὅμως τμήματα εἰς τὰς ζώνας Α καὶ Β προωρίζοντο ν' ἀποβοῦν ἰδιαίτεραι κτήσεις τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας. Εἰς τὴν ζώνην Α τὸ νότιον τμῆμα τῆς Μικρασίας καὶ ὁλόκληρος ἡ ἀκτὴ τῆς Συρίας, εἰς τὴν ζώνην Β τὸ σημερινὸν νότιον Ἰρὰκ μὲ τὴν Βαγδάτην. Εἰς τὰς ἰδιαιτέρας αὐτὰς κτήσεις, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἀγγλία θὰ εἶχαν δικαίωμα ἀπὸ συμφώνου μετὰ τοῦ ἁρμοδίου Ἀραβικοῦ κράτους, ὅπως ἐγκαταστήσουν διοίκησιν ἐλέγχου συμφώνως πρὸς τὰς ἐπιθυμίας του. Εἰς τὴν ζώνην Β ἐπὶ πλέον προεβλέπετο διὰ τὴν περιοχὴν τῆς Ἱερουσαλήμ, ἡ ὁποία θὰ ἐξετείνετο πρὸς βορρᾶν μέχρι τῆς Χάϊφας, διεθνὴς διοίκησις, τῆς ὁποίας ἡ μορφὴ θὰ καθωρίζετο ἀπὸ συμφώνου μετὰ τῶν συμμάχων ἐν γένει καὶ τοῦ μεγάλου Σερίφου τῆς Μέκκας (τοῦ Χουσεΐν). Γεγονὸς εἶναι ὅτι ἡ Ἀγγλία συνῆψε τὸ 1916 τὴν συμφωνίαν Sykes - Picot μόνον ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς στρατιωτικῆς καταστάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκετο, ἐνδομύχως ὅμως ἐπεφυλάσσετο νὰ προσπαθήσῃ ὅπως προσαρτήσῃ ὅλα τὰ Ἀραβικὰ τμήματα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Τοῦτο προκύπτει ἐκ τῶν μυστικῶν συμφωνιῶν μετὰ τοῦ Χουσεΐν. Τὸ ἀποτέλεσμα κατόπιν ἑκατέρωθεν ραδιουργιῶν ἦτο ν' ἀφεθῇ ἡ Συρία βραδύτερον εἰς τὴν Γαλλίαν, ὁλόκληρος ὅμως ἡ περιοχὴ τῆς Μοσσούλης ὑπήχθη εἰς τὴν Ἀγγλικὴν σφαῖραν συμφερόντων ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι ἡ Γαλλία θὰ συμετεῖχεν εἰς ἀναλογίαν 25 τοῖς ἑκατὸν εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν πετρελαιοφόρων κοιτασμάτων της. Τοιουτοτρόπως εἶχε δημιουργηθῇ ἡ περιοχὴ τῶν χωρῶν τῆς Ἐγγὺς Ἀνατολῆς ὑπὸ Γαλλικὴν ἐντολήν.

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΑΡΘΡΩΣΙΣ ΤΗΣ ΣΥΡΙΑΣ

Ἡ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δημιουργηθεῖσα ὑπὸ Γαλλικὴν ἐντολὴν Συρία ἔχει ἐπιφάνειαν 150 χιλιάδων ἀκριβῶς τετραγωνικῶν χιλιομέτρων μὲ τρία καὶ ἥμισυ περίπου ἑκατομμύρια κατοίκων. Ὁ πληθυσμὸς εἶναι συμμιγὴς καὶ εἰς τὸν τρόπον τῆς ζωῆς του ἀπὸ τοῦ Ἰσλαμισμοῦ Ἀραβικός. Αἱ θρησκευτικαὶ διαιρέσεις του εἶναι μέγισται. Τὰ τρία τέταρτα τοῦ πληθυσμοῦ εἶναι Μωαμεθανοί, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ εἶναι διῃρημένοι εἰς πολλὰς καὶ διαφόρους ὁμάδας. Τὴν μεγαλυτέραν ἑνότητα παρουσιάζουν οἱ Σουνῖται, τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ. Μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν τὸ ἓν τέταρτον περίπου τοῦ πληθυσμοῦ, ὑπάρχουν ἓξ τοὐλάχιστον αὐτοτελῆ Πατριαρχεῖα καὶ πλῆθος αὐτοτελῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησιαστικῶν κοινοτήτων. Παρ' ὅλας ὅμως αὐτὰς τὰς διαιρέσεις πολλοὶ εὐσεβεῖς χριστιανοὶ κατεπολέμουν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Μωαμεθανῶν συμπατριωτῶν των τὴν ἐντολο-

δόχον Δύναμιν, τὴν Γαλλίαν. Ἡ στάθμη τῆς μορφώσεως εἰς τὰς Συριακὰς πολιτείας εἶναι ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλας χώρας, πολὺ ὑψηλή. Οἱ ἀναλφάβητοι ἐν Συρίᾳ ἀποτελοῦν τὰ 30 ἐπὶ τοῖς ἑκατόν.

Ἡ Γαλλία κατὰ τὴν διαίρεσιν τῆς περιοχῆς, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀσκεῖ τὴν ἐντολήν της ἐπωφελήθη τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἐθνικῆς διαιρέσεως τῆς χώρας εἰς σειρὰν ἀνεξαρτήτων τμημάτων. Διὰ διοικητικῶν πράξεων ἐδημιουργήθησαν ἐντὸς τοῦ 1920 καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1921: ἡ πολιτεία τοῦ Μεγάλου Λιβάνου μὲ τὴν πρωτεύουσαν Βηρυττόν, ἡ τῶν Ἀλαουϊτῶν μὲ πρωτεύουσαν τὴν Λαοδίκειαν ὑπὸ Γαλλικὴν στρατιωτικὴν διοίκησιν, ἡ πολιτεία τοῦ Χαλεπίου καὶ τῆς Δαμασκοῦ ὑπὸ ἰθαγενεῖς, ἀλλ' ἐντελῶς Γαλλοφίλους διοικητὰς ὡς καὶ ἡ αὐτόνομος πολιτεία τῶν Δρούσων ὑπὸ Γαλλικὴν στρατιωτικὴν διοίκησιν. Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἀλεξανδρέττας ἀνεγνωρίσθη ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ κράτους τοῦ Χαλεπίου, μία ὡρισμένη αὐτονομία. Τῷ 1922 ἡ πολιτεία τοῦ Χαλεπίου καὶ τῆς Δαμασκοῦ καὶ ἡ πολιτεία τῶν Ἀλαουϊτῶν συνεχωνεύθησαν εἰς ὁμοσπονδίαν τῶν αὐτονόμων κρατῶν τῆς Συρίας (Fédération des Etats autonomes de Syrie).

Μετά τινας ἀσημάντους μεταρρυθμίσεις τοῦ τρίτου Γάλλου ἁρμοστοῦ στρατηγοῦ Βεϋγκάν, τὸ κρατικὸν καθεστὼς τῆς Συρίας μετεβλήθη ἐκ νέου ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ στρατηγοῦ Σαρράϊγ. Ἡ πολιτεία τῆς Δαμασκοῦ καὶ τοῦ Χαλεπίου ἡνώθησαν τὴν 1 Ἰανουαρίου 1925 εἰς τὴν πολιτείαν τῆς Συρίας μὲ πρωτεύουσαν τὴν Δαμασκὸν ὑπὸ ἕνα Πρόεδρον τῆς Πολιτείας. Τὸ αὐτόνομον σαντζάκιον τῆς Ἀλεξανδρέττας προσετέθη εἰς τὸ νέον τοῦτο κράτος, ἐνῷ ἡ πολιτεία τῶν Ἀλαουϊτῶν καὶ ἡ πολιτεία τῶν Δρούσων ὑπήχθησαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τοῦ Γάλλου ἁρμοστοῦ, διατηρήσασαι τὴν οἰκονομικὴν καὶ διοικητικὴν αὐτοτέλειαν. Ἡ πολιτεία τοῦ Μεγάλου Λιβάνου ἀπέκτησε τὴν 23 Μαΐου 1926 σύνταγμα καὶ μετωνομάσθη εἰς «Δημοκρατίαν τοῦ Λιβάνου» (Republique Libanaise).

Τέλος τὴν 14 Μαΐου 1930 ἐδόθη καὶ εἰς τὰς ἄλλας Συριακὰς πολιτείας ἓν σύνταγμα καθορίζον τὴν θέσιν των καὶ τὰς διοικητικὰς μορφάς των.

Η ΓΑΛΛΙΑ ΚΑΙ Η ΣΥΡΙΑ ΕΝ ΤΗ ΠΑΓΚΟΣΜΙΩ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Εἰς χεῖρας τῆς Μεγάλης Δυνάμεως Γαλλίας ἡ Συρία ἦτο ἓν ἐξαιρετικῶς ἀποτελεσματικὸν μέσον πιέσεως ἐπὶ τῆς Ἀγγλίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Τουρκίας καί, ἐν δεδομένῃ περιπτώσει, ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ καὶ ὡς δέλεαρ μεγάλης ἑλκυστικῆς δυνάμεως. Ἡ Γαλλία δὲν εἶχεν ἀνάγκην μιᾶς νέας ἀποικίας, δεδομένου ὅτι εἶχε ἀρκετὸν χῶρον διὰ τὸν πληθυσμόν της καὶ ἀρκετὰς πρώτας ὕλας. Ἀντιθέτως ἡ Συρία ἀποτελεῖ διὰ τὴν Γαλλίαν σημαντικὸν ἀντικείμενον κερδοσκοπίας ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς παγκοσμίου πολιτικῆς καὶ ἤξιζε τοὺς κόπους καὶ τὰς δαπάνας, αἱ ὁποῖαι κατεβλήθησαν πρὸς κατάκτησίν της. Πρὸς ἐπιτυχῆ χρησιμοποίησιν τοῦ ἀντικειμένου τούτου, ἡ Γαλλία ἔπρεπε νὰ ἔχῃ τὴν χώραν ἀσφαλῶς εἰς χεῖρας της. Ἔβλεπε φυσικὰ ὁλοὲν περισσότερον, ὅτι οὐδέποτε θὰ ἐπετύγχανε τὴν πλήρη ὑποδούλωσιν τοῦ ὑπερηφάνου Ἀραβικοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὴν περιωρισμένην χρησιμότητά της ὡς ἀποικίας. Οὕτω προσεπάθει διὰ διαιρέσεως καὶ ἄλλων μέτρων νὰ περισώσῃ ὅ,τι ἠδύνατο νὰ περισωθῇ. Ἤδη τῷ 1920 ὑπήχθησαν εἰς τὴν πολιτείαν τοῦ Λιβάνου, ἡ ὁποία ἀρχικῶς ἐπρόκειτο νὰ περιλάβῃ μόνον τὸ καθαρῶς χριστιανικὸν «σεριφᾶτον» τοῦ Λιβάνου μετὰ τῆς Βηρυττοῦ, τοὺς κα-

θαρῶς μωαμεθανικοὺς καζάδες (νομοὺς) τῆς Τριπόλεως, Ἄκκας, Σαΐδ, Μερωτιαγιούν, Μπααλσμπὲν (Ἡλιουπόλεως), Χέρμελ καὶ ἄλλους. Τῷ 1934 ἡ δημοκρατία τοῦ Λιβάνου ἀπέκτησεν ὡς πολιτεία τοῦ μεγάλου Λιβάνου ἓν σύνταγμα ὡς αὐτοτελὲς πολιτικὸν συγκρότημα, ἐν τῇ πραγματικότητι ὅμως ὑπὸ τὸν πλήρη ἔλεγχον τῆς Γαλλίας. Δεδομένου ὅτι ἡ δημοκρατία τοῦ Λιβάνου εἶχεν εἰς τὴν διάθεσίν της ὅλους σχεδὸν τοὺς σημαντικοὺς λιμένας τῆς Συρίας, ἡ ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὴν ἐνδοχώραν περιοριζομένη Συρία ἐξηρτᾶτο ἐκ τοῦ Λιβάνου διὰ τὸ διαμετακομιστικόν της ἐμπόριον καὶ ὡς ἐκ τούτου ὑπήγετο εἰς τὴν Γαλλικὴν ἐπιρροήν. Ἄνευ τοῦ Λιβάνου καὶ τῶν ὑποκειμένων εἰς αὐτὴν λιμένων δὲν δύναται προϊόντος τοῦ χρόνου νὰ ὑφίσταται ἓν ἐθνικὸν Συριακὸν κράτος.

Εὐχαρίστως καὶ ταχέως ἱκανοποίησεν ἡ Γαλλία τὰς ἐπιθυμίας ὡρισμένων μειονοτήτων εἰς τὰ Ὀθωμανικὰ τμήματα τῆς Συρίας πρὸς ἀπόκτησιν αὐτοδιοικήσεως, μὲ τὸν σκοπὸν τῆς συγκροτήσεως κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νέων κέντρων ἀντιστάσεως κατὰ τῆς ἑνωτικῆς κινήσεως τῶν Σύρων. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ Γάλλοι δὲν κατώρθωσαν διὰ τῶν διοικητικῶν καὶ τῶν κυβερνητικῶν μεθόδων των, νὰ διατηρήσουν ἢ ἐνισχύσουν ἐν Συρίᾳ τὰς πρὸς ἑαυτοὺς συμπαθείας, αἱ ὁποῖαι ἀσφαλῶς ὑφίσταντο μέχρι τοῦ παγκοσμίου πολέμου, ἡ πολιτική των ἐν προκειμένῳ δὲν ἐσημείωσε τὴν ποθουμένην ἐπιτυχίαν. Ἐν γνώσει τῆς δυνάμεως τῆς ἑνωτικῆς Συριακῆς ἰδέας, ἡ Γαλλία κατ' ἐπανάληψιν ἐπεχείρησε νὰ προέλθῃ μὲ τοὺς ἀκραιφνεῖς Σύρους ἐθνικιστὰς εἰς συμφωνίαν, καὶ μάλιστα εἰς συμφωνίαν, ἡ ὁποία δὲν ἄφινεν ἄθικτον τὸ καθεστὼς τοῦ Λιβάνου ὡς εἴδους Γαλλικῆς ἀποικιακῆς δημοκρατίας. Καὶ ἐδῶ εὑρίσκεται τὸ κέντρον βαρύτητος τῆς Γαλλικῆς πολιτικῆς ἐν Συρίᾳ. Ἡ Γαλλία ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἤνοιγε, φυσικά, τοὺς λιμένας τῆς περιοχῆς τοῦ Λιβάνου εἰς τὸ ἐμπόριον τῆς Συρίας, τὸ ὁποῖον ὅμως τοιουτοτρόπως θὰ ἐξεχωρεῖτο ἄνευ ὅρων εἰς τὴν Γαλλίαν. Εἰς τὴν Συρίαν ἐδόθη, εἰς ἀντάλλαγμα τούτου ἡ ὑπόσχεσις τῆς παραχωρήσεως τῆς πολιτείας τῶν Ἀλαουϊτῶν καὶ τῆς πολιτείας τῶν Δρούσων, αἱ ὁποῖαι ὅμως ἀνήκουν ἤδη εἰς τὴν περιοχήν της. Ἀποτέλεσμα τῆς Γαλλικῆς πολιτικῆς ἔναντι τῶν Σύρων ἐθνικιστῶν ἦτο τὸ «σύμφωνον εἰρήνης, φιλίας καὶ συμμαχίας» μεταξὺ Γαλλίας καὶ Συρίας, τὸ ὁποῖον ὑπεγράφη τὴν 20 Νοεμβρίου 1933 ὑπὸ τοῦ Γάλλου ὑπάτου Ἁρμοστοῦ καὶ τοῦ Σύρου πρωθυπουργοῦ, τὸ ὁποῖον ὅμως οὐδέποτε ἐτέθη ἐν ἰσχύϊ. Ἡ συμφωνία τῆς ὁποίας ἡ ἰσχὺς θὰ ἤρχιζε μετὰ τετραετίαν, θὰ συνήπτετο διὰ περίοδον 25 ἐτῶν καὶ προέβλεπε τὴν ἐξάλειψιν τῆς Γαλλικῆς ἐντολῆς ἐκ τῶν δημοκρατιῶν τῆς Συρίας. Νομικὴν ἰσχὺν θὰ προσεκτᾶτο τὸ σύμφωνον μετὰ τὴν ἐπικύρωσίν του παρὰ τοῦ Συριακοῦ κοινοβουλίου. Πρὶν ἢ ὅμως ἀρχίσῃ ἡ ἐπ' αὐτοῦ συζήτησις, ἠγέρθη εἰς ὁλόκληρον τὴν Συρίαν τοιαύτη θύελλα διαμαρτυριῶν καὶ τὰ ἐθνικόφρονα μέλη τῆς Βουλῆς ἤσκουν τοιαύτην κωλυσιεργίαν, ὥστε ὁ Ὕπατος Ἁρμοστὴς εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ κλείσῃ τὴν Βουλὴν καὶ ν' ἀναβάλῃ προσωρινῶς τὰς διαπραγματεύσεις διὰ τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ συμφώνου. Ἐν τῷ μεταξύ, τὸ φθινόπωρον τοῦ 1936, ἡ Γαλλία ἐπέτυχε τὴν σύναψιν παρομοίου συμφώνου μετὰ τῆς Συρίας. Τὸ σύμφωνον ἐκεῖνο τῆς 9 Σεπτεμβρίου 1936 ἐνδιέφερε τὸν κόσμον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅτι ἦτο τὸ πρῶτον σύμφωνον, τὸ ὁποῖον ἤθελε νὰ συνάψῃ ἡ Γαλλία ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς πρὸς τερματισμὸν μιᾶς ἐντολῆς. Τὸ σύμφωνον ἀπεκλήθη σύμφωνον φιλίας καὶ συμμαχίας, ἐν τῇ πραγματικότητι ὅμως ἦτο σύμφωνον προστασίας, κρυπτόμενον ὑπὸ ἐξωτε-

ρικὴν καὶ φαινομενικὴν ὅλως ἰσότητα τῶν δύο συμβαλλομένων. Ἡ τασσομένη προθεσμία τῶν 25 ἐτῶν διὰ τὴν διάρκειαν τοῦ συμφώνου, ἐφανέρωνεν ἐπίσης ὅτι ἡ Γαλλία οὐδόλως ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ θυσιάσῃ τὰ δικαιώματά της ὑπὲρ τῆς προστατευομένης Συρίας.

Διὰ τῶν μεμονωμένων ἄρθρων τοῦ συμφώνου παραδίδεται πρὸ παντὸς εἰς χεῖρας τῶν Γάλλων ὁ Συριακὸς στρατός: Καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ ἐξοπλισμός του ἔπρεπε νὰ εἶναι προσηρμοσμένος πρὸς τὸν ὁπλισμὸν τοῦ Γαλλικοῦ στρατοῦ. Θὰ παρεσυρόμεθα εἰς μακρηγορίαν ἂν ἐξητάζαμεν ὅλας τὰς λεπτομερείας, λ. χ. τὰ ὁριζόμενα ὡς πρὸς τὴν προνομιοῦχον θέσιν τῶν Γάλλων ὑπηκόων, τῶν Γαλλικῶν ἱδρυμάτων κ.λ.π. καὶ τὸ σημεῖον εἰς ὃ καθωρίζετο, ὅτι, ὁ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ συμφώνου ἀποστελλόμενος ἑκάστοτε Γάλλος πρέσβυς εἰς Συρίαν, θὰ εἶχε πάντοτε τὸ προβάδισμα ἔναντι τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ἄλλων δυνάμεων. Παρ᾽ ὅλους τοὺς ἐνδιασμοὺς οἱ Σῦροι ἐπεκύρωσαν διὰ τοῦ κοινοβουλίου των τὸ σύμφωνον. Ἡ Γαλλία ὅμως μετὰ πολλὰς διακυμάνσεις ἐθεώρησε περιττὸν νὰ κάμῃ τὸ ἴδιον. Συνέπεια τῆς μὴ ἐπικυρώσεως ἦτο ὅτι ἐν Δαμασκῷ οἱ ἀδιάλλακτοι ἐθνικόφρονες ἀπέκτησαν πάλιν, βραδέως, τὴν ὑπεροχήν, δεδομένου ὅτι δικαίως παρετηρεῖτο, ὅτι ἡ Γαλλία δὲν ἐτήρει τὸν δοθέντα λόγον καὶ οὐδόλως ἐσκέπτετο νὰ παραχωρήσῃ πραγματικὴν ἐλευθερίαν. Ἡ λανθάνουσα κρίσις εἰς τὰς σχέσεις Συρίας—Γαλλίας καθίστατο τῷ 1938—1939, μετὰ τὴν παραχώρησιν τῆς Ἀλεξανδρέττας εἰς τοὺς Τούρκους, ὁλοὲν μᾶλλον ἐπικίνδυνος. Οὔτε ὁ νέος ὕπατος ἁρμοστὴς Γαβριὴλ Πυώ, κατώρθωσε νὰ κυριαρχήσῃ τῆς κρίσεως αὐτῆς. Ὀλίγον πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν Εὐρωπαϊκῶν περιπλοκῶν ἡ Γαλλία ὑπεχρεώθη νὰ ἐγκαταστήσῃ εἰς ὁλόκληρον τὴν ἐπικράτειαν τῆς Συρίας καὶ τοῦ Λιβάνου τὴν στρατιωτικὴν δικτατορίαν, διότι οὐδεμία πειθήνιος κυβέρνησις ἠδύνατο νὰ σχηματισθῇ ἤδη.

Εἰς τὰς δυσχερείας τοῦ ἐσωτερικοῦ, τὰς ὁποίας ἡ Γαλλία μόνον δι᾽ ὀξυτάτης στρατιωτικῆς ἐπεμβάσεως, μετὰ ἐπανειλημμένας ἐξεγέρσεις ἀντιμετώπισε, ἠδύνατο νὰ προσθέσῃ ἀντιστοίχους διαφορὰς πρὸς τὴν σύμμαχον Ἀγγλίαν. Ἐσωτερικῶς αἱ Δυτικαὶ Δυνάμεις ἦσαν ὑποχρεωμέναι νὰ συνεργάζωνται, ἀληθῶς ὅμως ἡ μία ἡτοίμαζε διὰ τὴν ἄλλην δυσχερείας, ὅπου ἠδύνατο. Δὲν εὗρε λ.χ. ἐπὶ ματαίῳ καταφύγιον ἐν Συρίᾳ ὁ μέγας Μουφτῆς τῆς Ἱερουσαλὴμ κατὰ τὴν τελευταίαν μεγάλην ἐξέγερσιν τῆς Παλαιστίνης. Ἦτο ἐλάχιστα ἐκπληκτικὸν τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Ἀγγλία, μετὰ τὴν ἧτταν τῶν συμμάχων της ἐν Εὐρώπῃ, διέκοψεν ἀμέσως τὴν διοχέτευσιν πετρελαίου εἰς τὴν Γαλλικὴν Συρίαν καὶ ἐπεζήτησε προσχήματα διευκολύνοντα αὐτὴν ὅπως θέσῃ χεῖρα ἐπὶ τῆς Συρίας. Ἡνωμένη μὲ τὴν Παλαιστίνην ἡ πλουσία εἰς ἐδαφολογικοὺς θησαυροὺς καὶ πρὸ παντὸς εἰς ὕδωρ Συρία μὲ τὰ καλά της ἀεροδρόμια καὶ τὰ φυσικά της ὀχυρώματα καὶ ἐρείσματα, θὰ ἠδύνατο νὰ συγκρατῇ ὅλα τὰ Ἀραβικὰ κράτη εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἐξ ἀπόψεως κλίματος ἡ Συρία εἶναι κατάλληλος δι᾽ Εὐρωπαίους καὶ Εὐρωπαϊκὰ στρατεύματα. Ἄς λάβῃ τις εἰς ἐπίμετρον ὑπ᾽ ὄψει ὅτι ἡ σήμερον βαρέως ἴσως ὠχυρωμένη Κύπρος καλύπτει τὴν Συρίαν ἐκ τῆς πλευρᾶς τῆς θαλάσσης. Ἡ Συρία ὑπὸ τὴν κατοχὴν ἐχθρικῆς πρὸς τὴν Ἀγγλίαν δυνάμεως ἢ ἔστω ἀπολαύουσα πλήρους ἐλευθερίας θὰ καθίστα χιμαιρικὴν τὴν κατοχὴν τῆς Παλαιστίνης, μετὰ τῆς ὁποίας κατὰ βάθος ἀποτελεῖ μίαν ἑνότητα.

ΧΕΡΜΠΕΡΤ ΣΒΑΙΡΜΠΕΛ

ΕΥΡΩΠΗ

ΑΙ ΚΟΙΝΑΙ ΒΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Τοῦ κ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΚΥΡΙΑΚΗ

Ἡ ὀνομασία Εὐρώπη προέρχεται ἐκ τοῦ πλουσίου κόσμου τῶν μυθολογικῶν παραστάσεων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ὡς ἐκ τούτου ἀποτελεῖ παλαιὰν ἔννοιαν τῆς ἠπείρου μας.

Θεωροῦντες τὰ δυτικοευρωπαϊκὰ ἔθνη ὡς τὸ προοδευτικὸν στοιχεῖον εἰς τοὺς κύκλους τῆς ἀνθρωπότητος κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, καὶ παραδεχόμενοι ὡς αἴτιον, τὸ ὁποῖον τοὺς ἐξασφαλίζει τὴν ἱκανότητα αὐτήν, τὴν ἰσχυροτέραν βεβαίωσιν τῆς ζωῆς, τὴν ἀνωτέραν ἐκτίμησιν τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς θελήσεως, τιθέμεθα ἐνώπιον τοῦ προβλήματος: Κατὰ πόσον ἐπὶ τῶν κοινῶν βάσεων τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἐθνῶν τούτων καὶ τῆς ὁμοιομόρφου διαπλάσεώς των προέκυψε καὶ εἷς κοινὸς πολιτισμός, ὅστις συνδέει αὐτά, παρ᾽ ὅλας τὰς διαφορὰς τοῦ ἰδιαιτέρου βίου των, αἱ ὁποῖαι τὰ χωρίζουν· Διότι, ἐν τῇ πραγματικότητι, οὐδεμία ἀμφιβολία χωρεῖ περὶ τοῦ ὅτι δὲν ὑφίσταται παρόμοιον κοινὸν κτῆμα πολιτισμοῦ καὶ μάλιστα ἐντὸς τῶν ὁρίων, τὴν εὐρύτητα τῶν ὁποίων δὲν δύναταί τις κατὰ κανόνα νὰ φαντασθῇ. Εἰς τὸ κοινὸν κτῆμα τοῦ πολιτισμοῦ συνυπολογίζω ὅλα τὰ φαινόμενα τῆς ἀνθρωπίνης συμβιώσεως, τὰ ὁποῖα, ὑπὸ τὴν σημερινήν των διαμόρφωσιν, ἀπαντοῦν μόνον εἰς τοὺς δυτικοευρωπαϊκοὺς λαοὺς ἀνεξαρτήτως τῶν ἐνδεχομένων διαφορῶν των ὡς ἐθνῶν· Ἡ Ἀνατολικὴ Εὐρώπη, ἡ ὁποία ἐν γένει δὲν κατέχει ἓν εἶδος διαμέσου θέσεως μεταξὺ Εὐρώπης καὶ Ἀνατολῆς, δὲν συμμετέχει ὅλων τούτων τῶν ἀγαθῶν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐμφανίζει ὡς ἐκ τούτου φαινόμενα, μὴ ἀπαντῶντα εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην.

Τὸ παλαιότερον καὶ στερεώτερον ἡδραιωμένον κοινὸν κτῆμα πολιτισμοῦ, ἀπαντᾷ ἐπὶ τοῦ πεδίου τοῦ πνευματικοῦ βίου. Ἀπὸ τῆς δημιουργίας τοῦ μεσογειακοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ ὁποίου ἐδέσποζαν πνευματικῶς οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ῥωμαῖοι, ὅλα τὰ πνευματικὰ ῥεύματα ὑπῆρξαν κοινὰ εἰς τὰ δυτικο-εὐρωπαϊκὰ ἔθνη καὶ ἀφῆκαν παντοῦ τὰ ἴδια ἴχνη. Βεβαίως μεμονωμένα τινὰ ἐκ τῶν ρευμάτων τούτων εὗρον τὴν ἰδιαιτέραν πατρίδα των καὶ τὸ οὐσιαστικὸν πεδίον τῆς κυριαρχίας των εἰς αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν ὁμάδα τῶν ἐθνῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ἀλλ᾽ ἐπίδρασιν ἤσκησαν ἐφ᾽ ὅλων γενικῶς. Οὕτω διὰ μέσου τῶν αἰώνων τὰ ἔθνη αὐτὰ περιεβλήθησαν δι᾽ ἑνὸς πνευματικοῦ δεσμοῦ, ὅστις οὔτε διὰ μέσου τῶν δυσκολωτέρων πολιτικῶν ἀντιθέσεων καὶ ἀγώνων κατελύθη μέχρι τοῦδε καὶ κατὰ πᾶσαν πρόβλεψιν, οὔτε μελλοντικῶς πρόκειται νὰ καταρρακωθῇ.

Ἀπὸ τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα τὰ Κελτικὰ καὶ Γερμανικὰ ἔθνη παρέλαβαν τὴν γραφὴν ἐν μέρει δὲ καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ ἀνεξάντλητον θησαυρὸν καλλιτεχνικῶν ἔργων καὶ ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Οἱ Γερμανοὶ ὅμως ὑπέστησαν τὴν ἐπιρροὴν τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἀρχαίων εἰς μίαν στιγμήν, καθ᾽ ἣν οὗτος εἶχεν ὑποστῇ βαθεῖαν μεταβολὴν ἐκ τῆς διεισδύσεως τῶν χριστιανικῶν ἀντιλήψεων, δεχθεὶς οὕτω ἐν ἑαυτῷ τὸ σπέρμα μιᾶς βαθείας ἀντιθέσεως. Διὰ τοῦτο βλέπομεν κατὰ τὸν μεσαίωνα τὰ δύο αὐτὰ

στοιχεῖα, τὸν ἀρχαῖον πολιτισμὸν καὶ τὸν χριστιανισμόν, ἄλλοτε νὰ βαίνουν παραλλήλως κατὰ τρόπον εἰρηνικὸν φαινομενικῶς, καὶ νὰ ὑφίστανται ἀμοιβαίαν ἐπίδρασιν, καὶ ἄλλοτε ν' ἀνταγωνίζωνται πεισματωδῶς, παλαίοντα μεταξύ των καὶ μὲ τὰς ἐκ παραδόσεως ἀντιλήψεις τῶν λαῶν τούτων πρὸς ἐπικράτησιν ἐντὸς τοῦ κύκλου τούτου τῶν ἐθνῶν. Ἀρχικῶς διετήρησε τὴν ἀπόλυτον ἡγεσίαν ὁ χριστιανισμός, ὑπὸ τὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν τοῦ προσέδωσαν τὰ Ρωμαϊκὰ ἔθνη. Ὁ καθολικισμὸς ἦτο τὸ κύριον πνευματικὸν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον συνέδεεν ὅλα αὐτὰ τὰ ἔθνη, καὶ εἰς τὴν Ρώμην, τὴν ἕδραν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐκκλησίας, ὁ πνευματικὸς βίος, ἔπειτα ἀπὸ σχετικῶς βραχεῖαν περίοδον πλήρους διαστάσεως, ἐπανεῦρε ὅπως κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς ἀρχαιότητος τὸ πνευματικόν του κέντρον.

Μὲ τὴν ἀρχομένην χειραφέτησιν τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τῆς παραδόσεως συμπίπτει καὶ τὸ μέγα πνευματικὸν ρεῦμα, τὸ ὁποῖον συνηθίζομεν ν' ἀποκαλοῦμεν Ἀναγέννησιν. Ἡ ἐκ νέου ἀποκάλυψις τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος δὲν εἶναι τὸ καθ' ἑαυτὸ κεντρικὸν σημεῖον τῆς οὐσίας της. Ἡ γνῶσις τῆς ἀρχαιότητος οὐδέποτε ἀπωλέσθη ἐντελῶς. Ἀνεγινώσκοντο καὶ ἀντεγράφοντο μετὰ ζήλου ἀκόμη καὶ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ μεσαίωνος, οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς. Ἀνεγινώσκοντο ὅμως μὲ τὸ αἴσθημα ὅτι ἐκ τῶν ἀρχαίων κειμένων ἀπήχουν φωναὶ μιᾶς πρὸ πολλοῦ παρῳχημένης καὶ ὁριστικῶς νεκρᾶς ἐποχῆς καὶ ὅτι ἐξ αὐτῶν δὲν ἠμποροῦσε ν' ἀκουσθῇ τίποτε διὰ τὸ παρόν, ἢ ἐπεχειρεῖτο νὰ ἑρμηνευθοῦν αἱ ἀπόψεις τῶν ἀρχαίων ὡς πρόδρομοι χριστιανικῶν ἀντιλήψεων καὶ νὰ χρησιμοποιηθοῦν πρὸς ὑποστήριξιν τῶν διδαγμάτων τῆς πίστεως. Ἐφ' ὅσον αἱ ἀντιλήψεις τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας ἐθεωροῦντο ὡς ἀντιπροσωπεύουσαι τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν, δὲν εἶναι δυνατὸν συμβῇ ἄλλως. Ἀφ' ἧς στιγμῆς ὅμως ἀφυπνίσθη τὸ κριτικὸν πνεῦμα καὶ οἱ ἄνθρωποι ἐδιδάχθησαν νὰ συγκρίνουν καὶ σταθμίζουν, οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἤρχισαν ν' ἀντικρύζωνται μὲ διαφορετικὸν βλέμμα. Βαθμιαίως ἐπεκράτησε ἡ γνώμη ὅτι οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἀποτελοῦν ἀπόδειξιν ἑνὸς μεγάλου ὁλοκληρωτικοῦ πολιτισμοῦ, διαφέροντος εἰς τὴν βαθυτέραν οὐσίαν του ἀπὸ τὸν χριστιανσμόν. Ἤρχισε νὰ κατανοῆται ὅτι δύναται νὰ ὑπάρξῃ μέγας πολιτισμὸς καὶ ἀνώτερος βαθμὸς ἀνθρωπίνης τελειότητος ἄνευ τῶν χριστιανικῶν ἰδεωδῶν καὶ κηδεμονίας τῆς ἐκκλησίας.

Τότε οἱ κύκλοι ἐκεῖνοι ἀκριβῶς τῶν λαῶν, τῶν ὁποίων ἡ σκέψις εἶχεν ὑποστῇ τὴν μεγαλυτέραν ἐπίδρασιν ἐκ τῆς ἀντιθέσεως αὐτῆς μεταξὺ τῶν ἐπιταγῶν τῆς ἐκκκλησίας καὶ τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως, ἡ ὁποία ἀπορρέει ἀπὸ τὸ ἔνστικτον, ἐδιδάχθησαν παρὰ τῶν ἀρχαίων νὰ θεωροῦν τὸν κόσμον ἐκ νέου ὡς τὸ κύριον θέατρον τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ ἐπιδιώξεως, καὶ ὄχι μόνον ὡς μίαν προετοιμασίαν διὰ τὴν πέραν τοῦ τάφου ζωήν. Ἐδιδάχθησαν νὰ θεωροῦν τὴν Ἐπιστήμην, τὴν Τέχνην καὶ τὴν Πολιτείαν ὡς αὐτοτελῆ στοιχεῖα πολιτισμοῦ, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἰδίαν ἀξίαν ἀνεξαρτήτως τῆς σχέσεώς των πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἤρχισαν νὰ αἰσθάνωνται ὄχι μόνον ὡς πιεστικά, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀδικαιολόγητα τὰ δεσμά, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἐπιβάλει ἡ ἐκκλησία εἰς τὴν ἐλευθέραν λειτουργίαν τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως καὶ θελήσεως. Μὲ ὅλα ὅμως αὐτὰ οὐδέποτε ἐσκέφθησαν νὰ μιμηθοῦν ἁπλῶς τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα ἢ νὰ τὴν ἀφήσουν νὰ προκύψῃ ἐκ νέου ἀμετάβλητος εἰς τὸ παρόν. Καὶ ἂν ἀκόμη ἠθέλησαν τινὲς τοῦτο, ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν τὸ ἐπέτυχαν. Ὁ πολιτισμὸς τῆς Ἀναγεννήσεως, καίτοι στηρίζεται εἰς τὰ κλασσικὰ πρότυπα τῆς τέχνης καὶ ἐν γένει τοῦ βίου, διαφέρει βαθέως

τῆς πραγματικῆς ἀρχαιότητος. Καὶ εἰς τοὺς βαθύτερον ἀκόμη εἰσχωρήσαντας εἰς τὸν ἀρχαῖον κόσμον, εἶχαν ἀπομείνει ἰσχυρὰ λείψανα τοῦ χριστιανικοῦ κύκλου ἰδεῶν, συγχωνευθέντα μὲ τὰ ἐκ τοῦ ἀρχαίου κόσμου εἰς ἓν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἑνιαῖον σύνολον. Δὲν πρέπει ἐπίσης νὰ λησμονῆται ὅτι αἱ ἰδιότητες καὶ ἡ ἰδιοσυγκρασία τῶν συγχρόνων ἐθνῶν, τὰ ὁποῖα ἔφεραν εἰς τὰς φλέβας των μεγάλην δόσιν Κελτικοῦ καὶ Γερμανικοῦ αἵματος, διέφεραν ἀπὸ ἐκεῖνα τῶν Ρωμαίων καὶ Ἑλλήνων. Οὕτω μὲ τὸν πολιτισμὸν τῆς Ἀναγεννήσεως διεμορφώθη κάτι τὸ ἐντελῶς νέον. Ἡ ἀρχαιότης δὲν ἀφυπνίσθη διὰ νὰ κυριαρχήσῃ ἐκ νέου τῆς ζωῆς, ἀλλ' ἐχρησίμευσε μόνον ὡς βοηθητικὸν μέσον διὰ τὴν ἐπίγνωσιν τῶν ἰδίων δυνάμεων, καὶ ὡς σύμμαχος κατὰ τῆς ἰσχύος τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀντιλήψεων.

Εἰς τὸ κέντρον τῆς κοσμοθεωρίας τῆς Ἀναγεννήσεως εὑρίσκεται ἡ πίστις ἐπὶ τὴν ἀπόλυτον ἀξίαν καὶ ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου. Ἂν σκεφθῇ κανεὶς πόσον τεραστίας σημασίας διὰ τὴν ὅλην ἐξέλιξιν τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν ὑπῆρξεν ἡ πίστις αὐτή, θὰ ἐννοήσῃ ὅλην τὴν ἀνυπολόγιστον ἀξίαν τῆς Ἀναγεννήσεως διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ συγχρόνου κόσμου. Βεβαίως ἡ μεγάλη αὐτὴ ἐκτίμησις τοῦ ἀτόμου ὡδήγησεν, ὅπως συνήθως συμβαίνει μὲ ὅλας τὰς νέας ἀνακαλύψεις, εἰς ὑπερβολὰς καὶ καταχρήσεις. Ἐλησμονεῖτο ἐνίοτε ὅτι ἡ πλήρης ἔλλειψεις περιορισμῶν διὰ τὸ ἄτομον ὁδηγεῖ ἀναποδράστως εἰς τὸν ἀγῶνα τούτων ἐναντίον πάντων, εἰς τὴν καταστροφὴν κάθε τάξεως εἰς τὴν συμβίωσιν τῶν ἀνθρώπων καὶ τελικῶς κάθε πολιτισμοῦ. Μόνον ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ὁλότητος, διὰ τῆς ἐλευθέρας ὑπαγωγῆς εἰς τοὺς σκοποὺς καὶ τοὺς νόμους της, δύναται ὁ μεμονωμένος ἄνθρωπος ν' ἀποδώσῃ τὸ ἀνώτατον ὅριον τῶν δυνάμεών του. Πρὸ τῆς εὑρέσεως ὅμως τῆς ἀναγκαίας ἰσορροπίας μεταξὺ τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ συνόλου ἔπρεπε ν' ἀνακαλυφθῇ πρὸ παντὸς ἡ ἀξία τῆς προσωπικότητος καὶ νὰ ἐπιβληθῇ ἔναντι τοῦ μεγαλειώδους, ἀλλὰ καὶ παραλύσαντος συστήματος κηδεμονίας τῆς μεσαιωνικῆς ἐκκλησίας.

Τέλος δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι μόνον διὰ τῆς Μεταρρυθμίσεως τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἀτόμου διεδόθη εἰς τὰς μάζας, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἡ Ἀναγέννησις οὐδέποτε ἤσκησε σημαντικὴν ἐπιρροήν. Οὕτω ἐπραγματοποιήθη μεγαλυτέρα ἀνεξαρτησία εἰς τὸ σκέπτεσθαι καὶ αἰσθάνεσθαι. Πρὸ παντὸς ὅμως ἀφυπνίσθη πρὸς ἰδίαν, αὐτοτελῆ ζωὴν τὸ αἴσθημα τῆς εὐθύνης, τὸ ὁποῖον ἐκινδύνευε νὰ καταπνιγῇ ὑπὸ τοῦ καθήκοντος τῆς μηχανικῆς ὑπακοῆς.

Δὲν δυνάμεθα, ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ παρόντος, νὰ παρακολουθήσωμεν πῶς ἐξειλίχθη μεταξὺ τῶν διαφόρων λαῶν ὁ σφοδρὸς ἀγὼν τῶν δύο δογμάτων, ὅστις γεμίζει τὴν περίοδον ἀπὸ τοῦ 16ου μέχρι τῶν μέσων τοῦ 17ου αἰῶνος, ποίας διαφορετικὰς μορφὰς τοῦ θρησκευτικοῦ βίου ἀνέπτυξε: Ἀρκούμεθα νὰ ὑπομνήσωμεν ὅτι ἡ τελικὴ ἐπιτυχία ὑπῆρχεν οἵα ἔπρεπε ν' ἀναμένεται ἀναλόγως τῆς ἰδιοτυπίας τῶν διαφόρων ἐθνῶν. Τὰ Ρωμαϊκὰ ἔθνη παρέμειναν σχεδὸν ἄνευ ἐξαιρέσεως καθολικά, τὰ Γερμανικὰ τοῦ Βορρᾶ καὶ τῆς Ἀγγλίας κατέστησαν διαμαρτυρόμενα καὶ μόνον τὸ Γερμανικὸν ἔθνος ἐχωρίσθη εἰς δύο ἴσα περίπου μέρη. Τοῦτο ὅμως δὲν ὀφείλεται εἰς τὴν ἀνεξάρτητον θέλησιν τοῦ πληθυσμοῦ, ἀλλ' εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν πολλῶν δυναστειῶν, αἵτινες ὡς ἐκ τῆς πολιτικῆς διαιρέσεως τῆς Γερμανίας ἠδύναντο νὰ καθορίζουν τὰς τύχας τῶν ὑπηκόων των αὐθαιρέτως καὶ διαφορετικὰ ἡ μία ἀπὸ τὴν ἄλλην. Ὁ ἀγὼν εἶχεν ὡς θέατρον αὐτοῦ ὅλας

τὰς χώρας τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Οὐδεμία ἔμεινε ἄθικτος καὶ τὸν ἰσχυρόν του ἀντίκτυπον ὑπέστησαν καὶ αἱ καθολικαὶ περιφέρειαι.

Ἐπὶ τῆς βάσεως τῆς μεταρρυθμίσεως ἠδυνήθη βαθμιαίως ν' ἀναπτυχθῇ εἰς περισσότερον ἐλεύθερος, ἀλλ' ὄχι καὶ ἀσύδοτος πνευματικὸς πολιτισμὸς καὶ μία ἀπηλλαγμένη τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καταναγκασμοῦ πειραματικὴ Ἐπιστήμη. Τὸ ἔδαφος ὅπου ἐπεκράτησεν ἡ Μεταρρύθμισις, ἦτο εὐνοϊκώτερον καὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν μιᾶς τέχνης, ἡ ὁποία ἐπεχείρησε ν' ἀντικρύσῃ καὶ διαμορφώσῃ τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς ἄνευ ἐκκλησιαστικῆς κηδεμονίας.

Εἰς αὐτὸν τὸν διχασμένον δογματικῶς δυτικοευρωπαϊκὸν κόσμον, τὰ ὑποφέροντα ἀκόμη ἀπὸ τοὺς τελευταίους σπασμοὺς τῶν θρησκευτικῶν πολέμων, ἐνεφανίσθη μία νέα πνευματικὴ κίνησις μεγίστης σημασίας, ἡ Διαφώτισις. Διαμάχαι ἠγέρθησαν περὶ τοῦ ἂν ἡ προέλευσίς της ἦτο περισσότερον Γερμανικὴ ἢ Ρωμαϊκή. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὰ ἀποφασιστικὰ κίνητρα αὐτῆς προῆλθον ἀπὸ τὰ Γερμανικὰ ἔθνη, ἐνῷ τὰ Ρωμαϊκὰ προσέδωσαν εἰς τὰ ἀποτελέσματα τῆς Γερμανικῆς σκέψεως τὴν τελευταίαν ἐπεξεργασίαν, τὸ στρογγυλευμένον, εὐχάριστον σχῆμα καὶ δι' αὐτῶν μέγα μέρος εἰς γενικωτέρας τῶν ἐπιδράσεων.

Ἐννοεῖται ὅτι καὶ ἡ κίνησις αὐτὴ δὲν προῆλθεν ἐντελῶς ἀπροετοίμαστος καὶ ἐκ τοῦ μηδενός. Ἐκινεῖτο μᾶλλον μὲ αἰτίας καὶ παραστάσεις, αἵτινες ὑπῆρχον ἤδη εἰς παλαιότερα πνευματικὰ ρεύματα. Τοὺς προσέδωσεν ὅμως ἰδιόρρυθμον καὶ ταυτοχρόνως μονομερῆ κατεύθυνσιν, ἀλλὰ καὶ— ἀκριβῶς διὰ τοῦτο — τεραστίαν δύναμιν. Μία ἐκ τῶν ἰσχυροτέρων αἰτιῶν της ἦτο καὶ πάλιν ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ ἀτόμου — οὐχὶ τὴν φορὰν αὐτὴν ἀπὸ ἐξωτερικοὺς περιορισμοὺς καὶ ἐπιβουλάς, ἀλλ' ἐκ τῆς κυριαρχίας τῆς παραδόσεως. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀνέλαβε τὴν προσπάθειαν νὰ ἐξακριβώσῃ, τί ἐκ τῶν πραγμάτων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἠδύνατο νὰ γνωρίσῃ διὰ παρατηρήσεως καὶ λελογισμένης σκέψεως, ἀνεξαρτήτως τοῦ τί παρεδέχοντο καὶ ἐπίστευαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου οἱ πρόγονοι. Ἡ ἀνενδοίαστος ἐπιδίωξις τῆς ἀληθείας, ἡ ὁποία ἤδη ἐπὶ τῆς μεταρρυθμίσεως, ἂν καὶ οὐσιαστικῶς περιωρισμένης ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ πεδίου, εἶχεν ἐνεργήσει ἐπαναστατικῶς, ἐπεξετάθη εἰς ὅλα τὰ πεδία τῆς ζωῆς καὶ ὡδήγησεν εἰς τὸ βαρὺ ἀλλ' ἀναπόφευκτον ἐρώτημα, κατὰ πόσον αἱ κατὰ τὸν μεσαίωνα σχηματισθεῖσαι πεποιθήσεις περὶ τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων καὶ τῶν τελευταίων δυνάμεων αἱ ὁποῖαι τὰ κινοῦν, συμβιβάζονται μὲ τ' ἀποτελέσματα μιᾶς ἀπροκαταλύπτου ἐρεύνης τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Μόνον ἀφοῦ ἡ Ἀναγέννησις καὶ μεταρρύθμισις ἐκλόνισαν τὴν πίστιν ἐπὶ τὴν ἀναλλοίωτον αἰωνιότητα τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν, ἠδυνήθη νὰ διεκδικήσῃ τὰ δικαιώματά της, ἡ αὐτοπεποίθησις, ἡ ἐνθαρρύνουσα ἕνα ἕκαστον, ν' ἀντιτάξῃ τολμηρῶς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ κρίσιν εἰς τὴν δύναμιν τῶν ἀπόψεων, αἱ ὁποῖαι τοῦ εἶχαν ἐνσφηνωθῆ ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας καὶ τὰς ὁποίας ἔβλεπε γενικῶς νὰ ἐπικρατοῦν καὶ μεταξὺ τῶν συγχρόνων. Ὅ,τι ὅμως διακρίνει τὴν Διαφώτισιν ἀπὸ τὰ προηγηθέντα πνευματικὰ ρεύματα, εἶναι ὁ λογικὸς χαρακτήρ της. Ἀπὸ ἐπιστήμονας ἐδημιουργήθη καὶ διεδόθη. Τοὺς πνευματικοὺς ἡγέτας τῆς Διαφωτίσεως ὤθει ὄχι ἓν αἰσθητικῶς σχηματισμένον ἔνστικνον ζωῆς, ὄχι ἡ τάσις πρὸς θρησκευτικὴν ἐμβάθυνσιν, ἀλλὰ πρωτίστως ἡ δίψα τῆς μαθήσεως, ἡ ὁποία καθίστατο τοσούτῳ μᾶλλον ἰσχυρά, ὅσον σαφέστερον ἀνεγνωρίζετο ὅτι ἡ μάθησις αὐτὴ ἠδύνατο νὰ παράσχῃ εἰς βαθμὸν ἀνέφικτον μέχρι

τοῦδε τὴν δύναμιν τῆς κυριαρχίας ἐπὶ τῆς φύσεως καὶ τὴν ἐκμετάλλευσίν της δι' ἀνθρωπίνους σκοπούς.

Ἐν πρώτοις ἡ συστηματικὴ παρατήρησις τῶν ἀστέρων ὡδήγησεν εἰς τὴν γνῶσιν τῶν αὐστηρῶν νόμων οἱ ὁποῖοι διέπουν τὰς κινήσεις τῶν οὐρανίων σωμάτων, καὶ δι' αὐτῶν εἰς τὴν δυνατότητα τοῦ ἐκ τῶν προτέρων ὑπολογισμοῦ των. Ἀφ' ἧς ἐκινήθη ἡ προσοχή, ἤρχισε νὰ ἐρευνᾶται κατὰ πόσον καὶ ἐπὶ τῆς γῆς ὑφιστάμεναι καὶ περιβάλλουσαι ἡμᾶς εἰς τὸν καθημερινὸν βίον ὕλαι καὶ δυνάμεις δὲν ἐξαρτῶνται, ἐν τῇ ἐνεργείᾳ των, ἀπὸ ὡρισμένους νόμους, ἀνεκαλύφθη δὲ μετ' ἐκπλήξεως ὅτι αὐτὸ συμβαίνει πράγματι. Ὁλοὲν συχνότερον ηὔξανεν ὁ ἀριθμὸς τῶν κανονικῶν περιόδων, αἱ ὁποῖαι ἠδύνατο νὰ διαπιστωθοῦν μετ' ἀκριβείας, καὶ μετὰ μεγαλυτέρας ὁλοὲν σαφηνείας ἐδιδάσκοντο οἱ ἄνθρωποι ν' ἀνάγουν μεμονωμένας περιπτώσεις, αἱ ὁποῖαι φαινομενικῶς μόνον εὑρίσκοντο εἰς ἀντίφασιν μεταξύ των, εἰς τὴν ἐνέργειαν ἄλλων, βαθυτέρων, αἰτίων. Καὶ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα κατέστη ἀντικείμενον παρατηρήσεως ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως: Ἀνεκαλύφθη ὁ νόμος τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος καὶ διηυκρινίσθησαν ὡς συνδεόμενα μεταξύ των καὶ διεπόμενα ὑπὸ νόμων καὶ τὰ ἀνωτέρω φαινόμενα τῆς ὀργανικῆς ζωῆς.

Ἀπὸ τῆς βάσεως αὐτῆς ἐπροχώρησαν καὶ εἰς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, τὰ φαινόμενα τῆς ἀνθρωπίνης ὁράσεως καὶ ἀκοῆς ὑπεβλήθησαν εἰς τὴν συγκριτικὴν παρατήρησιν καὶ ἐπεδιώχθη τέλος ἡ ἐξιχνίασις καὶ τῶν νόμων ἐκείνων οἱ ὁποῖοι δεσπόζουν τῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ ὁλοκλήρου τῆς φαινομενικῶς ἀτάκτου λειτουργίας τῆς ἀλληλεπιδράσεως παραστάσεων, αἰσθημάτων καὶ βουλήσεως. Τέλος ἐπροχώρησαν ἔτι περαιτέρω καὶ ἔθεσαν εἰς ἑαυτοὺς τὸ ἐρώτημα, κατὰ πόσον ἡ γνῶσις τῶν νόμων τῆς ζωῆς ἠμπορεῖ νὰ ὁδηγήσῃ καὶ εἰς ἓν σύστημα ἀξιῶν διεπόμενον ὑπὸ αὐστηρᾶς τάξεως καὶ διακρινόμενον σαφῶς, καὶ διὰ μέσου αὐτοῦ εἰς μίαν λογικὴν ρύθμισιν τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπίστευαν ὅτι μὲ τὴν λογικὴν σκέψιν ἠδύνατο νὰ ἐξακριβωθῇ πῶς πρέπει νὰ εἶναι ἡ φυσικὴ καὶ λογικὴ Πολιτεία, τὸ λογικὸν Δίκαιον, ἡ λογικὴ Ἠθικὴ καὶ Θρησκεία. Ὡς εὐνόητον ἐθεωρεῖτο ὅτι αἱ ἀρχαὶ αὐταὶ ἔπρεπε νὰ ἰσχύουν δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, εἰς οἱανδήποτε φυλὴν ἢ ἐθνικότητα καὶ ἂν ἀνῆκαν οὗτοι. Ἡ πεποίθησις περὶ τῆς ἰσότητος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως εἰς ὅλας τὰς ζώνας τῆς γῆς ἦτο ἀπόλυτος διὰ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς Διαφωτίσεως καὶ προσέδιδε εἰς τὴν διακριτικότητά των τὸν κοσμοπολιτικὸν χαρακτῆρα, ὅστις συμπεριλαμβάνεται μεταξὺ τῶν ἐκδηλωτέων χαρακτηριστικῶν αὐτῆς τῆς κοσμοθεωρίας.

Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν περὶ τῆς λογικῆς ὑπαγορευομένων μεταβολῶν εἰς τὸν κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν βίον, εἰς πεῖσμα ὅλων τῶν ἐμποδίων τῆς δεισιδαιμονίας καὶ τῆς ἀλογίστου παραδόσεως, προέβαλλεν ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως ὡς ὁ εὐνόητος σκοπός. Ἡ ὅλη ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος ἐθεωρεῖτο καὶ ἡρμηνεύετο ὡς βαθμιαία νίκη τοῦ λογικοῦ, ὡς διαρκὴς πρόοδος πρὸς τελειοποίησιν τῆς γνώσεως καὶ τῶν μορφῶν τῆς ζωῆς.

Ταυτοχρόνως ὅμως διεμορφώνοντο ὁλοὲν περισσότερον αἱ μέθοδοι τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Διετυπώθη ἡ ἀρχὴ τῆς μηχανικῆς ἐξηγήσεως τῆς φύσεως καὶ τῆς μαθηματικῆς διατυπώσεως τῶν νόμων. Καὶ ἦτο τελείως εὐνόητον, ὅτι ἐν τέλει καὶ ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν ὅλην ψυχικήν του ἐνέργειαν ἐθεωρήθη ὡς μέρος τῆς ἑνιαίας ἀλληλουχίας τῆς φύσεως, ἐκτοπισθεὶς τοιουτοτρόπως ἀπὸ τῆς μεσαιωνικῆς του θέσεως, τοῦ κέντρου καὶ ὑπερτάτου σκο-

ποῦ τῆς δημιουργίας. Ἡ ἀνθρωπότης ἤρχισε νὰ θεωρῆται ὡς μία ἰδιαιτέρως περίπλοκος συνομοταξία ζώων, ἡ ὁποία ὅμως εἰς τὴν οὐσίαν της δὲν διέφερε θεμελιωδῶς τοῦ ἄλλου ζωϊκοῦ κόσμου. Ἀπὸ τῆς βάσεως αὐτῆς ἐστράφησαν ὄχι μόνον κατὰ τῆς γενικωτέρας εἰκόνος τοῦ κόσμου, τὴν ὁποίαν εἶχε σχηματίσει ὁ μεσαίων, καὶ ἡ ὁποία ἐφαίνετο ἤδη ὡς προϊὸν ἀξέστου ἁμαρτίας καὶ τυφλῆς δυσειδαιμονίας, ἀλλ' εὐνοήτως καὶ κατὰ τῶν θρησκευτικῶν περιστάσεων, αἱ ὁποῖαι εἰς ὅλας τὰς Χριστιανικὰς Ἐκκλησίας συνεδέοντο στενώτατα μὲ τὴν παλαιὰν αὐτὴν παράστασιν τοῦ κόσμου. Ἀνεκινήθη τὸ ζήτημα κατὰ πόσον ὑπάρχουν ἐν γένει ὑπερφυσικαὶ δυνάμεις καὶ παράγοντες δυνάμενοι διὰ τῆς ἐπεμβάσεώς των νὰ διαταράξουν τὴν τελείαν λειτουργίαν τοῦ κόσμου, καὶ πόθεν δύναταί τις νὰ γνωρίσῃ τὴν ὕπαρξίν των. Αἱ βάσεις τῆς πίστεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὡς καθορίζονται αὗται ἐν τῇ Βίβλῳ, ὑπεβλήθησαν εἰς τὴν ὀξυτέραν κριτικήν. Τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ὅτι αἱ ἀντιφατικαὶ ἐν πολλοῖς μαρτυρίαι ἀνθρώπων κατωτέρας βαθμίδος πολιτισμοῦ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἔγκειται ἡ ἱκανότης πραγματικῆς παρατηρήσεως καὶ γνώσεως, δὲν ἠμποροῦν νὰ διεκδικήσουν ἀξιοπιστίαν ἔναντι τῆς μαρτυρίας τῶν αἰσθήσεών μας καὶ τῶν συμπερασμάτων τοῦ λογικοῦ μας. Ἐζητήθη ἐν τέλει ὅπως ἡ θρησκεία ἐφ' ὅσον ἀνταποκρίνεται εἰς μίαν ἀνθρωπίνην ἀνάγκην καὶ πρέπει νὰ διατηρηθῇ, μὴ εὑρίσκεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τ' ἀποτελέσματα τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως.

Καὶ μόνον ἡ φευγαλέα αὐτὴ περιγραφὴ τῆς ἐξελίξεως τῆς Διαφωτίσεως μᾶς δεικνύει σαφῶς πόσον εἶχεν ἀναπτυχθῇ ἡ αὐτοπεποίθησις τοῦ λογικοῦ χάρις εἰς ταχείας καὶ λαμπρὰς ἐπιτυχίας τῆς ἐρεύνης ἐπὶ τῆς πραγματικότητος. Ἡ αὐτεπίγνωσις αὐτὴ προσέλαβε κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀκμῆς τῆς Διαφωτίσεως τὴν μορφὴν τῆς πίστεως εἰς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ λογικοῦ. Ἐθεωρεῖτο ὅτι δὲν ὑπῆρχε τίποτε εἰς τὸν κόσμον, τὸ ὁποῖον, διὰ τῆς ἐφαρμογῆς ὀρθοτέρων μεθόδων, νὰ μὴ δύναται ν' ἀλλοιωθῇ διὰ τοῦ λογικοῦ καὶ νὰ καταστῇ χρήσιμον διὰ τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ πίστις εἰς δυνάμεις ἀνωτέρας τῶν αἰσθήσεων καὶ ἀπροσίτους διὰ τὸ λογικὸν ἐφαίνετο ὡς παράφρων καὶ γελοία.

Τὴν πνευματικὴν αὐτὴν κίνησιν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν εἰς δύο κυρίως ἐποχάς. Αἱ παλαιότεραι γενεαὶ μέχρι τῶν μέσων περίπου τοῦ 18ου αἰῶνος διετήρουν ἀκόμη δύο πατροπαραδότους βασικὰς ἰδέας τῶν παλαιοτέρων ἐποχῶν: Ἐπίστευαν εἰς τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς προσωπικοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὸ αὐτοτελὲς τῆς ψυχῆς ἔναντι τοῦ σώματος, ὁπόθεν καὶ ἡ ἀτομικὴ ἀθανασία. Ἀμφότεραι ὅμως αὐταὶ αἱ ἔννοιαι δὲν ἦσαν δι' αὐτοὺς ἐξ ἀποκαλύψεως ἀλήθειαι τῆς πίστεως, ἀλλ' ἀλήθειαι τοῦ λογικοῦ δυνάμεναι ν' ἀποδειχθοῦν. Ἡ ὕπαρξις τοῦ Θεοῦ ἐπιστεύετο ὅτι ἦτο δυνατὸν ν' ἀποδειχθῇ ἐκ τῆς γενικῆς συγκαταθέσεως (consensus gentium) καὶ τῆς σκοπίμου τάξεως ἐν τῷ κόσμῳ.

Οἱ νόμοι, ἔλεγαν, τὴν ὕπαρξιν τῶν ὁποίων διδάσκει ἡ ἐπιστήμη, προϋποθέτουν ἕνα νομοθέτην. Πάντως ὅμως ὁ προσωπικὸς οὗτος Θεὸς δὲν δύναται, ὡς ὁ Θεὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως, νὰ ἐπεμβαίνῃ διὰ θαυμάτων εἰς τὴν τάξιν τῆς λειτουργίας τοῦ κόσμου. Ἔκτισε τὸν κόσμον καὶ καθώρισε ἅπαξ διὰ παντὸς τοὺς νόμους, σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποίους ὁ κόσμος κινεῖται· θὰ ἐσήμαινεν ἀμφισβήτησιν τῆς παντογνωσίας καὶ παντοδυναμίας του ἡ ὑπόθεσις, ὅτι ἀφῆκεν εἰς τὸν μέγαν τοῦτον μηχανισμὸν ἀτελείας, ἐπιβαλλούσας νέαν διαρκῶς ἐπέμβασιν τοῦ δημιουργοῦ τοῦ ἔργου. Ὁ Θεὸς εἶναι

συνεπῶς ἡ τελευταία αἰτία τοῦ παντός· ἀλλὰ παρακολουθεῖ τὴν λειτουργίαν τῶν δυνάμεων, εἰς τὰς ὁποίας παρέσχε τὴν κατεύθυνσιν, ὡς ἀμέτοχος θεατὴς ἐκ τοῦ μακρόθεν.

Ὁ κλασσικισμός, μὲ τὸν ἰσχυρόν του τονισμὸν αἰσθητικῶν ἀπόψεων, ἐφήπτετο ἀμέσως τῆς Ἀναγεννήσεως, ἐπεδίωκεν ὅμως ὑπεράνω αὐτῆς, νὰ προωθηθῇ εἰς τὴν γνῶσιν καὶ χρησιμοποίησιν τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος, ἡ ὁποία ἐθεωρεῖτο παρὰ τῶν προμάχων τῆς κατευθύνσεως αὐτῆς ὡς ἡ ἀνωτέρα μορφὴ πολιτισμοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε φθάσει ἕως τότε ἡ ἀνθρωπότης. Εἰς τὸ ὕφος καὶ τὴν γλῶσσαν, εἰς τὴν μορφὴν τῆς ποιήσεως, τῶν καλῶν τεχνῶν καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, εἰς τὴν ἐνδυμασίαν καὶ τὰ κοινωνικὰ ἔθιμα, καὶ εἰς αὐτὰ ἀκόμη τὰ συνθήματα καὶ τοὺς θεσμοὺς τοῦ πολιτικοῦ βίου ἐπεδιώκοντο ἀρχαῖα πρότυπα. Αἱ μορφαὶ τοῦ κόσμου τῶν Θεῶν καὶ ἡρώων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων ἐγνώρισαν νέαν ἀνάστασιν καὶ κατέλαβον ἐν πολλοῖς τελείως τὴν θέσιν τοῦ Θεοῦ τῶν Χριστιανῶν. Τοῦτο συνετέλεσε ταὐτοχρόνως εἰς τὸ νὰ προσλάβῃ τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἀτόμου νέαν χροιάν: Δὲν ἤθελαν ν' ἀκούσουν περὶ ἐπιστροφῆς οὔτε εἰς τὴν ἀπεριόριστον ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου, τὴν ὁποίαν εἶχε διδάξει ἡ Ἀναγέννησις, οὔτε εἰς τὴν θρησκευτικῶς καθωρισμένην ἀτομικότητα τοῦ Λουθήρου, ἀλλ' ἐπίστευαν ὅτι τὸ ἀληθὲς μυστικὸν τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐνέκειτο εἰς τὴν ἁρμονικὴν ἀνάπτυξιν ὅλων τῶν ἐν αὐτῷ δυνάμεων καὶ ἱκανοτήτων. Τὸ μέτρον καὶ τὸ ὅριον ἔπρεπε νὰ τὸ εὑρίσκῃ εἷς ἕκαστος μόνον ἐντός του, εἰς τὰς βαθυτέρας ἐκ γενετῆς ἀνάγκας τῆς φύσεώς του, καὶ ταὐτοχρόνως εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς κοινωνίας, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἔζη. Οὕτω ἐσχηματίσθη τὸ ἰδεῶδες μιᾶς προσωπικότητος, ἡ ὁποία μὴ δεσμευομένη μόνον ἀπὸ τὴν αἰσθητικήν, τὴν Θρησκείαν ἢ τὸ λογικόν, περιωρίζετο μὲν ἠθικῶς διὰ τῆς οἰκειοθελοῦς ὑποταγῆς της ὑπὸ τὰς δυνάμεις τοῦ ἠθικοῦ βίου, ἀλλ' ἦτο ἐξωτερικῶς ἐλευθέρα καὶ ἀνεπτύσσετο ἐντὸς τῶν ὁρίων τούτων πολλαπλῶς καὶ ἐνίοτε ταὐτοχρόνως—τὸ ἀνώτερον ἀσφαλῶς ἰδεῶδες διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ὁποῖον παρήγαγεν ὁ δυτικοευρωπαϊκὸς πολιτισμός.

Προσηλωμένοι εἰς τὴν γηΐνην πλευρὰν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ὑπερφυσικὰς δυνάμεις τῶν παλαιῶν, οἱ ἄνθρωποι ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἐπίστευαν εἰς ἔννοιαν καὶ ἀξίαν τῆς ζωῆς τὴν παραδοχὴν αἰωνίων ἰδεωδῶν, τὰ ὁποῖα, μολονότι δημιουργηθέντα παρ' ἀνθρώπων, ἔχουν ἐν τοσούτῳ ἀναγκαστικὴν ἰσχύν, ὡς προερχόμενα ἐκ τῶν βαθυτέρων ἀναγκῶν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἀναγνωρίζον τοῦτο καὶ τασσόμενον οἰκειοθελῶς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ἰδεωδῶν τούτων, διαμορφῶνον συμφώνως πρὸς αὐτὰ τὴν ζωὴν προσπαθοῦν νὰ ἐπιβάλῃ τὴν ἰσχύν του καὶ ἐπὶ ἄλλων, τὸ μεμονωμένον ἄτομον πράττει μετ' ἐλευθερίας τὸ ἀναγκαῖον.

«Λάβε τὴν Θεότητα εἰς τὴν θέλησίν σου καὶ θὰ ἐγερθῇς ἀπὸ τὸν θρόνον τοῦ κόσμου» !

Τὸ ἰδεῶδες ὅμως δὲν δύναται νὰ συλληφθῇ καὶ ἀποδειχθῇ διὰ τοῦ λογικοῦ. Δύναται νὰ συλληφθῇ μαντευόμενον μόνον, σαφέστερον εἰς τὴν Τέχνην, ἡ ὁποία προβάλλει ὡς ἡ καθ' ἑαυτὸ παιδαγωγὸς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὸ ὡραῖον, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ἀληθινόν.

Αἱ ἰδέαι αὐταὶ δὲν ἐξεδηλώθησαν εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς μετ' ἴσης ἐναργείας καὶ σαφηνείας. Τὴν ζωντανωτέραν ἐκδήλωσίν των εὗρον εἰς τὴν κλασσικὴν φιλοσοφίαν καὶ ποίησιν τῆς Γερμανίας. Παρόμοια ὅμως ρεύματα γίνονται αἰσθητὰ καὶ εἰς τ' ἄλλα ἔθνη τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, καὶ μόνον

διὰ τῆς ὑπάρξεώς των ἐξηγεῖται ἡ τεραστία πνευματικὴ ἐπιρροή, τὴν ὁποίαν ἠδυνήθησαν ν' ἀσκήσουν πολὺ πέραν τῶν ὁρίων τῆς ἰδίας αὐτῶν πατρίδος ὁ Γκαῖτε καὶ ὁ Σίλλερ, ὁ Κάντ, ὁ Φίχτε καὶ ὁ Ἕγελος. Ἀναμφισβητήτως ἡ ἐπίδρασις αὐτὴ ὑπῆρξε μεγαλυτέρα καὶ διαρκεστέρα εἰς τὰ Γερμανικὰ ἢ εἰς τὰ Ῥωμαϊκὰ ἔθνη. Εἰς τὴν Σκανδιναυΐαν καὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν τὸ πνευματικὸν περιεχόμενον τοῦ Γερμανικοῦ κλασσικισμοῦ κατέστη ζωντανὴ δύναμις εἰς τὴν ζωὴν τοῦ λαοῦ. Εἰς τὰς Ῥωμαϊκὰς ὅμως μορφὰς τῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ πνευματικοῦ περιεχομένου της, ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν ἤσκησαν μᾶλλον αἰσθητικὰ κίνητρα καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς στηρίξεως εἰς τὸν Ῥωμαϊκὸν πολιτισμόν, τοῦ ὁποίου ᾐσθάνοντο ἑαυτοὺς συγγενεῖς, παρὰ ἠθικαὶ ἀπαιτήσεις. Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 18ου αἰῶνος ἤρχισαν νὰ κτίζουν ἀρχαίους ναοὺς καὶ ἡ τάσις ἁπλῶν, σαφῶν, ἁρμονικῶν γραμμῶν κυριαρχεῖ εἰς τὴν τέχνην καὶ εἰς τὸν ῥυθμὸν Λουδοβίκου τοῦ ΙϚ΄ καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας. Εἰς τοὺς ἄνδρας ἐδίδοντο Ῥωμαϊκὰ ὀνόματα, εἰς τὴν πολιτικὴν ἐπεκαλοῦντο τὰ παραδείγματα τῆς ἀρχαίας Ῥώμης, τὸν Κάτωνα καὶ τὸν Βροῦτον ἢ τὸν Καίσαρα καὶ τοὺς Αὐτοκράτορας· αἱ γυναῖκες ἔφερον ἐνδύματα κατ' ἀπομίμησιν τῶν ἐνδυμασιῶν τῶν ἀρχαίων, καὶ ὁ Ναπολέων περιεβλήθη τὴν ἐνδυμασίαν τῶν Ῥωμαίων Καισάρων. Ἀλλ' αὐτὴ ἡ ἐπίδρασις τῆς ἀρχαιότητος παρέμεινεν εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν κάτι τὸ ἐξωτερικόν, κάτι τὸ τεχνητῶς κολλημένον ἐπάνω εἰς τὴν κυριαρχοῦσαν μάθησιν. Οὐδεὶς πραγματικὸς μέγας ποιητὴς ἢ καλλιτέχνης ἠδυνήθη νὰ ἑνώσῃ ὅλας αὐτὰς τὰς παρορμήσεις εἰς ἓν πραγματικὸν σύνολον καὶ νὰ τὰς καταστήσῃ δύναμιν ζωῆς διὰ τὸ ἔθνος του.

Πρὸς τὴν Ἀναγέννησιν ὁ κλασσικισμὸς εἶχε κοινὸν τὸν ἀριστοκρατικὸν χαρακτῆρα. Τὸ ἰδεῶδες τῶν κλασσικῶν διὰ τὴν ἀνθρωπότητα ἠδύνατο νὰ κατανοηθῇ πλήρως καὶ ν' ἀναγνωρισθῇ ὡς πρότυπον μόνον ἀπὸ ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι δὲν περισπῶνται τελείως ἀπὸ τὴν ὑλικήν των κατάστασιν καὶ τὴν παρ' αὐτῆς ἐπιβαλλομένην καθημερινὴν ἐπαγγελματικήν των ἀπασχόλησιν, καὶ οἱ ὁποῖοι παιδιόθεν ἀνετρέφοντο ἐν στενῇ γνωριμίᾳ ἑνὸς πολιτισμοῦ, ποὺ ἦτο ξένος πρὸς τὸ λαϊκὸν αἴσθημα. Τὸ ἰδεῶδες τοῦτο προέβαλλεν ἄλλωστε τόσον ὑψηλὰς ἠθικὰς ἀπαιτήσεις πρὸς τὸ ἄτομον καὶ μὲ τὴν ἁρμονικὴν ἡσυχίαν του καὶ τὴν ἀπομόνωσίν του εὑρίσκετο μακρὰν τῆς ὑπὸ παθῶν καὶ αἰσθημάτων συνταρασσομένης καθημερινῆς ζωῆς, ὥστε μόνον δυσκόλως καὶ βραδέως ἠδύνατο νὰ καταστῇ πραγματικῶς λαϊκὴ δύναμις, ἐκτεινομένη εἰς τὴν Γερμανίαν ἐπὶ μακρῶν εἰς τοὺς κύκλους τῶν μορφωμένων, ἀλλ' εἰς τὰ κατώτερα στρώματα εἰσέδυσε μόνον διὰ μεμονωμένων ἀκτινοβολιῶν.

Μεγαλυτέραν λαϊκὴν δύναμιν ἀνέπτυξεν ὁ ρωμαντισμός. Οὗτος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὀξυτέρα ἀντίδρασις εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς Διαφωτίσεως. Ἂν ἡ τελευταία αὐτὴ ἤθελε νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ κυριαρχήσῃ τῶν πάντων μὲ τὸ λογικόν, ἡ ὑπερτάτη βασικὴ πεποίθησις τῶν ρωμαντικῶν ἦτο ἡ βεβαιότης περί τῆς πλήρους ἀνεπαρκείας τοῦ λογικοῦ διὰ τὴν ἀπόκτησιν μιᾶς βαθυτέρας γνώσεώς τῶν μονίμων ἀρχῶν τῆς ζωῆς. Κατὰ τὴν γνώμην των πᾶν τὸ μέγα ἐν τῷ κόσμῳ, αἱ θρησκεῖαι ὡς καὶ αἱ γλῶσσαι, αἱ τέχναι, τὸ δίκαιον καὶ τέλος αἱ μεγάλαι πραγματοποιήσεις τοῦ πολιτικοῦ βίου, προῆλθον ὄχι ἐκ τῆς ὑπολογιστικῆς ἐνεργείας τοῦ λογικοῦ, ἀλλ' ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ ἐνστίκτου καὶ τοῦ αἰσθήματος. Δι' ὅλα τὰ φαινόμενα τοῦ πολιτισμοῦ ἐπρέσβευαν ὅτι προήρχοντο ἀπὸ ἀσυναίσθητα ἔνστικτα, τὰ ὁποῖα

ἐνήργουν εἰς τὸν ἄνθρωπον μέσα ἀπὸ μυστηριώδη βάθη, καὶ τὰ ὁποῖα ἦσαν τελείως ἀσύλληπτα εἰς τὸ λογικόν. Εἰς τοὺς λαοὺς ἔβλεπαν τὴν ἐνέργειαν τῶν μυστηριωδῶν τούτων δυνάμεων ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ λαϊκοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον διὰ βραδείας, ὀργανικῆς ἐξελίξεως παράγει ἀφ' ἑαυτοῦ γλῶσσαν, δίκαιον τέχνην καὶ πολιτείαν ἑνὸς ἔθνους, ὡς τὸ σπέρμα ἑνὸς φυτοῦ, φύλλα καὶ καρπούς. Ὅπου εἰς τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν ἐπιχειρεῖ νὰ ἐπέμβῃ τὸ λογικόν, ἐκεῖ ἐπρέσβευαν ὅτι προκύπτουν μόνον ὑποκριτικὰ κατασκευάσματα, τὰ ὁποῖα ταχέως ἀπωθοῦνται ἀπὸ ἓν ὑγιὲς ἔθνος. Ὡς ἡ βαθυτέρα τῶν μυστηριωδῶν τούτων δυνάμεων τῆς ζωῆς τοὺς ἐφαίνετο ἡ θρησκεία, τὴν ὁποίαν ὁ Σλαϊερμάχερ καθώρισεν ὡς τὸ αἴσθημα τῆς ἁπλῆς ἐξαρτήσεως ἀπὸ ἀγνώστους δυνάμεις. Εἰς τὸν ρωμαντισμὸν ὀφείλομεν μεγάλα ἔργα τέχνης καὶ πυλλαπλᾶς παρορμήσεις, ἐφ' ὅλων τῶν πεδίων τοῦ πνευματικοῦ βίου. Οὗτος προήγαγε μεγάλως τὴν χειραφέτησιν τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν ἐκ τῆς κηδεμονίας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Μὲ τὸ νὰ παραγνωρίσῃ ὅμως τὴν σημασίαν τῆς θελήσεως, ἡ ὁποία τείνει πρὸς σαφεῖς σκοποὺς καὶ δι' αὐτῆς κάθε ὠργανωμένην ἐνέργειαν, ἐνήργησε καὶ παραλυτικῶς καὶ ἀντιδραστικῶς. Τὸ ἰδεῶδες, τὸ ὁποῖον παρεδέχοντο καὶ οἱ ρωμαντικοί, δὲν ἀπετέλει δι' αὐτούς, ὅπως διὰ τοὺς νεο-οὐμανιστὰς μέγα πρόβλημα, πρὸς λύσιν τοῦ ὁποίου ὁ ἄξιος ἄνθρωπος δέον νὰ εἰσφέρῃ ὅλην του τὴν δύναμιν, ἀλλὰ μίαν ὑπὲρ τὴν ζωὴν κυμαινομένην ὀνειροπόλησιν, τὴν ὁποίαν μόνον ὁ καλλιτέχνης δύναται πρὸς στιγμὴν νὰ ἐμφανίσῃ ὡς πραγματικότητα. Τὴν κριτικὴν τοῦ «παντογνώστου λογικοῦ» τὴν ἤρχισαν ἀπὸ αὐτὸ τὸ παρελθόν. Ἀντὶ τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος ἀνυμνεῖται ὁ χριστιανογερμανικὸς μεσαίων ὡς ἡ τελειοτέρα ἐποχὴ καὶ ὡς πρότυπον διὰ τὸ παρόν· παρίσταναν αὐτὸν ὡς τὴν ἐποχὴν τῆς πλήρους ἀφοσιώσεως τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸ Μυστηριῶδες· ἡ Μεταρρύθμισις ἰσοδυνάμει διὰ τοὺς ρωμαντικοὺς πρὸς παρακμὴν καὶ βεβήλωσιν. Μὲ τὴν ψυχολογίαν αὐτὴν πολλοὶ ὠπισθοχώρησαν πρὸς τὸν καθολικισμόν. Ἄλλοι, ὠθούμενοι ἀπὸ τὴν σκέψιν ὅτι ὁ ἄνθρωπος δεσπόζεται τελείως ἀπὸ τὰς δυνάμεις τοῦ παρελθόντος, ὡδηγήθησαν πρὸς τὴν μοιρολατρείαν, πρὸς τὴν πίστιν εἰς μίαν σκοτεινήν, ἀναπόφευκτον μοῖραν.

Αἱ τεράστιαι ἐπιτυχίαι τῆς τεχνικῆς κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος ὡδήγησαν εἰς τὴν ἀπόπειραν ὅπως καὶ ἡ ὅλη πνευματικὴ ζωὴ παρατηρηθῇ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς τεχνικῆς καὶ ὅπως κριτήριον πάσης σκέψεως καταστῇ ἡ πρακτικὴ χρησιμότης. Εἰς τὴν Γερμανικὴν φιλοσοφίαν ἀπαντᾷ συγκεκριμένως παρὰ τῷ Νίτσε, κατὰ τρόπον σαφῆ, ἡ προσπάθεια ὅπως ἀνώτατον κριτήριον διὰ τὴν γνῶσιν καὶ πίστιν τῶν ἀνθρώπων καταστῇ ὄχι ἡ ἀλήθεια, ἀλλ' αἱ συνέπειαι διὰ τὸ ζωτικὸν αἴσθημα καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἐνεργείας τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἁπλῆ τάσις πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐπιδρᾷ κατὰ τὴν γνώμην του παραλυτικῶς καὶ ἀποπνικτικῶς ἐπὶ τῶν ἐνστίκτων τῆς ζωῆς, διότι ὁδηγεῖ πρὸς σκεπτικισμόν. Καθ' ὅμοιον ἀλλὰ κατὰ πολὺ χονδροειδέστερον τρόπον, ἀπαντᾷ ἡ ἰδία τάσις εἰς τὸν πραγματισμὸν τοῦ Ἀμερικανοῦ Τζέϊμς, ὡς καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Γάλλου Μπεργκσόν. Ἀληθὲς εἶναι πᾶν ὅτι ὠφελεῖ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν καθιστᾷ ἱκανὸν πρὸς δημιουργίαν νέων ἀξιῶν—ψευδὲς ὅ,τι θέτει ἐν κινδύνῳ τὴν ζωτικήν του δύναμιν,—ἀδιάφορον, καὶ συνεπῶς ἀνάξιον νὰ γνωσθῇ, ὅ,τι εἰς οὐδεμίαν σχέσιν εὕρηται πρὸς τὰς πρακτικὰς ἐνεργείας του. Παρομοία ἀξιολόγησις ἰσχύει καὶ εἰς ὅλας ἐκείνας τὰς σχολάς, αἱ ὁποῖαι κηρύσσουν τὸν λεγόμε-

νον «βολονταρισμόν»,[1] τὴν θεωρίαν δηλονότι κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ θέλησις εἶναι ἡ οὐσιώδης κινητήριος δύναμις ἐν τῷ ψυχικῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου, τὸ δὲ λογικὸν ἁπλοῦν μόνον ὄργανον ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ της. Ἀναμφιβόλως μὲ τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν γεννᾶται ὁ κίνδυνος μιᾶς ὀπισθοδρομήσεως εἰς τὸν κύκλον τῶν ἰδεῶν τοῦ ὠμοῦ ἐκείνου ὠφελιμισμοῦ, ὅστις εἶχεν ἤδη ἀναφανῆ μετὰ τὴν περίοδον τῆς Διαφωτίσεως, εὑρὼν ζωηρὰν ἀπήχησιν ἰδιαιτέρως μεταξὺ τῶν Ἀγγλοσαξωνικῶν ἐθνῶν. Πρὶν ἢ ὅμως καταστῇ δυνατὸς ὁ προσηλυτισμὸς εἰς τὴν καθαρὰν ὠφελιμιστικὴν θεωρίαν, θὰ ἔπρεπε νὰ λησμονηθοῦν τελείως ὅλαι αἱ ἐπιδράσεις τῆς κλασσικῆς καὶ ῥωμαντικῆς περιόδου. Ἡ Τέχνη θὰ εἶναι πάντοτε διὰ τὴν θεωρίαν αὐτὴν ὁ ὀξύτερος πολέμιος. Ἀλλ' οὔτε εἰς τὴν ἐπιστήμην ἐπέτυχε ποσῶς τὴν κυριαρχίαν· καὶ ἐδῶ ὑφίστανται ζωντανὰ ἀντίθετα ῥεύματα, τὰ ὁποῖα προσπαθοῦν νὰ διατηρήσουν τὴν συνοχὴν μὲ τὰς μεγάλας πνευματικὰς κινήσεις τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος.

Γενικῶς δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι σήμερον οὐδεμία μεμονωμένη θεωρία, ἐμφανίζουσα ἐντελῶς καθωρισμένους προσανατολισμούς, ἔχει τὴν κυριαρχίαν μεταξὺ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν. Ὡς ἐκ τούτου ἐλλείπει ἀπὸ τὴν ἐποχήν μας ἡ πνευματικὴ ἐκείνη ἑνότης, ὁ ἴδιος ἐκεῖνος ῥυθμὸς τῆς πνευματικῆς ζωῆς, διὰ τῶν ὁποίων διακρίνονται παλαιότεραι ἐποχαί. Τὸ πλῆθος τῶν γνώσεών μας καὶ τῶν ἀναγκῶν τῆς ζωῆς μας ἔχουν πολλαπλασιασθῆ τόσον, ὥστε μονομερὴς λύσις τῶν μεγάλων προβλημάτων τοῦ κόσμου, ὡς αὐταὶ εἰς τὰς ὁποίας ἠρέσκοντο παλαιότεραι ἐποχαί, δὲν φαίνονται πλέον δυναταί. Ἡ ἐποχή μας παλαίει ὄχι μόνον μὲ τὴν τεραστίαν μάζαν τοῦ συσσωρευθέντος ὑλικοῦ τῆς πείρας, ἀλλὰ ζητεῖ μεταξὺ τῶν διαφόρων ἑρμηνειῶν, τὰς ὁποίας παρέσχον παλαιότεραι ἐποχαί, τὴν ἐπίτευξιν μιᾶς ἰσορροπίας. Ἀναμφιβόλως διατρέχομεν τὸν κίνδυνον ἀπὸ τὴν πολλὴν συσσώρευσιν, ἐπιλογὴν καὶ ἐξέτασιν, νὰ λησμονήσωμεν τὸ καθῆκον τῆς δημιουργίας μιᾶς νέας πνευματικῆς συνθέσεως. Θὰ ἦτο ὅμως ἐπιπόλαιον νὰ ἰσχυρισθῇ τις, ὅτι ἔσβυσεν ἡ δημιουργικὴ δύναμις τῶν γηρασάντων Εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Δύναται νὰ προβάλῃ ἐκ νέου ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν καὶ νὰ δημιουργήσῃ μίαν νέαν πνευματικὴν σύνθεσιν. Ἀπὸ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου ἐξαρτᾶται τὸ μέλλον τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Δύσεως. Ὅσον τεράστιον καὶ ἂν ἐνδέχεται νὰ εἶναι καὶ ὅσην σύγχυσιν καὶ ἂν προκαλῇ τὸ πλῆθος αὐτῶν τῶν παρορμήσεων, εἶναι αὐτὸ ποὺ παρέχει εἰς τὴν ζωὴν τοῦ παρόντος τὴν μεγάλην του ποικιλίαν καὶ γονιμότητα. Ὅλαι αἱ παραδοθεῖσαι ἐκ τοῦ παρελθόντος ἀξίαι εἶναι ἀκόμη ζωνταναί. Εἰς διαρκῆ ἀγῶνα ἰσορροπίας μεταξύ των, ἐπιδιώκουν νὰ διατηρήσουν τὴν ζωτικήν των δύναμιν καὶ ὑπὸ τὰς μεταβληθείσας ἀκόμη συνθήκας. Καὶ ἂν ἀκόμη εἰς ἕνα ἕκαστον τῶν Εὐρωπαϊκῶν λαῶν ὑφίσταται διαφορετικὸν κρᾶμα, διαφορετικὴ σχέσις τῶν παλαιουσῶν δυνάμεων, παντοῦ ὅμως ὅσον προχωροῦμεν πρὸς τοὺς τελευταίους παράγοντας, συναντῶμεν τὰ ἴδια βασικὰ στοιχεῖα τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν παρ' ὅλην τὴν διαφορὰν εἰς τὰς λεπτομερείας, οἱ δυτικοευρωπαϊκοὶ λαοὶ ἀναπνέουν τὴν ἰδίαν πνευματικὴν ἀτμόσφαιραν. Εἰς αὐτὴν χριστιανικά, ἀρχαῖα, ὀρθολογιστικὰ καὶ ῥωμαντικὰ στοιχεῖα ἀναμιγνύωνται κατὰ τὸν διαφορετικώτερον τρόπον. Ἐπειδὴ δὲ τὰ στοιχεῖα εἶναι τὰ ἴδια, ὑφίσταται μία δυνατότης κατανοήσεως εὑρίσκουσα τὴν ἔκφρασίν της εἰς μίαν ζωρὰν

1) Θελησιαρχίαν.

πνευματικὴν ἀνταλλαγὴν αὐτῶν τῶν λαῶν. Ἀκριβῶς δὲ ὁ Γερμανικὸς λαὸς καταλαμβάνει ἰδιαιτέραν θέσιν ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ, διότι χάρις εἰς τὴν θέσιν του εἰς τὸν κύκλον τῶν ἄλλων ἐθνῶν, χάρις εἰς τὴν διαρκῆ ἐπαφήν του μὲ αὐτὰ καὶ τὴν ἱκανότητά του νὰ κατανοῇ καὶ αἰσθάνεται τὴν ξένην ἰδιορρυθμίαν, ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν εἰς ἰδιαιτέρως ἰσχυρὸν βαθμὸν τὸ καθ' ἑαυτὸ κέντρον τῆς πνευματικῆς ἀνταλλαγῆς ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ.

Εὐθὺς ὡς φθάσῃ τις εἰς τὴν ἀνατολικὴν Εὐρώπην, ἡ δυνατότης αὕτη τῆς πνευματικῆς κατανοήσεως καταπαύει ἢ δυσχεραίνεται ἐξαιρετικά. Ὁ ἡγούμενος ἐν τῇ ἀνατολικῇ Εὐρώπῃ λαός, οἱ Ρῶσσοι, μόνον εἰς τὸν ἀνώτατον στρῶμα τῆς κοινωνίας των ἐδέχθησαν λεπτὴν ἀκτῖνα δυτικοευρωπαϊκῆς μορφώσεως. οὐδέποτε ὅμως ἐπενέβησαν αὐτοτελῶς εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ Ρῶσσοι οὔτε τῆς Ἀναγεννήσεως, οὔτε τῆς Μεταρρυθμίσεως, οὔτε τῆς Διαφωτίσεως, οὔτε τοῦ Κλασσικισμοῦ ἢ τοῦ Ρωμαντισμοῦ μετέσχον πραγματικῶς, ὅπως δὲν ἐπάλαισαν μὲ τὰ προβλήματα ποὺ ἔλυσαν ὅλαι αὐταὶ αἱ κινήσεις. Ὅ,τι ἀπὸ τὰς κινήσεις αὐτὰς διωχετεύθη εἰς τὴν νοοτροπίαν τῆς ἀνωτέρας των τάξεως, δὲν εἶναι παρὰ ἐντελῶς ἐξωτερικόν, καὶ ἀποτελεῖ μίμησιν. Διάμεσον θέσιν ἐπέχουν οἱ Πολωνοὶ καὶ Τσέχοι, οἱ ὁποῖοι ἔζησαν ἐπὶ μακρότερον χρονικὸν διάστημα καὶ διαρκέστερον τῶν Ρώσσων εἰς τὸν κύκλον τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ μέχρι τοῦ 18ου αἰῶνος ἠδύνατο νὰ θεωροῦνται ὡς ἰδιόρρυθμα μέν, ἀλλ' ἐσωτερικῶς προστεθειμένα τμήματα τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Ἀργότερον, ἐν μέρει ὡς ἐκ τῆς αὐξούσης πολιτικῆς των ἐξαρτήσεως ἀπὸ τῆς Ρωσσίας καὶ ἐν μέρει ὡς ἐκ τῆς ἐπεκτάσεως τῆς πανσλαυϊστικῆς ἰδέας καὶ τῶν πανσλαυϊστικῶν αἰσθημάτων ἀπεξενώθησαν ὁλοτελῶς τῆς δύσεως. Μόνον ἡ πλήρως, μετὰ τὸν παγκόσμιον πόλεμον συντελεσθεῖσα ἀπομάκρυνσις τῆς Ρωσσίας, ὡδήγησεν ἐκ νέου τοὺς Σλαύους τῆς δυτικῆς καὶ νοτίου Εὐρώπης πλησιέστερα πρὸς τὴν λοιπὴν δύσιν.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΚΥΡΙΑΚΗΣ

Ο ΠΟΛΕΜΙΣΤΗΣ

Τοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Χάγης κ. KREKEL

Αἱ κατωτέρω ἀναπτυσσόμεναι ἀπόψεις τοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιπιστημίου τῆς Χάγης κ. Κρέκελ, αἱ ὁποῖαι δεικνύουν ἀπὸ ὑψηλῆς πνευματικῆς σκοπιᾶς τὴν ἐσωτερικὴν ἐξέλιξιν τῶν Ἐθνῶν μετὰ τὴν Εὐρωπαϊκὴν ἐπανάστασιν τοῦ 20οῦ αἰῶνος, δὲν εἶναι μόνον κατὰ τὸ περιεχόμενον μεσταὶ νοήματος καὶ σημασίας, ἀλλὰ παρέχουν ταὐτοχρόνως σαφῆ εἰκόνα τῆς ἀκριβοῦς θέσεως τῶν νέων πνευματικῶν καὶ πολιτικῶν ζυμώσεων ἐντὸς τῶν ἀνωτέρω ἐπιστημονικῶν κύκλων τῶν Κάτω Χωρῶν.

Η ΣΥΝΤΑΞΙΣ

Α΄.

Ὁ πολεμιστὴς εἶναι ὡσὰν ὁ πολιτικὸς φορεὺς τῆς δυνάμεως. Ἡ δύναμις ὀνομάζεται δρᾶσις. Ἡ δρᾶσις προέρχεται ἐκ τῆς ἀποφάσεως : Ἡ τελευταία αὐτὴ εἶναι ἡ πηγαία ἀρχὴ τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ πολεμιστοῦ.

Ἔργον τοῦ πολεμιστοῦ εἶναι τὸ ἀσκεῖν τὴν βίαν ἐν τῷ κύκλῳ τῆς δυνάμεως. Τοῦτο τὸν τοποθετεῖ εἰς ἄλλην θέσιν. Διότι ἡ βία εἶναι αὐτὴ καθ᾽ ἑαυτὴν ἄνευ ὁρίων· εἶναι ἡ τάσις τῆς ὑπερβάσεως καὶ διασπάσεως τῶν περιωρισμένων καὶ ἐσχηματισμένων.

Ὁ πόλεμος εἶναι ὁ μεταμορφώνων, ὁ θέτων εἰς κίνησιν. Εἶναι ὁ πατὴρ πάντων. Πηγάζει ἀπὸ πᾶσαν ἔντασιν τῆς ζωῆς. Ἐν αὐτῷ εὑρίσκεται ἡ ἀποκορύφωσις τῆς δράσεως. Πᾶσα δρᾶσις εἶναι μία ὑπέρβασις. Ὁ ἀγὼν μαρτυρεῖ περὶ τῆς ὑπερβάσεως αὐτῆς, εἶναι ἐχθρὸς τῆς ἀνθρωπίνης τάξεως τῶν πραγμάτων. Εἰς τοῦτο ἔγκειται τὸ συγκλονιστικόν, τὸ προβληματικόν. Δέον νὰ διευκρινίσωμεν αὐτὸ τὸ «ἐκτός», τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει τὸν πόλεμον. Ἡ δύναμις χωρεῖ μὲ τάξιν, μὲ μέτρον ! Τὸ κράτος εἶναι ἡ μορφὴ τῆς ἐκδηλώσεώς της. Ὁ πόλεμος ὅμως ἐκτινάσσει τὴν ὑφισταμένην τάξιν. Ὑπῆρχαν αἱ δυνάμεις τοῦ καθωρισμένου : Τὸ Κράτος, ἡ οἰκονομία, ἡ κοινωνία. Καὶ αἴφνης ἔρχεται ὁ πόλεμος ἀσεβῶν πρὸς αὐτάς. Κλονίζει ὅ,τι ἐθεωρεῖτο ἰσχυρὸν καὶ διαρκές.

Αἱ ἀγριώτεραι μορφαὶ τοῦ Πολεμιστοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ δὲν εἶναι προκαταρκτικὰ στάδια τοῦ στρατιώτου, εἶναι ἡ ἀκροτάτη δυνατότης του, ἡ ἐξαπόλυσις, ἡ ἀποκάλυψις τοῦ «ἐκτός», τοῦ ἔξω συνόρων. Ὅπου τίθεται ζήτημα ὑπάρξεως διὰ τὸ ἐγώ, διὰ τὸ ἔθνος, διὰ μίαν ὑπόθεσιν, ὁ πολεμιστὴς πρέπει νὰ προχωρήσῃ πέραν τῶν ἐν εἰρήνῃ συνόρων. Εἰς τὴν δρᾶσιν του ἔγκειται τὸ δαιμονιακὸν τῆς δυνάμεως, ὅταν αὕτη χρειάζεται τὴν βίαν. Ὠθεῖ τὸν ἄνθρωπον ἐμπρὸς μέχρι σημείων, εἰς τὰ ὁποῖα οὐδέποτε θὰ ἐτόλμα νὰ φθάσῃ ἄνευ τοῦ κινήτρου τούτου. Οὕτω ὁ πολεμιστὴς δὲν σέβεται τ᾽ ἄλλως παραδεδεγμένα ὅρια. Ζῇ δι᾽ ἕνα μόνον σκοπόν : Νὰ ἐπιβληθῇ ἀγωνιζόμενος. Εἶναι μόνον θέλησις.

Δι᾽ αὐτὸν ἰσχύει τὸ ἄνευ ὅρων, διότι τὸ ἔργον του ἀρχίζει, εὐθὺς ὡς ληφθῇ ἡ ἀπόφασις. Ὁ ἐχθρὸς εἶναι ἤδη παρών, ἡ σύρραξις εἶναι ἀναπόφευκτος. Ὅπου ἰσχύει τὸ ἀπόλυτον, τὸ ἄνευ ὅρων, καὶ ἡ ὑπηρεσία δὲν γνωρί-

ζει ἐπιφυλάξεις : Ἡ δρᾶσις τοῦ Πολεμιστοῦ προλαμβάνει τὴν καταστροφήν.

Ὁ πόλεμος, διεπόμενος ἀπὸ τὴν ἀπόλυτον δρᾶσιν, εἶναι ἀγὼν ἐπικρατήσεως. Ἀγωνίζεται διὰ τὴν ἐλευθερίαν ἐναντίον ὅλων τῶν τύπων. Εἶναι μεταμορφωτής, ἀλλὰ καὶ ἀδυσώπητος καταστροφεύς.

Β΄.

Καθῆκον τοῦ στρατιώτου εἶναι τὸ ὑπηρετεῖν. Ὑπηρετεῖν τὴν δύναμιν καὶ τὴν τάξιν, τὴν ζωὴν εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐπιβάλει τὸν ἠθικὸν νόμον του. Οὕτω ἡ ἠθικὴ τάξις τὴν ὁποίαν ἐπιβάλλει ὁ ἄνθρωπος, διαπνέει τὸ ἔργον τοῦ πολεμιστοῦ, διὰ τὸν ὁποῖον οὐδεμία τάξις ἰσχύει. Καθορίζει τὴν μορφὴν καὶ τὰ ὅρια τοῦ ἀγῶνος του. Διότι ὁ πόλεμος προστατεύει τὴν τάξιν καὶ τὴν ἠθικήν, καὶ ὅταν ἀκόμη αἱ ἐπιτακτικαὶ ἀνάγκαι τῆς ὥρας ἐπιβάλλουν τὴν διάσπασιν τῶν ὁρίων τῶν τύπων.

Ὁ πόλεμος κυριαρχεῖται ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς γνώσεως. Ἀναγκαία εἶναι ἡ γνῶσις τοῦ νοήματος τοῦ ἀγῶνος, ἵνα ὁ Στρατιώτης καὶ μετὰ τὸν πόλεμον δύναται ν᾽ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῆς βίας.

Ἀλλὰ καὶ διαρκοῦντος τοῦ πολέμου, κατὰ τὴν ἐξέλιξιν καὶ πρόοδον αὐτοῦ, διευθύνει τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον τολμᾷ, ἀλλὰ καὶ σταθμίζει.

Διὰ τοῦτο ὁ ἀρχιστράτηγος εἶναι ἡ κορυφὴ καὶ τὸ τέλος τοῦ στρατιωτικοῦ. Ὑψοῦται καὶ φθάνει εἰς ἄλλην τάξιν, καὶ εἰς τὸ βάθος τῆς οὐσίας του συνδέεται μὲ τὸν πολιτικόν, μὲ τὸν διατάσσοντα, προστατεύοντα ἡγεμόνα. Ἡ τόλμη εἶναι τὸ μέτρον τοῦ Στρατιωτικοῦ. Τὸ μέγεθος τῆς τόλμης καθορίζει τὸ μέγεθος τῆς διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου. Ὡς ὅμως καθορίζει ὁ Κλάουζεβιτς, εἶναι «μία τόλμη διευθυνομένη ὑπὸ ἀνωτέρου πνεύματος».

Τόλμη καὶ σύνεσις, δρᾶσις καὶ ἱκανότης ἀναμονῆς : Ἡ τόλμη τοῦ ἀρχιστρατήγου προκαλεῖ τὸ πεπρωμένον. Ἐξαπολύει ἀστάθμητα στοιχεῖα, διακυβεύει τὸ πᾶν. Τολμῶν ὅμως γνωρίζει τὸ νόημα τοῦ πολέμου. Πρέπει νὰ διακυβεύσῃ εἰς ἕνα χαρτὶ τὴν ὑπόθεσιν, τὴν ὁποίαν ὑπηρετεῖ ; Παρομοίαν ἀπόφασιν δύναται νὰ βαστάσῃ μόνον ἐκεῖνος, ὅστις ψυχῇ καὶ σώματι εἶναι ἀφωσιωμένος εἰς μίαν ὑπόθεσιν, καὶ τὴν ὑπηρετεῖ χωρὶς νὰ ἐρωτᾷ.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εὑρίσκεται ἡ ἕνωσις μὲ τὸν λαόν. Διότι ἀνύποπτος ὡς ὁ κοινὸς θνητὸς δέον νὰ εἶναι ὁ ἡγεμών, ὅταν ἀποφασίζῃ. Ἡ προβληματικότης τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ ἀποφασίζειν δύναται νὰ βαστάζεται μόνον ἀπὸ τὴν βαθυτέραν αὐτὴν βεβαιότητα.

Ἀνάλογον δύναμιν δύναται νὰ ὑπομείνῃ μόνον ὁ ἀποβλέπων εἰς τὴν οὐσίαν. Αὐτὴ εἶναι ἡ εὐνόητος, ἀναμφισβήτητος στάσις τοῦ ἥρωος. Ἀποβλέπων πρὸς τὴν οὐσίαν σημαίνει : νὰ μὴ διευθύνεταί τις ἀπὸ τὸ ἔνστικτον τοῦ ἐγώ. Ἡ τιθάσσευσις τοῦ ὕφους διὰ τῆς μορφῆς εἶναι μόνον ἄσκησις, καὶ δὲν ἀρκεῖ μόνον αὐτή. Ἡ μορφὴ δύναται νὰ νομιμοποιήσῃ καὶ τὸ φαινομενικόν. Ἐνώπιον ὅμως τῆς δοκιμῆς ἐν τῇ πράξει ἐξαφανίζεται τὸ φαινομενικόν. Στρατιωτικὰ ἔθνη εἶναι ἐκεῖνα, ὅπου δὲν ἰσχύει τὸ φαινομενικόν. Ἡ μορφὴ ὑπάρχει. Ἀλλὰ φορεὺς της εἶναι ἡ ἁπλῆ ἀντίληψις τοῦ ὑπηρετεῖν, ἡ γνῶσις τοῦ σκοποῦ τοῦ ἀγῶνος.

Γ΄.

Τὸ ἦθος τοῦ στρατιώτου εἶναι ἱπποτικόν. Ὁ ἱπποτισμὸς εἶναι ἡ πειθάρχησις τῆς βίας. Ἡ στάσις τοῦ Πολεμιστοῦ εἶναι ὑποχρέωσις ἀπέναντι

ἑαυτοῦ καὶ ἀπέναντι τῶν ἄλλων. Ἀφ' ἑαυτοῦ ὁ Πολεμιστὴς ἀξιοῖ, πίστιν εἰς τὸ καθῆκον, ὑπακοήν, προθυμίαν πρὸς θυσίαν, προσφορὰν ὅλων του τῶν δυνάμεων, θάρρος. Ἡ στάσις του ἀπέναντι τῶν ἄλλων καθορίζεται ἀπὸ τὸν σεβασμὸν ἐνώπιον τοῦ ὁμοίου, τοῦ ἰσχυροῦ, τοῦ τιμίως ἀγωνιζομένου. Ὁ Στρατιώτης ἐνστερνίζεται εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς τὴν τάξιν. Παρέχει ἐν ἑαυτῷ τὸ πνεῦμα. Εἰς τὴν μάχην ὁ πολεμιστὴς θὰ εὑρεθῇ εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ὑπερβῇ ὡρισμένα ὅρια. Μένει ὅμως ὁ ἀνδρισμός, καὶ αὐτὸς πρόκειται νὰ φανῇ ὅταν πλέον θὰ ἔχῃ παρέλθει ἡ στιγμὴ τοῦ θανασίμου ἀγῶνος. Διότι ὁ ἀγὼν ἀποτελεῖ τὴν ἐξαίρεσιν. Τὴν διαγωγὴν καθορίζει ἡ καθημερινὴ ζωή. Μία καθημερινὴ ζωή, βεβαίως, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ μέτρον παρέχει ὁ Πολεμιστής. Διότι διὰ τὸν Στρατιώτην τοῦτο εἶναι τὸ κεφαλαιῶδες: Ὅλη του ἡ ζωὴ νὰ εἶναι γεμάτη ἀπὸ τὴν δυνατότητα τοῦ ἀγῶνος. Εἶναι μία ἀναμονὴ τῆς μάχης.

Δ'.

Ἡ ἀπόφασις τοῦ πολέμου εἶναι διάφορος ὅλων τῶν ἄλλων ἀποφάσεων τῆς πολιτικῆς. Θίγει τὸν πυρῆνα τῆς πολιτικῆς: θίγει τὴν οὐσίαν. Τὸ ἔργον της ἔγκειται εἰς τὸ ν' ἀποσοβήσῃ ἐνδεχομένην ζημίαν εἰς τὴν ὑπόθεσιν, τὴν ὁποίαν ὑπηρετεῖ. Ἡ ὑπόθεσις ὅμως εὑρίσκεται πάντοτε ἐν κινδύνῳ. Συνεπῶς ἡ πολιτικὴ δέον ν' ἀγρυπνῇ διαρκῶς κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Εἰς τὸ βάθος ὑφίσταται πάντοτε δυνατότης συρράξεως. Ἔργον τοῦ πολιτικοῦ εἶναι κατὰ μέγα μέρος νὰ διαχωρίζῃ τὰ νήματα ἐνδεχομένων διενέξεων, ἡ ἐξαφάνισις καὶ ἐξουδετέρωσις ἐνδεχομένου ὑλικοῦ διενέξεων.

Τὴν μεγαλυτέραν εὐθύνην ὑπέχει ὁ πολιτικός, ὄχι ὁ ἀρχιστράτηγος. Διότι τὸ σημαντικώτερον εἶναι ἡ ἀπόφασις τοῦ πολέμου. Ἡ πολιτικὴ καθορίζει τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τοῦ πολέμου. Ἐξαπολύει τὴν βίαν καὶ ἔπειτα κυριαρχεῖ αὐτῆς.

Ἡ ἀπόφασις τοῦ πολιτικοῦ καθορίζει τὸ ἀπεριόριστον.

Τὸν Πολιτικὸν κινεῖ τὸ πνεῦμα. Ἡ πολιτικὴ εἶναι ἐλευθέρα προοπτικὴ ἀπόστασις ἀπὸ τοῦ ἰδίου ἔργου, διακρίνει μεταξὺ φίλου καὶ ἐχθροῦ καὶ εἶναι γνῶσις, πνεῦμα.

Δὲν εἶναι διοίκησις ἢ ὀργανισμός: αὐτὸ εἶναι ὑπόθεσις τοῦ ὑπαλλήλου: Δὲν εἶναι παραγωγή: αὐτὴ εἶναι ἔργον τοῦ τεχνικοῦ· δὲν εἶναι σχέδια ἐπὶ τοῦ ὑλικοῦ ἢ πνευματικοῦ πεδίου: αὐτὰ εἶναι ὑπόθεσις τῶν ἐπιστημόνων ἢ τῶν παιδαγωγῶν. Δὲν κατασκευάζει, δὲν σχηματίζει, δὲν μιμεῖται πραγματικότητα — τοῦτο ἀφορᾷ τοὺς καλλιτέχνας. Ἡ πολιτικὴ περιλαμβάνει ὅλ' αὐτά, ἀλλ' ἡ οὐσία της δὲν ἐκφράζεται δι' αὐτῶν. Ἔργον της εἶναι ν' ἀποφασίζῃ ποία εἶναι ἡ ὑπόθεσις καὶ ποῖοι οἱ φίλοι, ποῖοι οἱ ἐχθροί της. Γνωρίζει ποῦ διατρέχει τὸ ἔθνος κίνδυνον, ποῦ δύναται νὰ ὠφεληθῇ. Γνωρίζει τί ἐνεργεῖ ὀλεθρίως δι' αὐτήν. Ἔργον της εἶναι νὰ σταθμίζῃ ἂν πρέπῃ νὰ λάβῃ χώραν ἡ δρᾶσις καὶ ποία θὰ εἶναι ἡ ἔκτασις τῆς ἐνεργείας της. Ἡ στάθμισις πρέπει πάντοτε νὰ προηγῆται τῆς ἀποφάσεως, δὲν πρέπει νὰ ἐγκλείεται εἰς αὐτήν. Ὁ τρόπος τῆς δράσεως, ὑπὸ τὴν αὐστηρὰν ἔννοιαν, εἶναι ἔργον τοῦ εἰδικοῦ, εἴτε μηχανικὸς εἶναι οὗτος, εἴτε διδάσκαλος, εἴτε ἀρχιστράτηγος.

Πέραν ὅλων αὐτῶν ἡ πολιτικὴ ἐκτείνεται εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ θανάτου. Περιλαμβάνει τὸν μέχρις ἐσχάτων ἀγῶνα. Δι' αὐτὸ τὸ Στρατιωτικὸν εἶναι ἡ τοῦ θανάτου πλευρά της: Ἀντιπροσωπεύει τὸ ἀπεριόριστον, τὸ

ἀπόλυτον. Περιέχει τὸ συνολικόν, τὸ ριζικὸν καὶ ἀπαιτεῖ ὅλας τὰς δυνάμεις ἑνὸς ἑκάστου καὶ ὁλοκλήρου τοῦ ἔθνους. Ἐν τούτῳ τὸ πρωταρχικὸν στοιχεῖον τῆς πολιτικῆς ἀποδεικνύεται κατὰ βάθος ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ μὲ τὸ στρατιωτικόν. Ὁ πόλεμος δὲν εἶναι ἐπεισόδιον, ἀλλὰ τὸ νόημα τῆς πολιτικῆς τέχνης. Ἡ κυριαρχία ἀμφοτέρων εἶναι τὸ ὑπέρτατον, καὶ ἡ προσφορὰ θυσιῶν. Ὅπου τὸ στρατιωτικὸν καὶ τὸ πολιτικὸν ἀλληλοδιαπερῶνται ἐκ βάσεως, εἰς τὴν ρίζαν, ἐκεῖ ὑπάρχει πραγματικὴ κυριαρχία.

Ἡ δημιουργία τοῦ κράτους καὶ ἡ συγκρότησις τοῦ στρατεύματος εἶναι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἓν καὶ τὸ αὐτό. Διὰ τούτου ἐκδηλοῦται κατὰ τρόπον κλασσικὸν ἡ διπλῆ πλευρὰ τῆς δυνάμεως, ἡ δημιουργικὴ διαμόρφωσις: εἰς τὴν Ρώμην, εἰς τὴν Πρωσσίαν, τοὺς δύο κλασσικοὺς φορεῖς τῆς ἀρχῆς τῆς κυριαρχίας εἰς τὸν κόσμον.

Τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως μεταξὺ πολιτικοῦ καὶ στρατιωτικοῦ ἀρχηγοῦ οὐδέποτε ἐγείρεται εἰς τὸν πραγματικὸν κύκλον τῆς κυριαρχίας: Ἀμφότεροι εἶναι ἡνωμένοι ἐν πολέμῳ. Τὸ καθ' ἑαυτὸ πολιτικὸν ὑπηρετεῖ τὰς στρατιωτικὰς ἀνάγκας. Διὰ τὰς ἀπαιτήσεις ὅμως τῆς διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου ἡ ἑνότης πολιτικῆς καὶ πολέμου εἶναι ἀκριβῶς ἡ πλευρὰ τοῦ θανάτου, ἡ ἀπόλυτος ὑπηρεσία, ὁ νόμος καὶ ὁ κανών. Ἐξ αὐτῶν καθορίζεται ἡ στρατιωτικὴ μέθοδος.

Ε'.

Εἰς τὴν ἱστορίαν προβάλλουν ἐνώπιον ἡμῶν αἱ τρεῖς μορφαὶ τοῦ Πολεμιστοῦ: ὁ γίγας, ὁ ἱππότης, ὁ ἐθνικὸς στρατιώτης.

Ὁ γίγας εἶναι ἐλεύθερος τῶν δεσμῶν τῆς ὁλότητος, πολεμεῖ πρὸς ἀπόδειξιν τῆς δυνάμεώς του.

Ἀπέναντι τῆς μανίας του ἵσταται ἡ ἠρεμία τοῦ ἥρωος. Ἐν τῷ προσώπῳ του ὁ ἀγὼν ἐμπνέεται ἀπὸ πνευματικὰς ἀξίας: Τὰς ἀξίας τοῦ ἀνθρωπίνου. Ἥρωες ὑπάρχουν μόνον ἐκεῖ, ὅπου τὸ ἀνθρώπινον ἔχει τὴν ἀξίαν του.

Τὰ στρατιωτικὰ ἔθνη ἦσαν πάντοτε τὰ συγχρόνως ἐξανθρωπισμένα: Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἡ Σπάρτη καὶ ἡ Ρώμη, εἰς τὸν Μογγολικὸν κύκλον τοῦ πολιτισμοῦ ἡ Ἰαπωνία, κατὰ τὸν μεσαίωνα οἱ Γερμανοί.

Ἡ ἠρεμία τοῦ ἥρωος μόνον ἐξ ἠθικῶν δεσμεύσεων δύναται ν' ἀπορρέῃ. Τὸ ψυχικὸν στηρίζεται εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα τοῦ ἤθους. Ἡ ἠθικὴ δέσμευσις εἶναι ἡ ὁλότης.

Εἰς τοὺς καιροὺς τοῦ ἱπποτισμοῦ ἡ ὁλότης εἶναι μία τάξις ἐπιλέκτων. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν αἱ ἀξίαι, τὰς ὁποίας ἐκτιμᾷ ὁ ἱππότης, δὲν εἶναι αἱ ἀνθρώπιναι ἀξίαι ἐν τῇ πληρότητί των: Εἶναι ἁπλῶς αἱ ἀναγνωρισμέναι μορφαὶ μιᾶς περιωρισμένης κοινωνίας. Ἡ ἀριστοκρατία ἔχει τὰς ρίζας της εἰς τὸν λαόν. Ἐντεῦθεν ἀπορρέει ἡ δύναμίς της.

Ὅπου ὁ ἱππότης ἀπεχωρίσθη τοῦ λαοῦ, ἡ διάσπασις αὐτὴ ἀπέβη μοιραία εἰς τὰ κυριώτερα ἔθνη, τὰ ὁποῖα εἶναι δημιουργοὶ ἱστορίας εἰς τὴν Γαλλίαν, Ἀγγλίαν καὶ ἐν μέρει τὴν Γερμανίαν. Διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἀνεπτύχθη δυσαναλόγως ὁ ἄλλος, ὄχι πολεμικὸς τομεὺς τοῦ δημοσίου βίου, ὁ τομεὺς τοῦ πολίτου: κατέπνιξε τὴν ζωοδότειραν ἀρχὴν τῆς Γερμανικῆς πολεμικῆς ἀριστοκρατίας. Τὸ φαινόμενον τοῦτο περιέχει μίαν τῶν ριζῶν τῆς παρακμῆς περὶ τὰ τέλη τῆς Δύσεως.

ΣΤ΄.

Ὁ Γερμανὸς στρατιώτης τοῦ παγκοσμίου πολέμου ἤρχετο ἀπὸ πνευματικὸν κόσμον, ὅστις δὲν ἀνταπεκρίνετο εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ ἀγῶνος: ἀπὸ τὸν ψευδῆ κόσμον τοῦ φιλελευθερισμοῦ. Ἂν παρ' ὅλ' αὐτὰ συνεισέφερε οὐσιώδη συμβολὴν εἰς τὰς μονίμους ἀξίας τοῦ πολεμικοῦ ἀνθρώπου, τοῦτο κατέστη δυνατὸν διὰ τὸν λόγον ὅτι ἡ Πρωσσικὴ παράδοσις τῆς κυριαρχίας οὐδέποτε λύει τὸν δεσμὸν μὲ τὴν λαϊκὴν ἀρχήν. Κατὰ τὸν παγκόσμιον πόλεμον ἡ οὐσία τοῦ Γερμανοῦ πολεμιστοῦ καὶ τὸ στρατιωτικὸν φρόνημα συνεχωνεύθησαν εἰς μίαν νέαν πνευματικὴν καὶ ψυχικὴν ἑνότητα. Τοῦτο ἦτο ἡ προϋπόθεσις διὰ τὴν μετέπειτα ἀνανέωσιν τοῦ ἔθνους, κατὰ τὰ ἔτη τῆς δοκιμασίας. Ἐξ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως ὁ παγκόσμιος πόλεμος, ἡ ἐξέγερσις τοῦ Γερμανικοῦ ἔθνους καὶ ὁ σημερινὸς πόλεμος ἀποτελοῦν ἀνωτέραν ἑνότητα.

Κοινὸν γνώρισμα ἀμφοτέρων τῶν πολέμων εἶναι ὅτι ἀπετέλουν ὑπηρεσίαν πρὸς τὸ ἔθνος ὑπὲρ πάντα ἄλλον πόλεμον.

Οἱ πολεμισταὶ εἰς ἀμφοτέρους τοὺς πολέμους ᾐσθάνοντο τὴν Γερμανίαν ὡς μίαν ἰσχύουσαν, ἀναμφισβήτητον πραγματικότητα. Δὲν ἐνεφοροῦντο ἀπὸ πνεῦμα ἁπλῆς ἀνδρείας. Ὁ στρατιώτης ἦτο ταυτοχρόνως ἐργάτης, ὁ ἐργάτης στρατιώτης, ἀμφότεροι ἦσαν εἷς καὶ ὁ αὐτός. Μαζί των ἦτο ὁλόκληρον τὸ ἔθνος. Αἱ διαφοραὶ μεταξὺ τῶν δύο πολέμων δεικνύουν τί ἐπέτυχεν ἡ ἐξέγερσις τοῦ ἔθνους ἐν τῷ μεταξύ.

Κατὰ τὸν παγκόσμιον πόλεμον ὑπῆρχεν ἕνα χάσμα μεταξὺ πολιτικῆς καὶ στρατηγικῆς· μεταξὺ κράτους καὶ λαοῦ· καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου μεταξὺ μετόπισθεν καὶ μετώπου. Ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος ἦτο προβληματικώτερος παρὰ εἰς πᾶσαν ἄλλην ἐποχήν. Τοῦ ἔλειπεν ἡ ἱκανότης τῆς βαθυτέρας κατανοήσεως τῆς ἐννοίας τοῦ μέχρις ἐσχάτων ἀγῶνος: εἰς τὴν ἀπόφασιν ὑπεισήρχετο ὁ συμβιβασμός. Δὲν ἐξικνεῖτο μέχρι τῆς ἀγνοούσης τὰ προβλήματα δράσεως. Οὕτω ἐξηγεῖται ἡ ἀποτυχία τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας· αὐτὴ οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ φθάσῃ μέχρι πραγματικῆς ἀποφάσεως. Διαρκοῦντος ἔτι τοῦ πολέμου ἐκυμαίνετο τῇδε κἀκεῖσε. Τοῦτο ἀπετέλει προδοσίαν τῶν αἰωνίων νόμων, τῆς πρωταρχικῆς οὐσίας τῆς πολιτικῆς.

Ἕκαστος διὰ λογαριασμόν του, ὁ στρατιώτης ἢ ὁ ὑπολοχαγὸς εἰς τὰ χαρακώματα, ἦτο γενναῖος, τολμηρός, ἕτοιμος πρὸς πᾶσαν θυσίαν. Ὁ στρατιωτικὸς ἀρχηγὸς ὅμως δὲν ἐτόλμα, οὐδὲν ἀνώτερον πνεῦμα εἶχε μέχρι τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1916, τὸ πρόσταγμα εἰς τὸ δυτικὸν μέτωπον. Ὅταν πλέον ἦλθε τὸ ζεῦγος Χίντεμπουργκ—Λούντεντορφ, ἡ ὑπόθεσις ἦτο ἤδη χαμένη.

Κατὰ τὸν παγκόσμιον πόλεμον τὸ πνεῦμα δὲν ἐβασίλευεν ἐπαρκῶς: Ἀνεμένετο καὶ ἠλπίζετο ὅτι ἡ μᾶζα τοῦ ἐχθροῦ, ἡ μᾶζα τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ ὑλικοῦ, στερουμένη ἑνότητος θὰ κατέρρεεν. Ὁ πόλεμος καταπονήσεως ἐπὶ τοῦ πολεμικοῦ ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ πνευματικοῦ πεδίου, ἀπετέλει τὴν πρόχειρον λύσιν. Εἰς τὸ μέτωπον ἡ παρατεινομένη μάχη, εἰς τὰ μετόπισθεν τοῦ ἐχθροῦ καταπόνησις διὰ τῶν συνθημάτων τῆς προπαγάνδας. Τὴν ὑπεροχὴν ὅμως εἰς ὑλικὸν καὶ προπαγάνδαν τὴν εἶχαν αἱ δυτικαὶ Δυνάμεις.

Αὐτὴ ὑπῆρξεν ἡ βαθυτέρα αἰτία τῆς Γερμανικῆς ἥττης τότε: Ἡ στρατηγικὴ τῆς καταπονήσεως πηγάζει ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν πίστεως: ἔλλειψιν πίστεως καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἔννοιαν τοῦ πολέμου, ἔλλειψιν πίστεως ἐπὶ τὴν ἰδίαν ὑπόθεσιν, ἔλλειψιν πίστεως τέλος ἐπὶ τὴν νίκην. Ἀλλ' ἀκριβῶς εἰς τὸν

ἀπεγνωσμένον τοῦτον ἀγῶνα διὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ πολέμου ἐγεννήθη. Ἡ ἐπανάστασις τοῦ ἔθνους προῆλθεν ἐκ τῆς πείρας τοῦ παγκοσμίου πολέμου.

Εἰς τὸ μέτωπον τοῦ 1914—1918 κατεποντίσθη ὁριστικῶς ὁ ψευδὴς κόσμος τοῦ φιλελευθερισμοῦ. Οἱ ἐπιστρέψαντες ἐκ τοῦ μετώπου στρατιῶται ἀνεζήτουν ἕνα πραγματικὸν κόσμον. Εὗρον τὸ χάος τῆς δημοκρατίας τῆς Βαϊμάρης. Τότε ἡνώθησαν καὶ ἐδημιούργησαν νέαν πραγματικότητα.

Ὁ σημερινὸς πόλεμος ἐμφανίζει τὸ ἔθνος εἰς τὴν νέαν του πραγματικότητα, δεικνύει ὅτι τὸ ἡνωμένον ἔθνος εἶναι κάτι περισσότερον ἀπὸ ἔθνος. Εἰς τοῦτο προστίθεται καὶ ἡ περὶ τοῦ λαοῦ σχηματισθεῖσα πολιτικὴ διαμόρφωσις τῆς θελήσεως. Εἶναι ἡ θέλησις διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ συνόλου.

Ἐσημειώθη ἡ ἐπάνοδος εἰς τὴν πρωταρχικὴν οὐσίαν τῆς πολιτικῆς καὶ δι' αὐτῆς ἡ στάσις εἰς τοὺς μονίμους νόμους τοῦ πολέμου. Ἡ τόλμη ὁδηγεῖ ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω. Ἡ ἡγεσία δὲν παρουσιάζει λιποψυχίας. Διότι πολιτική, πόλεμος, λαὸς ἔγιναν ἕνα. Ἕνας εἶναι ὁ στρατηγὸς πολιτικὸς ἀρχηγός. Εἰς χεῖρας του εὑρίσκεται ἡ ἀπόφασις. Τοῦτο κατέστη γνωστὸν διότι ὁ λαὸς ἐπανεῦρε τὴν ὁδὸν πρὸς τὰς πηγὰς τῆς δυνάμεώς του, πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς πολιτικῆς καὶ τοῦ πολέμου. Μὲ τὴν πίστιν πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ πολέμου, πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἔθνους, τὸ πνεῦμα εἶναι ἱκανὸν νὰ δεσπόζῃ τῆς μάζης, νὰ κυριαρχῇ τῆς ὕλης καὶ νὰ διευθύνῃ τὸν πόλεμον μέχρι τοῦ μόνου λογικοῦ τέλους του, μέχρις ὅτου ἐπισημανθοῦν αἱ ἐχθρικαὶ δυνάμεις.

Ἡ πεῖρα ἐδίδαξε: Τὸ πνεῦμα καὶ ὄχι ἡ ὕλη εἶναι ὁ ἀποφασιστικὸς παράγων. Ὅπλον δὲν εἶναι μόνον ἡ μηχανή, τὰ νεκρὰ πράγματα κατέστησαν ρευστά. Ἡ πολεμικὴ μηχανὴ ἔγινεν ὁ ἐπιμηκυνθεὶς βραχίων τοῦ πολεμοῦντος, τοῦ πιστεύοντος στρατιώτου. Οὗτος κατέστη κύριος τῶν νέων ὅπλων. Τὰ ὅπλα εἶναι ἀληθῶς νέα. Ὁλόκληρος ἡ πεῖρα μιᾶς τεχνικῶς διαμορφωμένης ἐποχῆς συγκεντρώνεται εἰς τὸν πόλεμον. Τὸ μόνιμον ὅμως ὅπως εἰς ὅλας τὰς κλασσικὰς ἐποχὰς τοῦ πολέμου εἶναι οἱ φαντάροι, τὸ συνδεδεμένον μὲ τὸ ἔδαφος πεζικόν. Τοῦτο ἀπετέλεσεν ἐν τῇ οὐσίᾳ του τὴν ὡριμωτέραν ἐκδήλωσιν τοῦ ἁπλοῦ σοβαροῦ ἐθνικοῦ στρατεύματος τοῦ ἀφωσιουμένου δι' ὅλων του τῶν δυνάμεων εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς ἰδίας ὑποθέσεως. Εἶναι ὅπως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὅπως εἰς τὴν Πρωσσίαν τῶν ἐποχῶν τῆς ἀνόδου. Τώρα ἐν πολέμῳ, εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν γεγονότων, καθίσταται πασιφανὴς ἡ ἑνότης λαοῦ, στρατιώτου, πολιτικῆς: Ἕκαστον ἐκ τῶν τριῶν τούτων ἀποκαλύπτεται ὡς ἀπόλυτον. Τὸ ἔθνος εἶχεν ἀνέκαθεν ἐν ἑαυτῷ τὰς προϋποθέσεις ὅπως καταστῇ αὐτοτελὴς πολιτικὴ πραγματικότης. Μόνον οὕτω κατέστη δυνατὸν τὸ ἔργον τῆς ἑνώσεως ἀρχηγοῦ καὶ ἔθνους.

Μέσα ἀπὸ τὴν πίστιν, τὴν δυστυχίαν, τὴν προσπάθειαν ἐπραγματοποιήθη ἡ ἕνωσις αὐτὴ μετὰ τὰ ἐκ τῆς δυστυχίας εἰς τὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ κόσμου τῶν ἐχθρῶν, βραδύτερον κατὰ τῆς Βαϊμάρης καὶ τῶν Βερσαλλιῶν. Τοῦτο ἀπετέλει ταυτοχρόνως τὴν ἕνωσιν τοῦ πολεμικοῦ καὶ ἐθνικοῦ στοιχείου. Ἐπρόκειτο περὶ ἀνθρώπων ἀποφασισμένων, ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι ἀκριβῶς διὰ νὰ ζήσουν εἶχαν τὴν ἀπόφασιν νὰ φθάσουν μέχρι θανάτου.

Ἡ νέα αὐτὴ ἀντίληψις περὶ ζωῆς κατέστη ὁ ἀποφασιστικὸς παράγων δι' ὅλα τ' ἄλλα. Ἦτο ἡ κατανίκησις τοῦ μὴ πολεμικοῦ, τοῦ μὴ ἱστορικοῦ ἀνθρώπου, ἡ κατανίκησις τῆς μάζης.

Ἡ μᾶζα δὲν ὑφίσταται πλέον. Ζῇ τὸ ἔθνος τὸ ὁποῖον ὑπηρετεῖ τὸν προορισμόν του.

Ὑπηρετεῖν σημαίνει τὴν μέχρι θανάτου πρόθυμον διὰ θυσίας ἀνάληψιν τῆς εὐθύνης, τὴν γνῶσιν περὶ τῆς ἀποφάσεως, τὴν ἔλλειψιν ἐπιδείξεως· ὑπηρετεῖν σημαίνει ἀποκλεισμὸν κάθε πράγματος τὸ ὁποῖον δὲν ὑποχρεώνει, κάθε ἐργασίας ἡ ὁποία δὲν ὠθεῖ εἰς εὐθύνας, κάθε πείρας, ἡ ὁποία δὲν ὠθεῖ πρὸς δημιουργίαν, ὁ πολεμικὸς ἄνθρωπος διὰ ν' ἀποφασίσῃ οὐδέποτε τρέπεται εἰς φυγήν, ἀλλὰ τολμᾷ.

Εἶναι ἐχθρὸς κάθε φορμαλισμοῦ, ἐχθρὸς τῆς περιωρισμένης πράξεως, πολέμιος κάθε ἀσφαλοῦς ζωῆς, ἡ ὁποία εἶναι ἕτοιμος νὰ τραπῇ εἰς φυγὴν ἐνώπιον τῶν κινδύνων.

Τὸ γεγονὸς εἰς τὸ ὁποῖον ὀφείλεται ἡ μεταμόρφωσις, εἶναι τὸ ἑξῆς: Λαὸς καὶ ἀρχηγὸς ὁμολογοῦν ἀμοιβαίαν πίστιν. Μία πολιτικὴ ἔχουσα τὴν αἴσθησιν τῶν δεσμῶν τῆς ὁλότητος ζῇ ἐκ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὴν οὐσίαν καὶ τὸν προορισμὸν τοῦ λαοῦ. Διὰ τῆς θεμελιώσεώς της εἰς τὴν ἐθνικὴν αὐτὴν πραγματικότητα ἡ πολιτικὴ ἀποκτᾷ ἄλλην εὐρύτητα.

Μόνον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διεμορφώθη κρατικῶς καὶ κοινωνικῶς τὸ ἔθνος, καὶ κατέστη ἀδιάσπαστον σύνολον. Δηλαδή: Τώρα μόλις ἀποτελεῖ ἴδιον πολιτικὸν μεγαλεῖον. Τὸ πρωτογενὲς ἔθνος μόνον διὰ μέσου τῆς ἡγέτιδος τάξεώς του κατέστη δύναμις δημιουργοῦσα ἱστορίαν. Τὸ ἡνωμένον ὅμως ἔθνος ἦτο οὐσιαστικῶς φορεὺς τῶν γεγονότων. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ νέον.

Η'.

Ἀλλὰ ποία εἶναι ἡ σχέσις μεταξὺ τῆς βαρυνομένης ἀπὸ προβλήματα, πάντοτε σταθμιζούσης πολιτικῆς, καὶ τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν ἀπασχολεῖται ἀπὸ προβλήματα;

Πολιτικοὶ καὶ λαὸς ἀντιμετωπίζουν διαφορετικὰ τὰ προβλήματα. Ὁ πολιτικὸς ἄνθρωπος βαστάζει τὸ πρόβλημα τοῦ σταθμίζειν καὶ ἀποφασίζειν μὲ τὴν παίζουσαν δύναμιν τοῦ πνεύματός του. Τὸ πολιτικὸν ὅμως ἔθνος δύναται νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τοῦτο μόνον μὲ τὴν ἀβασάνιστον πρᾶξιν. Τὸ ὀρθὸν ἔγκειται εἰς τὴν ἑνότητα ἀρχηγοῦ καὶ λαοῦ, διότι μόνον αὐτὴ ἐγγυᾶται ὅτι τὸ ἔργον τοῦ πολιτικοῦ δὲν κινδυνεύει ὅπως εἰς τὸν ψευδῆ κόσμον τοῦ φιλελευθερισμοῦ, νὰ ἐκφυλισθῇ εἰς ἁπλοῦν παίγνιον.

Καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐξυψώνει τὸν λαὸν εἰς ἐνόρασιν, εἰς ὁραματισμόν, διὰ τῆς πίστεως πρὸς τὸν ἀρχηγόν. Οὕτω ὁ λαὸς δονεῖται πρὸς διαρκῆ θυσίαν.

Ἡ θυσία αὐτὴ ἔγκειται εἰς τὸν ἀγῶνα. Ταὐτοχρόνως ὅμως ὑπάρχει καὶ ἡ γνῶσις τοῦ περὶ τοῦ γινομένου,—τοῦ μὴ τελειωθέντος. Τοῦτο δύναται νὰ τὸ ὑπομείνῃ ὁ λαός, ὅταν ἐν πολέμῳ καθίσταται ἱστορικὴ πραγματικότης. Θέλουν ὅλοι τὸ πλῆρες, ἀλλὰ γνωρίζουν τί πρόκειται νὰ συντελεσθῇ. Ποθοῦν τὴν τελικὴν νίκην, ἀλλ' ὑπομένουν τὴν ἀναβολήν, τὴν ἀναμονήν.

Ἡ νέα αὐτὴ ἀντίληψις περὶ ζωῆς γνωρίζει ὅτι εἶναι ἐκτελεστὴς τῆς μεταβολῆς, πάντοτε ἀρχή, διαρκὲς γίγνεσθαι, σταθμιστὴς τῶν δυνατοτήτων, καὶ ἐν τοσούτῳ ὠθεῖ πρὸς τὴν μὴ ἀπησχολημένην ἀπὸ προβλήματα δρᾶσιν τοῦ πολεμικοῦ ἀνθρώπου. Διότι εἰς τὸν λαόν, συνδεδεμένον μὲ τὴν διάθεσίν του, στηρίζεται βαθύτερον ἡ πεποίθησις τοῦ ἡγεμόνος: Μόνον οὕτω δύναται ὁ ἡγεμὼν νὰ βασανίζεται ἀπὸ προβλήματα καὶ ταυτοχρόνως νὰ μὴ εἶναι καθόλου προβληματικός.

Ἡ δύναμις κινεῖται ἐκ τοῦ λαοῦ πρὸς τὸν ἀρχηγόν, ἐκ τοῦ ἀρχηγοῦ πρὸς τὸν λαόν, διότι ἀμφότεροι, ἕτοιμοι διὰ τὸν ἀγῶνα, ὀρθοῦνται πρὸς

ἀπόφασιν. Ἐνώπιον ἑνὸς ἑκάστου ἀνοίγεται ἡ εἴσοδος εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ γενικοῦ. Καὶ ὁ κοινὸς θνητὸς μὲ τὸν καθημερινόν του βίον εἰσέρχεται εἰς τὰ ὕψη τοῦ Ὅλου. Ἐκεῖ ὅπου, εἰς τὸν μικρότερον κύκλον, εἶναι ἕτοιμος νὰ φέρῃ τὸ βάρος τῆς εὐθύνης. καὶ δεικνύεται ἱκανὸς πρὸς ἀπόφασιν, ἡ δρᾶσις του καθίσταται παράδειγμα διὰ τὴν ἀπόφασιν εἰς μεγάλην κλίμακα· Ὁ λαὸς προσεγγίζει μὲ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πραγματικότητα τὸ ὑψηλὸν ἔργον τοῦ ἀρχηγοῦ. Τὸ ἀπόλυτον ἰσχύει δι' ἕνα ἕκαστον, ὅπως ἰσχύει καὶ διὰ τὸν ἀνώτατον ἀρχηγόν.

Ὁ σημερινὸς πόλεμος προσδίδει εἰς τὴν ἐπανάστασιν τὴν τελειωτικήν της ἔννοιαν. Ὑπάρχει μία νεολαία, ἡ ὁποία ἔχει ἐμβολιασθῆ κατὰ πάσης μικροπρεποῦς ἀμφιβολίας. Παρασύρει τοὺς γηραιοτέρους. Οὕτω καταπίπτει ἡ στυγνὴ προβληματολογία, ἡ ὁποία ἐβάρυνε τοὺς λαούς. «Σήμερον ἑνοῦνται μακάριοι ἀστέρες».

ΚΡΕΚΕΛ

Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Χάγης

ΑΞΙΑ ΚΑΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΙΣ ΤΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

Τοῦ FRED HAMEL

Εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀτόμου καθὼς καὶ εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἔθνους ἀποδίδεται ἐξαιρετικὴ ἀξία εἰς τὴν μουσικήν. Χωρὶς δισταγμὸν ἀναγνωρίζομεν εἰς τὰ μουσικὰ ἔργα τῶν μεγάλων μας διδασκάλων ἐφ' ὅσον τοὐλάχιστον θεωροῦνται «κλασσικοὶ» διαρκῆ ἀξίαν. Μᾶς φαίνεται δὲ ἐντελῶς ἀκατανόητον ὅτι οἱ εἰρημένοι ἀριστοτέχναι, ζῶντες, ἦσαν ἐκτεθειμένοι μὲ τὸ ἔργον των εἰς πολλαπλᾶς ἀντιρρήσεις ἢ τοὐλάχιστον εἰς ζωηρὰς συζητήσεις. Ὁ δρόμος τῆς μουσικοκριτικῆς ὅσον καὶ ἂν τὴν ἐμπνέῃ καλὴ θέλησις ὅσον καὶ ἂν ἐνδεχομένως ὑπῆρξεν ἐκ πολλῶν ἀπόψεων χρήσιμος εἶναι κατεσπαρμένος ἀπὸ ἐσφαλμένας κρίσεις ὡσὰν ἀπὸ χιλιομετρικὰ ὁρόσημα. Διότι ἡ κριτικὴ εἶναι ἡ διατύπωσις τῆς ἐντυπώσεως τῆς προκαλουμένης ἀπὸ τὸ καλλιτεχνικὸν ἀντικείμενον ἐπὶ τοῦ κριτικοῦ ὑποκειμένου καὶ ἂν εἶναι δυσμενὴς δὲν σημαίνει ὅτι ἡ αἰτία εὑρίσκεται ἀναποδράστως εἰς τὸ ἀντικείμενον.

Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἀκριβῶς ἡ ὑποκειμενικῶς ἀξιολογοῦσα κριτικὴ ἀντικατεστάθη παρ' ἡμῶν διὰ τῆς ἀντικειμενικῆς καλλιτεχνικῆς παρατηρήσεως. Τοῦτο βεβαίως δὲν σημαίνει ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀποκλείεται τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς ἀξίας ἑνὸς νέου καλλιτεχνικοῦ ἔργου. Ἂν διὰ τῆς ἀντικειμενικῆς καλλιτεχνικῆς παρατηρήσεως τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἐκφεύγει τὴν αὐθερεσίαν τοῦ μεμονωμένου ὑποκειμένου, δὲν παύει νὰ τίθεται ἐνώπιον τῆς μεγάλης κοινότητος τῶν ἀκροατῶν καὶ νὰ τυγχάνῃ αὐθορμήτως ἀπαντήσεως ἀπὸ τὴν σαφῆ στάσιν αὐτῶν. Ἐννοεῖται ὅτι ὅπως προσφάτως ἀκόμη παρετηρήθη κατὰ τὴν πρώτην ἐκτέλεσιν τῆς μπαλλάντας δι' ὀρχήστραν Θεοδώρου Μπόγγερ συμβαίνει νὰ ὑπάρχῃ μεγάλη διαφορὰ γνωμῶν καὶ νὰ συγκρούωνται μὲ πάθος αἱ ἐκδηλώσεις εὐαρεσκείας ἢ ἀπαρεσκείας. Διότι ὁ ἀκροατής, δὲν ἔχει ὡς ὁ καλλιτεχνικὸς παρατηρητής, ἐπίγνωσιν τοῦ ὑποκειμενικοῦ χαρακτῆρος τῆς κρίσεώς του ἢ τοὐλάχιστον θεωρεῖ αὐτὴν ὡς ἀπόλυτον δικαίωμά του. Τὸ ὅτι ἄλλος δύναται νὰ κρίνῃ κατὰ διάφορον τρόπον ἐλάχιστα τὸν ἐνδιαφέρει. Ἀκράδαντος ὡς ἡ κρίσις του εἶναι καὶ ἡ πίστις του ἐπὶ τὸ ἀλάθητον αὐτοῦ. Ποία εἶναι ἡ αἰτία παρομοίων διαφορῶν γνώμης, εἰς τί στηρίζεται ὁ ὑποκειμενικὸς χαρακτὴρ τῆς κριτικῆς ἀντιλήψεως; Στηρίζεται εἰς τὸ κριτήριον, τὸ ὁποῖον λαμβάνει καθεὶς διὰ τὸ καλλιτεχνικὸν ἔργον. Τὸ κριτήριον ὅμως τοῦτο καθορίζεται ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ τὸ καλλιτεχνικὸν ἰδεῶδες, ἐκ τοῦ ὁποίου πηγάζει. Ἐν ἄλλοις λόγοις: Ἡ ἀξιολόγησις-τοῦ μουσικοῦ καλλιτεχνήματος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀξίας τὴν ὁποίαν ὁ κρίνων προσδίδει εἰς τὴν μουσικὴν ὡς Τέχνην. Ὅσον περισσότερον ἐκτιμᾷ τὴν μουσικήν, τόσον μεγαλύτερος θὰ εἶναι ὁ σεβασμός του καὶ ἡ συναίσθησις τῆς εὐθύνης του ἀπέναντι τῆς καλλιτεχνικῆς ἀποκαλύψεως, καὶ τόσον σοβαροτέρα ἡ προθυμία του νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς αὐτὴν καὶ ἐκεῖ ἀκόμη ὅπου ἐμφανίζεται νέα καὶ ἀσυνήθης.

* * *

Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἕκαστος ἐξ ἡμῶν πιστεύει ὅτι ἐκτιμᾷ ἰδιαιτέρως τὴν μουσικήν. Ἀλλ' ἂς εἴμεθα εἰλικρινεῖς: Συχνὰ δὲν ἀρκούμεθα θὰ θεωροῦ-

μεν αὐτὴν ὡς μέσον εὐχαρίστου ἀναπαύλας; τότε ἡ μουσικὴ ἔχει δι' ἡμᾶς τὴν ἀξίαν εἴδους πολυτελείας - ὁμοιάζει λ. χ. μὲ ἀναπαυτικὴν κλίνην τῆς ὁποίας τὸ στρῶμα εἶναι γεμισμένον μὲ πτίλα, κλίνη εἰς τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ κατακλιθῶμεν μαλακά, ζεστά, μαλθακὰ καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἠμποροῦμεν σύροντες τὰ σκεπάσματα νὰ καλυφθῶμεν μέχρι τῶν ὤτων ἂν θέλωμεν νὰ μὴ ἀκούωμεν τίποτε πλέον ἀπὸ τὸν θόρυβον καὶ τὴν τύρβην τῆς ἡμέρας ἀπὸ τὸν ὄχι πάντοτε ἀσφαλῶς ἁπαλὸν παφλασμὸν τῆς ζωῆς. Ἀπερισκέπτως ἀξιοῦμεν παρὰ τοῦ συνθέτου νὰ θεωρῇ ὡς τελικόν του σκοπὸν τὴν ἱκανοποίησιν τῆς πολυτελοῦς αὐτῆς ἀνάγκης. Ὡς πρότυπον φέρομεν εἰς αὐτὸν τοὺς «διδασκάλους» καὶ οὕτω ἀφήνομεν νὰ μᾶς διαφεύγῃ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Μπὰχ ἐτερμάτισε τὴν ζωήν του ἐν πικρίᾳ, ὅτι ὁ Μότσαρτ ἐτάφη εἰς συγγενικὸν τάφον πτωχῶν, διὰ τὸν λόγον ὅτι οἱ σύγχρονοί του προετίμων ἄλλους, κατωτέρους του ὡς συνθέτας.

Τί θὰ ἦσαν ὅμως τὰ κλασσικά μας ἀριστουργήματα, ἂν ἡ μεγαλοφυΐα ἐνδιαφέρετο διὰ τὴν γνώμην τῶν συγχρόνων της ἀντὶ ν'ἀκούῃ τὴν ἐσωτερικὴν φωνήν, ἡ ὁποία καὶ μόνη τὴν καθιστᾷ δημιουργικήν; Τὸ νὰ εἶναι κανεὶς δημιουργικὸς σημαίνει νὰ προκαλῇ νέαν ζωήν. Τὸ νέον εἶναι ὅμως εἰς τὰς ἀρχὰς σύνηθες καὶ συχνὰ ὄχι βέβαια βολικόν. Ὅταν ὁ Μπετόβεν ἤρχιζε μίαν συμφωνίαν μὲ τὴν αὐθόρμητον παραφωνίαν μιᾶς συγχορδίας τῆς ἑβδόμης οἱ ἕως τότε ἰσχύοντες ὡς ἱεροὶ κανόνες τῆς τέχνης τῶν ἤχων ἀνετράπησαν καὶ νεῦρα καὶ ἀκοαὶ τῶν συγχρόνων ἐταράχθησαν. Σήμερον ἐνδέχεται νὰ γελῶμεν δι'αὐτό, διότι παρ'ὅλην τὴν θέλησίν μας δὲν αἰσθανόμεθα πλέον τὴν ἐπαναστατικότητα αὐτῆς τῆς πράξεως. Διότι πρὸ πολλοῦ ἦλθαν νέοι διδάσκαλοι ποὺ καὶ αὐτοὶ διηύρυναν τὰ ὅρια καὶ τὰς δυνατότητας ἐκφράσεων τῆς γλώσσης τῶν ἤχων. Πάντοτε δὲ ἡ διεύρυνσις αὐτὴ ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς μεγαλυτέρας ἐκμεταλλεύσεως τῆς παραφωνίας, ἡ περιοχὴ τῆς ὁποίας—ἀντιθέτως ἀπὸ ὅ,τι συμβαίνει μὲ τὴν ἁρμονίαν—εἶναι ἀνεξάντλητος. Δι' αὐτὸ τὰ ἔργα πολλῶν διδασκάλων ἀπερρίφθησαν ἀρχικῶς ὡς «κακόηχα», ὡς παραφωνίαι Πόσον ἀνόητος ὅμως μᾶς φαίνεται σήμερον ἡ πολεμικὴ ἡ ὁποία ὁμοίως ἐπὶ γενεὰς ἀκόμη διεξήχθη διὰ τὰς παραφωνίας τοῦ Ῥέγγερ καὶ Ῥιχάρδου. Στράους! Ὅ,τι χθὲς ἐθεωρεῖτο ὡς μὴ «μουσικόν», τὸ αἰσθανόμεθα σήμερον ὡς στηριζόμενον ἐπὶ τῆς ἁρμονίας. Ὅσοι ὅμως δὲν παρηκολούθησαν τὴν ἐξέλιξιν τῶν τελευταίων πεντήκοντα ἐτῶν ἐξ ἁπλῆς ἀγάπης πρὸς τὸν κλασσικισμὸν ἔχουν κερὶ εἰς τ' αὐτιά των, καὶ εἶναι φυσικὸν νὰ μὴν ἠμποροῦν νὰ εὕρουν καμμίαν σχέσιν πρὸς τὴν γλῶσσαν τῶν ἤχων τῶν σημερινῶν δημιουργῶν.

Ἀσφαλῶς ὅμως οὐδεμίαν ὑπηρεσίαν προσφέρομεν εἰς τοὺς «διδασκάλους» μας, ἂν ἀντὶ τῶν ἔργων των, ἀνακηρύττωμεν ὡς ἁγίαν τὴν γλῶσσαν τῶν ἤχων των. Οὔτε ἐπανορθώνομεν τὴν γενομένην εἰς αὐτοὺς ἀδικίαν ἀποκαθιστῶντες μὲν τοὺς νεκρούς, ἀλλὰ μεταχειριζόμενοι τοὺς ζῶντας μὲ τὴν ἰδίαν προκατάληψιν ποὺ τόσον τραγικῶς ἐβάρυνεν ἐπὶ τῆς ζωῆς τῶν προκατόχων. Ἐκ τῆς ἱστορίας πρέπει νὰ διδαχθῶμεν ὅτι ἡ ἱστορία μιᾶς συνθέσεως δὲν μετρᾶται ἐκ τοῦ βαθμοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον γίνεται δεκτὴ ἀπὸ τὴν ἀκοήν μας. Διότι τὴν γλῶσσαν τῶν ἤχων τῶν κλασσικῶν τὴν αἰσθανόμεθα ὡς ὡραίαν καὶ ἐκ τοῦ λόγου ὅτι ἔχομεν ἐθισθῆ εἰς αὐτήν. Διὰ τὸ νέον ὅμως εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ἔχομεν ἐθισθῆ οὐδὲν εἶναι τόσον ἐπικίνδυνον ὅσον ἡ παλαιὰ συνήθεια. Τὸ κυριώτερον δὲ καθῆκον τῆς τέχνης δὲν εἶναι ἡ

ὡραιότης, ἀλλ' ἡ ἀλήθειά της, ἀλήθεια ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐποχῆς καὶ τῆς ζωῆς ἀπὸ τὴν ὁποίαν πηγάζει.

Ἡ τέχνη μας ὅθεν εἶναι μία ἐπισφράγισις τοῦ παρόντος, ὄχι ἀντίδοτον κατὰ τοῦ παρόντος. Ὁ μὴ ἀρεσκόμενος εἰς τὸ παρὸν αὐτὸ δὲν εὐχαριστεῖται οὐδὲ ἀπὸ τὴν μουσικήν του καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πρέπει κανεὶς νὰ ζητῇ καταφύγιον ἀλλοῦ καὶ ὄχι εἰς τὰ δημιουργικὰ πνεύματα, τὰ ὁποῖα δημιουργεῖ τὸ παρὸν. Καὶ τὰ δημιουργικὰ αὐτὰ πνεύματα πρέπει νὰ κατακτήσουν τὰς νέας σφαίρας τῶν ἤχων ποὺ ἐπιτρέπουν τὴν ἔκφρασιν τοῦ συγχρόνου. Τοῦτο ἀπαιτεῖ ἐκ μέρους τῶν ἀκροατῶν κάποιον κόπον. Ὁ μὴ ἐνοχλούμενος ἐξ αὐτοῦ ἂς ἀποκλείσῃ ὁ ἴδιος ἑαυτὸν ἐκ τοῦ ζωντανοῦ παρόντος. Εἶναι ὀλεθρία πλάνη τὸ νὰ ζητῆται ὅπως ἡ σχέσις τοῦ καλλιτεχνήματος πρὸς τὸν ἀκροατὴν δημιουργηθῇ μόνον διὰ τῆς μονομεροῦς προσπαθείας τῆς τέχνης. Χρειάζεται πρὸς τοῦτο κάποιος σεβασμὸς τοῦ δέκτου πρὸς τὸν δημιουργοῦντα καὶ τελικῶς πρὸς τὸν μεσάζοντα. Ὁ θεωρῶν ὡς ἀξίαν τῆς μουσικῆς τὸ νὰ εἶναι εἰς αὐτὸν εὐάρεστος καὶ βολική, δὲν διαθέτει τὸ ἀξιολογικὸν διὰ τὰ μουσικὰ ἔργα κριτήριον.

Ἡ ἀντίληψις ὅμως αὐτὴ ἡ στηριζομένη εἰς τὴν ὀρθολογιστικὴν ἄποψιν περὶ τῆς μουσικῆς ὡς σκοπούσης εἰς τὴν «τέρψιν τῶν αἰσθήσεων» ἔχει πρὸ πολλοῦ ἐγκαταλειφθῇ. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸν Ἀρθοῦρον Σοπεγχάουερ αἱ ἀρχαὶ τοῦ ὁποίου παραμένουν ὡς πρότυπον, διότι ἀναγνωρίζουν τὴν μεγαλυτέραν ἀξίαν, ἡ ὁποία ἀπεδόθη ποτὲ εἰς τὴν μουσικήν. Δι' αὐτὸν ἡ μουσικὴ δὲν εἶναι μόνον ἡ πρώτη καὶ βασιλικωτέρα ὅλων τῶν τεχνῶν, ἀλλὰ ἵσταται ἐπὶ ὑψηλοτέρου τῶν ἄλλων τεχνῶν ἐπιπέδου. Διότι «δὲν εἶναι ὡς αἱ ἄλλαι τέχναι ἀντανάκλασις ἰδεῶν, ἀλλ' ἀντανάκλασις αὐτῆς ταύτης τῆς θελήσεως». Ἡ σημασία τῆς φράσεως αὐτῆς καταφαίνεται ἂν ἀναλογισθῇ κανεὶς ὅτι εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Σοπεγχάουερ περὶ τοῦ «κόσμου ὡς θελήσεως καὶ παραστάσεως», ἡ «θέλησις» περικλείει πολὺ περισσότερον ἀπὸ ὅσον ἐννοοῦμεν μὲ τὴν λέξιν αὐτὴν εἰς τὴν καθημερινὴν γλῶσσαν, δηλαδὴ τὰς ἐνεργοὺς δυνάμεις τῆς φύσεως συμπεριλαμβανομένης καὶ ὅλης τῆς ζωῆς τῶν αἰσθήσεων. Καὶ εἰς τὴν θέλησιν αὐτὴν ὁ Σοπεγχάουερ ἀνεγνώρισε τὸ μυστικὸν τοῦ πράγματος αὐτοῦ καθ' ἑαυτὸν τοῦ Κάντ, δηλαδὴ τὸν οὐσιώδη πυρῆνα τῶν φαινομένων, ἀνεξαρτήτως τῶν ὑποκειμενικῶν ὅρων τοῦ λογικοῦ μας ποὺ προσδιορίζονται ἀπὸ τὸν χρόνον τὸν χῶρον καὶ τὴν αἰτιότητα.

Εἶναι ἐκπληκτικὸν ὅτι ὁ Σοπεγχάουερ στηριζόμενος εἰς ἐξαρτωμένας ἀπὸ ὡρισμένην ἐποχὴν καὶ συνεπῶς μονομερεῖς παραστάσεις τῶν μουσικῶν στοιχείων, φθάνει χάρις εἰς τὴν βαθεῖαν δύναμιν τοῦ φιλοσοφικοῦ του πνεύματος εἰς γενικὰς ἀληθείας ὑψίστης σημασίας. Ἄς προσπαθήσωμεν ν' ἀπομονώσωμεν μερικὰς οὐσιώδεις φράσεις τῆς θεωρίας του. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἡ μουσικὴ εἶναι ἀντανάκλασις τῆς «θελήσεως», δι' αὐτὸ ἡ ἐπίδρασίς της εἶναι τόσον μεγαλυτέρα καὶ βαθυτέρα τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἄλλων τεχνῶν, διότι αἱ τελευταῖαι αὐταὶ ὁμιλοῦν μόνον περὶ σκιᾶς, αὐτοὶ ὅμως περὶ οὐσίας. Διότι παντοῦ ἡ ζωὴ ἐκφράζει τὴν πεμπτουσίαν τῆς ζωῆς καὶ τῶν φαινομένων της ποτὲ δὲ τὴν ἰδίαν—ἐκφράζει τὴν ἐσωτάτην ψυχὴν τῶν φαινομένων ἄνευ τοῦ σώματος.—Διὰ τὴν μουσικὴν ὑπάρχουν μόνον πάθη, μόνον αἱ κινήσεις τῆς θελήσεως, καὶ ὡς ὁ Θεὸς βλέπει μόνον τὰς καρδίας.

Καὶ ἐπ' αὐτῶν δὲν θὰ εἴχαμεν νὰ φέρωμεν καμμίαν ἀντίρρησιν εἰς τὸν Σοπεγχάουερ, ἐφ' ὅσον παραδέχεται ὡς οὐσιωδέστερον στοιχεῖον τῆς μουσικῆς εἰς τὰς συνθέσεις, τὸ γεγονὸς ὅτι δέον ν' ἀποδίδεται μεγαλειτέρα

σημασία εἰς τὴν ἁρμονίαν, παρὰ εἰς τὴν μελῳδίαν. Ἐγὼ ὅμως εἶμαι διαφορετικῆς γνώμης καὶ θεωρῶ ὡς πυρῆνα τῆς μουσικῆς τὴν μελῳδίαν ἐν σχέσει μὲ τὴν ὁποίαν ἡ ἁρμονία εἶναι ὅ,τι διὰ τὸ ψητὸν ἡ σάλτσα. Εἰς τὴν μελῳδίαν ἀναγνωρίζω τὴν ἀνωτέραν βαθμίδα τοῦ ἐξαντικειμενισμοῦ τῆς θελήσεως, τὴν φιλοσοφημένην ζωὴν καὶ προσπάθειαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μουσικὴ ἐξιστορεῖ κατὰ συνέπειαν τὴν ἱστορίαν τῆς θελήσεως, ἀλλὰ λέγει περισσότερα, ἀφηγεῖται τὴν πλέον ἀπόκρυφον ἱστορίαν της, ζωγραφίζει ὅλας τὰς δυνατὰς ἐπιδιώξεις, τὰς προθεσμίας καὶ τὰς ἐκδηλώσεις τῆς θελήσεως, ὅλα ἐκεῖνα τὰ φαινόμενα τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀνθρώπου ποὺ τὸ λογικὸν ρίπτει εἰς τὴν εὐρεῖαν ἀρνητικὴν ἔννοιαν τοῦ αἰσθήματος. Ἐν τοσούτῳ δὲν ὁμιλεῖ περὶ τῶν πραγμάτων παρὰ μόνον περὶ χαρᾶς καὶ λύπης, ποὺ εἶναι διὰ τὴν θέλησιν αἱ μόναι ἀλήθειαι. Δι' αὐτὸ ὁμιλεῖ τόσον πολὺ εἰς τὴν καρδίαν, ἐνῷ δὲν ἔχει νὰ εἰπῇ τίποτε εἰς τὴν κεφαλήν.

Καὶ τέλος ἡ ἀναγνώρισις αὐτὴ περὶ τῆς οὐσίας τῆς μελῳδίας ὁδηγεῖ εἰς βασικὰς διαπιστώσεις περὶ τῆς σημασίας τῆς δημιουργίας. «Ἡ ἀνακάλυψις τῆς μελῳδίας, ἡ ἀποκάλυψις ὅλων τῶν βαθυτέρων μυστικῶν τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως καὶ αἰσθήσεως διὰ τῆς μελῳδίας εἶναι ἔργον τῆς μεγαλοφυΐας, ἡ ἐνέργεια τῆς ὁποίας εἶναι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν προφανεστέρα παρὰ εἰς πᾶσαν ἄλλην περίπτωσιν μακρὰν κάθε στοχασμοῦ καὶ ἐσκεμμένης σκοπιμότητος, θὰ ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ ἔμπνευσις. Ὁ ὅρος εἶναι ἐδῶ ὅπως παντοῦ εἰς τὴν τέχνην ἄγονος: Ὁ συνθέτης ἀποκαλύπτει τὴν ἐσωτάτην οὐσίαν τοῦ κόσμου καὶ ἐκφράζει τὴν βαθυτέραν σοφίαν εἰς γλῶσσαν τὴν ὁποίαν δὲν κατανοεῖ, ὅπως μαγνητισμένη ὑπνοβάτις προβαίνει εἰς ἐξηγήσεις περὶ πραγμάτων, περὶ τῶν ὁποίων οὐδεμίαν ἔννοιαν ἔχει».

Μέχρι σήμερον ἡ θεία χάρις τοῦ δημιουργικοῦ μουσικοῦ, αἱ ἔννοιαι τῆς μεγαλοφυΐας καὶ τῆς ἐμπνεύσεως δὲν διετυπώθησαν σαφέστερον παρὰ εἰς τὰ ἀποφθέγματα τοῦ Σοπεγχάουερ.

Ἀρυόμενοι ἀπὸ τὴν ἀνωτάτην αὐτὴν ἀξιολόγησιν τῆς μουσικῆς καὶ τῆς μουσικῆς δημιουργίας κριτήρια διὰ τὴν ἀξιολόγησιν τοῦ μουσικοῦ καλλιτεχνήματος, πρέπει ν' ἀναθεωρήσωμεν τελείως τὴν θέσιν μας ἔναντι αὐτῆς. Ἐπειδὴ ὅ,τι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐνδιαφέρει εἶναι ὄχι ἡ προθυμία μὲ τὴν ὁποίαν γίνεται δεκτὸν ἀπὸ τὴν ἀκοήν μας, ἀλλὰ τὸ περιεχόμενόν του, ὄχι τὸ ὕφος, ἀλλὰ ὁ ὁραματισμός του. Ἐφαρμόζων κανεὶς τὰ κριτήρια αὐτὰ εἰς σύγχρονον δημιουργίαν ὡς λ. χ. ἡ μνημονευθεῖσα μπαλλάντα δι' ὀρχήστραν τοῦ Θεοδώρου Μπέργγερ καταλήγει εἰς ἄλλα βαθύτερα ἀποτελέσματα, παρὰ ἂν ἀποβλέπῃ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς σήμερον ἀσυνήθους ἀκόμη, αὔριον ὅμως ἴσως νοητῆς εἰς ὅλους γενικῶς γλώσσης τῶν ἤχων.

Διότι τότε πρέπει τιμίως ν' ἀναγνωρίσωμεν εἰς τὸν συνθέτην ὅτι πρὸ πολλοῦ δὲν ἠκούσαμεν ἔργον, τὸ ὁποῖον ὡς τὸ ἰδικόν του νὰ προσπαθῇ ν' ἀποδώσῃ, ὅπως ἔλεγεν ὁ Σοπεγχάουερ «τὴν πεμπτουσίαν τῆς ζωῆς καὶ τῶν φαινομένων της». Ὁ Μπέργγερ μᾶς παρέσχεν ὁ ἴδιος τὴν κλεῖδα ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἡ μπαλλάντα συνετέθη κατὰ τὸ πολεμικὸν ἔτος 1940. Ἐδημιουργήθη ἀπὸ τὰς ἐντυπώσεις τῶν προσφάτων γεγονότων. Πολλοὶ συνεπέραναν ἐξ αὐτοῦ ὅτι πρόκειται περὶ ἑνὸς εἴδους προγραμματικῆς μουσικῆς, περὶ μουσικῆς περιγραφούσης τὰ πολεμικὰ γεγονότα. Ἀλλ' ἀκριβῶς ὁ πλησιάζων τὸ ἔργον ἐξ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως δὲν τὸ ἔχει καταλάβει. Ναὶ μὲν ὁ Μπέργγερ χρησιμοποιεῖ τὴν τυμπανοκρουσίαν, σαλπίσματα, ἐκρηκτικὰ ξεσπάσματα τῆς ὀρχήστρας κ.λ.π. ὡς ἐξωτερικὰς βάσεις διὰ τὴν μουσικὴν φαντασίαν κατὰ

τρόπον ζωγραφικὸν καὶ περιγραφικόν. Ἐξορκίζει τὰ ὀπτικὰ καὶ ἀκουστικὰ φαινόμενα ποὺ ἐπιδροῦν σήμερον τόσον συχνὰ ἐπὶ τῶν καρδιῶν καὶ τῶν αἰσθήσεών μας μόνον πρὸς κατανόησιν τῆς ἐσωτέρας οὐσίας τῆς ἐποχῆς, ἐποχῆς ἡ ὁποία τὰ παράγει. Συλλαμβάνουν κατ᾿ αὐτὸν τὸν τρόπον τὸν γενικὸν σφυγμὸν τῶν φαινομένων τῆς ἐποχῆς μας, αὐτὸ τὸ δραματικὸν κάτι, αὐτὴν τὴν ἀποκαλυπτικὴν διάθεσιν, ἡ ὁποία αἰωρεῖται ἐκεῖθεν εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν, ἀποβλέπει διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν τοὺς λόγους τοῦ Σοπεγχάουερ εἰς τὴν ψυχὴν τῶν φαινομένων—χωρὶς τὸ σῶμα». Ἀλλ᾿ ὅπως δὲν ἀποτελεῖ προγραμματικὴν περιγραφήν, οὕτω τὸ ἔργον δὲν ἐξαντλεῖται εἰς μίαν «ἰμπρεσσιονιστικὴν» ἀπόδοσιν, τῆς ἁπλῆς ἐντυπώσεως τῶν συγχρόνων γεγονότων. Ὁ συνθέτης παραδίδεται μᾶλλον εἰς τὴν συγκλονιστικὴν ἐπίδρασιν τῶν γεγονότων τούτων ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ζῇ εἰς τὴν δίνην των. Τὸ καλλιτεχνικὸν πρόσταγμα ποὺ τὸν ὤθησεν εἰς τὴν σύλληψιν αὐτοῦ τοῦ σχεδίου ἦλθε «κατόπιν μακρᾶς περιόδου στοχαστικῆς μουσικῆς δημιουργίας, νὰ ἱκανοποιήσῃ καὶ πάλιν τὴν ρωμαλεωτέραν ἀνυπομονησίαν τοῦ αἰσθήματος ποὺ θέλει νὰ ἐκφρασθῇ». Καὶ ὅ,τι ἐκφράζει μὲ «ψυχολογικὰς διαθέσεις καὶ ρυθμικὴν ἀνησυχίαν» συμπίπτει τελείως μὲ ὅ,τι ὁ Σοπεγχάουερ χαρακτηρίζει ὡς «ἐπιδιώξεις, ἐρεθισμοὺς καὶ ἐκδηλώσεις τῆς θελήσεως, ὅλα ἐκεῖνα τὰ φαινόμενα τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ἀνθρώπου ποὺ τὸ λογικὸν ρίπτει εἰς τὴν εὐρεῖαν ἀρνητικὴν ἔννοιαν τοῦ αἰσθήματος». Ἂν κρίνῃ κανεὶς ἀπὸ τὸν πλεονασμὸν τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῆς ἐκδηλώσεως ἐν συγκρίσει ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴν ἐντύπωσιν, τὸ ἔργον τοῦτο δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς «ἐξπρεσιονιστικὸν — ἀλλ᾿ ὄχι ἐν πάσῃ περιπτώσει ὑπὸ τὴν παραπλανητικὴν ἔννοιαν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ὁ ὅρος αὐτὸς ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὰς νοησιαρχικὰς συνθέσεις τῆς «ἀτομικότητος», διότι μακρὰν ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι «ἀτονική» ἡ μουσικὴ τοῦ Μπόλγκερ, ὅσον καὶ ἂν εὐρύνῃ τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς παραφωνίας, εἶναι αὐστηρῶς ἁρμονικὴ καὶ συνεπῶς τονική.

Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Μπέργκερ εἰς τὸν τεράστιον ὁραματισμὸν φθάνει νὰ τάσσῃ τὴν συνειδητὴν διαμόρφωσιν κάτω ἀπὸ τὴν στοιχειώδη ἔκφρασιν, παρέχει ἴσως τὴν εὐκαιρίαν διὰ μίαν ἀντικειμενικὴν συζήτησιν περὶ τῶν συμφυῶν πρὸς τὴν τέχνην. Ἀλλὰ καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ Μπόλγκερ θὰ ἠμποροῦσε νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν ἄποψιν τοῦ Σοπεγχάουερ ὅτι τὸ ἔργον τῆς μουσικῆς μεγαλοφυΐας «εὑρίσκεται μακρὰν ἀπὸ κάθε στοχασμὸν καὶ συνειδητὴν σκοπιμότητα» ὅτι «ἀποκαλύπτει τὰ βαθύτερα μυστικὰ τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως καὶ αἰσθήσεως, ἀποκαλύπτει τὴν ἐσωτάτην οὐσίαν τοῦ κόσμου καὶ ἐκφράζει τὴν βαθυτέραν ἀλήθειαν εἰς γλῶσσαν ἀσύλληπτον διὰ τὸ λογικόν του».

Καὶ μόνον διὰ τὸ θάρρος μὲ τὸ ὁποῖον μετουσιώνει τὴν ἐντύπωσιν ἑνὸς τεραστίου συγχρόνου γεγονότος εἰς μίαν βαθύτατα συγκινημένην εἰκόνα ἤχων, τὸ ἔργον εἶναι τὸ μοναδικὸν δεῖγμα καλλιτεχνικῆς δημιουργίας ἡ ὁποία ἐξέρχεται ὁλόκληρος ἀπὸ τὰ ζέοντα βάθη τῆς ζωῆς τοῦ παρόντος. Δι᾿ αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον δὲν δύναται νὰ κριθῇ μὲ τὰ τρέχοντα κριτήρια τῆς ὀρθολογιστικῆς ἀντιλήψεως περὶ τῆς μουσικῆς ὡς τέρψεως τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ διὰ νὰ κριθῇ δικαίως, πρέπει νὰ τεθῇ ὡς βάσις ἡ ὑπερτάτη ἀξία τῆς μουσικῆς ὡς «ἀντανακλάσεως τῆς θελήσεως», ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς μεγαλειώδους συλλήψεως τοῦ Σοπεγχάουερ.

ΦΡΕΔ ΧΑΜΕΛ

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Τοῦ κ. WALTER ANDRAS

Ἡ ἀρχαιολογία εἶναι ἐνασχόλησις τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀνθρωπότητος, παρὰ τῆς ὁποίας ἐπηρεάσθησαν ἡ μὴ ἐρυθρόδερμος Ἀμερικὴ καὶ ἡ Ἄπω Ἀνατολή, ἰδίως ἡ Ἰαπωνία. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ὑπολοίπων κατοίκων τῆς γῆς ἔμεινεν ἄθικτον ἐκ τῆς ἐπιδράσεως. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἤ διὰ τοῦτο ἀκριβῶς, δέον νὰ προσέξῃ τις ὡς φαινόμενον τὴν ἐνασχόλησιν αὐτήν. Ἐμφανίζεται εἰς τὸν βίον ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι προηγουμένως ὑπῆρχαν χωρὶς αὐτὴν ἢ τὴν ἐκαλλιέργουν ἀτελῶς, καὶ ἀκολούθως διεδραμάτισαν μ᾿ ἐκπληκτικὴν ταχύτητα ἕνα σημαντικόν, μὴ δυνάμενον πλέον ν᾿ ἀγνοηθῇ ρόλον εἰς τὴν ζωὴν ὁμάδος ἀνθρώπων, ἡ ὁποία ἐπιχειρεῖ νὰ ὑποτάξῃ τὴν γῆν.

Ἀξίζει λοιπὸν νὰ ἐρωτήσωμεν εἰς ποῖον σημεῖον τῆς ὅλης ἐξελίξεως τῶν ἀνθρώπων τῆς Εὐρώπης ἡ ἀρχαιολογία ἤρχισε νὰ ἐντάσσεται εἰς τὴν ὅλην διάρθρωσιν τῶν ἀσχολιῶν τοῦ βίου, ἀσκοῦσα καὶ αὐτὴ τὴν ἐνέργειάν της ὅπως συνέβη ἐν τῷ σωματικῷ, τῷ ψυχικῷ καὶ πνευματικῷ πεδίῳ μὲ τὰς στρατιωτικάς, πολιτικάς, τεχνικάς, οἰκονομικὰς ἀσχολίας ὡς καὶ τὰς ἄλλας ἐπιστήμας, τὰς τέχνας, τὴν θρησκείαν.

Τὸ χρονικὸν τοῦτο σημεῖον χρονολογεῖται ἀπὸ διακοσίων μόλις ἐτῶν. Ἡ ἐπίδρασις συνεπῶς τῆς ἀρχαιολογίας ἐπὶ τῆς ζωῆς τῶν διακοσίων τούτων ἐτῶν εἶναι εὔκολον ν᾿ ἀνασκοπηθῇ ὡς συμβαίνει ὁπωσδήποτε μὲ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἄλλων συντελεστῶν, τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῆς ἐξελίξεως τῶν ὁποίων ἐξετάζομεν, προσπαθοῦντες νὰ συναγάγωμεν ἐξ αὐτῆς προγνωστικὰ περὶ τῆς μελλοντικῆς ἐξελίξεως. Τὴν μέθοδον αὐτὴν δυνάμεθα νὰ ἐφαρμόσωμεν ἐπιτυχῶς κατὰ τὴν παρατήρησιν τῆς ἐξελίξεως τοῦ μεμονωμένου ἀνθρώπου. (Ἕκαστος ἐξ ἡμῶν τὴν ἐφαρμόζει πρωτίστως ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ του).

Τὰ προβλήματα τῆς ἀρχαιολογίας ἐγείρονται ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐνώπιόν μας ὡς ζητήματα, εἰς τὴν λύσιν τῶν ὁποίων μετέχομεν εἰς μέγαν βαθμὸν ἡμεῖς οἱ ἴδιοι, καὶ ὄχι πλέον ὡς ἀφηρημένον ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον μᾶς ἀφίνει ψυχρούς. Οὐδεμία ἀνθρωπίνη ζωὴ στερεῖται προβλημάτων. Τοῦτο σημαίνει ὅτι εἰς ἕνα ἕκαστον ἐξ ἡμῶν τίθενται ζητήματα, διὰ τὰ ὁποῖα, συμφώνως πρὸς τὰς δυνάμεις τοῦ παρελθόντος, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἀναπτυχθῇ ἐντὸς ἡμῶν, θὰ ἔχωμεν νὰ ἐργασθῶμεν εἰς τὸ μέλλον, εἴτε πρόκειται περὶ καθημερινῆς, ὑλικῆς εἴτε περὶ ψυχικῆς εἴτε περὶ τῶν ὑψηλοτάτων πνευματικῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα τίθενται εἰς τὸ ὑψηλότερον ἐγώ μας.

Ἡ ἀρχαιολογία ἐμφανιζομένη διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὸν βίον τῶν ἰδεῶν ἀνθρωπίνης ὁμάδος, ἡ ὁποία κατώρθωνε καὶ ἔζη μέχρι τοῦδε ἄνευ αὐτῆς ὡς μία ἐπιστήμη σκεπτομένη ἐπὶ τοῦ παρελθόντος καὶ θέλουσα νὰ ἐρευνήσῃ αὐτό, ἔχει ὡς ἀποστολήν της μίαν μεταμόρφωσιν, μεταβάλλει δυνάμει τῆς ἐπιδράσεώς της τὴν ἀνθρωπίνην ὁμάδα, εἴτε εἰς τὰς σωματικὰς καὶ ψυχικὰς διαθέσεις της εἴτε εἰς τὴν πνευματικήν της διαφώτισιν, ἡ ὁποία μέχρι τοῦδε συνετελεῖτο πρὸς ἄλλας κατευθύνσεις καὶ ὑπὸ ἄλλην χροιάν, ἤδη ὅμως ὑφίσταται μεταβολήν.

Πρὸς τοῦτο ἡ ἀρχαιολογία χρησιμοποιεῖ προσωπικότητας μεγάλης

πνευματικῆς σημασίας, ὡς ὁ Γκαῖτε, ὡς ὁ τόσον ἐκτιμώμενος παρὰ τοῦ Γκαῖτε Βίγκελμαν, ὁ ὁποῖος μὲ ἤρεμον πειστικότητα ἢ μὲ πύρινον ἐνθουσιασμὸν ἔκαμνε προπαγάνδαν ὑπὲρ τῶν θησαυρῶν τῆς ἀρχαιότητος, ἀποβλέπων ν' αὐξήσῃ τὰς γνώσεις περὶ αὐτῆς, καὶ ἐν τέλει ἀνήγειρε τὸ καλῶς σηνηρμολογημένον οἰκοδόμημα αὐτῶν τῶν γνώσεων—ἐν ἄλλοις λόγοις αὐτὴν ταύτην τὴν ἐπιστήμην τῆς ἀρχαιολογίας, ἡ ὁποία πάλιν ἤθελε νὰ περισώσῃ καὶ κρίνῃ καλῶς τακτοποιημένον τὸ πλῆθος τῶν ἀξιῶν, τῶν ὁποίων εἶχεν ἀφυπνισθῆ ἡ ἀνάμνησις καὶ τῶν μνημείων, τὰ ὁποῖα εἶχαν ἔκτοτε ἀνακτηθῆ.

Ἂν παλαιότερον ὑπῆρχον οἱ μεμονωμένοι, σπάνιοι, μεγάλοι ἐρασιτέχναι, οἱ πραγματικοὶ «dilettanti» πρὸς τοὺς ὁποίους ἡ ἀρχαιότης ἠμποροῦσε νὰ ὁμιλῇ ἐκ τῶν ἔργων της ὡς πρὸς ἰδιαιτέρως μεμονωμένους—καὶ εἰς αὐτοὺς συγκαταλέγομεν μετὰ σεβασμοῦ τὸν Ραφαήλ, ὁ ὁποῖος κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του εἶχε διορισθῆ ἀνώτατος ὁδηγὸς ὅλων τῶν Ρωμαϊκῶν ἀνασκαφῶν, ἤδη προέβαλλον μεμονωμένοι διδάσκαλοι, οἱ ὁποῖοι καθίστων προσιτὸν εἰς τοὺς μαθητάς των τὸν μέχρι τοῦδε σχεδὸν ἀποκρυπτόμενον ἢ ἀπομείναντα κρυπτὸν θησαυρὸν τῶν «εἰδωλολατρῶν». Ἐδίδαξαν ἐν πρώτοις τὴν ἔντασιν καὶ χρησιμοποίησιν τῶν ἀντιθέσεων καὶ κατέτειναν τὰς ψυχικὰς δυνάμεις πρὸς τὰς διεκδικήσεις καὶ συγκινήσεις τῶν αἰσθήσεων, τὰς ὁποίας ὁ ἀνάσκητος ὀφθαλμὸς καὶ ἡ κλειστὴ ψυχὴ συνήθιζαν ν' ἀντιπαρέρχωνται χωρὶς νὰ τὰς προσέχουν. Ἡ αἰσθητικὴ αὐτὴ παρατήρησις, ἀνάγκη νἀποκτᾶται, καὶ ἡ ἀρχαιολογία δικαίως προσπαθεῖ ἔκτοτε νὰ παράσχῃ εἰς τὸν σπουδαστὴν τὰς βάσεις αὐτὰς τῆς τέχνης καὶ τῶν γνώσεών του, ὅσον δύναται περισσότερον. Κατηύθυνε τὸ βλέμμα του παρὰ τὰς χονδροειδεστέρας καὶ λεπτοτέρας διαφορὰς τῶν ἔργων, πρὸς τὰς ἰδιότητας, πρὸς τὸν χαρακτηρισμὸν τῶν ἐποχῶν καὶ οὕτω κατέστη μία ἱστορικὴ ἐπιστήμη, εἰς τὴν ὁποίαν συνέρρεαν ὡς βοηθήματα γλωσσολογικαὶ πηγαί.

Ἡ πρώτη μεταβολή, τὴν ὁποίαν ἐπέφερεν ἡ ἀρχαιολογία εἰς τὸν ἄνθρωπον ἦτο ὅτι ἔστρεψε τὸν ὀφθαλμὸν πρὸς τὴν ἀναγινωσκομένην λέξιν, πρὸς τὸ ἁπτὸν ἀντικείμενον. Ἂν αἱ ἐποχαὶ ἠρκοῦντο ν' ἀντλοῦν τὰς γνώσεις των ἐκ τῆς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον καλῶς παραδεδομένης φιλολογίας τῆς ἀρχαιότητος, ἔστω καὶ ἂν ἀφεώρων τὰς συγκεκριμένας μορφὰς τῆς τέχνης καὶ τῆς βιοτεχνίας, ἡ νεωτέρα ἐποχὴ ἤθελε νὰ ἴδῃ καὶ ἐγγίσῃ τὰ ἔργα τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ βιοτεχνίας νὰ τὴν ἁπλώσῃ ὑπὸ τὰς ἰδικάς της αἰσθήσεις χωρὶς ν' ἀφίνῃ νὰ τῆς ὁμιλήσουν ἐν προκειμένῳ αἱ γραπταὶ πηγαί, ἤ, τὸ πολύ-πολύ, ἀναζητοῦσα εἰς αὐτὰς ἁπλῶς τὴν βεβαίωσιν τῶν ὅσων ἔβλεπαν οἱ ὀφθαλμοί της.

Τοῦτο συνέβη εἰς εὐρυτάτην κλίμακα κατὰ τὰ τελευταῖα διακόσια ἔτη. Σήμερον δὲν ὑπάρχει πλέον πεδίον τῆς ζωγραφικῆς, τῆς πλαστικῆς, τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τῆς παντὸς εἴδους βιοτεχνίας, τὸ ὁποῖον νὰ μὴ ἔχῃ μεμονωμένως ἢ εἰς μεγάλας συγκροτήσεις, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον καλῶς καὶ ὁριστικῶς ἀνασκαφῇ καὶ ἐρευνηθῇ. Ἡ ἀρχαιολογία δὲν ἠρευνήθη ὅμως εἰς τοῦτο. Ἤθελεν ὄχι ἁπλῶς καὶ μόνον νὰ συσσωρεύσῃ παλαιὰ γνωστὰ ἀντικείμενα εἰς τὰ ἐπιστημονικά της ἐγχειρίδια, ἀλλὰ ν' ἀποκτήσῃ κἄτι νέον. Ἐνδιεφέρθη διὰ τὰς παλαιὰς λησμονημένας κοιτίδας, καὶ ἤρχισε πρὸ 100 περίπου ἐτῶν ν' ἀνακαλύπτῃ τὰς καταχωσμένας τοποθεσίας, ἤρχισε διὰ τόσον μεγάλων δαπανηρῶν ἀποστολῶν ἀνασκαφάς, ἰδίως εἰς τὸν ἀρχαῖον, περὶ τὴν Μεσόγειον, κόσμον. Ἀνυπολόγιστον σχεδὸν πλῆθος νέων ἔργων ἤρχισε νὰ συρρέῃ πρὸς αὐτὴν ἐξ ὅλων τῶν πλευρῶν. Καὶ πάλιν οἱ μετέ-

χοντες τοῦ ἔργου τούτου παρέστη ἀνάγκη νὰ ὀξύνουν τὰς αἰσθήσεις των καὶ νὰ μάθουν νὰ βλέπουν. Διότι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐκ νέου ἀπέδιδεν ἡ γῆ ἦτο τὸ ἔδαφος εἰς διάφορα στρώματα καὶ ὡς ἐκ τούτου τακτοποιημένον ἱστορικῶς. Ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ ἡ ἱκανότης πρὸς ἀναγνώρισιν αὐτῶν τῶν στρωμάτων καὶ ἀλληλουχιῶν. Παρεῖχον ἐκπληκτικὰς βεβαιώσεις τῶν ὅσων εἶχε περισώσει ἡ φιλολογία, ἀλλὰ ταὐτοχρόνως καὶ εὐπροσδέκτους ἐπανορθώσεις ἱστορικῶν σφαλμάτων, τὰ ὁποῖα παρεισδύουν εἰς ὅλας ἐν γένει τὰς ἀνθρωπίνας πράξεις καὶ τὰ ὁποῖα προῆλθον συχνὰ ἀπὸ μίαν τελείως διάφορον τῆς ἰδικῆς μας συνείδησιν, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἱστορικὴν γένεσιν. Ἀπὸ τὰ σύννεφα τῶν φιλολογικῶν παραδόσεων ἐπεχειρήθη λοιπὸν ἡ κάθοδος πρὸς τὴν ἁπτὴν ὕλην τῶν ὑλικῶν μορφῶν καὶ τέλος ἡ κάθοδος εἰς τὸν γήϊνον τάφον. Εἰς τοὺς «τάφους» τῆς γῆς ἐντὸς τῶν ὁποίων ἔχουν ταφῆ ὁλόκληροι πόλεις ἐπραγματοποιήθη ἡ ἀρχαιολογία τῶν τελευταίων χρόνων, καθ' οὓς ζῶμεν ὡς εἷς ἄνθρωπος, ὅστις εἰς τὸ τέλος τοῦ πλουσίου εἰς δρᾶσιν βίου του ἔχει ἐκπέσει τόσον ἐξ ἀπόψεως σωματικῶν δυνάμεων, ὥστε τελικῶς πρέπει νὰ ἀποχωρισθῇ τοῦ σώματός του καὶ φύγῃ τελείως ἐλεύθερος αὐτοῦ.

Τὸ «σπέρμα τοῦ θανάτου» φέρομεν μαζί μας, εὐθὺς ὡς εἰσέλθωμεν εἰς τὸν ὑλικὸν κόσμον τῆς ὑλικῆς ζωῆς. Αὐτὸ ἔφερε καὶ ἡ ἀρχαιολογία ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεώς της εἰς τὸν κόσμον, ὅταν ἀκόμη ἔβαινε μεταβαλλομένη ὑπὸ τὴν λάμψιν τοῦ Οὐρανοῦ, πλήρης νεότητος καὶ ἔδρεπεν ἄνθη. Αὐτὴν τὴν εἰκόνα μᾶς ἐμφανίζει ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα τοῦ Γκαῖτε καὶ Βίγκελμαν, ἀντικρυζομένη ἀπὸ τῆς σημερινῆς μας σκοπιᾶς. Ἡ ἐπακολουθήσασα αὐτὴ αὔξησις τῶν γνώσεων καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα διῆλθον ἀπὸ ὅλα τὰ στάδια τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, ἀπὸ τοῦ νεανικοῦ ἐνθουσιασμοῦ μέχρι τοῦ βαθμιαίου γήρατος, τὸ ὁποῖον, ὡς γνωστόν, δύναται νὰ ἔχῃ νεανικὸν σφρῖγος.

Εἰς γενικὰς γραμμὰς εὑρίσκομεν εἰς τὴν σύγκρισιν αὐτὴν τὴν ὁδὸν τῆς ἀρχαιολογίας. Τὸ «θνήσκειν καὶ γίγνεσθαι» τοῦ Γκαῖτε ἀποτελεῖ καὶ δι' αὐτὴν νόμον, ὅπως καὶ εἰς τὸν δρόμον τοῦ μεμονωμένου ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ θάνατος δὲν σημαίνει καταστροφὴν καὶ ἐκμηδένισιν, ἀλλ' ἀνάστασιν καὶ νέαν ζωήν. Ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι μὲ τὴν κάθοδον εἰς τὸν τάφον τῆς γῆς, μὲ τὴν ὁποίαν ἡ ἀρχαιολογία θὰ εἶναι τάχα ἀπησχολημένη ὁλόκληρον διάστημα χρόνου, πλησιάζομεν πρὸς ἕνα θάνατον, γνωρίζομεν ὅμως ταὐτοχρόνως ὅτι, διὰ νὰ ὁμιλῶμεν μὲ εἰκόνας, δυνάμεθα νὰ διακηρύξωμεν καὶ νὰ περιμένωμεν νέαν ζωὴν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς «ἀπαλλαγῆς ἐκ τοῦ σώματος». Οὐσιαστικῶς μόνον ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀπόψεως δυνάμεθα νὰ ὁμιλῶμεν περὶ «προβλημάτων τῆς ἀρχαιολογίας». Διότι πᾶν ὅ,τι εἰς τὸν σωματικὸν—ὑλικὸν χαρακτῆρα τῆς σκαφῆς προέβαλεν ὡς πρόβλημα, κατὰ μέγα μέρος ἔχει τελειώσει καὶ καταστῇ παρελθόν. Ὅ,τι παραμένει εἶναι ἐπιθυμία τυπικῆς καὶ χρονικῆς διαφωτίσεως τῆς ἐρεύνης, ἐκλέπτυνσις καὶ γενίκευσις τῶν πραγματικῶς ἐπιστημονικῶν μεθόδων, ὄχι ὅμως πλέον προβλήματα ὑπὸ τὴν αὐστηρὰν ἔννοιαν τοῦ ὅρου. Ἀρκεῖ νὰ προχωρήσῃ τις εἰς τὸν πατηθέντα δρόμον,—ὅπερ θὰ πράξῃ ὑποχρεωτικῶς.

Οὕτω διὰ μέσου τῶν αἰώνων καὶ χάρις εἰς τὰ ἔργα ταῦτα διηυκρινίσθη δι' ἡμᾶς ἡ ἀναγκαία στάσις τοῦ ἀρχαιολόγου ἐπὶ τῶν τόπων τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῶν ἐρχομένων εἰς φῶς ἀντικειμένων. Εἶναι σημαντικὴ καὶ ἀποφασιστική. Ἀρχικῶς συνίστατο σχεδὸν παντοῦ εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν πραγμάτων, καὶ μάλιστα πραγμάτων ὑποθετικῶς ἢ πραγματικῶς πολυτίμων—ἀναζήτησιν

ἐπίμονον, χάριν τῆς ὁποίας οἱ τόποι τῶν ἀνασκαφῶν ἐκακοποιοῦντο (ὅπως λ.χ. λέγομεν σήμερον) βαρβάρως, διότι δῆθεν περιεῖχον μόνον χώματα. Ἀπὸ τὴν ἄνευ ἀξίας γῆν «ἀπεσπᾶτο» τὸ πολύτιμον εὕρημα. Ἂν τότε συνέβαινε τοῦτο, πρέπει νὰ καταλογισθῇ εἰς τὴν μὴ ἀνεπτυγμένην εἰσέτι, τὴν νηπιώδη κατάρτισιν τοῦ ἔργου τῶν ἀνασκαφῶν. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅμως ὅτι σήμερον (ὅπως δυστυχῶς συμβαίνει ἐνίοτε) ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῆς πλέον ἀνεπτυγμένης τεχνικῆς καὶ ἐπιστήμης τῶν ἀνασκαφῶν, δὲν ἠμπορεῖ πλέον νὰ εὕρῃ καμμίαν δικαιολογίαν. Αὐτὴ αὕτη ἡ γῆ κατέστη πολύτιμος ἀφ' ἧς ἐμάθαμεν νὰ τὴν ἀντικρύζωμεν καὶ αὐτὴν ὡς κάτι τὸ γινόμενον καὶ διερχόμενον ἐν τῷ γίγνεσθαί του διαφόρους φάσεις, πρᾶγμα διὰ τὸ ὁποῖον εἶχε προηγουμένως φροντίσει ἡ γεωλογία. Ἤδη τὰ στρώματα τῆς γῆς ἀπέκτησαν τὴν μεγαλυτέραν σημασίαν καὶ τὸ πολύτιμον εὕρημα ἐξητάζετο ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ στρῶμα. Ἀπὸ συλλέκτην καλλιτεχνικῶν ἀντικειμένων τὸν πλήρη ζήλου, ἀντικειμένων σπανιωτάτων, ὁ ἐπιδιδόμενος εἰς ἀνασκαφὰς κατέστη ἱστορικός, πρὸς τὸν ὁποῖον τὰ διάφορα στρώματα τοῦ ἐδάφους, ὡμίλουν ὡς ἀνοικτὸν ἱστορικὸν βιβλίον. Τὸ ὅτι πρέπει τις ν' ἀναγινώσκῃ τὸ βιβλίον τοῦτο, ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ περιφήμου παραδείγματος τῆς Τροίας. Δὲν σμικρύνεται ἡ δόξα τῆς ἀνακαλύψεως τῆς Τροίας, τοῦ Ἑρρίκου Σλῆμαν, χαρακτηριζομένων τῶν ἀνασκαφῶν του, εἰς τὸ λυκαυγὲς τῆς ἀρχαιολογίας, ὡς ἀτελῶν. Ἀπὸ τὴν γνωστὴν εἰς τοὺς πολλοὺς βιογραφίαν του γνωρίζομεν ὅτι μὲ τὸν σκοπὸν νὰ εὕρῃ τὴν Ὁμηρικὴν Τροίαν, ἤρχισεν εἰς Ἰσσαρλὶκ παρὰ τὰ Δαρδανέλλια τὸ ἔργον, εἰς τὸ ὁποῖον κατέτεινεν ὅλη ἡ προγενεστέρα ζωή του. Καὶ τοῦτο ἀκόμη ἀποτελεῖ ἐπιβλητικὴν πρᾶξιν. Ὀφείλει τις νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ Σλῆμαν ἤρχισε νὰ σκάπτῃ ἀποφασιστικῶς. Ἐτεμάχισε τὸν χωματόλοφον ὑπὸ τὸν ὁποῖον ὑπέθετεν ὅτι εὑρίσκεται ἡ Τροία διὰ βαθείας καὶ εὐρείας τάφρου, ἐκ τῆς ὁποίας, σχεδὸν ἀνέτως, ἐξῆγε πᾶν ὅ,τι τὸν ἠμπόδιζε νὰ φθάσῃ βαθύτερον. Διότι, κατὰ τὴν γνώμην του, εἰς τὸ βάθος εὑρίσκετο ἡ Ὁμηρικὴ Τροία. Εἰς τὸ βάθος εὗρεν ἀκολούθως τὸ ὑποτιθέμενον «κόσμημα τῆς ὡραίας Ἑλένης», τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται ἤδη εἰς τὸ μουσεῖον τοῦ Βερολίνου. Μελλοντικῶς ὁ τίτλος αὐτὸς ἀπεδείχθη πλάνη.

Ἡ δευτέρα μεγάλη ὑπηρεσία τοῦ Σλῆμαν εἶναι ὅτι προσείλκυσε ἕνα πραγματικὸν ἀρχαιολόγον, τὸν Γουλιέλμον Δαῖρπφελδ, ὁ ὁποῖος μετεμόρφωσε τὴν χάραξιν τῆς τάφρου καὶ ἐκσκαφὴν εἰς συστηματικὴν ἐξέτασιν τῶν στρωμάτων τοῦ ἐδάφους τοῦ λόφου. Τότε ἀπεδείχθη ταχέως πόσον θλιβερῶς πολλὰ εἶχε καταστρέψει ἡ πρώτη τάφρος. Ὅ,τι ὁ Σλῆμαν εἶχε θεωρήσει καὶ ἀπομακρύνει ὡς «ἄνευ ἀξίας χώματα» ἀπεδείχθη ἀπὸ τὰ γειτονικὰ λείψανα ὡς πολύτιμον ἱστορικὸν ὑλικόν. Ναοὶ καὶ ἀνάκτορα πρωτοφανοῦς διὰ τὴν τότε ἐποχὴν μορφῆς, εἶχαν τεμαχισθῆ, χωρὶς τοὐλάχιστον νὰ ἔχουν ἐξασφαλισθῆ ἀκριβῆ σχέδιά των, καὶ οὔτε εἰς τὰ στρώματα τοῦ ἐδάφους ποὺ εἶχαν κοπῆ, εἶχε σημειωθῆ τὸ ἀκριβὲς στρῶμα, εἰς τὸ ὁποῖον εἶχαν εὑρεθῆ σημαντικὰ μικρὰ εὑρήματα, ὡς τὰ ἀγγεῖα καὶ τὰ θραύσματα, τὰ σκεύη καὶ τὰ μικροσκοπικὰ ὁμοιώματα. Ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Δαῖρπφελδ, τοῦ Κόϋζες καὶ τοῦ Χοῦμπερτ Σμὶτ ἤλλαξαν τὰ πράγματα. Ἐπετεύχθησαν ἤδη σαφεῖς ταξινομήσεις, δυνάμεναι νὰ συγκριθοῦν πρὸς τὰ ἀποτελέσματα τὰ ἐπιτευχθέντα εἰς Τίρυνθα, Μυκήνας καὶ Κρήτην καὶ παρέσχον τὸ δικαίωμα νὰ χαρακτηρισθῇ ἓν ὡρισμένον στρῶμα ὡς τὸ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου. Ἦτο δὲ τὸ στρῶμα τοῦτο κατὰ πολὺ ὑψηλότερον καὶ συνεπῶς νεώτερον ἢ ἐκεῖνο

ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὁ Σλῆμαν εἶχεν «ἀποσπάσει» τὸ «κόσμημα τῆς ὡραίας Ἑλένης».

Ἀλλ' οὔτε εἰς τὴν σαφῆ ἀρχιτεκτονικὴν ἐργασίαν τοῦ Δαῖρπφελδ, εἰς τὴν ὁποίαν προσετέθη ἡ ἀρχαιολογικὴ τῶν Κόνζες καὶ Σμὶτ ἐσταμάτησεν ἡ ἐπιστήμη εἰς τὴν Τροίαν. Αἱ νεώταται ἀπὸ Ἀμερικανικῆς πλευρᾶς συνεχισθεῖσαι ἀνασκαφαὶ ἔδειξαν ὅτι μὲ τὴν ἐντελῶς πρόσφατον πεῖραν ἐρεύνης τῆς προϊστορίας εἶναι δυνατὴ μία βαθυτέρα ἀκόμη εἴσδυσις εἰς τὸν χαρακτῆρα ἑνὸς ἀρχαιολογικοῦ χώρου, ὅταν πρόκειται νὰ γίνουν ἀνασκαφαί. Ἡ προϊστορία τοῦ λόφου, ὅπως ἐσχηματίσθη ἀπὸ τὰ κατοικηθέντα στρώματα πολλῶν αἰώνων, παρηκολουθήθη μέχρι τοῦ θρυλικοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, καὶ οὕτω προέβαλαν νέα ὁλοὲν προβλήματα τῆς ἐθνογραφίας καὶ τῶν μεταναστεύσεων τῶν φυλῶν, χάριν τῆς ὁποίας τελικῶς ἀσκοῦμεν τὴν ὅλην ἀρχαιολογίαν.

Ὁμοίως εἶναι ζήτημα τύχης διὰ μίαν ἱστορικὴν κοιτίδα, ἂν θὰ περιέλθῃ εἰς χεῖρας ἱκανοῦ ἢ κακοῦ ἀρχαιολόγου. Δύναται ν' ἀφυπνισθῇ εἰς νέαν δόξαν καὶ λάμψιν—δὲν ἔχομεν παρὰ νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὴν Ὀλυμπίαν—ἢ νὰ ἐξοντωθῇ, ὑπὸ τὴν σκαπάνην, ὅπως συνέβη καὶ εἰς πολλοὺς Αἰγυπτιακοὺς ναοὺς ἐκ πλίνθων, τοὺς ὁποίους οἱ Φελλάχοι μετέφεραν ὡς πρόσθετον λίπασμα εἰς τοὺς ἀγρούς των. Γενικῶς ὅμως ἡ πυρετώδης προσπάθεια τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων ποὺ καταστρέφουν, ἐμποδίζεται εἰς τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς μιᾶς ἱστορικῆς κοιτίδος, κατὰ τρόπον ὥστε ὁ ἠσκημένος ἀρχαιολόγος, μέχρις ἑνὸς ὡρισμένου μόνον σημείου, νὰ τὴν ἀνακαλύψῃ ἐκ νέου καὶ τὴν ἀποκαταστήσῃ. Οὕτω λ. χ. ὁ Ρόμπερτ Κολντεβέϋ ἀνεκάλυψεν ἐν Κιλικίᾳ μέγαν ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν ναόν,—ὅστις εἶχεν ἀναρπαγῆ μέχρι καὶ τῶν τελευταίων ὀγκολίθων τῶν ἐρειπίων του,—χάρις εἰς θραύσματα τῶν λίθων, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν ἁρπαγὴν αὐτὴν εἶχαν παραμείνει εἰς τὴν θέσιν των. Τὸ τεμάχιον ἑνὸς παραπεταγμένου σπονδύλου κίονος ἤρκεσεν εἰς τὸν γνώστην διὰ ν' ἀποκαταστήσῃ ἐν σχεδίῳ ὁλόκληρον τὸν ναόν.

Τὴν ἐξέλιξιν ἐκ παιδικῶν ἐλλιπῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς καὶ ἀποκορυφωμένας εἰς σοφίαν ἀνασκαφὰς δυνάμεθα ν' ἀντιληφθῶμεν ἀπὸ τὸ ἐκ Μεσοποταμίας παράδειγμα. Διπλωμάται, πρόξενοι, θεολόγοι, φιλόλογοι, φωτογράφοι εἶχαν μεταβῆ ἐκεῖ διὰ ν' ἀποσπάσουν καὶ αὐτοί, ὅπως ἔκαμαν οἱ ἰθαγενεῖς ἀρχαιοκάπηλοι, εὑρήματα ἀπὸ τὸν χῶρον τῶν ἐρειπίων, ἀνοίγοντες ὀπὰς εἰς τὸ ἔδαφος. Μόνον εἰς τὸ βόρειον τμῆμα τῆς περιφερείας, εἰς Ἀσσυρίαν δὲν εἶχαν δυνηθῆ νὰ κάμουν τὸ ἴδιον εἰς τὰ μεγάλα ἀνάκτορα τῶν βασιλέων, διὰ τὸν λόγον ὅτι προέκριναν τὰς μεγάλας ἀλαβαστρίνας πλάκας τῶν τοίχων. Ὁ ἀρχιτέκτων Β. Πλέϊς, ὁ ὁποῖος εἶχε καταφθάσει μεταξὺ τῶν ἄλλων, ἀνεγνώρισεν ὅτι οἱ τοῖχοι ἀπετελοῦντο ἀπὸ μὴ ὀπτὰς πλίνθους, τὰς ὁποίας χωρὶς τὰς σκληρὰς ἐκείνας πλάκας τῶν τοίχων θὰ εἶχαν ἴσως ἐπίσης χρησιμοποιήσει ὡς «χῶμα». Αὐτὸ δηλαδὴ συνέβαινε καὶ πρὶν εἰς κοιτίδας πολιτισμῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπροφυλάττοντο τότε ἀπὸ εὐνοϊκὰ περιστατικά. Τὸ ἀποτέλεσμα ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἦτο ὅτι οἱ ἐπιχειροῦντες τὰς ἀνασκαφὰς ἀνέφερον ὅτι «δὲν ὑπάρχουν ἀνασκαφαί». Ἁπλούστατα, τὰ εἶχαν ἀπομακρύνει προηγουμένως οἱ ἴδιοι. Εἰς Ἀσσοὺρ εὕρομεν παραδείγματα τῆς παιδικῆς αὐτῆς δράσεως, ὁμοίως εἰς Τίλλυ τῆς μεσημβρινῆς Μεσοποταμίας καὶ εἰς τὴν Περσικὴν ἀκρόπολιν Σοῦτο «ἔλειπαν» ἐπὶ μακρὸν τὰ κτίρια, διότι δὲν εἶχαν ἀναγνωρισθῆ τὰ τείχη.

Ὑπῆρξεν ἀληθῶς πρόβλημα τὸ ν' ἀσκηθοῦν οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν ἐπιχει-

ρούντων ἀνασκαφάς, ὥστε νὰ ἠμποροῦν ὄχι μόνον ν' ἀναγνωρίσουν τείχη, ἀλλὰ νὰ εἶναι ταυτοχρόνως εἰς θέσιν νἀναγνωρίσουν καὶ κρίνουν καὶ στρώματα μέχρι τῶν λεπτοτέρων, περισσότερον περιτέχνων θέσεων. Μόνον τότε ἤρχισαν νὰ ὁμιλοῦν αἱ κοιτίδες, δηλαδὴ διεκήρυξαν τοὐλάχιστον τὴν ἱστορικὴν σειρὰν ἐκείνων ποὺ ἔκριναν. Καὶ οὕτω ἀπεκτήσαμεν τὴν ἀναζητουμένην εἰκόνα τοῦ παρελθόντος, περὶ τῆς ὁποίας οὐδὲν γραπτὸν κείμενον ἀνέφερε πλέον καὶ περὶ τῆς ὁποίας μικροσκοπικὰ εὑρήματα, ὡς ἀγγεῖα, σκεύη, ἀγαλμάτια, εἰς τὰς ἀρχὰς μᾶς ἀπεκάλυπτον τόσον ὀλίγα, ὅσον τὰ ἀκατέργαστρα στρώματα τῶν χωμάτων καὶ αἱ συχνὰ περιπλόκως ἀναμεμιγμέναι ἀνανεώσεις τῶν τειχῶν τῶν μεγάλων κέντρων λατρείας, τῶν ἀνακτόρων καὶ ὀχυρωμάτων πρὸς τὰ ὁποῖα ἤδη στρέφεται ἡ κυρία μας προσπάθεια. Ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου χρειάζεται φυσικὰ ἀκριβὴς γνῶσις τῆς οἰκοδομικῆς τέχνης καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τὰς ὁποίας ἄλλοτε,—ἐνίοτε καὶ τώρα ἀκόμη—ἐθεώρουν περιττήν. Ἡ πρόσφατος πεῖρα μᾶς διδάσκει ὅτι καὶ εἰδικοὶ φιλόλογοι καὶ ἀρχαιολόγοι δύνανται νὰ κατανοοῦν παρόμοια εἰδικὰ ζητήματα ἀρχιτεκτονικῆς καὶ νὰ ἐνεργοῦν ἐπ' αὐτῶν, ἐνῷ ἀρχιτέκτονες, ποὺ ἐπιδίδονται εἰς ἀνασκαφὰς δέον νὰ παραμένουν τοὐλάχιστον εἰς στενὴν ἐπαφὴν μὲ τὴν ἀρχαιολογ αν καὶ τὴν φιλολογίαν.

Ἀποτέλεσμα τούτου εἶναι τὸ ὅτι ὁ ἐπιχειρῶν ἀνασκαφὰς σχηματίζει ζωηροτέραν εἰκόνα, ἔστω καὶ ἂν αὕτη ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον παραμένει ἐντὸς τῆς ψυχῆς του, καὶ δὲν δύναται νὰ μεταβιβασθῇ εἰς τοὺς συγχρόνους καὶ τὸ μέλλον. Πρὸς τοῦτο χρειάζονται μελλοντικαὶ προσπάθειαι, αἱ ὁποῖαι θὰ φέρουν τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου τῆς ἀρχαιολογίας. Πρόκειται περὶ καλλιτεχνικοῦ καὶ ὄχι μόνον ἀρχαιολογικοῦ προβλήματος. Ποῖος δὲν ἐνθυμεῖται τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς Πομπηίας τοῦ Μποῦλβερ καὶ ἄλλα ὀλιγώτερον προσηρμοσμένα εἰς τὴν πραγματικότητα ἱστορικὰ μυθιστορήματα, τὰ ὁποῖα ἐξεμεταλλεύθησαν τὰ ἐπιτεύγματα τῶν ἀνασκαφῶν, ἰδίως τῶν Αὐγουστιακῶν. Ἂν ἀπέναντι αὐτῶν πρόκειται ν' ἀποκατασταθῇ εἰς τὰ δικαιώματά της ἡ ἀρχαιολογία, ἐγείρεται τὸ ἀναπόφευκτον αὐτὸ πρόβλημα πῶς δηλαδὴ θὰ χρωματισθῇ ἡ εἰκὼν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀληθείας καὶ ὄχι τῶν συμφυῶν παραστάσεων. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο θέτομεν ἓν μελλοντικὸν πρόβλημα, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐσταμάτησαν αἱ μέχρι τοῦδε ἀρχαιολογικαὶ προσπάθειαι (ὡς τοιαύτην ἀπόδειξιν θέτουσαν τὸ πρόβλημα καὶ ἐπιδιώκουσαν τοὐλάχιστον τὴν λύσιν θεωρῶ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἀσσσύρ, τὴν ὁποίαν προσεπάθησα νὰ σκιαγραφήσω εἰς τὴν «ἀναστηθεῖσαν Ἀσσούρ»).

Διὰ τῶν μεθόδων τούτων ἀσφαλῶς θὰ δυνηθῶμεν νὰ σχεδιάζωμεν μὲ περισσοτέραν ἐπιτυχίαν τὴν εἰκόνα τοῦ βίου μιᾶς ἀρχαίας ἱστορικῆς κοιτίδος. Θὰ μάθωμεν βαθμηδὸν περισσότερον νὰ περιγράφωμεν ἀντικειμενικῶς καὶ ν' ἀποκλείωμεν ὑποκειμενικὰς παραστάσεις, ἐφ' ὅσον εἶναι τοῦτο δυνατόν.

ΒΑΛΤΕΡ ΑΝΔΡΑΣ

ΤΟ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΟΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ ΤΟΥ ΗΘΟΠΟΙΟΥ

Τοῦ κ. GUSTAF GRÜNDGENS

Ὁ Γκοῦσταβ Γκρύντγκενς εἶναι ὁ γνωστότερος θεατρικὸς διευθυντής, σκηνοθέτης καὶ ἠθοποιὸς τοῦ Κρατικοῦ θεάτρου τοῦ Βερολίνου. Ἐπὶ πλέον ἀνέλαβε τὴν σκηνοθεσίαν καὶ ὑπεδύθη τοὺς πρωτεύοντας ρόλους πολλῶν κινηματογραφικῶν ταινιῶν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ σημαντικωτέρα προσωπικότης τῆς καλλιτεχνικῆς ζωῆς τῆς Γερμανίας. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν αἱ κατωτέρω ἀναπτυσσόμεναι παρ' αὐτοῦ ἀπόψεις παρουσιάζουν τὸ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον.

Η ΣΥΝΤΑΞΙΣ

Προκειμένου νὰ ὁμιλήσω—ἠθοποιὸς ἐγὼ—περὶ τοῦ «καλλιτεχνικοῦ συναισθήματος τοῦ ἠθοποιοῦ» διστάζω, ἐνθυμούμενος μίαν φράσιν τοῦ Ἔρνστ Γιοῦγκερ: «ὁ σχολιάζων τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτόν του, πίπτει κάτω τοῦ ἐπιπέδου του». Αὐτὸ ἐλάχιστα θὰ μ' ἐνδιέφερεν, ἂν δὲν ἔπρεπε νὰ φοβοῦμαι ὅτι ἀπὸ τὸ ἄλλο αὐτὸ ἐπίπεδον, θὰ ἤμουν ὑποχρεωμένος νὰ παράσχω ἄλλα σχόλια. Ἀναμφιβόλως θὰ ἦτο προτιμότερον νὰ μὴν εἶχα νὰ ἐκφρασθῶ καθόλου ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ λόγου ἢ τῆς συζητήσεως, ἀλλὰ ν' ἀφήσω νὰ καταστῶ ἀντικείμενον καλλιτεχνικῆς παρατηρήσεως ἐκεῖ ὅπου θὰ εἶμαι περισσότερον ἀπροσποίητος, συγκεκριμένως εἰς τὸ ἐργαστήριόν μου, δηλαδὴ ἐπὶ σκηνῆς μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἠμποροῦσα νὰ ἐνεργήσω καὶ νὰ ἐκφρασθῶ διὰ τῆς ἐργασίας μου. Ἂν λοιπὸν παρὰ τὰς δυσκολίας, ποὺ ὑπηνίχθην, θὰ ὁμιλήσω ἐπὶ τοῦ θέματος, ἡ ἀφορμὴ εἶναι ἀφ' ἑνὸς τὸ κοινόν, πρὸς τὸ ὁποῖον εἶναι εὐχαρίστησις δι' ἐμὲ ὅτι ἀποτείνομαι καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ διπλῆ θέσις τῆς ὁποίας ἠξιώθην ἢ—ἂν προτιμᾶτε—, ἡ ὁποία μοῦ ἐτάχθη εἰς τὴν Γερμανικὴν θεατρικὴν ζωήν. Διότι δὲν εἶμαι μόνον ὁ ἠθοποιός, ὁ ὁποῖος ἀφίνεται τελείως καὶ εὐχαρίστως εἰς τὸ ἔνστικτον καὶ τὴν διαίσθησίν του καὶ μὲ ἀγωνίαν προσέχει μὴ τυχὸν καὶ ἄρῃ ἐνώπιον οἱωνδήποτε, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ἐνώπιον τοῦ ἰδίου τοῦ ἑαυτοῦ του, τὸν πέπλον ποὺ καλύπτει τὸ μυστικὸν τοῦ συναισθήματος τοῦ ἠθοποιοῦ, ἀλλ' εἶμαι καὶ ὁ διευθυντὴς ἑνὸς συνόλου ἠθοποιῶν: Ὁ ὁποῖος, ὑπὸ τὴν ἰδιότητα αὐτήν, εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ εἰσδύῃ ἀκριβῶς εἰς τὰ μυστικὰ τῶν ἄλλων.

Ὡς ἠθοποιὸς δὲν θὰ εἶχα τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκφρασθῶ. Ἀλλ' ὡς διευθυντὴς θεάτρου καὶ ὡς ἄνθρωπος, διὰ τὸν ὁποῖον αἱ ἰδικαί του ἐπιτυχίαι δὲν ἔχουν πλέον καμμίαν ἀξίαν, ἔχω τὴν βαθεῖαν ἐπιθυμίαν νὰ μεταδώσω τὴν πεῖραν καὶ τὰς γνώσεις ποὺ ἀποκτῶ, καὶ νὰ ἐξομαλύνω τὴν ὁδὸν εἰς τὰς δυνάμεις ποὺ ἀναπτύσσουν προσπάθειαν. Παραδέχομαι ὅτι αὐτὸ γίνεται διὰ τῆς καθημερινῆς καὶ προσεκτικῆς ἐργασίας μου, εἴτε κατὰ τὰς συναντήσεις μου μὲ τοὺς νεαροὺς συγγραφεῖς τῆς σήμερον, εἴτε εἰς συνομιλίας μὲ τοὺς δραματουργοὺς καὶ σκηνοθέτας μου, εἴτε εἰς συσκέψεις μὲ τοὺς σκηνογράφους μου, εἴτε κατὰ τὴν ἐργασίαν μὲ τοὺς ἠθοποιούς μου, εἴτε κατὰ τὴν ἀνταλλαγὴν ἀπόψεων μὲ καλλιτέχνας, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀνήκουν ἀμέσως εἰς τὸ θέατρόν μου.

Καὶ τώρα τὸ θέμα τοῦτο μὲ ἀναγκάζει νὰ σκεφθῶ ἐπὶ τῆς βασικῆς

ἀντιλήψεως, ἡ ὁποία εἶναι κοινὴ εἰς τὰς ἐμπνεύσεις μου κάθε ἡμέραν καὶ κάθε ὥραν, καὶ νὰ μὴν ὁμιλήσω ἀπροσποίητα καὶ αὐθόρμητα, ἀλλὰ τρόπον τινὰ φιλοσοφικῶς. Καὶ τοῦτο, ὡς εἶναι, ἀποβαίνει ἰδιαιτέρως δύσκολον εἰς ἐμέ, ἄνθρωπον τοῦ θεάτρου. Διότι τὸ θέατρον ἀκριβῶς εὑρίσκεται διαρκῶς ἐν κινήσει καὶ αἱ δημιουργίαι του εἶναι αἱ πλέον ἐφήμεροι.

Ἀρχιτεκτονική, εἰκαστικαὶ τέχναι, ζωγραφική, ποίησις, μουσική, καὶ ὁ κινηματόγραφος ἐπίσης ἐξακολουθοῦν νὰ ἐνεργοῦν ἀνεξαρτήτως τῆς διαρκείας τῆς ζωῆς τῶν δημιουργῶν των. Ὁ θάνατος ὅμως κάθε μεγάλου τῆς θεατρικῆς τέχνης εἶναι μία ἐς ἀεὶ ἀπώλεια. Τὰ ὀνόματα ἐ κ ε ί ν ω ν ποὺ ἀνήγειραν τοὺς ἀρχαίους ἑλληνικοὺς ναοὺς καὶ πολλοὺς Γερμανικοὺς πύργους καὶ καθεδρικοὺς ναοὺς ἔχουν λησμονηθῆ, τὰ ἔργα των ὅμως ὁμιλοῦν μίαν σαφῆ γλῶσσαν δι᾿ αὐτοὺς καὶ τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἔζων. Δὲν γνωρίζομεν τίποτε περὶ τοῦ Ὁμήρου, τίποτε περὶ τοῦ ποιητοῦ τοῦ ἄσματος τῶν Νιμπελοῦγκεν καὶ ὀλίγα μόνον περὶ τῆς ζωῆς τῶν μεσαιωνικῶν Γερμανῶν βάρδων. Πᾶν ὅμως ὅ,τι ἐσκέπτοντο καὶ ὅ,τι τοὺς παρεκίνει, τὸ γνωρίζομεν ἐκ τῶν ἔργων των. Δύναται νὰ θεωρηθῇ πραγματικῶς νεκρὸς δι᾿ ἡμᾶς ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος; Καὶ ὁ Μότσαρτ δὲν ζῇ σήμερον περισσότερον παρὰ κατὰ τὴν ἐποχήν του; Τὰ μεγάλα ἔργα ὅλων τῶν ἄλλων κατηγοριῶν τῆς Τέχνης τὰ βλέπετε ἐνώπιόν σας καὶ κρίνετε τὴν αἰωνίαν ἀξίαν των, ἢ τὴν ἀξίαν των διὰ μίαν ὡρισμένην ἐποχήν, τὴν ἀξίαν ποὺ ἐμφανίζουν ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀντιδρᾶτε ἀμέσως πρὸς τὸ καλλιτεχνικὸν ἔργον, ἀνεξαρτήτως τοῦ δημιουργοῦ, ὁ ὁποῖος τοῦ ἔδωκε ζωήν.

Πῶς ὅμως ἔχουν ἀντιθέτως τὰ πράγματα καθ᾿ ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἔργον τοῦ ἠθοποιοῦ; Καὶ ἡ καλυτέρα ἀφήγησις ἢ καλλιτεχνικὴ παρατήρησις διὰ τὴν συναρπαστικωτέραν θεατρικὴν βραδειάν, δὲν θὰ δυνηθοῦν νὰ σᾶς μεταδώσουν τὴν ζωντανήν της ἐντύπωσιν. Οὐσιαστικῶς ἡ μαγεία τῆς Τέχνης εἰς μίαν θεατρικὴν παράστασιν σβύνει τὴν στιγμὴν ποὺ πίπτει ἡ αὐλαία· διότι ὅ,τι ζῇ εἰς τὴν ἀνάμνησιν καὶ ἐκείνων ἀκόμη ποὺ τὴν εἶδαν, εἶναι κάτι τι πολὺ ὑποκειμενικόν, κάτι ποὺ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου διαμορφοῦται ὁλοὲν ὑποκειμενικώτερον. Ἄνθρωποι μὲ ἴσον χάρισμα καλλιτεχνικῆς αἰσθήσεως θὰ παράσχουν διὰ τὴν ἰδίαν θεατρικὴν παράστασιν τὰς πλέον διαφορετικὰς ἐντυπώσεις, καὶ οὐδεὶς θὰ ἔχῃ τὴν εὐκαιρίαν, ὅπως συμβαίνει εἰς ἄλλας τέχνας, νὰ ἐλέγξῃ αὐτὰς τὰς ἐντυπώσεις καὶ ἐν ἀνάγκῃ νὰ τὰς ἀναθεωρήσῃ. Πάντως εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς θεατρικῆς Τέχνης ἐδημιουργήθησαν μεγάλαι ἀξίαι, ἰσχυρότεραι τῆς ἡμέρας καὶ τῆς ὥρας, καὶ αἱ ὁποῖαι ἐπέβαλαν τὴν διατήρησίν των. Ἡ μετάδοσις αὐτῶν ἦτο πάντοτε ζήτημα διδασκαλίας ἀπὸ στόματος εἰς στόμα. Βεβαίως ὑπάρχει διὰ μέσου τῶν αἰώνων μία «παράδοσις» διὰ τοὺς ἠθοποιούς, ἀλλ᾿ ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, μὲ τὸν παροδικὸν χαρακτῆρα τῆς μορφῆς τῆς ἠθοποιΐας, ἡ παράδοσις διακόπτεται κάθε φορὰν μὲ τὸν θάνατον ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν φορεῖς της. Τελικῶς δὲν ἀπομένει λοιπὸν παρὰ τὸ μακρυνὸν πρότυπον ἑνὸς μεγάλου ἠθοποιοῦ, τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖ ἕνας ἀρχάριος καὶ ἀπὸ φευγαλέας λέξεις, ἀπὸ διαφευγούσας καὶ ὅμως διατηρηθείσας ἐντυπώσεις συνεχίζεται ἡ κληρονομία, μεταδιδομένη ἀπὸ τῆς μιᾶς ἐποχῆς εἰς τὴν ἄλλην καὶ ὡς ἐκ τούτου συνδέουσα ὅλας τὰς ἐποχάς.

Διότι τὸ καλλιτεχνικὸν συναίσθημα τοῦ ἠθοποιοῦ ἐξαρτᾶται οὐσιωδῶς ἐκ τῆς ἀξίας, τὴν ὁποίαν προσδίδει μία ἐποχὴ εἰς τὸ θέατρον. Εἶναι δὲ ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας, ὅτι ἡ στάσις τῶν διαφόρων ἐποχῶν ἀπέναντι τοῦ

θεάτρου μεταβάλλεται. Ἀνέκαθεν τὸ θέατρον, ἴσως διότι ἀφ᾿ ἑαυτοῦ δὲν ἀποτελεῖ κάτι τὸ ἐκτὸς χρόνου, ἀλλὰ παραμένει συνδεδεμένον μὲ τὴν ἐποχήν του, εἶναι τὸ πιστότερον κάτοπτρον καὶ ἀποτύπωμα τῆς ἐποχῆς του.

Δι᾿ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ζήτημα τοῦ καλλιτεχνικοῦ συναισθήματος τοῦ ἠθοποιοῦ δὲν δύναται ποτὲ νὰ σχετίζεται κατὰ τρόπον ἀπόλυτον, ἀλλὰ μόνον ἐν σχέσει μὲ τὸ χρονικόν, τοπικὸν καὶ πνευματικὸν περιβάλλον τοῦ ἠθοποιοῦ. Ἡ ἠθοποιΐα εἶναι μία τέχνη δυνάμεως εἰς τὸ τετράγωνον. Ὅλαι αἱ ἄλλαι τέχναι ἐργάζονται ἐπὶ μιᾶς μόνον ὕλης καὶ μὲ μίαν μόνον ὕλην. Ὁ ζωγράφος ἔχει τὸ χρῶμα, ὁ γλύπτης τὸν λίθον. Μόνον ἡ ἠθοποιΐα ἐγείρει τὸ ἔργον της ἐπάνω εἰς μίαν ξένην τέχνην: Τὴν ποίησιν. Δὲν δημιουργεῖ ἐπὶ τῆς ἀκατεργάστου ὕλης, ἀλλ᾿ ἐφ᾿ ἑνὸς ἑτοίμου ἤδη ἔργου, τοῦ ἔργου τοῦ ποιητοῦ. Πρέπει νὰ τὸ σπάσῃ, διὰ νὰ τὸ ἀνασυγκροτήσῃ μὲ τοὺς ἰδικούς της νόμους. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον παρατηρεῖται πάντοτε μία φαινομενικὴ ἀντίφασις μεταξὺ τοῦ πεποιημένου καὶ τοῦ παιζομένου δράματος. Αἱ μορφαὶ καθωρισμέναι ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ μὲ τοὺς μαύρους τυπογραφικοὺς χαρακτῆρας κατὰ τρόπον ὁριστικόν, ἐσαεί, μεταβάλλονται εἰς τὰ χέρια, τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὴν καρδίαν τοῦ ἐξαρτωμένου ἀπὸ τὴν ἐποχήν του ἠθοποιοῦ, καὶ ἀποκτοῦν αὐθύπαρκτον, νέαν ζωήν, ἰδίαν ὀντότητα. Ἡ ποίησις καθίσταται ταυτοχρόνως κινητήρ, κινῶν ἕνα ξένον σῶμα. Ὅπως λοιπὸν βλέπομεν, τὸ πρωταρχικὸν καλλιτεχνικὸν συναίσθημα τοῦ ἠθοποιοῦ εἶναι ἡ ποίησις. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ποίησις, κάθε ποίησις τοῦ κόσμου μόνον ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἐποχῆς της νοεῖται, ὁ χρόνος αὐτὸς καθ᾿ ἑαυτὸν εἶναι τὸ ἄλλο συναίσθημα τοῦ ἠθοποιοῦ. Ὁ τελευταῖος αὐτὸς δὲν ἠμπορεῖ ποτέ του νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τὴν ἐποχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν ζῇ καὶ παίζει.

Θὰ προσπαθήσω ν᾿ ἀποδείξω τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον ἐπὶ τῇ βάσει μερικῶν περιόδων τῆς παγκοσμίου δραματουργίας.

Τὸ ἀρχικὸν καλλιτεχνικὸν συναίσθημα τοῦ ἠθοποιοῦ ἦτο ἡ ὑπηρεσία πρὸς τὴν Θεότητα. Καὶ ὅταν ἀκόμη ὁ χορὸς τῶν ἀοιδῶν καὶ χορευτῶν ἐνεφανίζετο μόνον, πρὶν ἢ τοῦ δοθῇ ὡς ἀντίδικος ἕνας ὁμιλητὴς εὑρεθείσης τοιουτοτρόπως τῆς παλαιοτέρας μορφῆς ἀντιθέσεως τοῦ δράματος—ὁ ἠθοποιὸς ἤντλει τὴν τέχνην του ἀπὸ κάτι τὸ δεδομένον: τὴν θρησκευτικήν του λατρείαν.

Τὸ ἀνθρώπινον ἔνστικτον τοῦ παιγνιδιοῦ, τὸ ἀρχικὸν αὐτὸ κύτταρον τῆς ἠθοποιΐας, μετέβαλε τὴν διαδικασίαν τῆς λατρείας εἰς θεατρικὸν θέαμα.

Ἤρχιζεν ἡ ἐποχὴ τῶν μεγάλων μύθων. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν καὶ τοὺς μύθους της ἀντλοῦσεν ὁ ἠθοποιὸς τὸ συναίσθημά του. Ἀλλ᾿ ἡ μεταγενεστέρα χειραφέτησις τῆς ἠθοποιΐας, δὲν ἦτο πλήρης. Οἱ ἠθοποιοὶ τῆς ἀρχῆς τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ἔφεραν, ὡς γνωστόν, προσωπίδας. Περισσότερον ὡμίλουν παρὰ ἔπαιζαν. Καὶ σχεδὸν φαίνεται ὅτι ἡ δύναμις τῶν μύθων, ἡ ὁποία ἀργότερον μετουσιώθη εἰς τὰ δράματα τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Εὐριπίδου, ἦτο τόσον μεγάλη, ὥστε ὁ ἠθοποιὸς ἐξηφάνιζεν ἑαυτόν, διὰ νὰ μὴν εἶναι παρὰ τὸ ὄργανον διὰ μέσου τοῦ ὁποίου ὡμίλουν ἄλλοι.

Εἶναι σχεδὸν κρῖμα ὅτι παρῆλθεν ἡ ἐποχὴ ἐκείνη τῶν προσωπίδων διότι τὸ συναίσθημα τοῦ ἠθοποιοῦ οὐδέποτε ἦτο καθαρώτερον καὶ περισσότερον ἀφοσιωμένον εἰς τὸ ἔργον ἀπὸ τὴν ἐποχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ προσωπικότης του παρέμενεν ἀνώνυμος. Καὶ εἶχε κάτι τὸ στρατιωτικὸν ἡ διακονοῦσα ἐκείνη τέχνη, ἡ ὁποία ὑπήκουεν εἰς τὴν διαταγὴν τῆς ποιήσεως,

χωρίς, κυριολεκτικῶς, νὰ κάμῃ οὔτε ἕνα μορφασμὸν ἢ ν' ἀφαιρέσῃ τὸ προσωπεῖον.

Τὴν ἑλληνικὴν ἐποχὴν διεδέχθη ἡ ρωμαϊκή: Οἱ ἠθοποιοὶ τῶν ἔργων τοῦ Τερεντίου καὶ τοῦ Πλαύτου ἤντλουν τὸ συναίσθημά των ἀπὸ ἕνα νηφάλιον καὶ ἀπολέσαντα τὴν μαγείαν του κόσμον, εἰς τὸν ὁποῖον ἐκυριάρχει ἡ χονδρὴ κωμῳδία, καὶ ἡ παντομίμα ἀπέβλεπεν εἰς εὐρέα ἀποτελέσματα. Τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν διεδέχθησαν οἱ Χριστιανικοὶ χρόνοι. Καὶ μὲ τὰ ἀφελῆ ἐκκλησιαστικὰ δράματα τῆς μοναχῆς Ροσβίτα φὸν Γκαντερσχάϊμ κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα ἀρχίζει ἡ ἐποχὴ τῶν μυστηρίων, τελευταία ἀπότοκος τῶν ὁποίων ἦτο ἡ ἀναπαράστασις τῶν Παθῶν τοῦ Χριστοῦ εἰς Ὀπαραμμεργκάου. Ὁ ἠθοποιὸς ἤντλει κατ' αὐτὰ τὰ συναισθήματά του ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὴν πίστιν.

Ἀλλ' ἡ μεγάλη ἐποχὴ τοῦ δράματος εἶχε περάσει· τὴν εἶχαν ἀντικαταστήσει τὸ ἔπος, τὸ ἡρωϊκὸν ᾆσμα: Τὸ ᾆσμα τῶν Νιμπελούγκεν, ὁ «Πάρσιφαλ» τοῦ Βόλφραμ, ὁ «Τριστάνος» τοῦ Γκόττφριντ.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἂς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ διατυπώσω γνώμην, ἡ ὁποία ἀπὸ ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως, θὰ φανῇ ἴσως παράδοξος. Πιστεύω ὅτι ἡ ἀδιάκοπος, οὐδέποτε σταματήσασα κίνησις καὶ ζωηρότης τοῦ θεατρικοῦ στοιχείου ἐν τῷ κόσμῳ, καθίσταται αἰσθητὴ καὶ ἐκεῖ, ὅπου τὸ ρεῦμα τοῦ θεάτρου, ὅπως συνέβη εἰς τὸν μεσαίωνα, φαίνεται νὰ κοπάζῃ ἢ ἐξακολουθεῖ νὰ κυλᾷ ὑποχθονίως. Διὰ τοῦτο πιστεύω ὅτι ἀκόμη καὶ ὁ ραψῳδός, ὁ ὁποῖος μετέδιδεν ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν τὸ ᾆσμα τῶν Νιμπελούγκεν ἢ τὸν «Τριστάνον» εἶχε κάτι ἀπὸ τὴν οὐσίαν τοῦ ἠθοποιοῦ, ποὺ φλεγόμενος ἀπὸ τὸ συναίσθημα τῆς ἡρωϊκῆς ποιήσεως εἰς μίαν ἡρωϊκὴν ἐποχήν, βγαίνει ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του διὰ νὰ καταστῇ ὁ μεσάζων, μεταξὺ ποιήσεως καὶ κοινοῦ, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ ἀρχαῖος ἐκεῖνος ἀττικὸς κορυφαῖος εἰς τὸν χορὸν τῶν Διονυσίων.

Ἀντὶ τῆς ἀντιθέσεως μέσα εἰς τὸ δρᾶμα, ἐμφανίζεται ἡ ἄλλη, σημαντικὴ καὶ συχνὰ παραγνωριζομένη ἀντίθεσις μεταξὺ ἠθοποιοῦ καὶ κοινοῦ. Θ' ἀναφέρω κατωτέρω πόσον γόνιμος διὰ τὴν τέχνην εἶναι ἡ ἀπεικόνισις αὐτῆς τῆς ὑποθέσεως, ἡ ὁποία κατὰ τὰς περιόδους ἀκμῆς τοῦ θεάτρου ἀποτελεῖ τὸν ὑπέρτατον νόμον, ἐνῷ ἡ ἐξαφάνισίς της ἀποτελεῖ τὸ ἀσφαλέστερον σημεῖον τῆς παρακμῆς τῆς θεατρικῆς τέχνης.

Ἀρχίζει ἡ ἐποχὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ Μπαρόκ, καὶ μαζὶ μὲ αὐτὴν ἡ μεγάλη πανηγυρική, ἀντιπροσωπευτικὴ περίοδος τοῦ θεάτρου. Εἰς τὴν Ἱσπανίαν τοῦ Καλδερόν, εἰς τὴν Γαλλίαν τοῦ Κορνηλίου, τοῦ Ρακίνα καὶ τοῦ Μολιέρου, εἰς τὴν Ἀγγλίαν τοῦ Σαίξπηρ. Τὸ συναίσθημα τοῦ ἠθοποιοῦ, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε ἐξηφανίζετο ὄπισθεν τοῦ μύθου τῶν Θεῶν, καθίσταται αὐτοτελὲς καὶ ἀποκτᾷ ἐπίγνωσιν ἑαυτοῦ μέσα εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν λαμπρῶν βασιλικῶν αὐλῶν. Ὁ ρυθμὸς τῆς ἐθιμοτυπίας τοῦ μπαρὸκ—ἐξαιρέσει τοῦ Σαίξπηρ—μετατίθεται εἰς τὸν ρυθμὸν τῆς ποιήσεως, καὶ αὐτὸς εἰς τὸν ρυθμὸν τῆς ἠθοποιΐας. Καὶ σήμερον ἀκόμη ἡ Γαλλικὴ Κωμῳδία ἐμφανίζει εἰς τὴν μορφὴν τῆς ἠθοποιΐας της κάτι ἀπὸ τὸ μπαρὸκ Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ΄. Καὶ ὅπως αἱ μεγαλοπρεπεῖς ἑορταὶ καὶ τὰ ποιμενικὰ εἰδύλλια ποὺ ἐδίδοντο εἰς τὰς αὐλάς, ὅπως τὰ ἀστεῖα τῆς μεταμφιέσεως καὶ μεταμορφώσεως ἀντανακλῶνται εἰς τὰς κωμῳδίας τοῦ Λόπε, ἔτσι τὰ παιγνίδια αὐτὰ ἐξαπολύουν τὸ ἔνστικτον τῆς ἠθοποιΐας εἰς βαθμὸν πρωτοφανῆ.

Πόσον ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε μεταβληθῇ ἡ θέσις τῆς ἐποχῆς ἀπέναντι τοῦ

θεάτρου καὶ πόσον ἠναγκάσθη νὰ μεταβληθῇ μαζί της τὸ καλλιτεχνικὸν
συναίσθημα τοῦ ἠθοποιοῦ, ἀποδεικνύεται —ἐναργέστερον ἀπὸ ὅλα τὰ φιλο-
λογικὰ παραδείγματα—, ἀπὸ ἕνα ἁπλοῦν γεγονός. Ἀνέφερα ἀνωτέρω ὅτι
κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀκμῆς τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ θεάτρου οἱ ἠθοποιοὶ
ἔφερον προσωπίδας. Εἰς τὸ θέατρον τοῦ Σαίξπηρ προσωπίδας ἔφεραν ὄχι
οἱ ἠθοποιοί, ἀλλ' οἱ θεαταὶ—συγκεκριμένως αἱ κυρίαι τῆς αὐλῆς, διὰ νὰ
ἠμποροῦν ν' ἀποκρύπτουν τὸ ἐρύθημά των. Ὁποία χονδροειδὴς μεταβολή,
ὁποία ἐπικράτησις τοῦ ἐνστίκτου τοῦ παιγνιδιοῦ ποὺ ἄλλοτε ἦτο ἱερὸν πρό-
σχημα καὶ ἤδη σκοπόν του εἶχε καταστήσει τὴν τέρψιν. Ὁποία μεταβολὴ
πρέπει νὰ ἐπῆλθε τότε εἰς τὸ καλλιτεχνικὸν συναίσθημα τοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἂν τὸ θέατρον τῆς ἐποχῆς τοῦ Μπαρὸκ ἀπὸ ἀπόψεως ποιήσεως καὶ
ἠθοποιΐας ἐπηρεάζετο καὶ ἐσωτερικῶς ἀπὸ τὴν ἱπποτικὴν χειρονομίαν, ἂν
ἐπεκράτει εἰς αὐτὸ ἡ λάμψις τῆς σκηνῆς καὶ ἡ λάμψις τοῦ ἥρωος, ἡ Γερμα-
νικὴ κλασσικὴ περίοδος, ἡ ὁποία ἔπειτα ἀπὸ αἰῶνας στενωτάτης δραματι-
κῆς ἐκμεταλλεύσεως — ὅπως λ. χ. ὁ Χὰνς Σὰξ καὶ ὁ Γκρίφιους — ἐβγῆκεν
ἔξαφνα σχεδὸν ἀπὸ τὸ ἔδαφος τῆς ὀρθολογιστικῆς ἐποχῆς, ἦτο ἡ ἔκφρασις
καθαρᾶς πνευματικότητος.

Εἰς τὸ ἐρώτημα ὅμως πῶς ἀπεκαλύπτετο εἰς τὰς λεπτομερείας τὸ καλ-
λιτεχνικὸν συναίσθημα τῆς ἐποχῆς διὰ τῶν Γραίντερς καὶ Ντόβριεντς, τῶν
Φλέκα, Ἴφφλαντ καὶ Ζάϊντελμανν, ἠθοποιῶν δηλαδὴ περὶ τῆς ζωῆς τῶν
ὁποίων γνωρίζομεν κάτι, δὲν δύναμαι νὰ δώσω ἀπάντησιν. Οὐδεὶς δύναται
νὰ ἐξιχνιάσῃ τὸ μυστήριον τῶν πηγῶν τῆς ἐμπνεύσεως ἢ μιμήσεως, τοῦ
ἐγκεφάλου ἢ τῆς καρδίας, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀντλεῖ δυνάμεις ὁ ἠθοποιός. Τὸ
ἄθροισμα ὅμως τῶν δυνάμεων τούτων καθορίζεται ἀπὸ τὴν ἐποχήν. Ἀνῆλθε
τότε ἀπὸ τῶν πρώτων ἀρχῶν τοῦ Γερμανικοῦ θεάτρου μέχρι τῶν θριάμβων
τῶν παραστάσεων ἔργων τοῦ Λέσσιγκ, τοῦ Γκαῖτε, τοῦ Σίλλερ, ποὺ ἀφῆ-
καν ἐποχήν. Ἦτο ἡ ἐποχὴ τῶν δυσχερῶν ἐτῶν τῆς Πρωσσίας καὶ τῆς Γερ-
μανικῆς ἀπελευθερώσεως—καὶ ἡ ἠθοποιΐα ἔφερε τὴν σφραγῖδα των, ὅπως
ἀργότερα ἀπὸ τὴν πτῆσιν τοῦ ρωμαντισμοῦ καὶ διὰ τῆς σχολῆς τοῦ Δουκὸς
τοῦ Μάϊνιγκεν, ποὺ καθώριζε τὴν ἐποχήν της, διωλίσθησε πρὸς τὸν μπουρ-
ζουαδισμὸν τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος.

Ἐπιχειροῦντες ὅμως διὰ μέσου ὅλων αὐτῶν τῶν μορφῶν τὴν ἔρευναν
τοῦ καλλιτεχνικοῦ αἰσθήματος τοῦ ἠθοποιοῦ, ἂς ἀναμνησθῶμεν ἐν τῇ ἀλλη-
λουχίᾳ αὐτῇ ἑνὸς τῶν μεγαλυτέρων τῆς τέχνης τῆς ἠθοποιΐας: Τοῦ Ἄδαλ-
βερτ Ματκόφσκυ. Εἰς τὰ χρονικὰ ἀναφέρεται ὅτι ἐντὸς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς
περιόδου ἐνεσάρκωσεν ὄχι ὀλιγωτέρους τῶν τεσσαράκοντα ρόλων. Ἡ μεγα-
λοφυΐα τοῦ Ματκόφσκυ εἶναι ἐξ ἴσου ἀναμφισβήτητος ὅσον καὶ ἡ δύναμις
τῆς ἐξαπλώσεώς του ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς ἠθοποιΐας. Ἀλλ' ὡς ἠθοποιὸς πι-
στεύω ὅτι δύναμαι νὰ εἴπω: Καὶ εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς ἠθοποιΐας ἡ ἱκανό-
της τῆς μεταμορφώσεως ἔχει ὅρια καὶ τριάντα ρόλους νὰ ἠμποροῦσε νὰ
γεμίσῃ μὲ τὸ συναίσθημα τῆς ποιήσεως, θὰ εἶχε πραγματοποιήσῃ τὸν ἆθλον
ἑνὸς γίγαντος: Τὸ ὑπόλοιπον θὰ παρέμενε κενὸν ἢ ὀλιγώτερον πλῆρες.

Τὴν κατάρρευσιν τοῦ Ράϊχ τῷ 1918 ἐπηκολούθησε μία ἐξέγερσις, καὶ ὄχι
μία ἐπανάστασις, τόσον εἰς τὴν πολιτικὴν ὅσον καὶ εἰς τὴν τέχνην. Ἀλλ' οἱ
διάφοροι «ἰσμοὶ» τῆς μεταπολεμικῆς ἐποχῆς εἶχαν καὶ τὴν καλήν των πλευ-
ράν. Ἦτο ζύμη, χρήσιμος διὰ τὸ στάδιον τῆς ζυμώσεως καὶ καθάρσεως,
τὸ ὁποῖον παρεσκευάζετο καὶ δὲν ἔχει τελειώσει οὔτε σήμερον.

Ὅλα εἶναι πάλιν ἐν ταραχῇ, ἐν κινήσει, καὶ αἱ γνῶμαι ἵστανται ἀντι-

μέτωποι· καὶ τοῦτο εἶναι καλόν. Διότι ὁ ἀγὼν σημαίνει ζωτικότητα. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ τέχνη ὡς ἡ ζωὴ ἀκολουθεῖ τοὺς νόμους της, ἄθικτος ἀπὸ τὰς κυμάνσεις τοῦ χρόνου καὶ ὅτι, μεγάλη καὶ αὐτὴ ὡς ἡ ζωή, μετουσιώνει θετικῶς τὰς ἱκανότητας καὶ κρίσεις της.

Ὅταν ἐν Γερμανίᾳ ἤρχισεν ὁ ἀγὼν κατὰ τοῦ αὐτοσχεδιάζοντος ἀρλεκίνου, εἶχε δοθῆ τὸ ἴδιον σύνθημα ὡς λ. χ. εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅταν ὁ Γκολιτὸν ἐστράφη κατὰ τοῦ κατακλυσμοῦ τῆς σκηνῆς μὲ τὴν «Κομέντια ντὲλ ἄρτε», τὴν ὁποίαν ἀπὸ φάρσαν μετέβαλεν εἰς μεγαλειῶδες καὶ κάποτε σχεδὸν ἄγριον ὄργανον.

Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ψευδεῖς ἐπαναστάται. Ὅπως παντοῦ, οὕτω καὶ εἰς τὴν τέχνην τοῦ θεάτρου διαπιστοῦται ὅτι κάθε φορὰν ποὺ διεσπάσθη μία ἀπονεκρωθεῖσα μορφή, οἱ διασπάσαντες τὴν μορφὴν αὐτήν, ἡ ὁποία, ὡς ἀνέφερα, συνδέεται πάντοτε μὲ τὴν ἐποχήν της, ἀνυμνήθησαν ὡς δώσαντες νέον τόνον εἰς τὸ θέατρον, ἐνῷ εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ἔκαμαν παρὰ νὰ τελειοποιήσουν μίαν μορφήν· ἀργότερα ἀναφαίνεται πάντοτε ὁ ἰσχυρότερος, ἀλλὰ σημαντικώτερος ἀναμορφωτής.

Ὡς παράδειγμα παρομοίων ψευδοανατροπέων θὰ ἠμποροῦσε ν' ἀναφερθῇ ὁ καθηγητὴς καὶ «πάπας τῆς φιλολογίας» Γκόττσεντ τῆς Λειψίας, τὸν ὁποῖον θὰ ἠμποροῦσε κανεὶς νὰ χαρακτηρίσῃ ὡς δόσαντα νέον τόνον εἰς τὸ παλαιόν, ὡς ἐπαναστάτην κατὰ τῆς ἀκάμπτου μορφῆς, τῶν παγωμένων περιεχομένων. Ἠγωνίσθη βεβαίως πρῶτος ὑπὲρ ἑνὸς Γερμανικοῦ θεάτρου, ἀλλὰ μὲ τὰ μέσα μιᾶς παραδόσεως, ἡ ὁποία δὲν εἶχε πλέον ἀντοχήν. Ἡ μορφὴ καθίσταται σκοπός, τὸ περιεχόμενον οὐδένα πλέον ἐνδιαφέρει, εἴτε περὶ τοῦ «θνήσκοντος Κάτωνος» πρόκειται, εἴτε περὶ ἑνὸς ἄλλου ἐκ τῶν κενῶν καὶ ἀψύχων δραμάτων του, ποὺ ἔγιναν ἐπὶ τῇ βάσει γαλλικῶν προτύπων.

Ἔπρεπε νὰ ἔλθῃ πρῶτα ὁ Λέσσιγκ, ποὺ εἰς τὴν «Μίννα του» εὗρε τὸ γερμανικόν, ἀνθρωπίνως θερμόν, ὑπὸ τῆς καρδίας ὑπαγορευόμενον θέμα καὶ τὸ ἀπέδωσε μὲ μίαν πρόζαν, ποὺ μὲ ὅλην της τὴν φαινομενικὴν φυσικότητα ἦτο καλλιτεχνικῶς ἐπεξειργασμένη. Ἔπρεπε νὰ ἔλθῃ ὁ «Γκὲτς» τοῦ Γκαῖτε, ποὺ εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι τὸ πρῶτον ἔργον ποὺ ἐπέφερε τὴν ἐπανάστασιν τοῦ γερμανικοῦ δράματος κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ Σαίξπηρ, ἀλλ' ἐκ τοῦ περισσεύματος τῆς ἰδίας μεγαλοφυΐας.

Καὶ ἡ ψευδοεπανάστασις αὐτὴ προβάλλει καὶ διὰ δευτέραν φορὰν ὅταν τὴν ἄκαμπτον καὶ κενὴν μορφὴν τῶν ἐτῶν πρὸ τοῦ παγκοσμίου πολέμου, τὴν «τέχνην διὰ τὴν τέχνην» τὴν κατάχρησιν τοῦ καθαρῶς ψυχολογικοῦ δράματος διεδέχθη μετὰ τὸν παγκόσμιον πόλεμον μία ἀπόλυτος ἔλλειψις μορφῆς, ἔλλειψις μορφῆς ἀκόμη καὶ καθόσον ἀφορᾷ τὸ περιεχόμενον. Τὴν ἔλλειψιν ἐκείνην τῆς μορφῆς ἤθελαν νὰ παραστήσουν ὡς φυσικήν, ἐκφραστικὴν καὶ ζωτικήν, ἐνῷ κατὰ βάθος ἦτο μόνον ζῳώδης καὶ παρέμεινεν ἄναρθρον τραύλισμα. Καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου οἱ καταστροφεῖς ἐθεωρήθησαν ἐσφαλμένως ὡς ἀρχιτέκτονες μιᾶς νέας τέχνης. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ—μακρὰν ἀπὸ τοῦ ν' ἀναγείρουν—ἁπλῶς ἐκρήμνιζαν καὶ ἀφαιροῦσαν. Ἐδημιουργοῦσαν μὲν θέσιν διὰ τὸ νέον, παρέμεναν ὅμως ἄγονοι διὰ τὸ μελλοντικὸν θέατρον.

Ποῖος ὅμως παρέσχε πραγματικῶς εἰς τὸ θέατρον τὴν ἀποφασιστικὴν καὶ γονιμοποιοῦσαν ὤθησιν; Ἐν πρώτοις οἱ ποιηταὶ οἱ ὁποῖοι ἔκαμαν τὴν ἐπανάστασιν εἰς τὸ θέατρον τῶν περιόδων τῶν κρίσεων, οἱ ὁποῖοι δηλαδὴ τοῦ ἔδωσαν ἐκ νέου τάξιν. Ὑπ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα δέον νὰ κρίνωνται καὶ ἐκτιμῶνται αἱ ἐκ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἀνεκτίμητοι προσπάθειαι τῆς σημερινῆς γενεᾶς τῶν νεωτέρων ποιητῶν μας. Ἐπὶ τὸ ἔργον βλέπομεν ὅμως, ἐκτὸς τῶν ποιητικῶν, καὶ ἄλλας δυνάμεις. Ἐν μέρει ἦσαν οἱ ἀρχιτέκτονες τῆς σκηνῆς, οἱ ὁποῖοι ἔδωσαν νέαν μορφὴν εἰς τὸ θέατρον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἀποτελεῖ ἁπλῆν σύμπτωσιν. Διότι αὐτοὶ εἶναι οἱ μόνοι ἐκ τῶν μετεχόντων εἰς τὴν πραγματοποίησιν ἑνὸς θεατρικοῦ ἔργου, εἰς τοὺς ὁποίους εἶναι ἐκ τῶν προτέρων γνωστοὶ οἱ νόμοι τοῦ χώρου, τῆς βαρύτητος, τῆς ἰσορροπίας. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ αὐτὴ ἱκανότης ἐγείρεται ὡς ἐμπόδιον εἰς τὸν δρόμον τῆς συχνὰ ἀδαμάστου καλλιτεχνικῆς φαντασίας καὶ ἐπηρεάζει τὸ καλλιτεχνικὸν συναίσθημα τοῦ ἠθοποιοῦ εἰς τὸν ἀγῶνα του διὰ νέας, αὐστηρὰς μορφάς. Ἐδῶ λοιπὸν ἡ ἀρχιτεκτονικὴ δύναται νὰ καταστῇ φορεὺς μιᾶς γενικῆς καὶ λαϊκῆς θελήσεως, ἡ ὁποία ἀναγκάζει εἰς συμμόρφωσιν τὸν ἰδιωτικὸν καὶ ἀτομικὸν τύπον τοῦ ἠθοποιοῦ καὶ τοῦ παρέχει τὴν αἴσθησιν τῶν ἀναλογιῶν καὶ τοῦ μέτρου.

Τὴν ἔλλειψιν μέτρου εἰς τὸ θέατρον ἠδυνήθημεν νὰ τὴν αἰσθανθῶμεν κατὰ τὰ παρελθόντα ἔτη ἑνὸς ὑποχωρητικοῦ φιλελευθερισμοῦ. Ἠδύνατο κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ τότε μέχρι ποίου σημείου αἱ κλονιζόμεναι κριτικαὶ μορφαὶ ἐκφράσεως ἐδέσμευσαν καὶ τὸ θέατρον, καὶ ὅτι τὸ θέατρον ἔχανεν εἰς ἀξιοπρέπειαν ἐν ᾧ μέτρῳ συνέβαινε τοῦτο εἰς τὸ ὅλον κράτος. Ἀπὸ τοῦ ἐν τῷ πνεύματι τοῦ Σίλλερ «ὑπερόχου» τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἔβλεπαν μόνον τὴν ἰδιωτικὴν «ἀτομικότητα», καὶ ἀπὸ τῆς μεγάλης κινήσεως τῆς καρδίας προέβαλεν ἡ ἐλαφρότης. Πάντοτε ἡ φαινομενικὴ νίκη εἴτε τοῦ τυχαίου, εἴτε τοῦ «φυσικοῦ» ἐν τῇ Τέχνῃ, παρέσχεν εἰς τοὺς καλλιτέχνας τὸ σύνθημα διὰ τὴν ἄμυναν καὶ πολλὰ μεγάλα καλλιτεχνήματα ἐδημιουργήθησαν ἀπὸ τὸ πάθος ἐναντίον παρομοίας ἀμορφίας.

Εἶναι ὅμως ἐκτὸς συζητήσεως καὶ δέον νὰ σημειωθῇ εὐσυνειδήτως ὅτι αἱ ἐποχαὶ τῆς ἀμορφίας δύνανται νὰ συνδεθοῦν μὲ περίλαμπρον φήμην. Καὶ θὰ ὀνομάσω ἐδῶ ἕναν ὁ ὁποῖος εἶναι γνωστὸς εἰς ὅλους: Τὸν Στανισλάφσκυ. Εἶναι εὐνόητον ὅτι ὁ μέγας καλλιτέχνης Στανισλάφσκυ ἠδυνήθη νὰ μεταφέρῃ εἰς τὸ θέατρον τὴν ἰδίαν αὐτοῦ «βιολογικὴν» τρόπον τινὰ μορφὴν ζωῆς. Τὴν στιγμὴν ὅμως τοῦ θανάτου του ἡ προσωπικὴ αὐτὴ στανισλαφσκικὴ μορφὴ ἀναγκαστικῶς ἦτο καταδικασμένη εἰς ἀπώλειαν, καὶ διὰ τὴν γενικὴν ἐξέλιξιν τοῦ θεάτρου παρέμεινε μόνον περιεχόμενον, τὸ ὁποῖον ὡς ὑπὲρ τὸ δέον προσωπικόν, δὲν εἶχε καμμίαν βαρύτητα. Ἀκόμη λυπηρότερον: Ὁ διδάσκαλος αὐτὸς τοῦ θεάτρου ἀφῆκεν ἕνα βιβλίον, τὸ ὁποῖον μᾶς ὁμιλεῖ μόνον διὰ παρόμοια περιεχόμενα, ὄχι ὅμως καὶ περὶ τῆς παλαιᾶς μορφῆς των. Δὲν εἶχα ποτὲ τὴν εὐτυχίαν νὰ ἰδῶ μίαν παράστασιν τοῦ Στανισλάφσκυ, ἀλλ' ἤκουσα τοὺς πλέον διαφορετικοὺς ἀνθρώπους νὰ ὁμιλοῦν μὲ ἐνθουσιασμὸν περὶ τῶν παραστάσεών του. Εἶχα ἰδιαιτέραν περιέργειαν διὰ τὸ βιβλίον τοῦ ἀνθρώπου τούτου περὶ τῆς ἐργασίας του. Καὶ δὲν ἠμπορῶ νὰ σᾶς περιγράψω τὴν ἀπογοήτευσίν μου μετὰ τὴν ἀνάγνωσίν του. Ὡμίλησα μὲ ἠθοποιοὺς τοῦ Στανισλάφσκυ, οἱ ὁποῖοι μοῦ ἀνέφεραν περὶ τῆς ἀπιστεύτου προσωπικῆς μαγείας του καὶ οἱ ὁποῖοι ἀναμφιβόλως συνεμερίσθησαν μαζί του τὸ καλλιτεχνικόν του συναίσθημα. Ἀπὸ τὸ βιβλίον του ὅμως—καὶ μόνον ἀπὸ τὸ βιβλίον του—τὸ εἶδος τῆς τέχνης του μοῦ ἔμεινεν ἀκατανόητον καὶ ξένον, διότι δὲν ἠμπορεῖ νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἀπολύτου ἀτομικισμοῦ. Ἐν τοσούτῳ κατανοῶ ἄριστα τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ βιβλίου τούτου μεταξὺ θεωρητικῶν τῆς τέχνης καὶ τῶν φιλοτέχνων

μεταξὺ τοῦ κοινοῦ. Πρόκειται περὶ ἐκείνων ποὺ ἀπὸ βαθεῖαν ἀγάπην πρὸς τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἠθοποιοῦ, ταυτίζονται εὐχάριστα μὲ ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς οὐσίας τοῦ ἠθοποιοῦ, κάποτε διότι οἱ ἴδιοι ἠμποδίσθησαν νὰ εἶναι ἠθοποιοί. Εἶναι οἱ ἀναγνῶσται τῆς «παρτιτούρας» τῆς τέχνης, τῶν ὁποίων τὰ μάτια αἰχμαλωτίζονται εἰς τοιοῦτον σημεῖον ἀπὸ τὶς νότες ὥστε νὰ μὴν ἀκούουν τὴν μουσικήν.

Εἰς τὸν ζωντανὸν ὅμως ἠθοποιὸν τῆς ἐποχῆς μας τὸ βιβλίον δὲν ἠμπορεῖ νὰ δώσῃ πολλὰ πράγματα, ἂν εἶναι τίμιος ἀπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ του, καὶ ἂν εἶναι πραγματικὰ ἠθοποιὸς τῆς ἐποχῆς μας. Γοητευτικὴ εἰς τὸ βιβλίον αὐτὸ παρέμεινεν ἡ τάσις καὶ ὁ καταναγκασμὸς πρὸς τὴν εἰλικρίνειαν τῆς ἐκφράσεως. Ποίας ὅμως ἐκφράσεως;—τῆς προσωπικωτέρας, τῆς ἀτομικωτέρας, τῆς πλέον λεπτολόγως λεπτομερειακῆς, ποὺ ἠδυνήθη ν' ἀποδώσῃ μία ὑπερνικημένη πλέον σήμερον ἐποχή. Ἡ ἔκφρασις αὐτὴ αὐξάνει—ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει προετοιμάζεται—διὰ τεχνητῶν μέσων. Ὁ Στανισλάφσκυ ἐπιδιώκει διὰ τοὺς ἠθοποιούς του μίαν αὐστηρὰν ἀπομόνωσιν. Κατὰ μιᾶς παρομοίας ἀποκλειστικότητος δὲν θὰ εἶχε κανεὶς κατ' ἀρχὴν νὰ φέρῃ ἀντίρρησιν. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ εἶναι καὶ κελλὶ καλογήρου. Θεωρῶ σφάλμα νὰ θέλῃ κανεὶς ν' ἀποκλείσῃ τὸν ἠθοποιὸν ἀπὸ τὴν πραγματικὴν ζωήν. Ἡ ἀπομόνωσις ποὺ θὰ εἶχα νὰ τοῦ εὐχηθῶ θὰ ἦτο διαφορετικοῦ εἴδους. Θὰ ἔπρεπε νὰ τηρῆται μακρὰν ἀπὸ κάθε δημοσιότητα κοινωνικοῦ καὶ τεχνοκριτικοῦ χαρακτῆρος. Κατὰ τὴν γνώμην μου γίνεται πολὺς θόρυβος γύρω ἀπὸ τοὺς ἠθοποιούς. Γράφονται πολλὰ δι' αὐτοὺς καὶ περὶ αὐτῶν. Ἀνατέμνονται ὑπερμέτρως, καθορίζονται μονομερῶς. Ἂς μὴ τὸ λησμονοῦμεν: Ἡ τέχνη τῆς ἠθοποιΐας εἶναι ἑνὸς αἰῶνος κόσμος τροφοδοτούμενος ἀπὸ σκοτεινὰς ἀνεξιχνιάστους πηγάς, δὲν τῆς ἐπιφυλάσσεται διάρκεια, δι' αὐτῆς συγκρατεῖται ἡ φευγαλέα στιγμὴ — ἕνα παιχνίδι τῶν κυμάτων καὶ τῶν δυνάμεων ποὺ δὲν ἠμπορεῖ νὰ συλληφθῇ.

Ἂς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ ἐνδιατρίψω ἀκόμη ὀλίγον εἰς τὸ φαινόμενον τοῦ Στανισλάφσκυ. Μοῦ φαίνεται ὡς τὸ ἰδεῶδες διὰ τὴν πεποίθησίν μου, περὶ τοῦ ὅτι τὸ καλλιτεχνικὸν συναίσθημα τοῦ ἠθοποιοῦ καθορίζεται ὑπὸ τῆς ἐποχῆς. Ἡ στάσις τοῦ Στανισλάφσκυ ἔναντι τῆς τέχνης εἶναι πλῆρες κάτοπτρον καὶ ἀποτύπωμα τῆς ἐποχῆς του. Εἶναι τυπικῶς σλαυϊκὴ τέχνη fin de siècle, ὡς τοιαύτη εἶναι πλήρως ἐθνικὴ καὶ ἔχει τὰς ρίζας της εἰς τὴν ἐποχὴν καὶ τὸ ἔθνος. Δι' αὐτὸ εἶναι εὐνόητος καὶ ἡ παγκόσμιος ἐπιτυχία της, διότι ἦτο ἕνα φλογερόν, πλῆρες πάθους φαινόμενον. Ἐξηρτᾶτο ὅμως περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλην μορφὴν τέχνης, ἀπὸ τὴν ἐποχήν της.

Εἶναι καιρὸς ν' ἀσχοληθῶ μὲ τὸ κύριον θέμα τῆς μελέτης μου, τὴν ἐποχήν, παρ' ὅλον ὅτι ἐμμέσως ἠσχολήθην μὲ αὐτό. Ἂν ἐπανειλημμένως ἰσχυρίσθην ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτον καλλιτεχνικὸν συναίσθημα διὰ τὸν ἠθοποιόν, ἀλλ' ὅτι τοῦτο καθορίζεται παρὰ τῆς ἐποχῆς, θὰ ἔπρεπε ἤδη ν' ἀπαντήσω εἰς τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ καλλιτεχνικοῦ συναισθήματος τοῦ σημερινοῦ ἠθοποιοῦ. Θὰ ἐξομολογηθῶ ὅτι ἄνευ λόγου προέταξα τοῦ ζητήματος αὐτοῦ μακρὰς φράσεις. Εἶναι τὸ ζήτημα εἰς τὸ ὁποῖον ἀπαντῶ μὲ τὴν μικροτέραν εὐχαρίστησιν. Ζῶμεν εἰς μίαν ἐποχὴν νέας ἀξιολογήσεως ὅλων τῶν ἀξιῶν, συμπεριλαμβανομένου εἰς τὴν διαδικασίαν αὐτὴν καὶ τοῦ θεάτρου. Ἡ ἔκφρασις τοῦ σημερινοῦ θεάτρου δὲν εἶναι ἑνιαία, ὅπως δὲν εἶναι ἑνιαῖαι αἱ διάφοροι ἐκπροσωπούμεναι ἐν αὐτῷ γενεαί. Ἤδη ὅμως χαράσσεται εὐκρινῶς ὁ δρόμος, τὸν ὁποῖον θ' ἀκολουθήσῃ τὸ θέατρον.

Καὶ ἀκριβῶς ὁ πόλεμος, ὁ πατὴρ ὅλων τῶν πραγμάτων, παραλαμβάνει τὸ καλλιτεχνικὸν συναίσθημα τοῦ ἠθοποιοῦ εἰς τὸ σκληρὸν σχολεῖον. Πιστεύω ὅτι ὁ κόσμος αὐτός, ὅστις ἀπὸ ἕνα ἕκαστον ἀπαιτεῖ τὴν προσφορὰν καὶ τῆς τελευταίας του δυνάμεως, καὶ ἡ νέα τάξις ποὺ θὰ τὸν ἐπακολουθήσῃ, θὰ μεταβάλουν τὴν ὄψιν τῆς τέχνης τῆς ἠθοποιΐας.

Ἴσως τὸ μελλοντικὸν θέατρον τῆς Εὐρώπης, τὸ ὁποῖον θὰ εἶναι ἕνα θέατρον μορφῆς, θὰ διαμορφώσῃ νέους ἐντελῶς τύπους ἠθοποιῶν, ἴσως μάλιστα δημιουργήσῃ νέους ἐντελῶς χώρους, ὅπου θὰ παίζωνται τὰ θεατρικὰ ἔργα. Ἐν πάσῃ περιπτώσει θὰ μεταβάλῃ τὸ καλλιτεχνικὸν συναίσθημα τοῦ ἠθοποιοῦ τόσον ἀποφασιστικῶς, ὅσον ἀποφασιστικῶς μετεμορφώθη καὶ ἡ ἐποχή.

Ὅταν ὁμιλῶ περὶ τοῦ καλλιτεχνικοῦ συναισθήματος τοῦ ἠθοποιοῦ, ὁμιλῶ περὶ τοῦ καλλιτεχνικοῦ συναισθήματος ὁλοκλήρου τῆς τάξεως τῶν ἠθοποιῶν. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ συναίσθημα ἑνὸς ἑκάστου ἠθοποιοῦ εἶναι τόσον πολλαπλοῦν, ὅσον καὶ αἱ προσωπικότητες εἰς τὰς ὁποίας στηρίζεται τὸ θέατρον. Τὸ πολλαπλοῦν ὅμως ἑκάστης μεμονωμένης περιπτώσεως δὲν θίγει τὸ θέμα μας, διότι θέλω νὰ ὁμιλήσω περὶ τοῦ καλλιτεχνικοῦ συναισθήματος τῆς τάξεώς μου, καὶ ὄχι περὶ τοῦ συναισθήματος τῆς ἑκάστοτε προσωπικότητος.

Τὸ συνολικὸν συναίσθημα τοῦ ἠθοποιοῦ εἶναι, ὡς ἀνέφερα ἤδη, μυστηριῶδες. Καὶ νομίζω ὅτι πρέπει νὰ προσθέσω: Ἡ ἐσωτερικὴ διαδικασία εἰς τὸ καλλιτεχνικὸν συναίσθημα τοῦ ἠθοποιοῦ οὐδέποτε σχεδὸν ταυτίζεται μὲ τὰς ἐξωτερικὰς μορφὰς τῆς ἐμφανίσεώς του. Τοῦτο τὸ γνωρίζουν ἄριστα οἱ ἠθοποιοί, οἱ ὁποῖοι παρατηροῦν ὁ ἕνας τὸν ἄλλον κατὰ τὴν ἐργασίαν των. Ἡ γνῶσις αὐτὴ δὲν εἶναι γενική. Ζῶμεν εἰς μίαν ἐποχὴν τῆς «παρατηρήσεως τῆς τέχνης», ἡ ὁποία δὲν εἶναι πλέον «κριτική». Ὡς εἰκὸς τῆς λείπει ἀκόμη κάποτε ἡ ὥριμος περίσκεψις ἡ ὁποία συνοδεύει φρονίμως, καὶ εἶναι πρόθυμος εἰς βοήθειαν ὡς πραγματικὴ «παρατήρησις», τὸν δρόμον τοῦ ἠθοποιοῦ. Ἂν ἕνας καλλιτέχνης δημιουργῇ μέσα ἀπὸ τὸ βαθὺ αἴσθημα καὶ ἡ εὐτυχὴς αὐτὴ διάθεσις τυγχάνει ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος ἐπικυρώσεως δημοσίᾳ, ἡ ἀφέλειά του εἶναι μίαν ἡμέραν καταδικασμένη νὰ ἐκλείψῃ. Διότι ἀκριβῶς ὁ ἠθοποιὸς ἀποκτᾷ αἰφνιδίως ἐπίγνωσιν. Γνωρίζει τοὺς τόνους τῆς καρδιᾶς του, προσπαθεῖ καὶ ξέρει νὰ τοὺς προκαλῇ ἐν ἐπιγνώσει, πρᾶγμα ποὺ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς τελικῆς ἐντυπώσεως εἶναι ἐνδιαφέρον, ἀλλ' ὅμως, ὅπως θὰ ὁμολογήσετε, μεταβάλλει ἐκ βάσεων τὸ καλλιτεχνικόν του συναίσθημα.

Ὅλα τὰ πρωτόγονα πλάσματα, παιδιά, ζῶα καὶ ἔθνη, χάνουν μὲ τὴν παρατήρησιν καὶ τὸν ἔλεγχον τὴν ἀφέλειαν καὶ τὴν φυσικότητά των. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρέπει νὰ ὑπομνήσω τὸ ἄρθρον τοῦ Χάϊνριχ Φὸν Κλάϊστ «περὶ τοῦ κουκλοθεάτρου». Ὁ ποιητὴς περιγράφει ἕναν ἔφηβον, ὁ ὁποῖος ἀσυναισθήτως προσλαμβάνει τὴν ἔκφρασιν τοῦ ἀγάλματος τοῦ ἀποσπῶντος τὴν ἄκανθον, ἀλλὰ μόλις αἰσθανθέντος ὅτι τὸν παρατηροῦν μὴ ὄντος πλέον εἰς θέσιν νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν προτέραν του στάσιν. Καὶ ὅσον περισσότερον προσπαθεῖ, τόσον ὀλιγώτερον τὸ ἐπιτυγχάνει.

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἐπαινουμένους ἠθοποιούς μας εὑρίσκονται εἰς δύσκολον θέσιν. Διότι εἶναι δύσκολον ν' ἀνήκῃς ἐπὶ ὁλοκλήρους δεκαετηρίδας μεταξὺ τῶν πρώτων ἠθοποιῶν τῆς χώρας, νὰ τὸ γνωρίζῃς καὶ νὰ αἰσθάνεσαι ὅτι τὸ γνωρίζουν, καὶ ὅμως κάθε φορὰν νὰ πρέπῃ νὰ δοκιμασθῇς ἐκ νέου. Τὸ πρᾶγμα εἶναι διπλασίως δυσκολώτερον διὰ τὸν ἀσυναισθήτως δημιουρ-

γοῦντα καλλιτέχνην. Καὶ κάθε τόσον παριστάμεθα μάρτυρες τῶν τραγῳ-
διῶν καὶ κρίσεων τῶν ἠθοποιῶν, τῶν ὁποίων ἡ προσωπικότης ταυτίζεται
δυστυχῶς μὲ τὴν τέχνην των τῆς ἠθοποιΐας. Μόνον οἱ ἰσχυρότεροι ἠδυνήθη-
σαν νὰ χωρίσουν τὴν τέχνην ἀπὸ τὴν προσωπικότητα, ἔστω καὶ ἂν ἐνίοτε περιέ-
πεσαν εἰς τὰ ἄκρα.

Ἡ μεγάλη πλέον ὥρα προσεβλήθη ἀπὸ ἀνθρωποφοβίαν. Ὁ Κάϊντς
ἀντιθέτως, τὸν ὁποῖον δὲν ἐπρόφθασα νὰ γνωρίσω ὡς ἠθοποιόν, ἀλλὰ περὶ
τοῦ ὁποίου γνωρίζομεν, ὅτι εἰς τὸ στύλ του, τοῦ ὁποίου ἦτο τελείως κάτο-
τοχος, ἀπεδεικνύετο θιασώτης τῆς τελείας μορφῆς—ὁ Κάϊντς ἐνεφάνιζε μὲ
τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς του μίαν συμπαθῆ, κάπως ἀτημέλητον ἔλλειψιν
μορφῆς.

Κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ἐκείνην ἐποχὴν τοῦ προσωπικοῦ ρυθμοῦ, κατὰ
τὴν ὁποίαν ὁ Κάϊντς παρέμεινεν ἐξαίρεσις, τὸ συναίσθημα τοῦ καλλιτέχνου
διέτρεχεν ἀκριβῶς τὸν μεγαλύτερον κίνδυνον. Ὁ ἠθοποιὸς ἐπίστευεν ὅτι
ἔπρεπε καὶ ἠμποροῦσε νὰ ἐπαφίεται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀτο-
μικῆς προσωπικότητος, ἐνῷ μόνον μία αὐστηρὰ μορφὴ θ' ἀπετέλει τὴν σωτη-
ρίαν του. Διότι ἡ μανία τῆς ἐπιδείξεως ψευδοῦς εἰλικρινείας, ψευδοῦς «φυσι-
κότητος» φθάνει μέχρι τοῦ σημείου νὰ ὑποπτεύεται καὶ νὰ δυσφημῇ τὴν
γνῶσιν τοῦ ἐπαγγέλματος. Καὶ ὅμως τὸ νὰ γνωρίζῃ κανεὶς τὸ ἐπάγγελμά
του, τὴν τέχνην του—νὰ εἶναι δηλαδὴ κάτοχος ὅλων ὅσων δύναται νὰ ἐκ-
μάθῃ—εἶναι διὰ τὸν ἠθοποιόν, ὅπως εἰς ὅλα τ' ἄλλα ἐπαγγέλματα, ἡ προ-
ϋπόθεσις τῆς ἀποδοτικότητός του.

Τοὺς ἠθοποιοὺς ὅμως οἱ ὁποῖοι θέλουν νὰ ἐπικρατήσουν μὲ τὴν «φυσι-
κότητα», χωρὶς νὰ ἐνδιαφέρωνται διὰ τοὺς κανόνας τῆς τέχνης των, θὰ
ἤθελα νὰ χαρακτηρίσω ὡς τοὺς ἐγωϊστὰς τῆς τέχνης μας. Διότι ἐκεῖνο ποὺ
ἐνδιαφέρει εἶναι ἡ ἀναπαράστασις καὶ συνειδητὴ μορφὴ τοῦ συναισθήματος
εἰς ἕναν ἄλλον καλλιτεχνικόν, ἂν ὄχι τεχνητὸν κόσμον, καὶ ὄχι οἱ ἠθοποιοὶ
καὶ ἡ ἐσωτερική των ζωή.

Πόσον μᾶς εἶναι ἀδύνατον σήμερον νὰ φαντασθῶμεν μεγαλοφυεῖς
χειρονομοῦντας ἠθοποιούς. Ἐδῶ ἤλλαξεν ἁπλῶς ὁ τύπος, ἀπαράλλακτα
ὅπως ἡ ἔννοια τοῦ ἡρωϊκοῦ ἐγνώρισε πάλιν μίαν νέαν, τὴν γνησίαν του
ἑρμηνείαν. Καὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἡ σκέψις μας στρέφεται πρὸς τὸν Ματ-
κόφσκυ. Ἀκόμη καὶ ἡ μεγαλοφυΐα του τοῦ ἐχρειάζετο καὶ εἰς τὴν ἀστικὴν
του ἔτι ζωήν. Οὕτω ἐτριγύριζε περιβεβλημένος μὲ ράσα καλογήρου ἀνά-
μεσα εἰς τὰ πολύτιμα εἴδη τοῦ σπιτιοῦ του, τὰ παλιὰ σπαθιά, τὰς πανοπλίας
καὶ τὰ ἔπιπλα τῆς γερμανικῆς Ἀναγεννήσεως. Ὁποῖαι ὅμως δαιμόνιαι δυνά-
μεις τὸν περιεστοίχιζαν ; Πόσον ἐσφαλμένη ἀντιθέτως εἶναι ἡ νοικοκυρί-
στικη ἀντίληψις περὶ τοῦ «χαρούμενου κοσμάκη τῶν καλλιτεχνῶν», ποὺ
ἴσως ν' ἀνταποκρίνεται διὰ μερικούς, ποτὲ ὅμως διὰ τοὺς ἀληθινοὺς ἐκπρο-
σώπους, εἰς τὸ βασίλειον τῆς τέχνης. Ἡ ἰδία πλάνη σχετικῶς μὲ τὴν παρε-
ξηγημένην ἐλευθερίαν τῶν δημιουργούντων, εὗρεν ἄλλοτε τὴν ἔκφρασίν του,
εἰς συμπεριφορὰν τῶν μποέμ.

Σήμερον ὁ ἠθοποιὸς δὲν ξεχωρίζει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οὔτε ἐξωτερι-
κῶς ἀπὸ τοὺς συνανθρώπους του. Διακρίνεται ἀπ' αὐτοὺς μόνον δι' ἰδιαι-
τέρων ἱκανοτήτων ποὺ τὸν ὑποχρεώνουν εἰς ἰδιαιτέραν ἀπόδοσιν. Πέραν
τῶν ἱκανοτήτων του αὐτῶν παραμένει πρωταρχικὴ ἡ ὑποχρέωσίς του ἀπέ-
ναντι τοῦ κράτους, ποὺ ὅπως κάθε ἄλλον πολίτην, τὸν ἔχει τάξει εἰς μίαν
θέσιν. Ἐκεῖ ἐνεργεῖ ὡς ὁ φύλαξ, εἰς τὸν ὁποῖον ἔχουν ἐμπιστευθῆ μίαν

μεγάλην κληρονομίαν, τὴν θεατρικὴν τέχνην τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος. Ἡ ὑποχρέωσις αὐτὴ εἶναι ἡ πηγή, ἐκ τῆς ὁποίας ὁ μελλοντικὸς ἠθοποιὸς τροφοδοτεῖ τὸ καλλιτεχνικόν του συναίσθημα.

Αὐτὴ ἡ ἀφετηρία δέον νὰ καταστῇ κοινὴ εἰς ὅλους καὶ ὑπὸ τὴν ἑνώνουσαν αὐτὴν σκέψιν θὰ τιθασσευθοῦν αἱ ἠθικαὶ καὶ τυπικαὶ ἀξιώσεις, αἱ ὁποῖαι προβάλλονται εἰς τὸν ἠθοποιόν.

Ὁ σημερινὸς ἠθοποιὸς παίζει τ' ἀριστουργήματα τῶν ἑλλήνων καὶ γερμανῶν κλασσικῶν, τοῦ θεάτρου τοῦ μπαρὸκ καὶ τοῦ συγχρόνου θεάτρου. Ἀπὸ θεωρητικῆς ἀπόψεως φαίνεται ἐσφαλμένον καὶ ἀντιφατικὸν τὸ νὰ παίζῃ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ θέατρον καὶ οἱ ἴδιοι ἠθοποιοὶ σήμερον τὸν Γκαῖτε καὶ τὸν Σίλλερ, τὸν Αἰσχύλον καὶ τὸν Σοφοκλέα, αὔριον τὸν Σαίξπηρ, τὸν Καλντερὸν καὶ Ρακίναν, μεθαύριον ἕνα ἔργον νατουραλιστικῆς μορφῆς. Ἀπὸ πρακτικῆς ὅμως ἀπόψεως τοῦτο ἐνέχει διὰ τὸ θέατρον τεραστίαν σημασίαν, διότι ὅλα αὐτὰ τὰ ἔργα ὡς ἀριστουργήματα, εἶναι ἀθάνατοι ἀξίαι τοῦ θεάτρου καὶ πρέπει πάντοτε ν' ἀπασχολοῦν τὴν συζήτησιν, ἕως ὅτου μία νέα, ἑδραιωμένη ἐποχὴ λάβει τὰς ἰδίας αὐτῆς ἀποφάσεις ὡς πρὸς τὴν Τέχνην.

Καὶ διὰ νὰ μεταχειρισθῶ ἄλλην μίαν φορὰν τοὺς λόγους τοῦ Ἔρνστ Γιοῦγκερ: «Ὁ ἐπιθυμῶν νὰ φθάσῃ εἰς τὴν τάξιν, πρέπει νὰ γνωρίζῃ τὴν τέχνην τοῦ λησμονεῖν». Πραγματικῶς, πρέπει νὰ λησμονήσωμεν πολλά. Νὰ λησμονήσῃ ὅμως δύναται μόνον ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος κάποτε ἐγνώριζε, ἐκεῖνος εἰς τὸν ὁποῖον ἔχουν ἀποκαλυφθῆ αἱ ἀλληλουχίαι. Τότε ἡ λησμοσύνη θ' ἀποδειχθῇ ὡς δυναμένη νὰ θεραπεύσῃ καὶ τότε μόνον ὁ ἠθοποιὸς θὰ προχωρήσῃ πρὸς νέαν τάξιν, δηλαδὴ πρὸς νέον καλλιτεχνικὸν συναίσθημα.

ΓΚΟΥΣΤΑΒ ΓΚΡΥΝΤΓΚΕΝΣ

Η ΙΔΕΑ
ΤΟΥ ΜΕΙΖΟΝΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

Τοῦ Πανεπιστημιακοῦ καθηγητοῦ Δρος S. A. GABRIEL

Ἡ ἔννοια τοῦ συγκεκριμένου μείζονος οἰκονομικοῦ χώρου καὶ ἡ ὑπαγομένη εἰς αὐτὴν ἔννοια μιᾶς ἀρχῆς τοῦ μείζονος χώρου εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ διεθνοῦς δικαίου, καθὼς καὶ ἡ ἐν τῇ μεταξὺ τῶν κρατῶν οἰκονομίᾳ παρουσιάζει σήμερον μεγάλην σημασίαν. Τὸ κατωτέρω ἄρθρον τοῦ καθηγητοῦ Γκάμπριελ διαφωτίζει ἐνδιαφέρουσαν πλευρὰν τοῦ προβλήματος.

Η ΣΥΝΤΑΞΙΣ

Ἐπέστη ἡ στιγμὴ ὅπως ἀποσαφηνισθῇ κατά τινα τρόπον ὁ ὅρος «μείζων οἰκονομικὸς χῶρος». Ὁ ἐν λόγῳ ὅρος ἐνεφανίσθη ἀρχικῶς ὡς σύνθημα, καὶ ἐλλείψει ἑνὸς σαφοῦς ὁρισμοῦ προεκάλεσε πολλὴν σύγχυσιν. Ἰδίως τοῦτο συνέβη σχετικῶς μὲ τὴν Νοτιανατολικὴν Εὐρώπην, ἡ ὁποία ἐφοβεῖτο ὅτι ὑπὸ τὸ ἔμβλημα τοῦτο ἐπεζητεῖτο ἡ διαιώνισις τῆς σήμερον ὑφισταμένης κατανομῆς τῆς ἐργασίας εἰς βιομηχανικὰ καὶ ἀγροτικὰ κράτη, καὶ ἡ ἀναχαίτισις τῆς συντελουμένης ἐκβιομηχανίσεως τῶν τελευταίων: μιᾶς ἐκβιομηχανίσεως, ἡ ὁποία ἀνεξαρτήτως τῶν πολιτικῶν σκοπῶν ἐφέρετο ὡς ἔχουσα κυρίαν ἀποστολὴν τὴν ἀπορρόφησιν τοῦ αὐξάνοντος πλεονάσματος τοῦ πληθυσμοῦ τῶν χωρῶν τούτων. Εὐνόητον ὅμως ὅτι οὐδεὶς γνωρίζων τὰ κοινωνικὰ καὶ οἰκονομικὰ προβλήματα τῆς Βαλκανικῆς καὶ ἐπιθυμῶν νὰ συνεργασθῇ εἰλικρινῶς διὰ τὴν λύσιν των, θὰ ἠδύνατο ποτὲ νὰ προσδώσῃ αὐτὴν τὴν ἔννοιαν εἰς τὸν ὅρον: «μείζων οἰκονομικὸς χῶρος».

***

Ποῖον εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν ἑνὸς μείζονος οἰκονομικοῦ χώρου, ὅπως τοὐλάχιστον τὸν διαισθανόμεθα; Τί εἶναι αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ὁ «οἰκονομικὸς χῶρος»; Ἦτο κἄτι ἀνάλογον ἡ μεσαιωνικὴ πόλις μετὰ τῆς περιοχῆς της; Χαρακτηριστικὸν τοιούτου χώρου θὰ ἦτο ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ γεωγραφικὴ ἑνότης, ἡ εὐρυτάτη αὐτάρκεια καὶ τέλος ἡ συμπλήρωσις τῆς ὠργανωμένης κατ' ἐπαγγέλματα οἰκονομίας τῆς πόλεως ἀπὸ τὴν οἰκονομίαν τῶν ἀγροτικῶν περιφερειῶν. Προϊόντος τοῦ χρόνου ὁ χῶρος οὗτος ηὐρύνθη. Μία βιομηχανικὴ πόλις ἵστατο ἔναντι μιᾶς ἀγροτικῆς ἐν Ἀνατολῇ κυρίως, ἕως ὅτου αἱ αὐξάνουσαι συναλλαγαὶ ὑπὲρ τὰ ὅρια τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας μετέβαλαν τὴν ἕως τότε αὐτάρκειαν εἰς ζωηρὰν συμμετοχὴν εἰς τὸ παγκόσμιον ἐμπόριον. Τὸ ἰσχυρότερον διὰ τὴν κατανομὴν τῆς ἐργασίας κίνητρον εἰς τὸ παγκόσμιον οἰκονομικὸν πεδίον προῆλθεν ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν προόδων τῆς τεχνικῆς, τῶν συγκοινωνιῶν, πρὸ πάντων χάρις εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ μεταφοραὶ κατέστησαν ὀλιγώτερον δαπανηραί. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ὡδήγησεν εἰς μεγαλυτέραν ὁλοὲν χαλάρωσιν τοῦ βιομηχανικοῦ καὶ ἀγροτικοῦ τοπικισμοῦ. Ὁλοὲν περισσότερα ἀπεστέλλοντο ἐμπορεύματα εἰς μακρυνοὺς χώρους καὶ καθίσταντο ἀντικείμενον διεθνοῦς ἐμπορίου. Τὸ ὅτι ὑπῆρχον ἀκόμη

τ' ἀγαθά, τῶν ὁποίων ἡ τιμὴ καθωρίζετο ἐν στενῷ χώρῳ, ὠφείλετο κυρίως εἰς τὸ ὑψηλὸν κόστος τῆς μεταφορᾶς των. Οὕτω, παραβλέποντες τὰ τεχνητὰ ἐμπόδια (τῆς ἐμπορικῆς πολιτικῆς), τὴν εὔκολον φθορὰν τῶν ἐμπορευμάτων κ.λ.π. ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀντέδρα εἰς τὴν συγχώνευσιν μικρῶν μερικῶν χώρων εἰς μίαν παγκόσμιον οἰκονομίαν ἦτο κατὰ κανόνα ἡ ἀπόστασις τῶν μεταφορῶν.

Ποῖα εἶναι τώρα τὰ χαρακτηριστικὰ ἑνὸς μείζονος οἰκονομικοῦ χώρου; Ἀσφαλῶς ἡ τοπικὴ ἑνότης. Ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀπόψεως ἡ Ἀγγλικὴ Αὐτοκρατορία λ. χ. δὲν δύναται ποτὲ νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μείζων οἰκονομικὸς χῶρος, δεδομένου ὅτι εἶναι κατεσπαρμένη εἰς τὸν κόσμον, δύναται νὰ συγκρατῆται μόνον δι' ὡρισμένων συγκοινωνιακῶν ἀρτηριῶν καὶ διὰ τῆς κυριαρχίας ἐπ' αὐτῶν. Συμπεριλαμβάνεται ὅμως καὶ μέγας βαθμὸς αὐταρκείας—ἢ τοὐλάχιστον ἡ τάσις πρὸς ὡρισμένον τι μέτρον αὐτεφοδιασμῶν—εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ μείζονος οἰκονομικοῦ χώρου; Τὸ Ράϊχ ἐδημιούργησε τὸ μέτρον ἐκεῖνο τῆς αὐταρκείας, τὸ ὁποῖον διὰ λόγους σχετιζομένους πρὸς τὸν πόλεμον, ἀποτελεῖ τὸ κατώτατον ὅριον. Ἀλλ' ὁ μείζων οἰκονομικὸς χῶρος ὑπερβαίνει ἐν πάσῃ περιπτώσει τὰ κρατικὰ ὅρια: Ἡ Εὐρώπη εἶναι σήμερον αὐτάρκης; Οὐδαμῶς, δεδομένου ὅτι τὸ 1934 τὰ 47 ἑκατοστὰ τῶν εἰσαγωγῶν ὅλων τῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν προήρχοντο ἐκ τῶν ὑπερποντίων κρατῶν. Παρ' ὅλα αὐτὰ δὲν θὰ ἦτο δύσκολον νὰ πραγματοποιηθῇ μία διὰ στιγμὰς ἀνάγκης ἐπαρκὴς αὐτάρκεια. Περὶ τούτου ἐγγυῶνται αἱ ὑψηλαὶ ἀναλογίαι τῆς καλύψεως εὐρωπαϊκῶν ἀναγκῶν ἐκ τῆς ἰδίας παραγωγῆς: διὰ τὰ σιτηρὰ 95 τοῖς ἑκατόν, διὰ σίκκαλιν, κριθὴν καὶ βρώμην 98 τοῖς ἑκατόν, ἀραβόσιτον 83 τοῖς ἑκατόν, γεώμηλα καὶ σάκχαρις 100 τοῖς ἑκατόν, ἡ ἐμφανίζουσα ταχεῖαν ἀνιοῦσαν καὶ ἐπιδεκτικὴ διευρύνσεως παραγωγὴ λίπους καὶ λευκωματούχων τροφῶν, κλωστικῶν ἰνῶν, ἡ πλήρης αὐτάρκεια καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἄνθρακα καὶ τὸν σίδηρον, ὡς καὶ σημαντικὰ ἐλαφρὰ μέταλλα Ἐν τοσούτῳ ἡ ὕπαρξις ἢ ἔστω ἡ τάσις ἁπλῶς πρὸς αὐτάρκειαν δὲν ἐπιτρέπεται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς κριτήριον ἑνὸς μείζονος οἰκονομικοῦ χώρου καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει οὐδόλως ἀρκεῖ πρὸς χαρακτηρισμὸν αὐτοῦ. Καὶ τοῦτο διότι οὐδὲν δύναται νὰ λεχθῇ περὶ τοῦ μεγέθους ἑνὸς παρομοίου χώρου.

Καὶ τώρα τί παρατηρεῖται ὡς πρὸς τὴν συμπλήρωσιν βιομηχανικῶν καὶ ἀγροτικῶν περιοχῶν; Μιὰ παρομοία συμπλήρωσις—παραβλεπομένης μιᾶς ὁπωσδήποτε ἐξησφαλισμένης καλύψεως τῶν ἀναγκῶν ἐν καιρῷ πολέμου—ἀποτελεῖ τὴν βάσιν ἐντατικῶν συναλλαγῶν μεταξὺ τῶν περιοχῶν τούτων; Χῶραι μὲ ἀνεπτυγμένην βιομηχανίαν δὲν εἶναι ἀμοιβαίως οἱ καλύτεροι πελάται; Ἢ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀναλογία τῶν βιομηχανικῶν χωρῶν εἰς τὰς ἐξαγωγὰς τοῦ Ράϊχ ἔπεσεν ἀπὸ 46 τοῖς ἑκατὸν (1933) εἰς 37 τοῖς ἑκατὸν (1937), διαψεύδει τὴν ἐπικρατοῦσαν ἀντίληψιν περὶ ἀλληλοεξαρτήσεως μεταξὺ τῶν βιομηχανικῶν χωρῶν;

Ἡ μείωσις τῶν βιομηχανικῶν χωρῶν μεταξὺ τῶν καταναλωτῶν Γερμανικῶν ἐμπορευμάτων βεβαίως δὲν προέκυψε μόνον οἰκειοθελῶς, ἀλλὰ πρὸ παντὸς διὰ τοῦ συστήματος τοῦ κλῆριγκ καὶ τῶν πληρωμῶν. Ἐν τοσούτῳ, τὸ 1937 ἀκόμη, τὰ 22 τοῖς ἑκατὸν τῶν ἐξαγωγῶν τῆς Γερμανίας ἐπήγαιναν εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην (Γαλλίαν, Ὁλλανδίαν, Βέλγιον καὶ Ἑλβετίαν)—συμπεριλαμβανομένης μάλιστα τῆς Μεγ. Βρεττανίας ἡ ἀναλογία ἔφθασε τὸ 1929, τὰ 3 ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν—ἔναντι 11,4 τοῖς ἑκατὸν διὰ τὴν Ν. Α. Εὐρώπην (συμπεριλαμβανομένης τῆς Τουρκίας). Καὶ ἡ ἀναλογία τῶν Σκανδιναυϊκῶν χωρῶν (Δανίας, Σουηδίας, Νορβηγίας καὶ Φινλανδίας) μόλις ὑπερ-

ἔβαινε τὴν τῆς Ν. Α. Εὐρώπης, ἀνερχομένη εἰς 12 τοῖς ἑκατόν. Εἰς τὰς εἰσαγωγὰς μάλιστα ὑπερέβαινε τότε σημαντικῶς τὰ Βαλκάνια ἡ Λατινικὴ Ἀμερικὴ (17 ἔναντι 12,3 τοῖς ἑκατόν).

Ὁσονδήποτε καὶ ἂν μετεβλήθησαν ἐν τῷ μεταξὺ τὰ πράγματα, εἶναι δύσκολον νὰ θεωρηθοῦν εἴτε ἡ ἐντατικὴ οἰκονομικὴ ἀλληλοεξάρτησις, εἴτε καὶ ἡ συμπλήρωσις βιομηχανικῶν καὶ γεωργικῶν περιοχῶν, ὡς τὰ τυπικὰ χαρακτηριστικὰ ἑνὸς μείζονος οἰκονομικοῦ χώρου. Ὁ οἰκονομικὸς σύνδεσμος μεταξὺ βιομηχανικῶν χωρῶν εἶναι πάντοτε λίαν ἰσχυρός, καὶ συχνὰ ὑπερβαίνει τὴν φαινομενικῶς φυσικὴν κατανομὴν τῆς ἐργασίας μεταξὺ βιομηχανικῶν καὶ ἀγροτικῶν χωρῶν. Τὸ χαρακτηριστικὸν πάλιν τῆς συμπληρώσεως οἰκονομικῶν περιοχῶν διαφόρου ὑφῆς εἶνε πολὺ γενικὸν καὶ ἀπαντᾷ πολὺ συχνά, ὥστε νὰ εἶναι αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ κατάλληλον νὰ θεωρηθῇ ὡς τυπικὸν γνώρισμα ἑνὸς μείζονος οἰκονομικοῦ χώρου.

Θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ σκεφθῇ ὅτι τὸ ἐλλεῖπον μέχρι τοῦδε χαρακτηριστικὸν θὰ ἔπρεπε ν' ἀναζητηθῇ εἰς τὸ γεγονὸς τῆς κυριαρχίας ἑνὸς οἰκονομικῶς ἰσχυροῦ πελάτου, συγκεντρώνοντος ἐντὸς τῶν συνόρων του περὶ τὰ 40 ἕως 70 τοῖς ἑκατὸν τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου μιᾶς σειρᾶς μικρῶν γειτονικῶν κρατῶν. Πρὸς τοῦτο δὲν θὰ ἦτο ἀπαραίτητον ὅπως αἱ μικραὶ αὐταὶ χῶραι διαδραματίζουν παρόμοιον ρόλον ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου τῆς ἰσχυρᾶς χώρας. Παρόμοιος χαρακτηρισμὸς θὰ εἶχε τὸ προσὸν νὰ ἐμφανίσῃ τὰς σχέσεις μεταξὺ Γερμανίας καὶ Ν. Α. Εὐρώπης ὡς ἕνα ὡρισμένον τύπον, καὶ ταυτοχρόνως ν' ἀνταποκρίνεται ὁπωσδήποτε καὶ εἰς τὴν διαίσθησίν μας. Τὸ ἐλάττωμά του ὅμως συνίστατο εἰς τὸ ὅτι εἶναι πολὺ στενός. Οὕτω λ. χ. δὲν συμπεριλαμβάνει τὸν ἐν πάσῃ περιπτώσει δυνατὸν συνδυασμὸν δύο μεγάλων οἰκονομικῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι πολιτικῶς ἰσότιμοι καὶ ἐπὶ τοῦ ἐμπορικοῦ πεδίου στενώτατα συνδεδεμέναι—θ' ἀπετέλουν μαζὺ κάτι, τὸ ὁποῖον ἀναγκαστικῶς θὰ ἔπρεπε ν' ἀποκληθῇ μείζων οἰκονομικὸς χῶρος, ἂν αἱ δύο αὐταὶ δυνάμεις, ἦσαν ταυτοχρόνως καὶ γείτονες. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν γνωρίζομεν σχετικὸν παράδειγμα.

Ἂν ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος εἶναι πολὺ στενός, ὁ προταθεὶς προσφάτως ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Πρενταίλ, κατὰ τὸν ὁποῖον τὸ οὐσιῶδες γνώρισμα ἑνὸς οἰκονομικοῦ ζωτικοῦ χώρου ἔγκειται εἰς μίαν ἑνιαίαν οἰκονομικὴν πολιτικὴν τείνουσαν εἰς τὴν μεγαλυτέραν δυνατὴν ἀνάπτυξιν τῶν τμημάτων του εἶναι ὑπὲρ τὸ δέον εὐρύς. Ὁ καθηγητὴς Πρενταίλ, ἀπηρίθμισε τὰ μεμωνομένα στάδια τῆς οἰκονομικῆς αὐτῆς πολιτικῆς : Παραμερισμὸς τῆς ἐργατικῆς ἀνεργίας, ὑπερεργασία, ἐντονωτέρα ἐργασία εἰς τὴν σφαῖραν τῶν ἐπενδύσεων καὶ τέλος ἀποσόβησις τῶν κυμάνσεων τῆς ἀγορᾶς. Ὅσον ὅμως καὶ ἂν τὰ μέτρα αὐτὰ σημειώσουν ἐξαιρετικὰς ἐπιτυχίας εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἄνευ ἀναπτύξεως ἢ ὀπισθοδρομικῶν περιοχῶν, ἡ προαγωγὴ τῆς ἀναπτύξεως δὲν εἶναι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἀσφαλὲς κριτήριον περὶ τοῦ ἂν τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα ἀποτελοῦν τὴν ἀσφαλῆ τάξιν ἑνὸς μείζονος οἰκονομικοῦ χώρου. Τὸν ἴδιον ἄλλωστε σκοπὸν εἶχε τάξει εἰς ἑαυτὴν καὶ ἡ φιλελευθερο-κεφαλαιοκρατικὴ οἰκονομία σημειώσασα—ἐντὸς ὡρισμένων ὁρίων, τὰ ὁποῖα σήμερον προβάλλουν εὐκρινῶς—ἀναμφισβητήτους ἐπιτυχίας. Ἐπὶ πλέον δὲν βλέπει κανεὶς διατὶ εἰς ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ Πρενταὶλ ὑφιστάμενος μείζων χῶρος θὰ ἔπρεπε νὰ χάσῃ αὐτὴν τὴν ἰδιότητα, ἂν ἡ ἀρχικῶς θυελλώδης ἀνάπτυξις μεμονωμένων τμηματικῶν περιοχῶν προσλάβῃ τὸν ἥσυχον ρυθμὸν μιᾶς διαρκοῦς ἐντάσεως, ὁπότε ἡ προαγωγὴ τῆς ἀναπτύ-

ξεως χάνει εἰς σημασίαν καὶ ἔρχεται ἔπειτα ἀπὸ ἄλλους σκοπούς. Προτιμώτερον ὅμως θὰ ἦτο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μείζων οἰκονομικὸς χῶρος τὸ ἀποτέλεσμα, δηλ. ὁ πλήρης ἀναπτύγματος οἰκονομικὸς χῶρος, καὶ ὄχι μόνον τὸ πεδίον δράσεως μιᾶς εἰς αὐτὸν τὸν σκοπὸν κατατεινούσης οἰκονομικῆς πολιτικῆς.

Η ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ ΜΕΙΖΟΝΑ ΧΩΡΟΝ

Ἐλλείψει ὅλων τῶν ἄλλων — ἡ ἔννοια τοῦ πολιτικοῦ μείζονος χώρου μᾶς παρέχει ἴσως αὐτὴ βάσιν, δυναμένην νὰ μεταφερθῇ εἰς τὸ πεδίον τῆς οἰκονομίας; Ἐπὶ τοῦ προκειμένου εὑρισκόμεθα εἰς τὴν εὐχάριστον θέσιν νὰ ἔχωμεν χάρις εἰς τὸν ὁρισμὸν τοῦ Κὰρλ Σμίτ, μίαν τελείως σαφῆ καὶ ἀναμφισβήτητον ἑρμηνείαν τοῦ πολιτικοῦ μείζονος χώρου.

Ὁ τελευταῖος αὐτὸς ὑφίσταται ἂν ἐντὸς μιᾶς γεωγραφικῆς κλειστῆς περιοχῆς μία ἡγουμένη μεγάλη δύναμις ὑπερασπίζεται τὴν πολιτικὴν ἀρχήν της τῆς τάξεως κατὰ πάσης ἐπεμβάσεως ξένων πρὸς τὸν χῶρον αὐτὸν δυνάμεων.

Ὡς ἀφετηρίαν του διὰ τὸν ὁρισμόν του τοῦτον, ὁ Κὰρλ Σμὶτ ἐχρησιμοποίησε τὴν θεωρίαν τοῦ Μονρόε τοῦ 1823, ἡ ὁποία ἐπρόκειτο νὰ ὑπερασπίσῃ τὸ τότε νεαρὸν δημοκρατο-φιλελεύθερον ἰδεῶδες τῆς Ἀμερικανικῆς ἠπείρου κατὰ πάσης ἀναμίξεως μοναρχο-δυναστικῶν δυνάμεων. Ἂν ἡ δήλωσις ἐκείνη ἐστρέφετο τότε κατὰ τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας, δηλ. κατὰ τῶν τότε δυνάμεων τῆς μονιμότητος καὶ τοῦ ὑφισταμένου καθεστῶτος, ἡ Γερμανικὴ τάξις τοῦ μείζονος χώρου, ἀγωνίζεται σήμερον κατὰ τῆς φιλελευθερο-δημοκρατικῆς ἀρχῆς τῆς μονιμότητος, τὴν ὁποίαν ξέναι πρὸς τὸν χῶρον αὐτὸν δυνάμεις θέλουν νὰ ἐπιβάλλουν εἰς τὸν Γερμανικὸν ζωτικὸν χῶρον.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι εὔκολος ἡ ἀνασύνδεσις : Διότι ὁ Γερμανικὸς μείζων χῶρος δὲν διαπνέεται μόνον ἀπὸ μίαν νέαν πολιτικὴν ἰδέαν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ἰδεῶδες μιᾶς ἐπαναστατικῆς κοινωνικῆς τάξεως.

Ἂν ὁ πολιτικὸς μείζων χῶρος περιέχῃ τὴν περιοχήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ἐπέμβασις ξένων πρὸς αὐτὸν δυνάμεων δὲν εἶναι ἀνεκτή, τὰ ὅρια τοῦ οἰκονομικοῦ μείζονος χώρου γίνονται εὐκρινῆ, ὅταν τὸν θεωροῦμεν ὡς τὸν χῶρον, ἐκεῖνον εἰς τὸν ὁποῖον ἡ οἰκονομικῶς ἀγωνιζομένη δύναμις ἐπιβάλλει καὶ ὑπερασπίζεται τὴν ἀντίληψίν της περὶ οἰκονομίας.

Ἐνώπιον τοῦ χαρακτηριστικοῦ τούτου τοῦ μείζονος οἰκονομικοῦ χώρου, ὠχριοῦν ὅλα τὰ ἄλλα, τὰ ὁποῖα ἀνεφέραμεν, ἂν καὶ τὸ περὶ τοῦ Πρενταὶλ διατυπωθὲν—ἡ παραγωγὴ τῆς ἀναπτύξεως διὰ μιᾶς ἑνιαίας οἰκονομικῆς πολιτικῆς, ἔρχεται ἀμέσως ἔπειτα. Ὅλοι οἱ ἄλλοι ὁρισμοί, οἱ περιοριζόμενοι εἰς λεπτομερείας, ὡς λ. χ. ἡ αὐτάρκεια, ἡ συμπλήρωσις τῆς οἰκονομικῆς διαρθρώσεως, ἡ ἔντασις τῆς ἀλληλοεξαρτήσεως κλπ., εἴτε εἶναι πολὺ στενοί, εἴτε εὐρεῖς, καὶ οὐδόλως ἀνταποκρίνονται εἰς τὴν ἰδέαν μιᾶς οἰκονομίας μείζονος χώρου. Πρέπει ὅμως νὰ ἐπιστηθῇ ἡ προσοχὴ μὴ τυχὸν παρεξηγηθῇ ὁ ὁρισμὸς αὐτὸς καὶ θεωρηθῇ ὡς περιλαμβάνων τὴν ρύθμισιν μόνον τῶν ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ εὑρισκομένων ἐθνικῶν οἰκονομιῶν. Τὸ πρότυπον τῆς Γερμανικῆς διευθυνομένης οἰκονομίας καὶ αἱ ἐπιτυχίαι της θὰ ἐξασφαλίσουν τὴν διάδοσιν τῆς νέας οἰκονομικῆς ἰδέας.

Ὁ Θ. Ροῦζβελτ, ὁ Γουῶντρο Οὔϊλσων καὶ ὁ Ντελάνο Ροῦζβελτ μετέβαλαν τὴν θεωρίαν τοῦ Μονρόε—ἀπὸ σύστημα τῆς μὴ ἐπεμβάσεως ξένων πρὸς ἕνα χῶρον δυνάμεων—εἰς σύστημα ἀπεριορίστου παρεμβατισμοῦ. Ἐκ τῶν μοιραίων σφαλμάτων τῆς πολιτικῆς αὐτῆς ἀναγνωρίζομεν σαφῶς τὰ ὅρια μιᾶς διαρκοῦς τάξεως ἑνός πολιτικοῦ χώρου. Ὅπως ἡ Γερμανικὴ ἀρχὴ τῆς τάξεως εἶναι ξένη πρὸς κάθε ἰμπεριαλισμόν, οὕτω προσδοκῶμεν καὶ τὴν πραγματοποίησιν τῆς κοινωνικῆς μας τάξεως εἰς τὸν μείζονα χῶρον ἐκ τοῦ ἀποκλεισμοῦ καὶ μόνον παλαιῶν, παρωχημένων καὶ χρεωκοπημένων οἰκονομικῶν ἀρχῶν.

Σ. Α. ΓΚΑΜΠΡΙΕΛ

ΤΟΛΜΗΡΟΝ ΠΝΕΥΜΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΤΕΧΝΙΚΗΝ

Μία τολμηρὰ δοκιμὴ ἐθεμελίωσε πρὸ 50 ἐτῶν τὴν διοχέτευσιν ἐναλλασσομένου ρεύματος

«Μὴ περιμένετε τίποτε παραπάνω!»

Εἶπεν ἕνας γηραιὸς Βερολινέζος, ὅταν μετὰ τὸ 1880 ἤναψαν εἰς τὸ Βερολῖνον τὰ πρῶτα ἠλεκτρικὰ φῶτα. Ἀφορμὴν εἰς τὰ λόγια τοῦ Βερολινέζου εἶχε δώσει τὸ ὅτι συχνὰ μόλις ἤναπταν τὰ φῶτα, ἔσβυναν συνεπείᾳ τεχνικῆς τινὸς διαταράξεως. Κυριολεκτικώτερον ὅμως ἡ ἀφορμὴ ἦσαν αἱ πρῶται ὁμάδες παραγωγῆς ρεύματος: Μικραὶ ἀσθματικαὶ ἀτμομηχαναὶ πού μὲ λουριὰ ἔθεταν εἰς κίνησιν τὰς γεννητρίας. Διὰ τὰς πρώτας ὅμως γεννητρίας ὁ Ἔδισσον εἶχεν εἰπῆ κάποτε, ὅτι εἶχαν κατασκευασθῆ «ἐπὶ τῇ βάσει ἁπλῆς ὑποθέσεως».

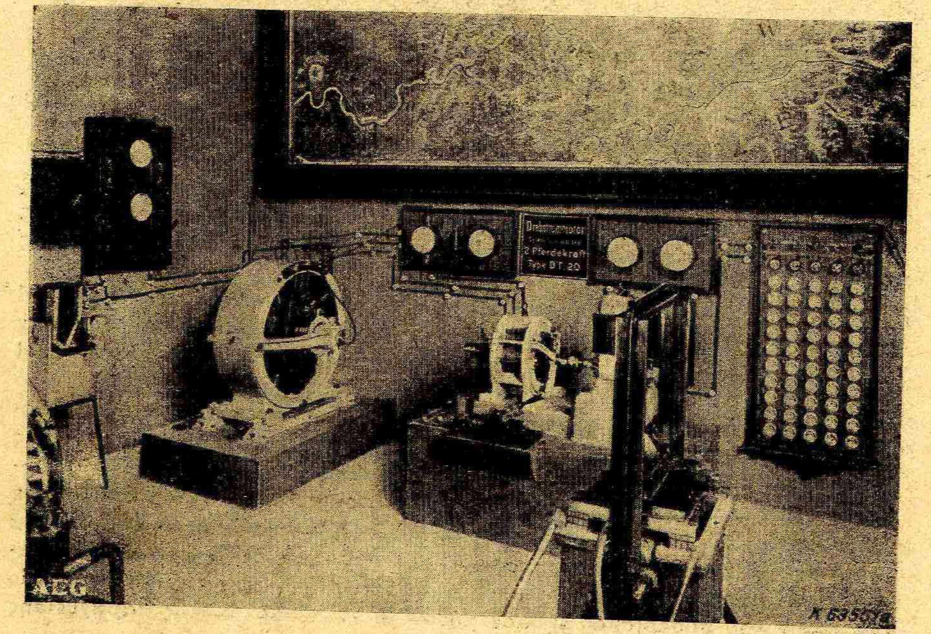
Αἱ μηχανσὶ ἐβελτιώθησαν καὶ ταχέως ἐλειτούργουν ἀπροσκόπτως, αἱ ἀποστάσεις ὅμως, εἰς τὰς ὁποίας ἠδύνατο νὰ διοχετεύεται τὸ παραγόμενον ρεῦμα, ἦταν ἀκόμη πολὺ μικραί, ὥστε νὰ μὴ μπορῇ νὰ γίνεται λόγος «περὶ παροχῆς ρεύματος». Τότε ἐκυριάρχει τῆς προοδευούσης ἠλεκτροτεχνικῆς τὸ συνεχὲς ρεῦμα, καὶ τοῦτο εἶχε τὴν ἰδιότητα νὰ μὴ δύναται ν' ἀχθῇ εἰς ἀρκούντως ὑψηλὰς τάσεις, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ἄνευ ἀπωλειῶν διοχέτευσις διὰ μακρῶν ἀγωγῶν. Ἓν χιλιόμετρον ἦτο τὸ ὅριον, τοῦ ὁποίου ἡ ὑπερπήδησις ἠδύνατο τότε ἀκόμη νὰ ἔχῃ ἀπόδοσιν οἰκονομικῶς. Τοῦτο δὲν κατώρθωσε νὰ μεταβάλῃ οὔτε ὁ Γάλλος ἐρευνητὴς Μαρσὲλ Νταπρόζ, ὅστις ἐπέτυχε διὰ τὸ συνεχὲς ρεῦμα τάσιν δύο χιλιάδων βὸλτ καὶ τὴν διοχέτευσιν εἰς ἀπόστασιν μεγαλυτέραν τῶν 57 χιλιομέτρων ἀπὸ τοῦ Μίσμπαχ εἰς Μόναχον. Εἰς τὸν τόπον τοῦ προορισμοῦ ἔφθασε μόνον τὸ ἓν τέταρτον τῆς παραχθείσης ἐνεργείας.

Τὸ πρόβλημα τῆς γεφυρώσεως μεγάλων ἀποστάσεων κατὰ τρόπον ἐπικερδῆ ἐμπορικῶς, καθισταμένου τοιουτοτρόπως δυνατοῦ ἑνὸς ἐφοδιασμοῦ μὲ ἠλεκτρικὸν ρεῦμα εἰς μεγάλην κλίμακα, δὲν ἠδύνατο νὰ λυθῇ μὲ τὰ τότε μέσα τῆς τεχνικῆς τοῦ συνεχοῦς ρεύματος. Δὲν ἔμενε λοιπὸν παρὰ νὰ τοποθετήσῃ κανεὶς ἰδίαν ἐγκατάστασιν παραγωγῆς ἠλεκτρικοῦ ρεύματος εἰς τὸ ὑπόγειον, ἂν ἤθελε νὰ ἠλεκτροφωτίσῃ τὸ σπίτι του. Τὸ ὅριον τοῦ δυνατοῦ ἐπέτυχε τὸ 1886 ὁ κεντρικὸς σταθμὸς τῆς Μαρκγκράφενστράσσε τοῦ Βερολίνου διὰ μέσου τοῦ ὁποίου ἠδύνατο τοὐλάχιστον νὰ ἠλεκτροφωτίζεται ἕνα μικρὸν τμῆμα τῆς πόλεως, εὑρισκόμενον ἐκεῖ πλησίον. Πέραν ὅμως μιᾶς ἀποστάσεως ὡς ἡ ἀπὸ τῆς Μαρκγκράφενστράσσε μέχρι περίπου τοῦ βασιλικοῦ θεάτρου τοῦ Γκενταρμάρκτ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπεκταθῇ τὸ χιλιόμετρον εἰς τὸ ὁποῖον προσεφέρετο τὸ συνεχὲς ρεῦμα.

Τὸ ἐναλλασσόμενον ὅμως ρεῦμα παρουσιάζει καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀπόψεως ἀνεξαντλήτους ἀκόμη δυνατότητας. Φέρεται σχετικῶς εὔκολα εἰς

ὑψηλὰς τάσεις πολλῶν χιλιάδων βόλτ διὰ νὰ διοχετευθῇ ἔπειτα μὲ ἐλαχίστας ἀπωλείας εἰς πολὺ μεγάλας ἀποστάσεις. Ἡ πραγματοποίησις ὅμως τοιαύτης διοχετεύσεως ὀλίγην εἶχεν πρακτικὴν σημασίαν, ἐφ' ὅσον δὲν ὑφίστατο ἀκόμη ἕνας εὔχρηστος κινητὴρ ἐναλλασσομένου ρεύματος, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ φθάνουσα εἰς τὸν τόπον τοῦ προορισμοῦ ἐνέργεια θὰ ἠδύνατο νὰ μεταβληθῇ εἰς πρακτικὸν ἔργον.

Αἱ προσπάθειαι ἐπιφανῶν ἐπιστημόνων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἐστρέφοντο κυρίως εἰς ἀνάπτυξιν ἑνὸς παρομοίου μοτέρ. Ὁ Χαζελβάντερ, ὁ Τέσλα, ὁ Μπράντλεϋ, ὁ Μπράουν, ὁ Φερράρις καὶ ὁ Φὸν Ντόλιβο Ντόμπροβόλσκυ, ἦσαν οἱ ἄνδρες οἱ ὁποῖοι ἐπεδόθησαν εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ταὐτοχρόνως, ἀλλ'

Μετασχηματιστὴς ἐναλλασσομένου ρεύματος εἰς τριφασικὸν καὶ κινητὴρ τριφασικοῦ δυνάμεως 2 ἵππων τῆς A. E. G. εἰς τὴν Ἔκθεσιν τῆς Φραγκφούρτης τοῦ 1891.

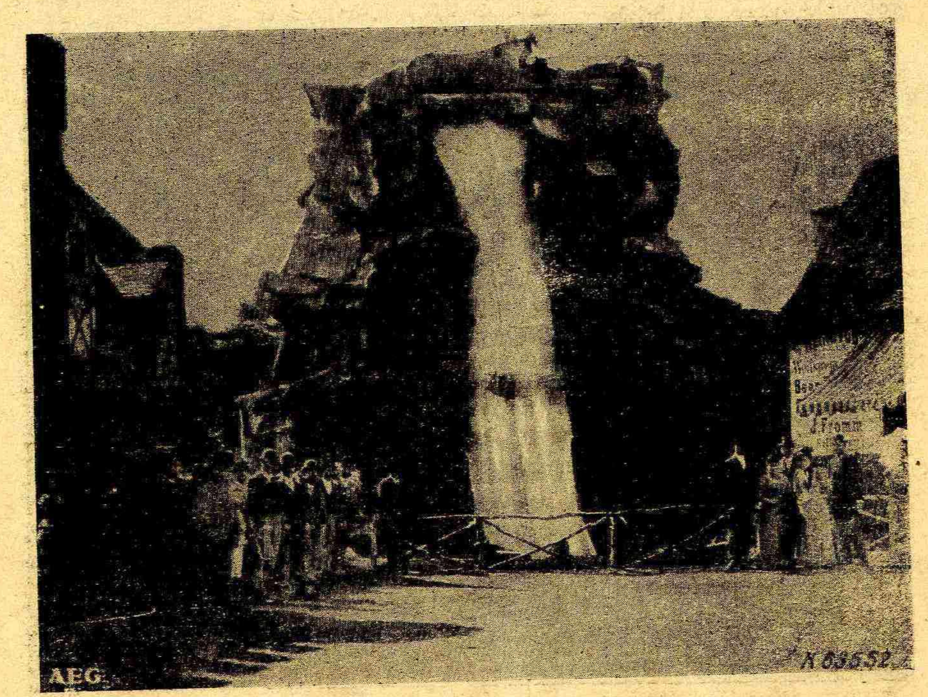
ὁ καθεὶς χωριστά, ἐνῷ καὶ τὸ ἀντίπαλον στρατόπεδον τοῦ συνεχοῦς ρεύματος, τοὺς ἐκοίταζεν ὑπόπτως. Ἀπὸ τὸ ἴδιον στρατόπεδον παρηκολούθει καὶ ὁ περίφημος Ἔδισσον, ὁ ὁποῖος οὔτε ν' ἀκούσῃ ἤθελε περὶ ἐναλλασσομένου ρεύματος. Δὲν ἤλλαξε γνώμην οὔτε ὅταν τὸ 1889 ἐπεδείχθη ἐν Βερολίνῳ μία μικρὰ δοκιμαστικὴ μηχανή, τὴν ὁποίαν εἶχε κατασκευάσει ὁ μηχανικὸς Φὸν Ντομπροβόλσκυ τῆς A. E. G.

Ὁ ἐφευρέτης εἶχε χρησιμοποιήσει τριφασικὸν ἐναλλασσόμενον ρεῦμα. Ἡ ἰσχὺς τοῦ μικροῦ κινητῆρος ἀνῆλθεν εἰς ἓν δέκατον τοῦ ἵππου, ἀλλ' εἰς ὀγδόντα τοῖς ἑκατὸν ἡ ἀπόδοσις ἐνεργείας, τὴν ὁποίαν ἐπέτυχαν αὐτὸς καὶ οἱ ἀκολουθήσαντες αὐτὸν κάπως μεγαλύτεροι δοκιμαστικοὶ κινητῆρες. Πάντως ὅμως τί ἦτο ἡ ἰσχὺς ἑνὸς δεκάτου ἢ τριῶν ἕως πέντε ἵππων

ἔναντι τῶν ἰσχύων, αἱ ὁποῖαι ἀπῃτοῦντο κατὰ τὴν διοχέτευσιν εἰς μεγάλην κλίμακα;

Ἡ τόλμη ἐβοήθησε πολλοὺς ἐφευρέτας νὰ διανοίξουν τὸν δρόμον καὶ νὰ νικήσουν. Ἴσως ἡ ἐφεύρεσις τοῦ Ντόλιβο Ντομπροβόλσκυ νὰ ἀνεπτύσσετο βραδέως καὶ σταθερῶς, παρεμποδιζομένης εἰς τὴν ἐπικράτησίν της ἀπὸ τὰς διχογνωμίας τῶν εἰδικῶν καὶ κατὰ πᾶσαν πρόβλεψιν ἡ ὅλη παροχὴ ρεύματος εἰς μεγάλας ἀποστάσεις θὰ ἐπραγματοποιεῖτο μόνον μετὰ παρέλευσιν δέκα ἐτῶν, ἂν οἱ ἐφευρέται κατὰ τὸ πρῶτον ἤδη στάδιον δὲν ἀπεφάσι-

Ὑδατόπτωσις, κινουμένη δι' ἀντλίας διὰ τοῦ κινητῆρος τριφασικοῦ, δυνάμεως 100 ἵππων, εἰς τὴν Ἔκθεσιν Φραγκφούρτης τοῦ 1891.

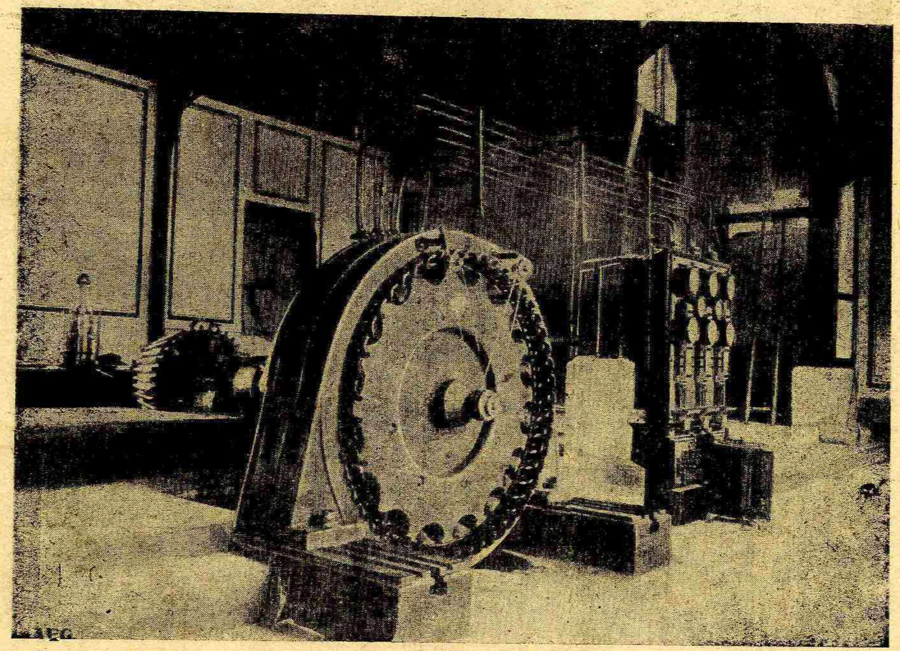
ζαν τολμηρῶς νὰ ἐφαρμόσουν τὸ σύστημά των εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς εἰς μεγίστην κλίμακα.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐκθέσεως ἠλεκτρισμοῦ τῆς Φραγκφούρτης, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1891, διωχέτευσαν ἰσχὺν τριακοσίων ἵππων, τὴν ὁποίαν παρῆγον εἰς ἓν ἐργοστάσιον ἐξ ὑδατοπτώσεων εἰς Λάουφφεν παρὰ τὸν ποταμὸν Νέκαρ, μὲ μίαν τάσιν δέκα πέντε χιλιάδων βόλτ, εἰς ἀπόστασιν 175 χιλιομέτρων, εἰς Φραγκφούρτην. Μὲ τὴν ἐνέργειαν, ἡ ὁποία ἔφθανεν εἰς τὸ πεδίον τῆς ἐκθέσεως, ἔθεταν εἰς κίνησιν ἕνα ταχέως ἐξελιχθέντα κινητῆρα τριφασικοῦ ρεύματος ἰσχύος ἑκατὸ ἵππων ὅστις ἤντλει ὕδωρ εἰς ἕνα τεχνητῶς ἀνεγερθέντα βράχον.

Ἕνας καταρράκτης κατέστη τὸ πρόδηλον ἀναμφισβήτητον σύμβολον

τῆς ἐπιτυχίας ἑνὸς ἠλεκτροτεχνικοῦ πειράματος εἰς μεγάλην κλίμακα. Ὅταν τὸ νερὸ ἔπιπτεν ἀπὸ τὸν βράχον εἰς καταρράκτας, εἶχε παρασχεθῆ ἡ ἀπόδειξις περὶ τοῦ ἂν ὑπῆρχε μία παροχὴ ρεύματος εἰς μεγάλην ἀπόστασιν, ὅτι ὁ ἠλεκτρισμὸς ἠδύνατο νὰ φθάσῃ παντοῦ καὶ ὅτι ἡ ἐνέργεια ἠδύνατο νὰ παρέχεται ὅπου ἤθελε κανεὶς μὲ γιγαντιαίας μηχανὰς εἰς εὐθηνὰς τιμὰς καὶ νὰ διοχετεύεται εἰς ὑψηλὰς τάσεις εἰς οἱανδήποτε ἀπόστασιν. Ἐξημέρωνεν ἡ ἐποχὴ τῶν μεγάλων κεντρικῶν ἠλεκτρικῶν ἐργοστασίων καὶ τῆς διοχετεύσεως μεγάλης ἐνεργείας.

Ἡ διοχέτευσις ἡ πραγματοποιηθεῖσα ἐν Φραγκφούρτῃ ἦτο πρόδρομος τοῦ μέλλοντος, καὶ δι᾽ ἑνὸς μόνον ἅλματος ὑπερεπήδησε πλῆθος διαμέσων

Γεννήτρια τριφασικοῦ ρεύματος τῶν ἐργοστασίων «Oerlikon», δυνάμεως 300 ἵππων, καὶ ἐγκατάστασις παροχετεύσεως τῆς A. E. G. εἰς τὸ ἠλεκτρικὸν ἐργοστάσιον τοῦ Λάουφφεν τὸ 1891.

σταδίων ἐξελίξεως. Ἡ πεῖρα ἐκ τῆς κατασκευῆς μεγάλων μηχανῶν παραγωγῆς ρεύματος καὶ εἰδικῶν μετατροπέων διὰ τὴν μεταβίβασιν τῆς παραγομένης ἐνεργείας εἰς διοχετευτικὰς τάσεις 15 χιλιάδων βόλτ καὶ πλέον, στοιχεῖα διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ἀγωγῶν διοχετεύσεως εἰς μακρὰς ἀποστάσεις, ἀπομονωτήρων καὶ σταθμῶν μετατροπῆς ἔλειπαν σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου. Ὁ κινητὴρ ἐναλλασσομένου ρεύματος, ὅστις μὲ τὴν λειτουργίαν του ὡς ἀντλίας εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς Φραγκφούρτης προωρίζετο νὰ κλείσῃ τὸ μέγα κενὸν ποῦ ὑπῆρχεν εἰς τὴν ἅλυσον τοῦ ἐφοδιασμοῦ μὲ ἠλεκτρικὸν ρεῦμα, καὶ διὰ τὸ ὁποῖον ὑπῆρχαν πρότυπα μόνον ὑπὸ τὴν μορφὴν μικροσκοπικῶν δοκιμαστικῶν κινητήρων, δὲν ἠδύνατο οὔτε κἂν νὰ δοκιμασθῇ πρὸ τῆς παραδόσεώς του, δεδομένου ὅτι, τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δὲν ὑπῆρχε γεννή-

τρια ἐναλλασσομένου ρεύματος τοιαύτης δυνάμεως, ἡ ὁποία νὰ εἶναι ἕτοιμος διὰ τὴν δοκιμαστικὴν λειτουργίαν του.

Ὄπισθεν τῶν παρασκηνίων τῆς ἐκθέσεως ὁ μηχανισμὸς οὗτος τῆς μεταβιβάσεως τὸν ὁποῖον εἶχαν κατασκευάσει μὲ τόλμην καὶ προφητικὴν διορατικότητα ἡ A.E.G., καὶ τὸ ἑλβετικὸν ἐργοστάσιον μηχανῶν Αἴρλικον, εἰργάζετο μὲ μυστηριώδη ἀκρίβειαν. Οὐδ᾽ ἐπὶ στιγμὴν ἠστόχησεν ἡ ἐγκατάστασις ἡ ὁποία ἐσημείωσε μίαν ἐποχὴν εἰς τὴν τεχνικήν. Οἱ ἐπισκέπται τῆς ἐκθέσεως ἔβλεπαν ὅμως ὡς ἀποτέλεσμα τῆς λειτουργίας του μόνον τὸν μικρὸν καταρράκτην, ὁ ὁποῖος ἐθορυβοῦσεν ἀδιακόπως καὶ ταυτοχρόνως κατέστη σύμβολον τῆς αἰωνίως πλέον καὶ παντοῦ ἐκχυνομένης ἠλεκτρικῆς δυνάμεως.

ΕΓΓΡΑΦΑ ΕΚ ΛΙΒΟΡΝΟΥ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΝ

Τοῦ κ. Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ

Τὰ περαιτέρω δημοσιευόμενα πέντε ἔγγραφα, ἀντέγραψα κατὰ Μάϊον τοῦ 1939 ἐκ τοῦ βιβλίου ἀντιγράφων ἀλληλογραφίας τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος τοῦ Λιβόρνου «Ἁγία Τριάς». Ὅτι ὑπῆρξε τοιαύτη κοινότης καὶ διετήρησε ναοὺς καὶ σχολεῖα (καὶ τὸ περίφημον «Ἑλληνομουσεῖον», ὅπου ἐδίδαξεν ὁ Γρηγόριος Παλιουρίτης), ἐτύπωσεν ἑλληνικὰ βιβλία, ἐξώδευσεν ὑπὲρ τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν Ἑλληνοπαίδων, τῆς συντηρήσεως Σχολείων, τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, οὐδεὶς βεβαίως ἀγνοεῖ· τελευταίως ηὔξησα τὰ ἐγνωσμένα διὰ δύο νέων μελετῶν, ὅπου ἀρκετὰ νέα στοιχεῖα ἦλθον εἰς φῶς διὰ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν δρᾶσιν τῆς Κοινότητος ταύτης [1].

Τὰ δύο πρῶτα τῶν ἐγγράφων σχετίζονται μὲ τὴν ἄφιξιν ἑκατοντάδων τινων προσφύγων ἐκ τῶν ἡγεμονιῶν εἰς Φλωρεντίαν. Ἡ Κοινότης τοῦ Λιβόρνου ἀπευθύνεται πρὸς τὸν ἐν Πίσῃ (Pisa) διαμένοντα τέως ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας (1812 - 1818) Ἰωάννην Γ. Καρατζᾶν, γνωστὸν ἐπὶ παιδείᾳ καὶ συνέσει, παρακαλοῦσα ὅπως προσφέρῃ εἰς τὸν ἐνεργούμενον ἔρανον ὑπὲρ τῶν ἐν Τοσκάνῃ προσφύγων Ἑλλήνων, τοὺς ὁποίους προετίθετο ἡ Κοινότης νὰ ἀποστείλῃ εἰς τὴν ἐπαναστατήσασαν Ἑλλάδα. Ὁ Καρατζᾶς ἀπέστειλε τὸ σεβαστὸν ποσὸν τῶν 300 πετζῶν, δι' ὃ καὶ ἡ Κοινότης τὸν εὐχαριστεῖ.

Εἰς τὰ τρία ἑπόμενα γράμματα, λόγος γίνεται περὶ τῆς συλλογῆς ἐράνων ὑπὲρ τῶν ἐν Γενεύῃ ὀρφανῶν Ἑλληνοπαίδων, ὑπὲρ τῶν ὁποίων ἐνδιεφέρετο ὁ Καποδίστριας καὶ ἔγραφεν ἐκ Βενετίας καὶ Ἀγκῶνος (κατερχόμενος εἰς Ἑλλάδα διὰ ν' ἀναλάβῃ τὸ ἀξίωμα τοῦ Κυβερνήτου) πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κοινότητα τοῦ Λιβόρνου. Εἶναι δ' ἐνδεικτικὰ τόσων τῶν μεριμνῶν τοῦ μεγάλου νεοέλληνος, πορευομένου πρὸς τὸν τραχὺν δρόμον τῆς ἐξουσίας, ὅσον καὶ τῆς βαθυτάτης ὑπολήψεως, τῆς ὁποίας οὗτος ἐτύγχανεν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἐξωτερικοῦ, καὶ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι δὲν ἠκολούθουν φιλορωσσικὴν πολιτικήν.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

Βιβλ. ἀντιγράφων σ. 33

1. (1821)

[εἰς] Πίζα Ὑψηλότατε Αὐθέντα Ἰωάννη Καρατζᾶ,

Λιβόρ. 30 7βρ. 1821

Τὸ φθάσιμον εἰς Φλωρεντίαν πολλῶν δυστυχῶν ἀπὸ Βλαχομπογδανίαν ὁμογενῶν μας, δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι πρὶν τῆς σήμερον σᾶς ἔγινεν γνωστόν. Τὸ νὰ σᾶς περιγράψωμεν τὴν ἀθλιεστάτην καὶ δεινὴν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκονται, κρίνωμεν περιττόν, διότι καλῶς δύνασθε νὰ συμπεράνῃ

[1]) Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ. Ὁ Ἀνδρέας Κάλβος ἀπὸ Λιβόρνον εἰς Φλωρεντίαν. Ἀφιέρωμα εἰς Κωνσταντῖνον Ἄμαντον, Ἀθῆναι 1940 σ. 163 - 196 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Ναοὶ καὶ θεσμοὶ τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος τοῦ Λιβόρνου, Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 16 (1946) σ. 81 - 127.

ὁποῖα δεινὰ δύνανται νὰ ὑποφέρουν ἄνθρωποι κατατετρεγμένοι, γυμνοὶ καὶ τετραχηλισμένοι, ταλαιπωρούμενοι καὶ ὑστερούμενοι ἐκ τῶν πρὸς τροφὴν ἀναγκαίων. Ἡμιθανεῖς σχεδὸν ἔφθασαν εἰς Φλωρεντίαν καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν μαθαίνομεν ὅτι κλινήρεις ἐκ τοῦ κόπου καὶ τῆς ὁδοιπορίας εὑρίσκονται. Ἡ ἐκεῖ φιλάνθρωπος Διοίκησις, οἴκτῳ κινουμένη, τοὺς ἐπρομήθευσεν προσωρινῶς τὴν ζωοτροφίαν καὶ κατοικίαν των, περιμένουσα διὰ νὰ ναυλώσωμεν ἀπ' ἐδῶ πλοῖον διὰ τὴν ἀναχώρησίν των διὰ Λεβάντε. Ἡ παροῦσα περίστασις, Ὑψηλότατε, ἐπιζητεῖ πρόνοιαν καὶ πρόνοιαν ταχεῖαν καὶ εὐεργετικήν, πρὶν δαίμων πονηρὸς συνομώσῃ πρὸς παντελῆ ἀφανισμόν των.

Ἡ ἐνταῦθα Ἐκκλησία μας διὰ τὰς δεινὰς περιστάσεις ὁποὺ πολιορκοῦν ἰσχυρῶς τὸ Γένος μας εὑρίσκεται ἐλλιπὴς τῶν ἀναγκαίων μέσων, μ' ὅλον τοῦτο τὰ ἀδύνατα ἔκαμε δυνατὰ καὶ προστρέχουσα πρὸς ὅλους τοὺς ἐδῶ ὁμογενεῖς, ὅλοι προθύμως συνεισέφεραν πρὸς βοήθησιν τῶν αὐτῶν δυστυχῶν, οἵτινες τῷ ὄντι ἔχουν ἀληθινὴν ἀνάγκην καὶ ἔνδειαν. Ἀλλ' ἡ συνεισφορὰ μὴ ἐξαρκοῦσα διὰ τὴν ἀναχώρησίν των (ἐπειδὴ ἀνὰ τῶν ἐν Φλωρεντίᾳ καὶ ἐδῶ φθασάντων ἐπαριθμοῦνται περίπου τῶν 200) μᾶς βιάζει νὰ βραδύνωμεν εἰς ἀνάγκην τοιαύτην ἐπείγουσαν.

Εἰς τίνα ἄλλον νὰ καταφύγωμεν παρὰ εἰς τὴν ἔμφυτον προστασίαν καὶ κηδεμονίαν σας; Τίς ἐστάθη πάντοτε ὁ χορηγὸς τῶν καλῶν; Τίς ὁ ὑπερασπιστὴς τῶν πτωχῶν; Τίς ὁ ἐνεργήσας πρῶτος πρὸς μερικὴν καὶ γενικὴν τῶν ὁμογενῶν βοήθειαν; Μόνον ἡ Ὑψηλότης σας. Ναὶ αὐθέντα, χορηγήσατε καὶ ἤδη τὸ ὅσον προαιρεῖσθε εἰς τοῦτο τὸ θεάρεστον ἔργον, διὰ τὸ ὁποῖον θέλει ἔχετε τὸν μισθὸν παρὰ Κυρίου καὶ ἡμεῖς πάντες εὐγνώμονες θέλει κηρύττωμεν τὰς ὑψηλὰς δωρεὰς καὶ προστασίας σας.

Εὐέλπεις δὲ ὅτι δὲν θέλει ἀποτύχωμεν τοῦ ποθουμένου
μὲ ὅλον τὸ προσῆκον σέβας ὑποσημειούμεθα
τῆς Ὑψηλότητός σας οἱ ταπεινοὶ δοῦλοι
Οἱ Ἐπίτροποι τῆς Ἐκκλησίας
Ἐμμ. Ράλλης
Δημήτριος Ἀλεξάνδρου
Δημ. Μπαχώμης
Παναγ. Γεραλόπουλος

αὐτόθι σ. 34.

2. (1821)

[εἰς] Πίζα[ν]

Ὑψηλ. καὶ Μεγαλοπρεπέστατε αὐθέντα Ἰωάννη Καρατζᾶ,

Λιβόρνον 8 Ὀκτωβρίου 1821

Ἡ ἔμφυτος καλοκαγαθία τῆς ὑμετέρας ὑψηλότητος ἠθέλησε καὶ αὖθις νὰ γίνῃ πρόθυμος προστάτης καὶ κηδεμὼν εἰς τὴν κατεπείγουσαν τῶν πτωχῶν ὁμογενῶν μας ἀνάγκην καὶ ὡς ἄλλος πατὴρ ἐδιώρισε ἡ ὑμετέρα μεγαλοπρέπεια τὸν ἐνταῦθα κύριον Π. Πάλλην νὰ συνδράμῃ μὲ πέτζαις τριακόσιας.

Ταύτην τὴν γενναίαν συνδρομὴν τῆς Ὑμετέρας Ὑψηλότητος μᾶς ἐκοινοποίησεν. Περιττὸν κρίνομεν ν' ἀποδείξωμεν μ' ἐμφατικοὺς λόγους καὶ ἐγκώμια τὰ λαμπρὰ κατορθώματα τῶν ἀρετῶν τῆς ὑμετέρας εὐμενείας τοῖς πᾶσιν γνωστά, τὸ πρόθυμον τῆς γενναιότητος καὶ φιλογενείας ἣν ὡς ἄλλοτε

καὶ ἤδη ἐπέδειξεν καὶ οὔτε ἡμεῖς θέλει παύωμεν ὁμολογῶντες διὰ παντὸς τὰς δωρεὰς καὶ προστασίας τῆς ὑμετέρας μεγαλειότητος, εὐγνώμονες δὲ καὶ εὐμνήμονες καὶ ἡμᾶς καὶ οἱ φίλοι πτωχοὶ ὁμογενεῖς μὲ ὅλον τὸ προσῆκον ταπεινὸν σέβας κηρυττόμεθα ὑποκλινέστατοι δοῦλοι τῆς Ὑμετέρας Ὑψηλότητος.

οἱ Ἐπίτροποι τῆς Ἐκκλησίας
Ἐμμ. Ράλλης
Δημ. Ἀλεξάνδρου
Δημ. Μπαχώμης
Π. Γεραλόπουλος

Βιβλ. ἀντίγρ. σελ. 83-4.

3. (1827) 12 - 12 - 1827

[εἰς] Ἀγκῶνα Πρὸς τὸν Ἐξοχώτατον
Κόμητα Κύριον Ἰωάν. Καποδίστρια
κτλ. κτλ. κλπ.

Εἰς τὴν παροῦσαν λαμπρὰν ἐποχὴν τῆς ἀναγεννήσεώς μας, καθ' ἣν ἡ παρὰ πάντων εὐφημισμένη εὐτυχὴς ἀναγόρευσίς σας εἰς τὸν σταθμὸν τοῦ Κυβερνήτου μας συνοδευομένη ἀπὸ τοὺς πλέον αἰσίους οἰωνούς, ὑπόσχεται ὅσον οὔπω τὴν ἐλευθερίαν τῆς πολυπαθοῦς ἡμῶν Πατρίδος, ἡ ἀδελφότης τῶν ἐν Λιβόρνῳ Ἑλλήνων ἐδέχθη μὲ σημεῖα ἀγαλλιάσεως τὴν ἀπὸ Βενετίας τῇ 6)18 Νοεμβρ. γεγραμμένην σεβαστὴν ἐπιστολήν σας, καὶ τὰς πατριωτικάς σας προτροπὰς τοῦ νὰ συνδράμῃ εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς Πατρίδος ἐγκαρδίως συνησθάνθη.

Δημοσίως ἀναγνωσθείσης παρ' ἡμῶν τῆς ἐπιστολῆς σας πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς μας μετ' εὐφημίας ἐνεκρίθη παρὰ πάντων τὸ περιεχόμενον καὶ ἐνῶ καταγινόμεθα νὰ λάβωμεν τὰς ὑπογραφὰς τῆς συνδρομῆς ἀρχόμενοι ἀπὸ τῶν ἐγκριτοτέρων ἀναβάλλοντες ἐπὶ τούτῳ τὴν ἀπάντησίν μας διὰ νὰ μὴ σᾶς ἐνοχλήσωμεν εἰς μάτην, μᾶς παρρησιάζεται σήμερον διὰ τοῦ κ. Π. Πάλλη ἡ ἀπὸ Ἀγκῶνος γεγραμμένη τὴν 4 τοῦ ἐνεστῶτος μηνὸς σεβαστὴ ἐπιστολή σας ἀναφερομένη εἰς τὸ περὶ παιδείας τῶν ὀρφανῶν ἑλληνοπαίδων ἐν Γενεύῃ, ὑπὸ τῆς φρονήσεώς σας ὀργανισθὲν σύστημα, τὸ ὁποῖον καθὸ ἀξιέπαινον καὶ τωόντι ἄξιον τοῦ ἐναρέτου χαρακτῆρος σας, ἐλπίζομεν νὰ παραδεχθῇ μ' ἐνθουσιασμὸν παρὰ τῶν ἐνταῦθα ὁμογενῶν πρὸς οὓς διευθύνεται καὶ διὰ τοῦτο θέλει δημοσιευθῇ ὅσον τάχιστα.

Τοιαῦτα μᾶς ὑπόσχεται ὁ ἐκ πείρας εἰς ἡμᾶς ἐγνωσμένος πατριωτισμὸς τῶν ὁμογενῶν μας καὶ παντελῶς δὲν διστάζομεν νὰ ἐλπίσωμεν ὅτι ταχέως θέλομεν ἔχει τὴν εὐχαρίστησιν καὶ τὴν τιμὴν νὰ σᾶς ἀναγγείλωμεν τὰ ἀποτελέσματα τῆς φιλοκάλλου προτροπῆς σας εἰς ἣν καθ' ὅλους τοὺς λόγους χρέος ἔχομεν ὅλοι οἱ Ἕλληνες νὰ πειθώμεθα.

Δεχθῆτε, Ἐξοχώτατε νὰ σᾶς ἐπευχηθῶμεν ἐκ καρδίας οὐράνιον εὐλογίαν καὶ ὑποστήριξιν ἐπ' ἀγαθῷ τῆς Πατρίδος!

Τῆς Ἐξοχότητός σας προθυμότατοι οἱ Ἐπίτροποι τῆς ἐν Λιβόρνῳ Ἐκκλησίας

Ἐν Λιβόρνῳ τῇ 12 Δεκεμβρίου 1827

Γρ. Ροδοκανάκης
Κ. Τοσίτζας
Ἐμμ. Μιστανὲς
Δημ. Κοκκινάκης

αὐτόθι σ. 86-87

4 (1828)

(Περίληψις: Ἀποστέλλονται 5645 φράγκα πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς Hentsch εἰς Γενεύην διὰ λ)σμὸν τοῦ Ἰω. Καποδίστρια χάριν τῶν Ἑλλήνων ὀρφανῶν. Ἕπεται κατάλογος τῶν προσενεγκόντων Ἑλλήνων).

σ. 86:

(διευθύνεται εἰς:) Ginevra
SS. Fratelli Hentsch
Livorno 18 Gen. 1828

Vi rimetiamo con l'accluse due cambiali fch. 5645, cioè
una 2da di fch 3000 da Collin
» pma » » 2645 da B. Picard } di Parigi delle quali vi compiacerete
procurare il dovere di versare questa forma nella Cassa degli Orfani Greci che si trovano nell estero alla disposizione di S. E. il S. conte Capodistria essi fino il giusto valore di l. 1170 argenti offerte a detto oggetto dai seguenti nostri nazionali.

Vi salutiamo con distinta stima
I Rappi della Nazione Greca del Rito Orientale
Frco Rodocanachi
Cost. Tosizza
Em. Mistanè
Dem. Cocchinachi

Eustachio Mospignotti	f. 200	da arg.
Cristoforo Despoti	» 100	—
Dem. Jallià	» 100	—
Panagiotti Palli	» 100	—
Costantino Tossizza	» 200	—
Giorgio Matani	» 100	—
Costantino Giamari	» 50	—
Giovanni »	» 50	—
Rodocanachi Figli	» 100	—
Cost. Patrino	» 50	—
Leondo Papasogli	» 50	
Dem. Bacomi	» 50	
Frco Rodocanachi	» 20	
	f. 1170	argenti

5 (1828)

σ. 86-7

[εἰς] Μάλτα[ν]

Ἐξοχ. Κόμητα
Ἰωάννην Καποδίστρια
τῇ 7/19 Ἰανουαρίου 1828

Μὲ γράμμα τῶν 12 Χβρίου παρελθόντος ἐδηλώσαμεν πρὸς τὴν ἐξοχότητά της ὅτι κατὰ τὴν πρόσκλησιν τῶν κατὰ τὴν 18 9βρίου καὶ 4 Χβρίου σεβαστῶν αὐτῆς γραμμάτων, εἴχομεν χρηστὰς ἐλπίδας περὶ τῆς γενναίας

καὶ προθυμοτάτης συνδρομῆς τῶν ἐνταῦθα κατοικούντων ὁμογενῶν. Ἰδού, ἐξοχώτατε, ἡ καταγραφὴ τῶν συνδρομητῶν καὶ ἡ σημείωσις τῆς ὁποίας ποσότητος κατέβαλλεν ἕκαστος πρὸς βοήθειαν τῶν δυστυχούντων ὀρφανῶν, ὅσων δηλ. αἱ συμφοραὶ τῆς Ἑλλάδος ἐξεσφενδόνισαν εἰς ξένην γῆν.

Τὸ κεφάλαιον τοῦτον συνιστάμενον εἰς ἀργυρᾶς L. 1170 πέμπομεν εἰς φρ. 5645 πρὸς τοὺς ἐν Γενεύῃ αὐταδέλφους Hentsch ὑπὸ τὴν κυβέρνησιν τῆς ἐξοχότητός της καὶ πρὸς τοὺς ἰδίους στέλλομεν ὅμοιον τῶν συνδρομητῶν κατάλογον. Ὁ ἔρανος τὸν ὁποῖον συγχρόνως κατέβαλλον οἱ Χῖοι ὑπὲρ τῆς ἀγωνιζομένης νήσου των δὲν ἐσυγχώρησεν νὰ δείξουν ὅσην εἶχον προθυμίαν καὶ περὶ αὐτῆς τῆς συνδρομῆς.

Ἐλπίζοντες ὅτι θέλομεν ἀξιωθῆ πάντοτε τῆς εὐνοίας σας καὶ προσταγήν της ἔχομεν τὴν τιμὴν νὰ ὑποσημειούμεθα πρόθυμοι καὶ ὑποκλινέστατοι

Οἱ Ἐπίτροποι τῆς ἐν Λιβόρνῳ Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας

Φρ. Ροδοκανάκης
Κωνστ. Τοσίτζας
Ἐμμ. Μιστανὲς
Δημ. Κοκκινάκης

Ἐστάλη καὶ ἀντίγραφον διὰ Κορφῶν
μέσον Κ^{ου} Βιαρίου Καποδίστρια

ΠΡΟΣΩΠΑ - ΠΡΑΓΜΑΤΑ - ΙΔΕΕΣ

Τοῦ κ. ΑΡΙΣΤΟΥ ΚΑΜΠΑΝΗ

Γύρω ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Γ. Χατζιδάκι, ἐδῶ καὶ λίγο καιρό, γράφηκαν μερικὰ ἄρθρα ποὺ δὲν τὸν ἀποδίδουν. Ὁ γλωσσολόγος ποὺ χάσαμε, ἕνας μεγάλος γλωσσολόγος ἦταν καὶ ἀρχηγὸς πανεπιστημιακοῦ κόμματος—ὁ διάδοχος τοῦ Κόντου στὴν ἀρχηγία μιᾶς ὁμάδος καθηγητῶν. Ἦταν ὁ ἡγέτης τῶν ἀντιψυχαριστῶν. Στὸν ἀγῶνα του δὲ γνώρισε καμμιὰ μετριοπάθεια. Ἔπειτα ὅσα κατὰ καιροὺς «ἐδεοντολόγησε» σχετικῶς μὲ τὴ γλῶσσα, ποὺ θάπρεπε νὰ ἐπικρατήσῃ, ἦταν ἀντιφατικά. Κι' αὐτὲς οἱ ἀντιφάσεις ποὺ ἡ Ψυχαρικὴ πολεμικὴ ἐκμεταλλεύτηκε, ἔβλαψαν πολὺ τὸ Χατζιδάκι ἀπέναντι ἐκείνων, ποὺ δὲν μποροῦσαν νὰ ἐκτιμήσουν τὴ γλωσσολογικὴ του δημιουργικότητα καὶ ποὺ ἔβλεπαν στὸ πρόσωπό του ἕνα δεύτερο Μιστριώτη. Μιστριώτης ὅμως δὲν ἦταν. Καὶ ποτέ του δὲν εἶπε πῶς πρέπει νὰ γυρίσουμε γλωσσικῶς στ' Ἀττικὰ πρότυπα.

Παραμερίζοντας ὡστόσο προσωρινὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα καὶ τὴ θέσι, ἢ τὶς θέσεις ποὺ ἀπέναντί του ἔπαιρνε κάθε τόσο ὁ Χατζιδάκις, ἂν ρίξουμε μιὰ ματιὰ «κυκλικὴ» στὴν ἐργασία του τὴν ἐρευνητικὴ καὶ τὴ δημιουργική, θὰ ἰδοῦμε πῶς ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Μενάρδου γιὰ τὸ μεγάλο μας γλωσσολόγο ἔχει τὴν ἀξία του: Ὁ Χατζιδάκις ἦταν κάτι περισσότερο ἀπὸ Παπαρρηγόπουλος: Δὲν ἦταν δηλαδὴ ἕνας μεγαλοφυὴς ἐρανιστής, ποὺ ἔκανε σύνθεσι κριτικὴ τῆς ἐργασίας τῶν ἄλλων,—ὅπως εἶπε γιὰ τὸν Παπαρρηγόπουλο ὁ Βλαχογιάννης,—ποὺ ἀκολουθοῦσε ἐδῶ τὸν ἕνα κ' ἐκεῖ τὸν ἄλλο ἱστορικό. Μελέτησε ἀπὸ κοντὰ κάθε περίοδο τῆς Ἑλληνικῆς,—ὅλα τὰ μνημεῖα, μελέτησε κάθε γλωσσικὴ μας ἐποχὴ μὲ τὴν ἴδια ἐμβρίθεια καὶ τὴν ἴδια ἀποτελεσματικότητα. Ὅλες οἱ ἐπιγραφές, ὅλα τὰ κείμενα, ὅλοι οἱ συγγραφεῖς, οἱ κλασσικοί, οἱ μετακλασσικοί, οἱ Βυζαντινοί, οἱ μεταβυζαντινοὶ κίνησαν τὴν παρατήρησί του. Ἕνα βλέμμα στοὺς πίνακες περιεχομένων, ποὺ συνοδεύουν τὰ βιβλία του, ἀρκεῖ γιὰ νὰ θαυμάσῃ κανεὶς τὴν Ἑλληνογνωσία τοῦ Χατζιδάκι. Ἔπειτα τί σαφήνεια, τί μέθοδος στὴν ἔρευνα, τί κριτικὴ ἱκανότης. Μερικές του μελέτες εἶναι ἀριστοτεχνήματα ἐπιστημονικοῦ ὕφους, στὰ ὁποῖα ζητεῖ, καὶ τὶς περισσότερες φορὲς ἐπιτυχαίνει νὰ ἐξηγήσῃ «τὸ εἶναι διὰ τοῦ γίγνεσθαι». Ἡ λογική του εἶναι πολλὲς φορὲς ἄψογη, ὁ ἀντικειμενισμὸς εἶναι πλήρης—ἔξω ἀπ' τὸν τομέα τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος.

«Παρῆλθον οἱ χρόνοι καθ' οὓς ἐδιδάσκετο τοῦτο μὲν ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀπέθανε βραδὺν καὶ γαλήνιον θάνατον, τοῦτο δὲ ὅτι μετὰ τὸν Δημοσθένη ἡ γλῶσσα ἡμῶν ἐγένετο βάρβαρος, χυδαία καὶ οὐδενὸς ἀξία. Εὐτυχῶς καὶ ἡ γλῶσσα καὶ τὸ λαλοῦν αὐτὴν ἔθνος ζῇ καὶ ἐργάζεται κατὰ δύναμιν ὑπὲρ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἐπιστήμης, καὶ ἀφοῦ ἤδη ἀπεδείχθη πασιφανῶς ὅτι τὰ μετὰ τὸν Δημοσθένη ἐμφανιζόμενα ἠλλοιωμένα ἢ κοινὰ ἐν τῇ μεταγενεστέρᾳ, τῇ μεσαιωνικῇ καὶ τῇ νεωτέρᾳ Ἑλληνικῇ δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα διαφθορᾶς, ἐκβαρβαρώσεως καὶ ἐκχυδαϊσμοῦ, ἀλλὰ φυσικά, σύνῳδὰ τοῖς χρόνοις καὶ ταῖς ἱστορικαῖς ἀνάγκαις ἐξέλιξις τῆς γλώσσης».

Τὸ ἄρθρο ποὺ ἔγραψε στὸ Ἐγκυκλοπαιδικὸ Λεξικὸ τοῦ Μπὰρτ ὁ Χατζιδάκις, ἐδῶ καὶ πενῆντα σχεδὸν χρόνια, εἶναι σωστὸ ἐγκώμιο τῆς ἁπλοελληνικῆς.

«Λέγομεν ὅτι ἡ νεωτέρα λαλουμένη Ἑλληνική, ἂν καὶ ἐλέγχεται κατωτέρα τῆς ἀρχαίας ὡς πρὸς τὸν πλοῦτον καὶ τὴν σημασίαν τῶν λέξεων κ.τ.λ. οὐχ ἧττον καὶ τῆς ἀρχαίας διέσωσε πλείστας ἀρετὰς καὶ νέας ἀνέπτυξεν οὐκ ὀλίγας, ὥστε δύναται, φρονῶ, νὰ συγκριθῇ πρὸς πᾶσαν ἄλλην Εὐρωπαϊκὴν γλῶσσαν. Οὕτω π. χ. διέσωσε τὴν παλαιὰν ἀρετὴν τῆς δηλώσεως τῶν προσώπων καὶ τῶν ἀριθμῶν ἐν τοῖς ῥήμασι διὰ προσωπικῶν καταλήξεων, οὐχὶ δι' ἀντωνυμιῶν, φ έ ρ ω, φ έ ρ ε ι ς, φ έ ρ ο μ ε ν, φ έ ρ ε τ ε, φ έ ρ ο υ ν, μετὰ ταύτης δὲ καὶ τὴν ἄλλην μεγάλην ἀρετὴν τῆς ἐλευθέρας τοποθετήσεως τῶν λέξεων ἐν τῇ προτάσει. Διέσωσεν ὁμοίως τὴν ἱκανότητα τῆς μονολεκτικῆς δηλώσεως τῶν διαθέσεων, φ έ ρ ω, φ έ ρ ο μ α ι. Ὡσαύτως διαστέλλει εἰσέτι τὰς τρεῖς καὶ τέσσαρας πτώσεις τοῦ ἑνικοῦ καὶ δύο καὶ τρεῖς τοῦ πληθυντικοῦ ἀριθμοῦ (κ α λ ὸ ς, κ α λ ο ῦ, κ α λ ὸ(ν), κ α λ έ, κ α λ ο ί, κ α λ ῶ(ν), κ α λ ο ύ ς, ὥ ρ α, ὥ ρ α ς, ὥ ρ α(ν), ὧ ρ ε ς, ὡ ρ ῶ(ν). Ὡσαύτως διαστέλλει ἔτι πιστῶς καθόλου τὰ τρία γένη ὅπως ἡ ἀρχαία, ἐλάχιστα σχετικῶς καὶ ταῦτα οὐκ ἄνευ λόγου ἑκάστοτε μεταβαλοῦσα. Ὁμοίως τονίζει μόνον τῶν τριῶν τελευταίων συλλαβῶν μίαν καθὰ καὶ ἡ ἀρχαία γενικῶς, αἱ δὲ ἐπιγενόμεναι μεταβολαὶ δὲν εἶναι πολλαί, οὔτε ἀνερμήνευτοι. Διέσωσεν ὁμοίως τὴν ἐξαισίαν τῆς ἀρχαίας γλώσσης δύναμιν τοῦ πλάττειν σύνθετα ὀνόματα καὶ ἐπεξέτεινε μάλιστα τὴν ἀρετὴν ταύτην καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς νέας συνθέσεως ῥημάτων (κ α λ ο τ ρ ώ γ ω, δὲν κ α λ ο β λ έ π ω). Οὕτω δὲ ἡ ἐκτενὴς χρῆσις τὸ μὲν τῆς συνθέσεως, τὸ δὲ τῶν παραγωγικῶν καταλήξεων μ ο ς, μ α, τ η ς, ά ρ ι ς, ᾶ τ ο ς, ο ύ τ σ ι κ ο ς, ι μ ο ν, έ α, κατέστησαν τὴν γλῶσσαν ταύτην ἱκανὴν νὰ ἐκφράσῃ πᾶσαν ἐννοίας ἀπόχρωσιν μετὰ σπανίας συντομίας καὶ δυνάμεως.... Ὁμοίως ἀνέπτυξεν ἡ γλῶσσα καὶ ἕτερον μέλλοντα, τὸν τῆς διαρκείας... Ἐν ταῖς ἀρεταῖς τῆς νεωτέρας λαλουμένης Ἑλληνικῆς καταλεκτέον πάντως καὶ τοῦτο, ὅτι καθ' ἃ ἡ Ἀττικὴ διάλεκτος ἀποφεύγουσα τὴν ἀλλεπαλληλίαν τῶν φωνηέντων συνῄρεσε τὰς λέξεις, οὕτω καὶ ἡ νεωτέρα διὰ συχνῆς συνιζήσεως, ἐκθλίψεως καὶ ἀφαιρέσεως τῶν λεπτοτέρων φωνηέντων ι κ.τ.λ. τοὺς ἐκ πολλῶν ἄλλων προελθόντας ἰσχνοὺς φθόγγους τούτους ἀπειλοῦντας νὰ βλάψωσι τὴν εὐφωνίαν τῆς γλώσσης πολλαχῶς ἐξέβαλεν, ἀφῆκε δὲ τοὺς ἁδροτέρους α, ο, ου, ἐντεῦθεν ἡ προφορὰ ἡμῶν ἔχει μὲν μονοτονίαν τινά... ἀλλ' οὐχ ἧττον δὲν ὑπερισχύει ὁ ἀσθενέστερος φθόγγος ι. Διὰ τῶν αὐτῶν μέσων ἠλαττώθη καὶ ἡ ἐντὸς λέξεως καὶ μεταξὺ δύο λέξεων χασμῳδία σφόδρα. Καὶ ἡ ἀποβολὴ δὲ τοῦ τελικοῦ ν κ.τ.λ. οὐκ ὀλίγον συνεβάλετο εἰς τὴν εὐφωνίαν τῆς γλώσσης».

Καὶ ἐπιλέγει: «Τὰς νεωτέρας ἀρετὰς ταύτας καὶ τὰς παραπλησίας κατεφρόνησεν ὁ γραπτὸς ἡμῶν λόγος, τούτου δ' ἕνεκα φαίνεται ἡμῖν ὁ τῶν γνησίων δημοτικῶν ᾀσμάτων λόγος ἀνδροπρεπέστερος καὶ εὐφωνότερος. Οὐδεμία δ' ἀμφιβολία ὅτι ἂν σήμερον ἄνδρες ἔχοντες τὰς ἀρετὰς τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων συνέτασσον ἐν τῇ νεωτάτῃ γλωσσικῇ φάσει ταύτῃ φιλολογικὰ καλλιτεχνήματα ἀντάξια τῶν ἀρχαίων, αὕτη θὰ καθίστατο ἡ γραπτὴ γλῶσσα τοῦ ἔθνους. Ὁ ὅρος οὗτος εἶναι εἰς ἄκρον δύσκολος, ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἄλλως γενέσθαι...» Τὸ ἄρθρο αὐτὸ γράφτηκε στὰ 1893. Ἀλλὰ δὲν ἦταν ἡ πρώτη φορὰ ποὺ ὁ Χατζιδάκις εἶχε μιλήσει μ' ἐνθουσιασμὸ

γιὰ τὴν ἁπλοελληνική,—καὶ εἶχε μολαταῦτα πολεμήσει κάθε πεζογράφο, ποὺ κύρωνε μὲ τὸ παράδειγμά του τὸ δημοτικισμό του.

***

Ὁ Χατζιδάκις ὡς κριτικὸς τοῦ Ψυχαρισμοῦ συχνὰ «ὑπερέβη τὰ ἐσκαμμένα». Ἡ κριτική του πῆρε ὑπερκριτικὸ καὶ συχνὰ προσωπικὸ χαρακτῆρα. Προσωπικὸ χαρακτῆρα, ἄλλως τε, εἶχε δώσει στὴν πολεμικὴ κι' ὁ Ψυχάρης, ὁ ὁποῖος, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἔφθανε ν' ἀρνηθῇ πὼς ὁ δημοτικισμὸς ἦταν πολὺ παλιὰ ὑπόθεσις, καὶ πὼς θεωρητικὰ καὶ πρακτικά, 13 χρόνια πρωτύτερά του εἶχε διατυπώσει δημοτικιστικὸ πρόγραμμα ὁ συνεχιστὴς τῆς παραδόσεως τοῦ Σολωμοῦ Ν. Κονεμένος.

***

Ἀλλὰ καὶ στὰ 1884, 4 χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἔκδοσι τοῦ Ψυχαρικοῦ «Ταξιδιοῦ», ἔγραφε ὁ Χατζιδάκις «....Ἐφ' ὅσον δὲν θὰ κατορθωθῇ νὰ γνωσθῇ ἀκριβῶς καὶ γράφηται ὁπωσδήποτε καθαρὰ καὶ ἀμιγὴς ἡ δημοτική, δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀναλάβῃ τὰ βαρύτατα καὶ σπουδαιότατα καθήκοντα, ὁποῖα, πᾶσα γραφομένη γλῶσσα ἔχει νὰ ἐκτελῇ. Μέχρι τοῦδε ἐγένετο αὐτῆς χρῆσις, εἰ καὶ σπανιώτατα ἀμιγοῦς εἰς τὴν ποίησιν, Οὕτω δὲ κατωρθώθη ὥστε μήτε αὕτη νὰ καταφρονῆται, ὅπως πρότερον, μήτε ὁ μεταχειριζόμενος αὐτὴν εἰς τοῦτο νὰ νομίζηται γελοῖος. Τοῦτο δὲ βεβαίως σημαίνει τι, ἀλλ' οὐχὶ μέγα, διότι τοῦτο εἶναι ἡ ἀρχὴ μόνη τοῦ ἔργου.... Εἰς τὴν ἔρευναν λοιπὸν καὶ συναγωγὴν τῆς δημοτικῆς ἂς στρέψωσι τὴν προσοχήν των, ὅσοι ἀμφιβάλλουσι περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς γραφομένης». Χρειάζεται πρὶν γράψουμε τὴ δημοτικὴ νὰ μάθουμε τὴ φωνητική της καὶ τὴν κλίσι της. Καὶ τότε μόνο θὰ βρεθῇ Δάντης καὶ στὴν Ἑλλάδα.

Ὁ Ψυχάρης δὲ θέλησε νὰ περιμένῃ: Ἐτόλμησε—ἔγραψε καὶ τύπωσε τὸ «Ταξίδι» του στὰ 1888. Δάντης δὲν ἦταν. Ἡ λογοτεχνικὴ ἀξία τοῦ βιβλίου του δὲν ἦταν τεράστια καὶ τὸ γλωσσικό του παράδειγμα δὲν ἦταν ἄψογο. Ἡ γλωσσικὴ ὅμως μορφὴ τοῦ «Ταξιδιοῦ» εἶχε γλωσσικὴ ἑνότητα κι' ἂν ἐξαιρέσουμε κάποιους ἰδιωτισμοὺς Πολίτικους, κάποιους μεταπλασμοὺς παράτολμους, κάποιες φθογγικὲς ἀκρότητες τὸ παράδειγμά του εἶχε τὴν ἀξία του. Ὅ,τι καλὸ εἶχε, γλωσσικῶς, τὸ «Ταξίδι» ἔμεινε. Τ' ἄλλα μὲ τὸν καιρὸ ἀμελήθηκαν. Ψυχαρισταὶ ἀδιάλλακτοι ἔμειναν λίγοι—καὶ σήμερα δὲν ὑπάρχει κανένας ὑπολογίσιμος ὀρθόδοξος μαθητής του: Τὸν ὑπερνικήσαμε.

Γιὰ ν' ἀποβάλῃ ὁ Ψυχαρισμὸς τὰ δυσάρεστα στοιχεῖα του, γιὰ νὰ γίνῃ δημοτικισμὸς συγχρονισμένος, γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ μπῇ στὰ λογοτεχνικὰ βιβλία, στὰ περιοδικά, στὸ θέατρο, στὴν καθημερινὴ χρονογραφία τῶν ἐφημερίδων, ἔχει βοηθήσει κι' ὁ Χατζιδάκις μὲ τὴν ἔστω ὑπερκριτικὴ κριτική του. Ὁ γλωσσολόγος ποὺ χάσαμε, προσκόμισε ὑλικὸ φιλοσοφικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ γιὰ νὰ κρίνουμε ἐμεῖς τὸν Ψυχαρισμό, γιὰ νὰ λυτρωθοῦμε ἀπὸ μερικὰ Ψυχαρικὰ γλωσσικὰ τέρατα.

Ἀπαντῶντας στὰ «Εἴδωλα» τοῦ Ροΐδη, ἕνα ἔξυπνο φιλοψυχαρικὸ βιβλίο, μὲ τὴν «Εἰδώλων κατάλυσιν» παρατήρησε πὼς ἡ γλωσσολογία δὲν εἶναι μόνο ἐπιστήμη τῶν φθόγγων καὶ τῶν τύπων, ὅπως ἔδειξαν ὁ Leskien, ὁ Osthoff, ὁ Μπροῦγμαν, ὁ Πάουλ: Οἱ φθογγικοὶ νόμοι, ἀφ' ἑτέρου, δὲν εἶναι

ἀλάνθαστοι. «Ὅστις μετὰ φιλολογικῆς ἀκριβείας ἐξήτασέ ποτε τὰ γλωσσικὰ φαινόμενα εἴτε τῶν παρελθόντων αἰώνων εἴτε τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ἠξεύρει ὅτι οἱ λεγόμενοι φθογγικοὶ νόμοι, πάμπολυ ἀφίστανται τῆς ἀκριβείας ἐκείνης, ἣν οἱ συνήθως λεγόμενοι φυσικοὶ νόμοι. Δὲν ἁρμόζει βεβαίως εἰς ἐμὲ νὰ κατηγορήσω τὸ μάθημα, οὗ τὴν διδασκαλίαν ἐπετράπην. Ἀλλ' ὅμως ἀείποτε καὶ ἐν τῷ βίῳ καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ πάντοτε καὶ πανταχοῦ ἐμίσησα τὸν κόμπον καὶ τοὺς μεγάλους λόγους. Οὐδέποτε ἠθέλησα δίκην καμήλου νὰ ἐπαινέσω τὰ ἐμὰ παριστῶν αὐτὰ κρείσσω καὶ καλλίω τοῦ ἀληθοῦς. Διὰ τοῦτο οὐδὲ σήμερον διστάζω παρρησίᾳ νὰ εἴπω ὅτι οὐδ' αὐτῆς τῆς φωνητικῆς εἶναι ἀληθῶς ἀείποτε ἀνεξαίρετα τὰ διδάγματα. Καὶ αἰτία τούτου εἶναι ἡ ἱστορία, τοῦτ' ἔστιν ὅτι ἡ γλῶσσα ἀκαταπαύστως ἐν τοῖς ἀνθρώποις μεταπλαττομένη καὶ μεταρρυθμιζομένη κατὰ τὸν πνευματικὸν διάκοσμον ἑκάστου τε καὶ τοῦ ὅλου ἔθνους ἑκάστοτε, πολλὰ κατὰ τοὺς διαφόρους αἰῶνας ἔπαθε παθήματα, ὧν πολλάκις οὐδεμίαν ἔχομεν γνῶσιν». Λέμε γυναῖκα, γῦρος, γέρος. Ἀλλὰ κάναμε τὸ γύψο, ὕψο. Λέμε κείτεται, κοίτη. Ἀλλὰ τὴν κίχλα, τὴ μεταβάλαμε σὲ τσίχλα. Καί, στὴν Κρήτη τὸ κυψέλη ἔγινε γυψέλι. Τὸ Ἰταλικὸ volta στὴν Κρήτη ἔγινε βόλιτα, στὴ Χίο ἔγινε βόρτα. Ὅπως ὁ Γκάμπελεντζ εἶπε: «Οἱ φθογγικοὶ νόμοι εἶναι ὅπως ἀπεδείχθη ἰσότητες, αἵτινες ἔν τινι γλώσσῃ καὶ ἔν τινι χρόνῳ παρατηροῦνται, καὶ μόνον ὡς πρὸς ταῦτα ἰσχύουν. Ἀμφίβολον ἄρα ἂν καθόλου ἐπιτρέπηται ἡ χρῆσις τοῦ ὅρου νόμος. Οὐδαμῶς δύναμαι νὰ ἐπιδοκιμάσω τὸν χαρακτηρισμὸν τῶν φθογγικῶν νόμων, ὡς φυσικῶν νόμων. Πρὸς τοὺς τῆς χημείας καὶ τῆς φυσικῆς νόμους προφανῶς οὐδεμίαν ἔχουσιν ὁμοιότητα αἱ ἱστορικαὶ αὗται ἰσότητες». Ἄλλως τε ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Μπουτρού ἡ ἔννοια τοῦ φυσικοῦ νόμου ἔχει χάσει τὴ δετερμινιστική της σκληρότητα. Τὸ βιβλίο του γιὰ «τὴν ἐνδεχομενικότητα τῶν φυσικῶν νόμων» ἦταν ἐπαναστατικὸ στὴν ἐποχή του. Σήμερα τὸ ἔχουμε ἀφομοιώσει.

Ὁ Ροΐδης εἶχε γίνει θῦμα τοῦ Σλάϊχερ καὶ τοῦ Γάλλου Ὀβελάκ. Ἦταν καὶ οἱ δύο «ἀσθενέστερα ὑλίζοντα πνεύματα».

Ὁ Χατζιδάκις μᾶς βοήθησε νὰ ὑπερνικήσουμε τὸν Ψυχαρισμὸ—νὰ πᾶμε πρὸς τὸ μεταψυχαρισμό, νὰ συμφιλιώσουμε τὸ δημοτικισμὸ μὲ τὴ γλωσσικὴ πραγματικότητα τοῦ παρόντος.

* * *

Στοὺς «poetae minores» τοποθετοῦσε ὁ Ι. Ν. Γρυπάρης, ποὺ χάσαμε ἐδῶ καὶ λίγες μέρες, τὸν ἑαυτό του, ὅταν μιλοῦσε γιὰ τὴ νέα Ἑλληνικὴ λυρικὴ ποίησι. Ἡ μετριοφροσύνη του ὅμως ἦταν ὁλωσδιόλου ἐπιφανειακή. Κατὰ βάθος πίστευε πὼς ἦταν ὁ πρῶτος μέσα στοὺς πρώτους.

Ὅ,τι ὁ Γρυπάρης ἔφερε στὴν ποίησί μας ἐδῶ καὶ 45 χρόνια κάτι καινούργιο εἶναι ἀναμφισβήτητο. Καὶ τὸ καινούργιο εἶναι αὐτὸ ποὺ ὁ Μάρκος Τσιριμῶκος ὠνόμασε γλωσσικὴ μαγγανεία. Μὲ κάποιες λέξεις μεσαιωνικές, μὲ κάτι σύνθετα περίεργα, μὲ κάποια ἐπίθετα βυζαντινὰ ἀνανέωσε τὸ ποιητικὸ λεξιλόγιο τῶν ποιητῶν τῆς «νέας σχολῆς», τοῦ Δροσίνη, τοῦ Πολέμη καὶ τόσων ἄλλων: Τὰ σονέτα του τῆς πρώτης ὥρας ποὺ ἔφερναν τὴν τεχνοτροπία τοῦ Ἑρεδιὰ στὴν Ἑλλάδα εἶχαν—μ' ὅλες τὶς χασμῳδίες κάτι τὸ πρωτολάλητο: Ἀντηχητικότητα.

Ἡ τεχνοτροπία τοῦ Ἑρεδιὰ ἦταν κάτι διάμεσο μεταξὺ Παρνασσισμοῦ

καὶ Συμβολισμοῦ. Ἦταν ἡ μετάβασις ἀπὸ τὸν Παρνασσισμὸ στὸ Συμβολισμό. Ἀργότερα ὁ Ι. Ν. Γρυπάρης ἄφησε τὰ πομπικὰ ἐπίθετα τῆς πρώτης παραγωγῆς ἔγινε πιὸ ἁπλὸς καὶ σχεδὸν νεοκλασσικός. Κ' ἐδῶ βλέπουμε νὰ κυριαρχῇ στὸ ἔργο του ἡ Γαλλικὴ ἐπίδρασις. Τὰ Ἐλεγεῖα του καὶ κάποια ἄλλα ἀνάλαφρα, ἐνδεκασύλλαβα. καινούργια σονέτα ἔχουν μιὰ ἁπλότητα καλοπρόσδεκτη.

Τὰ ποιήματα τοῦ Ι. Ν. Γρυπάρη συγκεντρώθηκαν σὲ μιὰ συλλογὴ «Τοὺς Σκαραβαίους καὶ τὶς Τερακότες»—τὴ μοναδική του: Ἄλλη πρωτότυπη παραγωγὴ στιχουργικὴ δὲν ξέρω νἄχῃ. Κι' ἔτσι πρέπει νὰ πιστέψουμε μᾶλλον πὼς ὁ Ι. Ν. Γρυπάρης ἔπαψε νὰ γράφῃ λυρικοὺς στίχους μόλις ἐπέρασε ὁ αἰσθησιασμὸς τῆς πρώτης ἡλικίας. Κι' οἱ πιὸ ποιητικές του μεταφράσεις λ. χ. ἡ μετάφρασις τῶν «Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας» ἀνήκουν στὴν πρώτη Γρυπαρικὴ περίοδο—φθάνω μάλιστα νὰ πῶ ὅτι στὰ τελευταῖα χρόνια ἐβιομηχάνισε τὸ εἶδος του. Ἔτσι ὅλη του ἡ μεταφραστικὴ ἐργασία στὸν Αἰσχύλο δὲν εἶναι ἴσης ἀξίας καὶ οἱ μεταφράσεις του ἀπὸ τὸ Σοφοκλῆ καὶ τὸν Πίνδαρο εἶναι κατώτερες. Ἡ μετάφρασις τῆς «Πολιτείας» τοῦ Πλάτωνος εἶπε ἕνας ἁρμόδιος εἶναι στὸ γόνατο» καμωμένη. Ἔχει ὅμως μεταφράσει λαμπρὰ κάποιους στίχους Εὐρωπαίων ποιητῶν—καὶ μάλιστα τοῦ Γκαῖτε, ὁ Γρυπάρης.

Ὡς διευθυντὴς Γραμμάτων στὸ ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας καὶ ὡς διευθυντὴς τοῦ «Βασιλικοῦ Θεάτρου» ἦταν ἕνα συμβιβαστής. Στὸ δεύτερο τοῦ ἄρκουσε ὅτι ἀνέβαζε τὶς κλασσικές του μεταφράσεις τραγῳδιῶν.

Καὶ μολαταῦτα δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς δὲν ἦταν μιὰ προσωπικότης ὁ Ι. Ν. Γρυπάρης, ἕνας λόγιος στὴν πλατειὰ ἔννοια τοῦ ὅρου, ἕνας Ἑλληνομαθὴς τοῦ παλιοῦ καλοῦ καιροῦ, ποὺ κράτησε ψηλὰ τὴ σημαία τῆς ποιήσεως, καὶ ποὺ σὲ μιὰ ποιητικὴ συλλογὴ συγκέντρωσε στίχους συχνὰ ἐξαιρετικούς, ὑποβλητικοὺς καὶ σχεδὸν ποτὲ μέτριους.

* * *

Μὲ τὸν Ἐλισαῖο Γιαννίδη (Σταματιάδη) ἡ γλωσσικὴ προπαγάνδα τοῦ δημοτικισμοῦ προσγειώθηκε. Τὸ βιβλίο του «Γλῶσσα καὶ Ζωὴ» εἶχε γι' αὐτὸ μεγάλη ἐπιτυχία. Ὁ ἴδιος ἔκανε θεωρητικὴ καὶ ἔμπρακτη προπαγάνδα γιὰ τὴν ἁπλοποίησι τῆς ὀρθογραφίας. Ἔγραψε καὶ μιὰ Ἀστρονομία στὴ δημοτική, ποὺ συγκρίνεται μὲ ἀνάλογες προσπάθειες τοῦ Πάλλη, θέλω νὰ πῶ δὲν παραξενεύει πολύ. Ἀξιόλογο ἐπίσης εἶναι τὸ «Μεγάλο πρόβλημα» δοκίμιο κριτικῆς τοῦ ὑλισμοῦ, γιὰ τὸ ὁποῖον ἔγραψα ἄλλοτε καὶ ποὺ ὡς μορφὴ καὶ ὡς περιεχόμενο εἶναι ἀπὸ τὰ καλύτερα φιλοσοφικά μας κείμενα στὴν ἁπλοελληνική, ἕνας ἀπολογισμὸς τῆς κριτικῆς τοῦ ἐπιστημονισμοῦ: Ὁ Σταματιάδης εἶχε σπουδάσει φυσικὲς ἐπιστῆμες, ἀλλὰ ἡ ἐπιστήμη δὲν ἐλύγισε τὴ θρησκευτική του διάθεσι.

* * *

Ὁ Δημ Γρ. Καμπούρογλου ἦταν, ὅπως Γρ. Ξενόπουλος παρατήρησε, ἀνώτερος ἀπ' τὸ ἔργο ποὺ ἄφησε: Ἡ λογοτεχνική του παραγωγὴ ἀπ' τὸν καιρὸ ποὺ ὁ Γ. Μιστριώτης τὸν ἀνακήρυξε «μικρὸ Χριστόπουλο τῶν ζαχαροπλαστείων» ὡς τὰ τελευταῖα ἀκόμη χρόνια δὲ μᾶ συγκινεῖ πιά. Ὁ

ἱστοριοδίφης μᾶς ἐνδιαφέρει περισσότερο—ὁ Ἀθηναιοδίφης. Κι' ὅσο κι' ἂν ἡ φαντασία τὸν ἔσερνε συχνὰ ἢ πάντοτε ἔξω ἀπ' τὸ δρόμο τῆς αὐστηρῆς ἔρευνας, κι' ὅσο κι' ἂν δὲ φανέρωνε πάντοτε τὶς πηγές του, ἐκεῖνος ποὺ θὰ γράψῃ τὴν ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν τῆς Τουρκοκρατίας, θὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν του τὸν Καμπούρογλου.

Πιὸ πολὺ ὡστόσο ἀπ' ὅλα κάνει νὰ προσέχουμε τὸν Καμπούρογλου, μέσα στοὺς ἱστοριοδίφες καὶ τοὺς ἀνεκδοτογράφους τοῦ παρελθόντος, ἡ ἀγάπη του πρὸς τὰ παλιὰ πράγματα, τὰ παλιὰ τοπία, τὰ παλιὰ ἀρχοντικά, πρὸς τὶς μορφὲς τῶν παλιῶν ἐποχῶν: Αὐτὴ ἡ ποιητικὴ διάθεσις ποὺ μᾶς ἔκανε τόσο συμπαθητικὸ τὸν Ἀθηναῖο λόγιο τὸν συνώδευσε ὥς τὴν τελευταία στιγμή, ὅπως ἴσαμε τὰ τελευταῖα του χρόνια ἄνθιζε στὰ χείλη του τὸ παιγνιδιάρικο χαμόγελο καὶ ἡ σκωπτικὴ εὐφυΐα. Ἦταν ἕνας εὐγενής, ὁ «τελευταῖος τῶν Ἀθηναίων».

ΑΡΙΣΤΟΣ ΚΑΜΠΑΝΗΣ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΡΙΤΙΚΗ

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΛΒΟΣ

Ἕνας ποιητὴς σχεδὸν ἄγνωστος στοὺς πολλούς, ἔλαμψε κάποτε μὲ ἐντατικὸ φῶς μέσα στὸ φτωχὸ λογοτεχνικό μας οὐρανό. Τὸν ὑποδέχονται ὑποκλίσεις πολλές, λιβανωτοὶ καὶ διθύραμβοι. Οἱ κριτικοὶ τὸν ἀνατέμνουν καὶ τὸν κατατάσουν εἰς τὴν περιωρισμένη χορεία τῶν ἐκλεκτῶν. Ἀλλὰ μιὰ μέρα, ξαφνικά, τὸν σπρώχνει στὰ Τάρταρα ἡ ἐξουθενωτικὴ ἀπόφαση ἑνὸς ἀποκλειστικὰ Σολωμολάτρη συγγραφέα. Ἐκεῖ κεραυνωμένος περιμένει τὴν ἠθική του ἀποκατάσταση. Ἐκεῖ περιμένει τὸν ἐλευθερωτή, ποὺ θὰ τὸν τραβήξῃ ἀπὸ τὴν γιγάντια σκιὰ τοῦ Σολωμοῦ, ὅπου μὲ τὸ ζόρι τὸν ἀναγκάζει νὰ μαραίνεται ὁ συστηματικὸς ἀρνητὴς καὶ ποὺ θὰ τοῦ ξαναδώσῃ τὴ θέση ποὺ κάτω ἀπὸ τὸν ἥλιο τοῦ ταιριάζει. Ἀλλά, ἐὰν ὑπάρχῃ ἡ κριτικὴ τοῦ κριτικοῦ, ὑπάρχει καὶ ἡ κριτικὴ τοῦ ἀναγνώστη. Ἐμεῖς, τὸ κοινό, ποὺ διαβάζουμε τὸ νεοελληνικὸ ἔμμετρο λόγο, βλέποντας τὰ εἴδωλα νὰ σωριάζονται στὸ χῶμα κάτω ἀπὸ τὰ κτυπήματα τῶν τεχνοκριτῶν, πού, τώρα τελευταῖα, μὲ ζῆλο νεοφύτων, πολλαπλασιάζουν τὰ θλιβερά τους κατορθώματα, κάνουμε τὴν ἑξῆς ἐρώτηση στὸν ἑαυτό μας: Εἶναι δυνατὸν νὰ μὴν ἀξίζει τίποτε ὁ ποιητὴς αὐτός, ἀφοῦ μᾶς φωτίζει, μᾶς τονώνει, μᾶς συγκινεῖ; Εἶναι δυνατὸν οἱ κοινοὶ τόποι, ἡ κενὴ μεγαλοστομία, ἡ φτηνὴ ρητορεία νὰ ἀφήνουν μέσα μας μόνιμα ἴχνη; Ἀσφαλῶς, μέσα στὴν ποίηση τοῦ Κάλβου, θὰ ὑπάρχει κάποιο δυνατὸ ἀντιδραστικό, ποὺ ἡ κριτικὴ ἀλχημεία δὲν μπόρεσε νὰ ἀπομονώσῃ, κάποιο ἀντιδραστικὸ ποὺ ἀλλοιώνει τὴν ψυχή μας, μεταγγίζοντάς της κάτι ἀπὸ τὴν ἡρωϊκὴ ψυχὴ τοῦ ποιητή. Ἂς ἐλπίσουμε, πὼς τὸ μυστικὸ αὐτὸ στοιχεῖο θὰ τὸ ἀνακαλύψῃ ἡ εἰλικρίνεια, στηριγμένη στὴν ἄδολη ἀγάπη γιὰ τὴ νεοελληνικὴ ποιητικὴ δημιουργία.

Ἡ ἐθνική μας ψυχὴ εἶναι ὁ ἱερώτερος ἐθνικός μας πλοῦτος καὶ ἔχουμε ἠθικὸ χρέος νὰ τιμήσουμε ἐκείνους, ποὺ ἀφιέρωσαν τὴ ζωή τους εἰς τὸ νὰ τῆς δώσουν τοῦ εὐγενικοῦ μετάλλου τὴν ἀντοχὴ καὶ τὴ στιλπνότητα. Ὁ Κάλβος εἶναι φαίνεται ἕνας ἀπ' αὐτοὺς τοὺς φωτεινοὺς ἐργάτες. Καὶ τώρα ἀρχίζει νὰ ξελαγαρίζεται καὶ ν' ἀποκτᾷ βαθὺ παιδαγωγικὸ καὶ καλλιτεχνικὸ νόημα, πρέπει καὶ ὁ ποιητής της νὰ βγῇ ἀπὸ τὰ βουρκωμένα νερὰ τῆς λήθης, ὅπου, μὲ μία πέτρα στὸ λαιμό, τὸν πέταξε ἡ μεταφυσικὴ κριτική. «Δύο τὰ παιδεύοντα τοὺς νέους, λέει ὁ Λυκοῦργος, ἥ τε τῶν ἀδικούντων τιμωρία καὶ ἡ τοῖς ἀνδράσι τοῖς ἀγαθοῖς διδομένη δωρεά». Ἡ δωρεὰ γιὰ τὸν Κάλβο θὰ εἶναι: νὰ στήσουμε τὴ μνήμη του ἐπάνω στὸν εὐλαβικὸ βωμὸ τῆς εὐγνωμοσύνης, τοῦ Ἔθνους.

«Στὸν ἴσκιο τῶν κυπαρισσιῶν, καὶ μεσ' στοὺς τάφους,
Ποτισμένους μὲ κλάμα, εἶν' ἴσως τοῦ θανάτου

Ὁ ὕπνος πιὸ γλυκός»; ρωτοῦσε ὁ Φώσκολος. Εἶναι! ἂν τὰ κυπαρίσσια τὰ φύτεψε τὸ χέρι ὁλόκληρου λαοῦ, καὶ ἂν τὰ δάκρυα, ποὺ ποτίζουν τὸ μνῆμα, τὰ χύνουν τὰ μάτια μίας πιστῆς γενεᾶς ποὺ κλαίει τὸν ὁδηγό της. Κάποια μοῖρα βάσκανη δὲν μᾶς ἄφησε ὡς τώρα νὰ στήσουμε ἐπάνω στὰ

φθαρτὰ ἀπομεινάρια τοῦ σώματος, ποὺ φιλοξένησε τὴν ὑπέροχη τοῦ Κάλβου ψυχή, ἕνα μνημεῖο, ποὺ θὰ γινόταν πανελλήνιο προσκύνημα. Τὰ κόκκαλα του εἶχαν χαθῆ «ἀνάμεσα στ' ἄπειρα κόκκαλα, ποὺ σπέρνει ὁ χάρος σὲ γῆ καὶ σὲ θάλασσα». Ἀλλὰ τώρα τελευταῖα ἡ ἐπίμονη καὶ μεθοδικὴ ἐργατικότης τοῦ κ. Σολδάτου ἀνεκάλυψε σὲ μιὰ μικρὴ μακρυνὴ ξένη πόλη τὸ φτωχὸ μνῆμα τοῦ ποιητή. Κι' ἔτσι τὸ ἔθνος σύντομα θὰ λάβῃ τὴν εὐκαιρία νὰ τοῦ δείξῃ, ὅτι μέσα εἰς «τὰ βαθυσκαφῆ μνήματα μύρια» τὸ μνῆμα του δὲν εἶναι ἀπὸ τὰ ταπεινά, μὰ ἀπὸ τὰ λίγα, ποὺ ἐπάνω τους «φέγγει τὸ ἄστρο τὸ τῆς ἀθανασίας».

Ἂν τοῦ ἀξίζει ἡ ἀθανασία αὐτή, θὰ τὸ ἐξετάσουμε παρακάτω, καὶ θὰ τὸ κάμουμε μὲ ὅλη τὴ δυνατὴ εἰλικρίνεια. Ἀλλὰ ἡ εἰλικρίνεια δὲν ἀρκεῖ. Γιὰ νὰ βαθμολογήσουμε, μὲ μόνη τὴ δικαιοσύνη τοῦ ἀναγνώστη, τὶς ἐντυπώσεις ποὺ μᾶς γεννάει τὸ ποιητικὸ ἔργο, πρέπει πρῶτα, νὰ ἀπαλλαγοῦμε ἀπὸ τὸ βάρος τῶν θεωριῶν καὶ τῶν συστημάτων, ποὺ μὲ αὐτὰ μᾶς θόλωσε τὴν κρίση ἡ συστηματικὴ κριτική, καὶ ποὺ θὰ εἶναι γιὰ μᾶς μιὰ διαρκὴς ἀφορμὴ πλάνης, ἡ μεταλλικὴ μᾶζα, πού μὲ μόνη τὴν παρουσία της, κάνει νὰ παρεκλίνῃ ἡ πυξίδα. Ὄχι πὼς ἡ κριτικὴ δὲ βλέπει βαθύτερα στὴν οὐσία ἀπὸ τὸν κοινὸ ἀναγνώστη. Μὰ ὑπάρχουν δύο λόγοι ποὺ μᾶς ἀναγκάζουν νὰ καταφύγουμε στὸν ἑαυτό μας καὶ μόνο, γιὰ νὰ μορφώσουμε γνώμη ὁριστική, — ἀτομικὰ μιλῶντας πάντα—, γιὰ τὴν ἀξία ἑνὸς συγγραφέα. Ὁ κριτικὸς μελετῶντας ἀντικειμενικά, ἐπιστημονικὰ ἕνα ἔργο, τὸ τυλίγει πρῶτα καλὰ μέσα στὰ δίχτυα τῆςσχολῆς του. Κάνοντας ἐπιστήμη ἐπάνω σὲ ζωντανὸ ὀργανισμό, ἀναγκάζεται πρῶτα νὰ τὸν νεκρώσῃ. Οἱ πρῶτες ἐντυπώσεις, οἱ ἐντυπώσεις γενικά, ποὺ εἶναι γιὰ τὸν κοινὸ ἀναγνώστη, ἡ μυστικὴ γέφυρα ποὺ ἑνώνει τὸν πομπὸ μὲ τὸν δέκτη, εἶναι γιὰ τὸν κριτικὸ ἀποδιοπομπαῖοι τράγοι. Γι' αὐτὸν ἰσχύουν μόνον οἱ φόρμες, οἱ κανόνες, ἡ γραμματικὴ καὶ τὸ συντακτικὸ τῆς κριτικῆς. Δένει τὸν φτωχὸ ποιητὴ κάτω ἀπὸ τὰ κλαριὰ τῆς σχολῆς του, κι' ἐκεῖ τὸν ξαπλώνει στὸ κρεββάτι τοῦ Προκρούστη. Πολλὲς φορές, ἀδιαφορῶντας γιὰ τόπο καὶ χρόνο, πασκίζει νὰ χύσῃ τὸ ἔργο σὲ ὡρισμένο θεωρητικὸ καλοῦπι, καὶ τὸ μηδενίζει ἂν δὲ χωρῇ. Ἔτσι στὰ τελευταῖα χρόνια εἴδαμε μπροστὰ στὰ μάτια μας νὰ γίνωνται χῶμα λογοτέχνες, ποὺ ὁλόκληρες γενεὲς τοὺς εἶχαν σεβαστῆ. Γιατὶ ὁ ἐρευνητής, μὲ ἀξιοπρεπῆ ἀλυγισία, προσπαθεῖ νὰ ἀγνοήσῃ τὶς μυστικὲς ἀνταποκρίσεις πού, μακρυὰ ἀπὸ κάθε ἐπιστημονικὴ ἀξιολόγηση, ἑνώνουν τὸ ἔργο μὲ τὸν ἀναγνώστη, καὶ ἀποτελοῦν γι' αὐτὸν τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἀξίας του. Ὕστερα ὁ κάθε κριτικὸς πρόθυμος, μὰ ἐπικίνδυνος σύμβουλος, μᾶς ἐφοδιάζει καὶ μὲ ἕνα εἰδικὸ πρίσμα, μὲ διαφορετικὸ δείκτη διαθλάσεως, ποὺ μέσα ἀπ' αὐτὸ μᾶς ἀναγκάζει νὰ κυττάξουμε τὸ κάθε ἔργο. Εὔκολα μᾶς ὑποβάλλει, ἂν ἔχει τὸ χάρισμα τοῦ πειστικοῦ λόγου, τὸν δικό του τρόπο τοῦ βλέπειν, τὶς θεωρίες του καὶ τὶς ἀρχές του, καί, μέσα σ' αὐτὴ τὴν μπερδεμένη πολυνομία, δύσκολα μποροῦμε ν' ἀπομονώσουμε, δροσερὲς καὶ ἀνέγγιχτες, τὶς δικές μας πραγματικὲς ἐντυπώσεις. Γι' αὐτὸ φρόνιμο εἶναι νὰ ἐλευθερωθοῦμε ἀπὸ τὴν τυραννική τους ἐπίδραση, καὶ ν' ἀνοίξουμε δικό μας μονοπάτι μέσα στὴν πυκνὴ λόχμη τῶν ἀντιθέσεων, ποὺ φύτεψαν καὶ καλλιέργησαν μὲ τόσο πάθος, οἱ εἰδικοί. Καὶ πρῶτα - πρῶτα, στὴν περίπτωση ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ, ἕνα ἐρώτημα βασικὸ προβάλλεται στὸν ἀναγνώστη: Εἶναι ὁ Κάλβος ἀληθινὸς ποιητὴς ἢ στιχοπλόκος, ποὺ μπάζει μὲ τὸ ζόρι, κάτω ἀπὸ τὸ ζυγό του ἀρχαῖον μέτρον, τὴν ξερή του ἐπιγραμματικὴ ἠθικολογία; Ὁ Sainte-Beuve, νομίζω, ἔλεγε ὅτι, ἂν θέλῃ

κανεὶς νὰ νοιώσῃ ἂν κάποιος εἶναι ποιητής, δὲν ἔχει παρὰ νὰ κυττάξῃ τὸ πῶς μιλάει γιὰ τὸν ἔρωτα, γιὰ τὴ φύση καὶ γιὰ τὸ θάνατο. Γιὰ τὸν ἔρωτα ὁ Κάλβος δὲ λέει τίποτε, γιὰ τὴ φύση, ἄλλο τόσο. Ὅσο γιὰ τὸ θάνατο, ἔχουμε μονάχα τὴν τρίτη ᾠδὴ τοῦ πρώτου βιβλίου, ποὺ εἶναι μία ἁπλῆ παράταξη κοινῶν τόπων :

. . . . . Τώρα ὅπου βλέπω
Τὸν θάνατον μὲ θάρρος,
Ἐγὼ κρατῶ τὴν ἄγκυραν
Τῆς σωτηρίας.

Τέτοια κραυγὴ λυτρωμοῦ θὰ μποροῦσε νὰ στολίσῃ ὁποιοδήποτε φιλολογικὸ δοκίμιο, καὶ μ' αὐτὴ τὴ στροφὴ ὁ Montaigne σίγουρα θὰ στόλιζε μιὰ ἀπὸ τὶς καλύτερες σελίδες του. Ἢ ὁ Κάλβος λοιπόν, σύμφωνα μὲ τὸν ὁρισμὸ τοῦ Sainte Beuve, δὲν εἶναι ποιητὴς ἢ ὁ ὁρισμὸς εἶναι ἀτελέστατος. Πράγματι ὁ Γάλλος κριτικὸς ἐξέχασε ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ θάνατο, τὸν ἔρωτα καὶ τὴ φύση, ὑπάρχει στὸν κόσμο καὶ τὸ ἰδανικό, ποὺ εἶναι ἀντικείμενο ὄχι τοῦ ἔρωτα, μὲ τὴν ἔννοια τῆς ὁλικῆς ἀφοσιώσεως σὲ ἄλλο ἀνθρώπινο πλᾶσμα, τοῦ ἔρωτα, ποὺ εἶναι μία ἐκδήλωση τοῦ γενετησίου ἐνστίκτου, ντυμένη μὲ τὰ μαγικὰ πέπλα ποὺ ὕφαναν γι' αὐτὴν φιλοσοφικὲς καὶ θρησκευτικὲς δοξασίες, ἀλλὰ τοῦ ἔρωτα μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀγάπης, ποὺ φτάνει μέχρι τῆς αὐτοθυσίας, γιὰ μερικὰ νοητικὰ δημιουργήματα, ποὺ ἔγιναν πραγματικότης ἁπτότερη ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, ἀφοῦ μὲ τῶν φτερῶν τους τὴ δύναμη ὁ ἄνθρωπος αἴρεται πάνω ἀπὸ τὴ ζωϊκή του φύση καὶ ὁρμάει πρὸς τὸ ὑψηλό, ἄξιος, ὄχι νὰ ζητήσῃ κάτι ἀπὸ τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ νὰ χαρίσῃ στοὺς ἄλλους τὸν ἑαυτό του. Τὰ πλάσματα αὐτά: ὁ σεβασμός, ἡ ἐλευθερία, ἡ ἀρετή, δὲν εἶναι ἁπλᾶ γεννήματα λογικῶν ἀσκήσεων, εἶναι ὅ,τι τὸ στερεώτερο καὶ μονιμώτερο ἐκέρδισαν οἱ ἄνθρωποι παλεύοντας κατὰ τῆς ἐχθρικῆς φύσεως καὶ τοῦ φθοροποιοῦ θανάτου. Μόνο μὲ τὴ λαμπρὴ αὐτοὶ ὡπλισμένοι πανοπλία γίνονται, σὰν τοὺς θεούς;

«Ἄνοσοι καὶ ἀγήραοι,
Πόνων τ' ἄπειροι,
Βαρυβόαν πορθμὸν πεφευγότες Ἀχέροντος.»

Ἕνα ἁπλὸ φυλλομέτρημα τῆς ἱστορίας θὰ μᾶς πείσῃ, ὅτι ἀπὸ τοὺς ἐραστὰς αὐτῶν τῶν ἀφαιρέσεων, ἀπὸ τὶς ψυχὲς ποὺ θέρμαινε ὁ σεβασμὸς ἡ ἐλευθερία, ἡ ἀρετή, ἔγιναν οἱ εὐγενέστερες, οἱ ἡρωϊκώτερες ἀνθρώπινες πράξεις. Καὶ ἡ ἴδια ἡ φύση, στὶς τιτανικές της προσπάθειες, στὸ φοβερὸ ἀνατάραγμα τοῦ ὠκεανοῦ, στὴν καταιγίδα, στὴν πάναγνη λευκότητα τοῦ ψηλοῦ βουνοῦ, φαίνεται πὼς προσπαθεῖ νὰ ξεπεράσῃ τὸν ἑαυτό της, καὶ νὰ δημιουργήσῃ τὸ δικό της ὑψηλό, σὲ στενὴ ἀνταπόκριση μὲ τὸ ὑψηλὸ τὸ ἀνθρώπινο. Αὐτὸ βαθειὰ τὸ αἰσθάνεται ὁ Κάλβος, ὅταν δανείζεται τὶς εἰκόνες του ἀπὸ τὶς μεγάλες φυσικὲς δυνάμεις, ποὺ εἶναι δυνάμεις ἀδελφὲς τοῦ ἀνθρώπου ἥρωα. Ὁ ἄνθρωπος, τώρα, ποὺ ψάλλει αὐτὰ τὰ ἰδανικά, δὲ χωράει βέβαια στὸν ὁρισμὸ τοῦ Γάλλου κριτικοῦ, καὶ ὁ ὁρισμὸς εἶναι ἀτελής, ἀφοῦ δὲ θεωρεῖ ὡς ἀντικείμενο τῆς ποιήσεως ὅ,τι ἀκριβῶς δονεῖ βαθύτερα καὶ μονιμώτερα τὸν ἄνθρωπο. Ποιὸς εἶναι λοιπὸν ὁ ὁρισμὸς τοῦ ποιητοῦ. ὁ

ὁρισμὸς ποὺ δὲν ἀφήνει ἔξω ἀπὸ τὸ φράχτη του ἕνα ἀπὸ τοὺς γονιμωτέρους ποιητικοὺς ἀγρούς; Ὁ ποιητὴς εἶναι ἕνας φιλόσοφος ποὺ δουλεύει μὲ διαφορετικὰ ἀπὸ τὸ φιλόσοφο μέσα. Βλέπει βαθύτερα τὴ ζωὴ τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου γενικά. Μέσα στὰ πράγματα ἀνακαλύπτει μὲ τὴ διαίσθηση σχέσεις μυστικές, ποὺ οἱ αἰσθήσεις του δὲν μποροῦν ν' ἀνακαλύψουν, καὶ ποὺ δίνουν μεγαλύτερη πληρότητα, μεγαλύτερη ἁρμονία στὸν κόσμο τῶν ὑπάρξεων. Κάτω ἀπὸ τὸν ὠκεανὸ τῶν ἐπιφάσεων ζητάει τὸ μόνιμον ὑπόστρωμα τῆς πραγματικότητος. Ξεδιαλύνει τὸ πολυσύνθετο πλέγμα τῶν ἐσωτερικῶν κινήτρων τῶν πράξεων καὶ μᾶς δείχνει ἀπομονωμένη τὴν κάθε μας ἐντύπωση, παράλληλη, ὄχι μπερδεμένη μὲ τὶς ἄλλες, ὅπως τὰ σώματα τῶν φιδιῶν στὸ κεφάλι τῆς Μεδούσης. Μᾶς φωτίζει μὲ τὴν ἀλήθεια τὸν κόσμο τῶν συναισθημάτων, κάνει τὴ ζωὴ πιὸ βαθυστόχαστη, πιὸ δυνατή, καὶ τῆς δίνει ἕνα παλμὸ διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Μᾶς ἀποκαλύπτει μυστικὲς δυνάμεις ποὺ κρύβουμε μέσα μας καὶ μᾶς δείχνει μέσα στὸ ἐργαστήριο τοῦ ἐσώτερού μας εἶναι ὅλη τὴ σειρὰ τῶν ἀντιδράσεων ποὺ παράγουν τὰ δυνατὰ συναισθήματα. Ἀποστραγγίζει τὴν ὀμορφιὰ μέσα ἀπὸ τὴν ἀναισθητικὴ μᾶζα τῶν πραγμάτων καὶ τῶν πράξεων καὶ μ' αὐτὴν στολίζει τὶς μονότονες ὧρες. Ὄργανά του δὲν εἶναι ὁ συλλογισμὸς καὶ ἡ παρατήρηση, μὰ ἡ διαίσθηση καὶ ὁ ποιητικὸς λόγος καὶ τὸ κορύφωμά του: τὸ σύμβολο, ποὺ μ' αὐτὰ βάζει τάξη στὸ συγκεχυμένο, καὶ ἀνεβάζει στὴν ἐπιφάνεια τὰ πλάσματα τοῦ βυθοῦ. Ὁ Κάλβος ἀποστραγγίζει τὴν ὀμορφιὰ ἀπὸ τὴν ἀναισθητικὴ μᾶζα τῶν πράξεων. Καὶ ὑψώνει μπροστά μας τόσο ἐντατικὰ φωτισμένες τὶς πράξεις τὶς ὑπέροχες, ὥστε ἡ ψυχή μας, νικημένη ἀπὸ τὸ θεσπέσιο ὅραμα, ὁρμάει μὲ διάπλατα φτερὰ πρὸς ἐκείνους ποὺ στάθηκαν φθαρτὰ σκηνώματα τῆς Ἀρετῆς, πλημμυρίζει ἀπὸ τὸν ἀλτρουϊσμὸ καὶ τὴ μεγαλοψυχία τους καὶ γίνεται γιὰ μιὰ στιγμή, πόσο μικρή, μὰ πόσο μεγάλη στιγμή, ἄξια νὰ σταθῇ μαζί τους, στὸν κύκλο τους τὸν ἡρωϊκό. Τὸ γενικὸ λοιπὸν συμπέρασμα, ποὺ βγάζει κανεὶς ὕστερα ἀπὸ μιὰ προσεκτικὴ μελέτη τοῦ ἔργου τοῦ Κάλβου, εἶναι ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ δημιουργεῖ τὴν ψυχικὴ ἔξαρση. Γιὰ νὰ φτάσουμε ὅμως σ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα χρειάστηκε ὑπομονὴ καὶ κόπος. Συχνὰ ἡ κούραση μᾶς ἀνάγκασε νὰ σταματήσουμε, ἂν καὶ τὸ ἔργο εἶναι μικρό. Συχνὰ χρειάστηκε νὰ καταπνίξουμε σκέψεις ὀχληρές, προσβλητικὲς ἴσως γιὰ τὴ μνήμη τοῦ ποιητῆ, ἐπειδὴ ἡ ἐλπίδα νὰ ἰδοῦμε τὸ οἰκοδόμημα, σ' ὅλη του τὴν συντελεσμένη ἁρμονία, μᾶς ἐφώτιζε τὸ δρόμο. Πρῶτα-πρῶτα ἡ γλῶσσα τοῦ Κάλβου μᾶς ξενίζει, ὅπως καὶ ἡ μητρική του. Ὕστερα ἀπὸ τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴ δημοτικὴ καὶ ἀπὸ τὸ φοβερὸ ὄγκο ὁμοιοκαταλήκτων στίχων, ποὺ ὅλοι μας, ποιὸς λίγο-ποιὸς πολύ, ἔχουμε καταπιεῖ, ἡ ἀρχαϊκή του καθαρεύουσα καὶ ὁ παλαιὸς ἴαμβος, μᾶς μοιάζουν ἀναστημένοι νεκροί. Ὕστερα μᾶς ξαφνιάζει τὸ διδακτικό του ὕφος. Νομίζει κανεὶς πὼς ἀκούει ἕναν ἀλύγιστο μαυροντυμένο δάσκαλο νὰ παραδίδη ἀπὸ καθέδρας ἠθική. Ἐν τούτοις μὲ αὐτὰ τὰ φαινομενικὰ ἀκατάλληλα μέσα ὁ Κάλβος ἔχει τὴ δύναμη νὰ δημιουργῇ ποιητικὴ ἀτμοσφαῖρα. Στὴν πρώτη ἀνάγνωση οἱ καθαρὰ διανοητικοὶ τύποι δὲν μποροῦν νὰ τὸν γευτοῦν. Μὰ ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν ἀνεπτυγμένο τὸ καλλιτεχνικὸ αἰσθητήριο βρίσκουν ν' ἀποζημιωθοῦν στὰ μονότονα κατεβατὰ τῶν κοινῶν τόπων. Γιατὶ μέσα στὴν ἄνυδρη ἔρημο τῶν ἀφορισμῶν προβάλλουν ξαφνικά, σὰν δροσερὲς ὀάσεις στροφὲς γεμάτες αἰσθησιασμὸ καὶ μουσική:

Κι' ὅταν τὸ ἑσπέριον ἄστρον
Ὁ οὐρανὸς ἀνάπτη,
Καὶ πλέωσι γέμοντα ἔρωτος
Καὶ φωνῶν μουσικῶν
Θαλάσσια ξύλα.

Φιλεῖ τὸ ἴδιον κῦμα
Οἱ αὐτοὶ χαϊδεύουν Ζέφυροι
Τὸ σῶμα καὶ τὸ στῆθος
Τῶν λαμπρῶν Ζακυνθίων
Ἄνθος παρθένων.

ἢ εἰκόνες ὑποβλητικές, ὅπως ἐκείνη ποὺ πλαισιώνει τοῦ Βαρνακιώτη τὴ φυγή

Τὸν συντροφεύει, ὁλόμαυρον,
Μέγα ἐναέριον σύννεφον.
Κρέμεται ἀκόμα ἀτίνακτον
Ἀστροπελέκι ἐπάνω του
Κ' ἄγρυπνος μοῖρα.

Τότε ὁ φακὸς θολώνει τῆς λογικῆς καὶ μᾶς κυριεύουν ὁ ρυθμὸς καὶ ἡ σύνθεση τῶν ἀστραφτερῶν εἰκόνων, ποὺ ὁρμοῦν, σὰν ξαφνικὰ ὁράματα, μέσα ἀπὸ τὶς ἄψυχες γραμμές. Ὕστερα πιάνουμε πάλι τὸ μονοπάτι τοῦ κοινοῦ νοῦ καὶ περνᾶμε μέσα ἀπὸ μιὰ ξερὴ παράταξη ἰδεῶν, ποὺ δὲν ἔχουν τίποτε τὸ νέο. Ἔχει βέβαια τὸ μεγαλεῖο του ὁ κοινὸς νοῦς. Εἶναι ἕνα συγκρότημα στοιχείων, ποὺ τὸ μέταλλό τους δοκιμάστηκε ἀπὸ πολλὲς γενεὲς καὶ πού, γιὰ ν' ἀναπτυχθοῦν σὲ κοινὰ σεβαστὲς ὀντότητες, χρειάστηκαν αἰῶνες πνευματικοῦ μόχθου. Στὴν ποίηση ὅμως ὁ κοινὸς νοῦς, ὅταν γίνεται σκοπός, φαίνεται σὰν ἕνας θλιβερὸς παρείσακτος. Δὲν μπορεῖ βέβαια κανεὶς ν' ἀρνηθῇ ὅτι οἱ κοινοὶ τόποι στὴν ποίηση, μὲ τὴ γνησιότητα, τὴν ἀντοχή τους, τὴν καθολικότητα τῆς ἐπιρροῆς τους, ἔχουν πάντα τὴ δύναμη νὰ συγκινήσουν τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ τότε μόνον, ὅταν ὁ συμβολικὸς μαντύας τοὺς ντύνει μὲ τὴν καταχνιά του. Ὁ Σίλλερ, τυλίγοντας κοινότυπους πυρῆνες μέσα στὰ μάγια τοῦ μύθου, ἔγραψε ποιήματα, ἀπὸ τὰ ὡραιότερα ποὺ γράφτηκαν ἀπὸ ἀνθρώπινο χέρι. Ὁ Κάλβος ὅμως ἀφήνει ὁλόγυμνο τὸν μακρὸν ὁρμαθὸ τῶν ἀφορισμῶν του. Ἕνα ὁλόκληρο ἐγχειρίδιο ἠθικῆς κυλάει ψυχρά, σχολαστικὰ ἀπὸ τὴν πέννα του. Μοιάζει νὰ προχωρῇ ὅπως ὁ γυμνὸς Ἅγιος Ἰωάννης τοῦ Rodin, μὲ μάτια κλειστὰ στὸ γύρω κόσμο, καὶ προσηλωμένα μονάχα στὸ μακρυνό, μὰ ὑπέροχο σκοπό. Ἀλλὰ νά, σταματάει πάλι ξαφνικὰ ἡ ἠθικολογία. Ἡ γλῶσσα παίρνει μιὰ παράξενη στιλπνότητα. Φαίνεται πὼς πήζουν οἱ ἦχοι τῆς καθαρεύουσας. Καὶ μιὰ στροφὴ ὁλόκληρη φαντάζει μπροστά μας σὰν ζωντανὸ πλάσμα.

Ἀλλὰ τῶν μακαρίων
Σταύλων ἰδοὺ τὰ ἦθα
Κάγκελλα ἡ Ὧραι ἀνοίγουσιν,
Ἰδοὺ τὰ ἀκάμαντα ἄλογα
Τοῦ Ἡλίου ἐκβαίνουν.

Χρυσᾶ, φλογώδη, καίουσι
Τοὺς δρόμους τοῦ ἀέρος
Τὰ ἁμιλλητήρια πέταλα·
Τοὺς οὐρανοὺς φωτίζουσι
Λάμπουσαι ἡ χαῖται.

Λένε, πὼς οἱ εἰκόνες τοῦ Κάλβου δὲν εἶναι πρωτότυπες καὶ πὼς τὶς συνθέτει μὲ τὰ ἀπομεινάρια ποὺ ἄφησαν στὴ μνήμη του οἱ κλασσικές του σπουδές. Ἴσως, μὰ ὅλο αὐτὸ τὸ σκουριασμένο ὑλικὸ τὸ χύνει σὲ δική του μήτρα, ἀπὸ ὅπου βγαίνει ἀστραφτερὴ καὶ πρωτότυπη ἡ εἰκόνα. Στὶς ἐξετάσεις αὐτὲς ἡ καθαρεύουσα πέρνει ἄριστα στὸ σχέδιο καὶ στὴ μουσική. Ἡ κάθε της λέξη λαμποκοπάει σὰ διαμάντι, δεμένο μὲ τέχνη στὸ χρυσάφι τῆς στροφῆς· Καὶ μὲ νέα δύναμη ὁ ἀναγνώστης ρίχνεται πάλι στὸ μονοπάτι τῶν δογματισμῶν. Ἔτσι, σ' ὅλο τὸ πρῶτο διάβασμα τοῦ βιβλίου, τὸ μάτι τρέχει σὰν διψασμένο ἄτι μέσα στὸ ξερολίβαδο τῆς ἠθικῆς γιὰ ν' ἀνακαλύψη τὸν ξεκουραστικὸ σταθμό, σὲ κάποια καμπὴ τοῦ σκονισμένου δρόμου. Ὅταν ὅμως φτάση στὸ τέλος, οἱ σταθμοὶ ξεχνιῶνται καὶ κάποιο οἰκοδόμημα σοφὰ ἀρχιτεκτονημένο ἀρχίζει νὰ ὑψώνεται, θολὰ καὶ κάπως ἀσχημάτιστα, μπροστά μας. Ὅταν μπαίνη κανεὶς σὲ γοτθικὴ ἐκκλησία, τὸ μάτι του πέφτει πρῶτα μὲ λαιμαργία στὶς λεπτομέρειες. Γλυπτά, ἀψίδες, θαυμαστὰ σκαλίσματα στὸ ξύλο, τὰ συμπλέγματα τῶν κιονοκράνων, οἱ βιβλικὲς παραστάσεις τῶν μεγάλων παραθυριῶν, οἱ δέσμες τῶν στύλων, ποὺ ἀνοίγουν σὰν κρίνοι πρὸς τὰ σκοτάδια τοῦ ὕψους, τὰ πέτρινα τέρατα ποὺ σὲ κάθε γωνιὰ γελοῦν ἢ μορφάζουν, δὲν ἀφήνουν νὰ προσέξῃ κανεὶς τοὺς γιγάντιους μὰ γυμνοὺς πεσσούς, ποὺ μὲ τοὺς δυνατούς των ὤμους στηρίζουν τὸ σκελετὸ τῆς οἰκοδομῆς. Ὅταν ὅμως χορτάση τὴ λεπτομέρεια, καὶ τὸ μάτι ἀρχίση νὰ βλέπη τὸ ναὸ σὰν σύνολο, ὁ πεσσὸς πνίγει τὰ διακοσμητικὰ μοτίβα, ποὺ ὁ ρόλος τους δὲν εἶναι ὀργανικὸς μέσα στὸ κτίσμα, καὶ μὲ τὴ γυμνή του, μὰ τεράστια δύναμη, στηρίζοντας τὸν ὄγκο τῆς οἰκοδομῆς, δείχτει ἀτόφια τὴν ἰδέα τοῦ ἀρχιτέκτονα. Τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὸν Κάλβο. Ὅταν διαβάσουμε ὁλόκληρο τὸ μικρό του βιβλίο, ξεχνοῦμε τοὺς σταθμούς, ὅπου περιμέναμε στὴν πρώτη ἀνάγνωση μὲ τόση ἀγωνία νὰ δροσιστοῦμε καὶ ἀρχίζουμε νὰ βλέπουμε σὲ ἀδρὲς γραμμὲς τὸ περίγραμμα τοῦ οἰκοδομήματος, ποὺ ὁ ποιητὴς ὑψώνει πρὸς τὸν οὐρανό. Στὶς κατοπινὲς ἀναγνώσεις τὸ ἀρχικὸ περίγραμμα γεμίζει καὶ ὁ ναὸς στέκεται ἀτόφιος μπροστὰ στὰ θαμπωμένα μάτια μας: εἶναι ὁ ναὸς τῆς Ἰδέας.

Γιὰ νὰ ὑψώση μὲ τὸ λόγο αὐτὸ τὸν ναὸ ὁ Κάλβος μπάζει ἕνα νέο ὄργανο στὴν ὀρχήστρα: εἶναι ἡ ἅρπα ἡ βιβλική. Τὰ μέσα της εἶναι λιτὴ ἀλλὰ πόσο ἐπιβλητικὴ ἡ μονότονη φωνή της. Εἶναι τὸ ὄργανο ποὺ ταιριάζει στὸν προφήτη, ποὺ μεταβάλλει τὴν ποίηση σὲ κοινωνικὴ λειτουργία. Ἡ ποίηση, ἀνεπηρέαστη ἀπὸ πάθη γίνεται πιστὴ ὑπηρέτρια τῆς δικαιοσύνης:

Δὲν μὲ θαμβώνει πάθος
Κανένα· ἐγὼ τὴν λύραν
Κτυπάω καὶ ὀλόρθος στέκομαι
Σιμὰ εἰς τοῦ μνήματός μου
Τ' ἀνοικτὸν στόμα.

Εἰς τὴν ᾠδὴ «εἰς Μούσας» ὁ ὑψηλὸς προορισμὸς τῆς ποιήσεως φανερώνεται σὲ ὑπέροχους στίχους.

Διὰ παντὸς μοιράσατε,
Θεῖαι παρθένοι, τὴν δίκην·
Διὰ παντὸς χαρίσατε
Τῶν ἀνθρώπων αἰσθήσεις
Ὑψηλονόους

Φυλάξατε τοὺς ὕμνους
Διὰ τοὺς δικαίους· μόνον
Εἰς αὐτοὺς τὴν εἰρήνην
Καὶ τοὺς χρυσοῦς στεφάνους
Εἰς αὐτοὺς δότε.

Ἡ βαθειὰ ἀξιοπρέπεια τοῦ προφητικοῦ λόγου τοῦ Κάλβου, ποὺ ἔχει τὸ ὑψηλὸ ὡς ἀντικείμενο ἐξηγεῖ τὴ μεγαλοστομία του ποὺ τόσο τοῦ τὴν κατηγόρησε ἡ ἐπηρεασμένη κριτική. Ἐξηγεῖ ἐπίσης τὸ γιατὶ πολλοὶ δὲ γεύονται τὴν ποίησή του. Συνηθισμένοι στὸ νεώτερο λυρισμό, ποὺ δουλεύει σὲ βάθος καὶ σὲ περιωρισμένο πεδίο, δύσκολα καταλαβαίνουν τὴν πλατειὰ αὐτὴ ποίηση, πού, χωρὶς ναρκισσισμοὺς καὶ ἐπίπονες ἐξερευνήσεις τοῦ ἐγώ, ἀγκαλιάζει τὸν ἄνθρωπο σὲ ὅ,τι γενικώτερο ἔχει, δηλαδὴ στὴν προσπάθεια νὰ κατακτήση τὶς αἰώνιες ἀξίες ποὺ τοῦ ὀμορφαίνουν τὴ ζωή. Ἐν τούτοις οἱ μονότονες μὰ στοχαστικὲς στροφές της γεμίζουν μὲ θάρρος ἀρρενωπὸ τὸ στῆθος τοῦ πολίτη. Ἂν δὲν τοῦ ἐξηγοῦν τὰ μυστικὰ τῆς καρδιᾶς, τοῦ δείχτουν σταθερά, ἐπιτακτικά, τὸ δρόμο τοῦ καθήκοντος. Τοῦ μαθαίνουν τὴν ὀμορφιὰ τῆς θυσίας γιὰ τὴν ὁλότητα. Τὸν ποτίζουν μὲ πάντα νέα καὶ δυναμικὴ αἰσιοδοξία. Ὅταν ὁ Κάλβος δοκιμάση νὰ βγῇ ἀπ' αὐτὸ τὸν προωρισμένο δρόμο, ὅταν πασκίση νὰ ἐκφράση συναισθήματα, κάνει ἀπλὸ πάθος, καὶ οἱ στίχοι του μεταβάλλονται σὲ μελόδραμα τῆς κακῆς ὥρας, ἢ σὲ ἀποστροφὲς θεάτρου σκιῶν.

Ὦ παντοδυναμώτατε!
Τί εἶναι; τί παθαίνω;
Ὀρθαὶ εἰς τὴν κεφαλήν μου
Στέκονται ἡ τρίχες... λείπει
Ἡ ἀναπνοή μου

Ὅμοια ὅταν θέλει νὰ πεζέψη στὴν περιοχὴ τῆς ὕλης καὶ νὰ περιγράψη κάτι τὸ πραγματικό. Κυττᾶτε τὴν περιγραφὴ τῆς μάχης. Ξεφεύγει πάντα σὲ μεταφορὲς γιατὶ τὸ μάτι του συνηθισμένο στὸ γενικὸ δὲν μπορεῖ νὰ ξεχωρίση τὴ λεπτομέρεια.

Ἀκούω, ἀκούω τὸν θόρυβον
Ὡς ἀρχομένης μάχης·
Κουφοβροντάει τοιούτως,
Ὅτε ἐπάνω στοὺς βράχους
Ρίχνεται ἡ θάλασσα.

Δάσος βοάει τοιούτως,
Ὁπότε ἀπὸ τὰ σύγνεφα
Σκληρὸς τὸ δέρνει ὁ ἄνεμος·
Ξηρὰ τὰ φύλλα φεύγουσιν
Εἰς τὸν ἀέρα.

Νὰ τῶν σπαθιῶν ὁ κρότος
Προδήλως τώρα ἀκούεται·
Νὰ πέφτουν ὡς οὐράνιαι
Βρονταί, πολλὰ ἀπροσδόκητα
Βόλια θανάτου ... κτλ.

Ἁπλῆ παραβολὴ μὲ τὸ μέρος τοῦ Ὕμνου στὴν Ἐλευθερία τοῦ Σολωμοῦ, ὅπου περιγράφεται ἡ μάχη τῆς Τριπολιτσᾶς (ἀκούω κούφια τὰ ντουφέκια ... κ.τ.λ.) ἀρκεῖ γιὰ νὰ δείξῃ πόσο φτωχὸς σὲ περιγραφικότητα εἶναι ὁ Κάλβος, ἂν συγκριθῇ μὲ τὸ μεγάλο του συμπατριώτη ποιητή. Εἶναι ὁ Κάλβος καλλιτέχνης ἐγκεφαλικὸς καὶ ἀντικείμενό του εἶναι ὁ λιτὸς κόσμος τῶν ἰδεῶν, βυθισμένος σὲ μαῦρες σκιὲς ἢ λουσμένος σὲ ἐντατικὸ φῶς. Μᾶς δείχτει τὶς μορφές του, ὄχι πλαστικά, ὅπως ὁ Σολωμός, ἀλλὰ σὰ δυνατὰ φωτοσκιασμένες ἀφαιρέσεις. Ὁ ρυθμὸς τοῦ ἰάμβου, ἡ ἐκλογὴ τῆς θέσεως τῶν λέξεων, ἡ ἴδια τους ἡ μουσικὴ ἀξία, καί, ποῦ καὶ ποῦ, κάποιες λέξεις τῆς δημοτικῆς, ποὺ ἀστράφτουν παράξενα ἀνάμεσα στοὺς λογίους των γείτονας, κάνουν τὴ στροφὴ μουσικώτατη καὶ ἐντατικὰ παραστατική.

...... Νά, βλέπω,
Ταχεῖαι, ὡς τ' ἁπλωμένα
Πτερὰ τῶν γερανῶν
Ἔρχονται δύο κατάμαυροι
Τρομεραὶ πρῶραι.

Μὲ τὰ φτωχὰ τεχνικὰ αὐτὰ μέσα ποὺ μόνον ἕνας πραγματικὸς καλλιτέχνης μπορεῖ νὰ μεταχειριστῇ μὲ ἐπιτυχία, ὁ Κάλβος αἰσθητοποιεῖ τὸν ἄϋλό του κόσμο, ντύνοντάς τον μὲ τὴ μόνη ποὺ τοῦ ἁρμόζει στολή: μὲ τὸν ἀπέραντο πλοῦτο τῆς σοφῆς λιτότητος.

Ἂς σεργιανίσουμε τώρα γιὰ λίγο ἀνάμεσα στὸν περήφανο κόσμο τῶν μεγάλων σκιῶν ποὺ ἀποτελοῦν τὸ πραγματικὸ βασίλειο τοῦ Κάλβου.

Ἡ Φιλοπατρία συνωδευμένη ἀπὸ τὸ γλυκὸ συναίσθημα τῆς εὐγνωμοσύνης, παρουσιάζεται πρώτη στὴν ὡραία ᾠδὴ «ὁ Φιλόπατρις»,

Ὦ φιλτάτη πατρίς,
Ὦ θαυμασία νῆσος,
Ζάκυνθε σὺ μοῦ ἔδωκας
Τὴν πνοὴν καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος
Τὰ χρυσᾶ δῶρα.

Καὶ σὺ τὸν ὕμνον δέξου.
Ἐχθαίρουσιν οἱ ἀθάνατοι
Τὴν ψυχήν, καὶ βροντάουσιν
Ἐπὶ τὰς κεφαλὰς
Τῶν ἀχαρίστων ....

Ἂς μὴ μοῦ δώσῃ ἡ μοῖρα μου
Εἰς ξένην γῆν τὸν τάφον·
Εἶνε γλυκὺς ὁ θάνατος
Μόνον ὅταν κοιμώμεθα
Εἰς τὴν πατρίδα.

Σὲ ἄλλη ᾠδή:

Καλὸς γλυκὺς ὁ ἀέρας
Ὅπου πρῶτον ἐπίναμεν,
Καὶ ἡ θρέπτειρα γῆ
Ἀπὸ τὸν ἱδρωτά μας
Πεποτισμένη.

Γιατὶ μὲ τὴν ἀγάπη τῆς πατρίδας βρῆκε τὴ λύτρωσή της μία ἡρωϊκή, ἀλλὰ κατατρεγμένη ψυχή. Ὕστερα παρουσιάζεται ἡ φήμη. Μαζί της ὁ θάνατος, τὸ μεγάλο σβυστῆρι τῶν ἄσημων ζωῶν, ἀλλὰ συνάμα ὁ ἐμπνευστὴς τῶν μεγάλων πράξεων:

Ἀλλ' ἄν τις ἀποθάνῃ
Διὰ τὴν πατρίδα, ἡ μύρτος
Εἶνε φύλλον ἀτίμητον,
Καὶ καλὰ τὰ κλαδιὰ
Τῆς κυπαρίσσου.

καὶ ὁ Χρόνος, ποὺ συμπληρώνει τὸ ἔργο τοῦ Θανάτου:

Ἀπὸ τὴν στάμναν χύνει
Τὰ ρεύματα τῆς λήθης,
Καὶ τὰ πάντα ἀφανίζει
Χάνονται ἡ πόλεις, χάνονται
Βασίλεια κ' ἔθνη.

Καὶ περνᾶμε μπροστὰ σὲ ὁλόκληρη σειρὰ ἀφῃρημένων ὀντοτήτων ὅπως τὶς φαντάστηκε ὁ ἁβρὸς ποιητὴς τοῦ «Μυθιστορήματος τοῦ Ρόδου». Νὰ ἡ Ἀλήθεια, παντοδύναμη ὁδηγήτρα στὸ δρόμο τοῦ καθήκοντος, αὐτὴ ποὺ ἐμπνέει τὸ μῖσος κατὰ τῆς τυραννίας:

Ἀλλοίμονον, ἀλλοίμονον
Ὅταν ὁ Θεὸς πέμψῃ
Ἀκτῖναν ἀληθείας
Καὶ μὲ αὐτὴν τὸ στῆθος σας
Ζωοποιήσῃ.

Ἐάν τις τὸ νουθέτημα
Θεῖον ἀκολουθήσῃ,
Στόμα μαχαίρας βάσανα
Κλαύματα φυλακῆς
Τότε ἂς προσμένῃ.

Καὶ τοιοῦτοι, ἐμπρός σας
Ἐγὼ νὰ γονατίσω!
Ἡ γῆ ἂς σχισθῇ, εἰς τὸ βάραθρον
Ἡ βροντὴ τ' οὐρανοῦ
Ἂς μὲ τινάξῃ.

Προτοῦ σεῖς ἀκμὴ σου
Ὦ γόνατά μου ....

Στοὺς πέντε τελευταίους στίχους ἡ Ὑπερηφάνεια τοῦ δικαίου, δῶρο καὶ καύχημα τῆς μεγάλης καρδιᾶς, πιστὴ κ' αὐτὴ δορυφόρος τῆς Ἀρετῆς, ὑψώνεται μὲ μεγαλόπρεπη ἐνάργεια μπροστὰ στὰ μάτια τοῦ ἀναγνώστη. Μόνο μπροστὰ στὴν θεία Δικαιοσύνη πρέπει νὰ λιγοῦν τὰ γόνατα τοῦ ἐλεύθερου καὶ ὑπερήφανου ἀνθρώπου:

Δημιουργὲ τοῦ κόσμου ....
Τὰ γόνατά μου ἐμπρὸς σου
Νὰ πέφτουν· τὸ ὑπερήφανον
Κεφάλι μου ......
Τὴν γῆν ἀγγίζει.

Γιατὶ τὸ χέρι τοῦ Θεοῦ κτίζει μὲ τὴν αἰώνια Σοφία μία τάξη νομιμώτερη γι' αὐτὸν τὸν κόσμο «Ποτὲ στὴν γῆν οἱ ἀθάνατοι—Τοὺς λῃστὰς δὲν ἀφήνουν—Ἀτιμωρήτους». Οἱ ἐκλεκτοὶ θὰ βροῦν τὴ δικαίωσή τους καὶ ἡ τιμωρία τῶν μιαρῶν θὰ εἶναι «Ἡ ἔνδεια τῆς γλυκείας—Γαλήνης τοῦ δικαίου». Ἡ Ἐλευθερία ποὺ εἰς τὸ ἀντίκρυσμά της πληθαίνουν οἱ σκλαβωμένες δυνάμεις, «τοῦ κόσμου μόνη παρηγορία», πάνοπλη ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο στὸν δρόμο τῆς ἀρετῆς. Προτοῦ φανῇ:

Ἡ τρίμορφος Ἑκάτη
Ἐθεώρει τὰ πλοῖα,
Εἰς τοῦ Αἰγαίου τοὺς κόλπους
Λάμνοντα ἀδόξως, φεύγοντα
Διασκορπισμένα

Μὰ ἐφάνηκε, νὰ ἡ ὑπέροχη μορφή, ἡ γόνιμη ζύμη τῶν μεγάλων ἔργων:

Πρόσεχε τώρα· ὡς ἄνεμος
Σφοδρὸς μέσα εἰς τὰ δάση,
Ὁ ἀλαλαγμὸς σηκώνεται·
Ἄκουε τῶν πλεόντων
Τὰ ἔϊα μόλα.

Σχισμένη ὑπὸ μυρίας
Πρώρας ἀφρίζει ἡ θάλασσα,
Τὰ πτερωμένα ἀδράχτια
Ἐλεύθερα ἐξαπλώνονται
Εἰς τὸν ἀέρα.

...... ἐπτέρωσε
Τὸν Ἴκαρον· καὶ ἂν ἔπεσεν
Ὁ πτερωθεὶς κ' ἐπνίγη
Θαλασσωμένος.

Ἀφ' ὑψηλὰ ὅμως ἔπεσε
Καὶ ἀπέθανεν ἐλεύθερος.

Αὐτὴ στεφανώνει νεκρὸ ἢ ζωντανὸ τὸν νικητή, γιατὶ ἡ νίκη εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ ζωὴ καὶ θάνατο. Τὰ Ψαρὰ τὰ ἔκαμε κοιμητήριο τὸ ἄσπλαχνο χέρι τοῦ τυράννου· ἀλλὰ

Ἐπὶ τὸ μέγα ἐρείπιον
Ἡ Ἐλευθερία ὀλόρθη
Προσφέρει δύο στεφάνους·
Ἕνα ἀπὸ γήϊνα φύλλα
Κι' ἄλλον ἀπ' ἄστρα.

Ἡ Δόξα κλείνει τὴ λαμπρὴ χορεία τῶν ποιητικῶν πλασμάτων τοῦ Κάλβου εἶναι κι' αὐτὴ ὁδηγὸς στὸ δρόμο τῆς Ἀρετῆς:

Δίδει αὐτὴ τὰ πτερά.
Καὶ εἰς τὸν τραχὺν τὸν δύσκολον
Τῆς Ἀρετῆς τὸν δρόμον
Τοῦ ἀνθρώπου τὰ γόνατα
Ἰδοὺ πετάουν.

Μακρυά της στέκονται οἱ ταπεινὲς ψυχές:

Μικρὰν ψυχήν, κατάπτυστον,
Κατάπτυστον καρδίαν
Ἔτυχ' ὅστις ἀκούει
Τῆς δόξης τὴν παράκλησιν
Καὶ δειλιάζει.

Ἐκεῖνοι ὅμως ποὺ αἰσθάνονται νὰ θερμαίνῃ τὸ στῆθός τους ὁ πόθος τοῦ ἰδανικοῦ, ὁρμοῦν, μόλις ἀκούσουν τὴν ὑψηλὴ προσταγή της.

Μὰ ἐπάνω ἀπ' ὅλα τὰ ἀφῃρημένα, μὰ τόσο ζωντανὰ αὐτὰ πλάσματα, τὴ Φιλοπατρία, τὴ Φήμη, τὴν Ἀλήθεια, τὴ Δικαιοσύνη, τὴν Ἐλευθερία, τὴ Δόξα, στέκεται, συνισταμένη τους καὶ πεμπτουσία τους ἡ ὑπέροχη ἔννοια τῆς Ἀρετῆς. Αὐτὴ μόνη δίνει ἀξία στὰ ἀνθρώπινα πράγματα.

Ἂν ἡ ἀρετή, κι' ὁ ἐλεύθερος
Νόμος, ὡς ἅγια χρήματα,
Εἰλικρινῶς λατρεύωνται,
Τότε καθὼς ὁ Παράδεισος
Δίδει ἡ γῆ ρόδα

Μὰ ὅταν ὑπηρετεῖ τὴν πατρίδα, τότε γίνεται χορηγὸς ἀθανασίας καὶ ἡ Ἑλλὰς «ἡρῴων μετέρα».

Ἔτσι φθάσαμε στὸν ἐπίλογο τοῦ βιβλίου. Ἀλλὰ γιὰ ἐπίλογο στὸ βιβλίο τοῦ Κάλβου ταιριάζει μόνον ὁ πρόλογος του. Τὰ χέρια τῶν Μουσῶν πλέκουν γιὰ τὴν Ἑλλάδα τὸ θριαμβικὸ στεφάνι τῆς Νίκης. Καὶ τότε, μόνον τότε

. . . . μόνη
Ἀμάργαρος, ὀλόγυμνος, αὐτάγγελτος
Τὸ καθαρὸν τοῦ οὐρανοῦ ἀναβαίνει
ἡ Ἀρετὴ . . . . .

Ἔτσι ἀπὸ τὸ μεγαλόπνοο στόμα τοῦ ἀπόκοσμου αὐτοῦ ἀνθρώπου βγαίνει ἕνα ὑπέροχο δίδαγμα: ὅτι ἡ Ἀρετή, ποὺ εἶναι τὸ ὁλοκλήρωμα ὅλων τῶν ἀρετῶν, δίνει στὸν ἄνθρωπο τὴν ἀπόλυτη κυριαρχία ἐπάνω σ' ὅλες του τὶς δυνάμεις ὅταν τὸν καλεῖ ἡ μεγάλη φωνὴ τῆς κοινότητος τῆς ἐθνικῆς, στὸν ἀγῶνα γιὰ τὸ ἀγαθό. Εἶναι αὐτὸ δίδαγμα μισανθρώπου; Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ὁ τραχύς, ὁ ἀγέλαστος, ὁ μισημένος ἴσως, αὐτὸς ποὺ κάποια κατάρα ἀκατάπαυτα σπρώχνει ἀπὸ τόπο σὲ τόπο, αὐτὸς ὁ χωρὶς φίλους, ὁ χωρὶς ἀγάπη, μπόρεσε νὰ βρῇ μέσα στὴν ἴδια του τὴ συνείδηση τὴ δύναμη νὰ ἐνισχύση τὶς ψυχές, δείχνοντας τους τὸ μεγαλεῖο τοῦ ἀνθρώπινου προορισμοῦ. Ἄλλοι συνάντησαν στὸ δρόμο τους μαλακώτατο τὸ χέρι τῆς Μοίρας. Ἐν τούτοις, μὲ ἐπιμονὴ παράξενη, θέλησαν νὰ κηλιδώσουν τὴν ζωή, ἀφαιρῶντας της τὴν μεγαλύτερη της ἀξία, τὴν τάση ν' ἁπλωθῇ, νὰ δοθῇ στοὺς ἄλλους. Κλεισμένοι στὰ σύνορα τοῦ ἐγώ, ἄχρηστοι στὸν ἑαυτό τους καὶ στὸν πλησίον, μοιρολογοῦν ἀπὸ συνήθεια, καὶ μὲ τὸ δάκρυ πάντα κρεμασμένο στὴν ἄκρη τῶν βλεφάρων, τὰ βάσανα μιᾶς ζωῆς, ποὺ συχνὰ τοὺς στάθηκε πολὺ βολική. Μὰ ἡ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ἀληθινοῦ καὶ τοῦ ψεύτικου πόνου εἶναι ὅτι ὁ πρῶτος εἶναι γόνιμος. Ὁ στίχος τοῦ Musset:

Rien ne nous rend si grands qu'une grande douleur, βρίσκει στὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Κάλβου τὴν ἀπόλυτή του δικαίωση. Μιὰ ζωὴ γεμάτη πόνο, τὸν πόνο νὰ βλέπῃ τοὺς ἀνθρώπους νὰ τὸν ἀπωθοῦν, ἐνῷ αὐτὸς μάζευε μέσα στὴν καρδιά του θησαυροὺς ἀγάπης καὶ ἀλληλεγγύης κι' ἔβρισκε μέσα στὴν ἀρρενωπή του ψυχὴ τὴ δύναμη νὰ ψάλλῃ, ὑμνῶντας τὴν ἰδέα, τὸ ἀνθρώπινο μεγαλεῖο.

Αὐτὴ εἶναι γιὰ τὸν Κάλβο ἡ γνώμη τοῦ κοινοῦ ἀναγνώστη. Ἐπάνω της ἂς διασταυρώνονται ἐλεύθερα τὰ σπαθιὰ τῶν κριτικῶν. Ὁ ἀναγνώστης δὲν θὰ ταραχθῇ, ὅποιος καὶ ἂν μείνῃ κύριος τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἀκόμη καὶ ἂν ἐπικρατήσουν οἱ ἀρνηταί, ἀποδείχνοντας μὲ συλλογισμοὺς in modo et figura ὅτι ὁ Κάλβος εἶναι γιὰ τὴν ἀποθήκη τῶν ἀχρήστων. Ὁ ἀναγνώστης ξέρει ὅτι, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ὁποιαδήποτε κριτική, τὸ κάθε ἔργο θὰ κάμῃ τὸ δρόμο ποὺ τοῦ προσδιορίζει ἡ ἐσωτερική του ἀξία καὶ ὅτι θὰ ζήσῃ ὅσο θὰ ζήσῃ ὅσο θὰ βρίσκῃ μέσα στὶς γενεὲς ποὺ ἔρχονται ἐκείνους, ποὺ μὲ ἀγάπη σκύβοντας στὶς σελίδες του ἐπάνω, θὰ ἀντικρύζουν ὕστερα μὲ μεγαλύτερη αἰσιοδοξία τὴ ζωή.

Α. Γ.

Η ΜΟΥΣΙΚΗ ΚΙΝΗΣΙΣ

Ὁ Ἑορτασμὸς τῆς 150τηρίδος τοῦ Μότσαρτ.—Ἡ «Ἀπαγωγὴ ἀπ' τὸ Σεράϊ» καὶ ἡ «Κάρμεν» στὸ Ἐθνικό.—Οἱ Συμφωνικὲς Συναυλίες.—«Ὁ Κουρεὺς τῆς Σεβίλλης».

Τῆς κ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΣ ΛΑΛΑΟΥΝΗ

Ὁλόκληρη ἡ Εὐρώπη, παρ' ὅλες τὶς ἀνωμαλίες τῆς πολεμικῆς περιόδου ποὺ διατρέχει, γιώρτασε φέτος τὴ μνήμη ἑνὸς μεγάλου τέκνου της: Τοῦ Βόλφγκανγκ Ἀμαντέους Μότσαρτ, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς 150τηρίδας τοῦ θανάτου του.

Ἂν ὅλοι οἱ μεγάλοι δημιουργοὶ σὲ κάθε τομέα τῆς Τέχνης ἢ τῆς Ἐπιστήμης ἀποτελοῦν τὴ συνισταμένη ἀπὸ χίλιες καὶ ποικίλες δυνάμεις, ἂν στὸ ἔργο τους συγκεντρώνουν ὅλα ὅσα πέτυχαν οἱ προγενέστεροι κι' ὅσα θὰ μποροῦσαν νὰ ποῦν οἱ κατοπινοί τους—ὁ Μότσαρτ εἶναι τὸ πιὸ μεγάλο ὑπόδειγμα ἑνὸς τέτοιου δημιουργοῦ καὶ μιὰ κατ' ἐξοχὴν Πανευρωπαϊκὴ φυσιογνωμία. Ἤδη ἡ γέννησι καὶ ἡ ἀνατροφή του στὸ Σάλτσμπουργκ—στὴ Γερμανικὴ αὐτὴ Ρώμη—ὅπου φύσι, τέχνη, χαρακτῆρας γενικά, ἀποτελοῦν τὴν πιὸ ἁρμονικὴν Γερμανοϊταλικὴν ἕνωσι, παίζουν ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴν μετέπειτα ἐξέλιξί του. Δέχεται ὅλη αὐτὴ τὴν ἀλληλεπίδρασι, μεγαλώνει μέσα στὴν παράδοσι τῶν μεγάλων Γερμανῶν καὶ Ἰταλῶν Δασκάλων ποὺ ἡ μουσική τους πλημμυρίζει ὅλο τὸ Σάλτσμπουργκ, τὴν Αὐλή, τὶς ἐκκλησιές, τὸ Πανεπιστήμιο, τὰ σαλόνια, τοὺς δρόμους. Ἔπειτα ἔρχονται τὰ ταξίδια του στὴν Ἰταλία, στὸ Παρίσι, στὸ Λονδῖνο, στὴν Ὁλλανδία, στὴν Ἑλβετία. Μαθητὴς καὶ συνεχιστὴς τοῦ Χάϋντν καὶ πιὸ πέρα τοῦ Μπάχ. πέρνει καὶ κλείνει γιὰ πάντα μέσα του τὴν ἀπέριττη χάρι καὶ τὸ φῶς τῆς Ἰταλικῆς μελῳδίας—ποὺ θὰ τὴν βροῦμε καὶ στὰ πιὸ «σοβαρὰ» ἔργα του—ὑφίσταται τὴν ἐπιρροὴ τῆς παριζιάνικης καλαισθησίας, ἡ παράδοσι τοῦ Χαίντελ ποὺ βρίσκει ζωντανὴ στὸ Λονδῖνο δὲν τὸν ἀφίνει ἀνεπηρέαστο—στὰ χορῳδιακά του ἔργα θὰ βροῦμε συχνὰ τὴ Χαϊντελικὴ μεγαλοπρέπεια—ἐνῷ ἡ διαμονή του στὸ Μαινχάϊμ ποὺ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἦταν τὸ μεγαλύτερο μουσικὸ κέντρο τῆς Εὐρώπης μὲ τὴν καλλίτερη ὀρχήστρα καὶ τοὺς λαμπρότερους μουσικούς, τοῦ ἀνοίγει νέους δρόμους πρὸς τὴ συμφωνικὴ δημιουργία. Μιλοῦν γιὰ «στὺλ» Μότσαρτ. Μὰ ποιὸ ἀπ' ὅλα; Ὁ πιὸ θαυμάσιος μουσικὸς ποὺ γνώρισε ποτὲ ὁ κόσμος, καταπιάστηκε μ' ὅλα τὰ στὺλ κι' ὅλα τὰ εἴδη, εὐρύνοντας καὶ ποικίλλοντας ὅλα, βάζοντας σ' ὅλα, καὶ στὸ πιὸ ἀνάλαφρο «ντιβερτιμέντο», σκέψι καὶ προσωπικότητα, προετοιμάζοντας ἔτσι τὸν ἐρχομὸ ἑνὸς Μπετόβεν. Καὶ ὅλα αὐτὰ μὲ μιὰ ἀσύγκριτη ἁπλότητα, τὴν ἁπλότητα «τῆς καρδιᾶς ποὺ μιλεῖ σὲ καρδιά»... Ναί, κανένας μουσικὸς δὲν μίλησε μιὰ τόσο καταληπτὴ γλῶσσα σὰν τὸν Μότσαρτ, καταληπτὴ ἀπ' ὅλους τοὺς λαούς, χωρὶς εἰδικὴ προετοιμασία ἢ προπόνησι, ἀκόμα καὶ στὰ πιὸ σύνθετα ἔργα του. Νὰ γιατί ἀποτελεῖ μιὰ Πανευρωπαϊκὴ φυσιογνωμία ὅσο κανένας ἄλλος, ἐνῷ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς—κι' ὄχι λιγότερο γιὰ τὴν ἁπλότητά του—ἡ ἑρμηνεία τῶν ἔργων του παρουσιάζει τὶς πιὸ μεγάλες δυσκολίες, δυσκολίες ποὺ οἱ Ἕλ-

ληνες μουσικοὶ—οἱ περισσότεροι—δὲν θέλησαν νὰ δοῦν καὶ νὰ προσέξουν.

Ἔτσι, συμμετέχοντας καὶ στὴν Ἀθήνα στὸν πανευρωπαϊκὸ ἑορτασμὸ τοῦ Μότσαρτ, ἀφιερώσαμε δυὸ βδομάδες σὲ ἑρμηνεῖες ἔργων του μὲ κάπως πολὺ ἐλαφρειὰ καρδιά. Γιατὶ ἂν καλλιτέχνες σὰν τὸ ζεῦγος Λυκούδη, σὰν τὸν Βολωνίνη, σὰν τοὺς μουσικοὺς τῆς ὀρχήστρας μας—ἰδίως σὰν παίζουν ὑπὸ τὴν διεύθυνσι τοῦ φὸν Ἕσσλιν ἢ τοῦ Μπόρχαρτ ποὺ μᾶς ἦλθαν τελευταῖα—δίνουν ἱκανοποιητικὲς ἑρμηνεῖες Μότσαρτ—χρωστῶ νὰ πῶ πὼς στὴ Μουσικὴ Δωματίου ὁ Λυκούδης καὶ ἡ Λυκούδη ἔχουν δώσει τὶς πιὸ ὑποδειγματικὲς—εἶναι κάτι παραπανάνω ἀπὸ τόλμη νὰ δίνουμε μέσα στὸν ἑορταστικὸ κύκλο ἕνα τεράστιο ἔργο σὰν τὸ «Ρέκβιεμ» καὶ ν' ἀνεβάζομε μ' ἕνα θίασο σχεδὸν ἀρτισύστατο τὴν «Ἀπαγωγὴ ἀπὸ τὸ Σεράϊ», τὴν κωμικὴ αὐτὴ ὄπερα τοῦ Μότσαρτ ποὺ ἀποτελεῖ κάτι τὸ ἐντελῶς ξεχωριστὸ μέσα σ' ὅλη του τὴ δημιουργία καθὼς ναὶ σ' ὅλο, γενικά, τὸ εἶδος. Ὁ ἴδιος ὁ Μότσαρτ ἀποτελεῖ τὴν «Ἀπαγωγὴ» «Ζίγκσπὶλ» (κωμῳδία μὲ τραγούδια), τὸ εἶδος ποὺ κυριαρχοῦσε στὴ Γερμανία ὥς τὴν ἐποχὴ ποὺ τὴν ἔγραψε (1782) καὶ ὅπου μιὰ μουσικὴ ὁποιαδήποτε προσαρμοζόταν σὲ μιὰ ὁποιαδήποτε κωμῳδία. Ἀλλὰ τέτοιο «Ζίγκσπὶλ» δὲν εἶναι «Ἀπαγωγή». Ἐδῶ κείμενο καὶ μουσικὴ βρίσκονται στὴν πιὸ τέλεια ἁρμονία, ἢ μᾶλλον ὅλα βγαίνουν ἀπ' τὴ μουσική, ὅλα εἶναι ἐμπνευσμένα ἀπ' τὴ μουσικὴ κι' ἐνῷ ἡ ὑπόθεσις εἶναι ἕνα κοινὸ ἀνατολίτικο παραμύθι, οἱ τύποι τῆς κωμῳδίας εἶναι ἄνθρωποι ἀληθινοί, μ' ἀνθρώπινα αἰσθήματα καὶ πάθη χωρὶς νάχουν τίποτα τὸ σχηματικὸ τῆς Ὄπερας. Καὶ τὶ μουσική; Δὲν ὑπάρχει ἐκεῖ μέσα οὔτε μιὰ νότα ποὺ νὰ μὴ διαπνέεται ἀπὸ μεγαλοφυΐα, ἀπὸ ἀνοιξιάτικη δροσιὰ καὶ χάρι, δὲν ὑπάρχει οὔτε μιὰ γραμμὴ περιττή. Ὅλα εἶναι ἀνάλαφρα, αἰθέρια κι' ἀνθρώπινα συνάμα, κι' ὅλα ἔχουν τὴν ἔννοιά τους. Πῶς θὰ μποροῦσε λοιπὸν νὰ δοθῇ ἕνα τέτοιο ἔργο ἀπὸ ἐντελῶς νέους ἠθοποιοὺς χωρὶς καμμιὰ παράδοσι, χωρὶς καμμιὰ εἰδικὴ προπόνησι; Εἶπα ἠθοποιούς. Βέβαια, γιατὶ ἂν ἡ Ὄπερα γενικὰ δὲν θέλει μονάχα τραγουδιστὲς ἀλλὰ καὶ ἠθοποιοὺς τοὺς ἑρμηνευτές της ἀκόμα παραπάνω ἔχει αὐτὴ τὴν ἀπαίτησι ἡ μουσικὴ κωμῳδία κι' ἰδίως ἡ «Ἀπαγωγή». Ἀλλὰ τὸ Ἐθνικὸ Θέατρο δὲν διαθέτει παρὰ τραγουδιστές, πρώτης τάξεως φωνὲς—αὐτὸ εἶναι ἀλήθεια—δὲν σκέφθηκε ὅμως ποτὲ καὶ πῶς θὰ παίξουν (πὼς θὰ μάθουν νὰ παίζουν) αὐτοὶ οἱ τραγουδιστές, πὼς θὰ σταθοῦν, πὼς θὰ μιλήσουν—ὑπάρχει καὶ πρόζα βλέπεις. Ἔπειτα, ἄλλο τραγουδιστὴς κι' ἄλλο μουσικὸς καὶ μάλιστα ἑρμηνευτὴς Μότσαρτ. Ὑπάρχει βέβαια ὁ σκηνοθέτης ποὺ θὰ διδάξῃ ὅλα ὅσα λέω παραπάνω. Ἀλλὰ ὁ σκηνοθέτης πρέπει νὰ βρῇ ὑλικὸ ἕτοιμο, διαπαιδαγωγημένο, ἕτοιμο νὰ πλασθῇ καὶ νὰ καμφθῇ στὶς ἐμπνεύσεις του. Ὁ Ντῖνος Γιαννόπουλος, ὁ νέος σκηνοθέτης τοῦ Ἐθνικοῦ, εἶναι ἕνα μεγάλο ταλέντο καὶ σίγουρα ἤξερε τὶ ζητοῦσε ἀπ' τοὺς ἠθοποιούς του, ἀλλά, παρασυρμένος ἀπ' τὴν ἔμπνευσί του, τοὺς ζήτησε παραπολλὰ κι' ἔτσι κάθε τους κίνησι, κάθε τους ἔκφρασι, ὅλα τους, ἦταν ἐξωτερικά, ἐπιφανειακά, βαρειά, ἔξω ἀπ' τὴ μουσικὴ αὐτὴ τὴν αἰθέρια. Θἆταν ἀδικία ὅμως νὰ μὴν ἐξαιρέσω τὸ Δελένδα στὸ ρόλο τοῦ Μπελμόντε. Ἀλλὰ ὁ Δελένδας ἔπαιξε χρόνια στὴ Γερμανία, εἶναι μουσικός, ἔζησε μεσ' στὴν παράδοσι τοῦ Μότσαρτ. Ἡ ἐμφάνισί του ἀκριβῶς ἔδειχνε, τί, ἔλειπε στοὺς ἄλλους. Ἔκειτα, ἡ διεύθυνσις τοῦ Ἐθνικοῦ συγχέοντας φαίνεται τὸν ὁρισμὸ «κωμικὴ ὄπερα» καὶ «ὀπερέττα», ἀνέθεσε τὴ διεύθυνσι σὲ πρόσωπο εἰδικευμένο στὴν ὀπερέττα. Ἴσως διότι εἶναι βιεννέζος. Ἀλλὰ ὑπάρχει μεγάλη διαφορὰ κι' ἀπόστασις ἀπ' τὸν Λέχαρ ὥς τὸν Μότσαρτ. Ἔτσι, στὴν

ὀρχήστρα καὶ στὸ σύνολο ἀκούσαμε παράξενα πράματα, παραλλαγμένα τέμπι, ἀπότομα ξεσπάσματα, ψευτοαισθηματικότητες, ὄχι δὲν ὑπῆρχε τίποτα ἀπ' τὸ ἀνάλαφρο ἐκεῖνο τραγοῦδι τῆς ὀρχήστρας τοῦ Μότσαρτ, ἀπ' τὴν ἠχητικὴν ἐκείνη ντεντέλλα. Ὅσο γιὰ τὶς σκηνογραφίες δὲν θὰ ἐπεκταθοῦμε. Θὰ ποῦμε μοναχὰ πὼς ἡ Λυρικὴ Σκηνὴ τοῦ Ἐθνικοῦ τότε μόνο θἄχῃ σκηνογραφία ὅταν ἀποκτήσῃ σκηνογράφο-μουσικό, ποὺ νὰ ἐμπνέεται ἀπ' τὴ μουσικὴ καὶ μόνο ἀπ' τὴ μουσική. Τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὰ κουστούμια.

Ἡ «Κάρμεν» ποὺ δόθηκε μετὰ τὴν «Ἀπαγωγὴ» εἶχε καλλίτερη τύχη. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἐδῶ ὑπῆρχε παράδοσι. Ἡ ὄπερα αὐτὴ τοῦ Μπιζὲ ποὺ μὲ τοὺς συναρπαστικοὺς ρυθμούς της καὶ τὸ ζωηρό της χρῶμα ἐξακολουθεῖ νὰ συγκινῇ τὸ κοινὸ ὅλου τοῦ κόσμου, ἔχει παιχθῇ ἄπειρες φορὲς ἐδῶ κι' ἀπὸ καλοὺς θιάσους. Ἔτσι οἱ νεαροὶ τραγουδιστὲς δὲν πατοῦσαν καθόλου σὲ ἄγνωστη γῆ. Μὰ γι' αὐτὸ ὅμως θἄχαμε καὶ περισσότερες ἀπαιτήσεις ἀπ' τὸ σκηνοθέτη. Μποροῦσε νὰ πετύχῃ περισσότερη ἄνεσι στὴν κίνησι τοῦ κόρου, πιὸ ἐλευθερία, πιὸ φυσικότητα. Ἐκεῖνοι οἱ λαθρέμποροι στὴν τρίτη πρᾶξι, τί «καθὼς πρέπει» ἄνθρωποι, ἀλήθεια! Καὶ τὸ παιδικὸ κόρο στὴν πρώτη, ἀντὶ νὰ παραστήσῃ χαμίνια πού παίζουν τοὺς στρατιῶτες ἦταν ὁλότελα στρατιωτικό. Καὶ οὔτε γιὰ δημιουργία στὶς σκηνογραφίες ἢ στὰ κουστούμια μπορεῖ κανεὶς νὰ μιλήσῃ. Ἀλλά, σ' αὐτὴ τὴν παράστασι ὑπῆρχε μουσική. Ὑπῆρχε πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἕνας ἀρχιμουσικὸς μὲ πνευματικότητα κι' ἀληθινὴ μόρφωσι, ὁ Ἀντίοχος Εὐαγγελᾶτος, ποὺ ἤξερε ἀπ' τὴν ἀρχὴ ὥς τὸ τέλος νὰ κρατήσῃ τὴν ὀρχήστρα καὶ τὸ πολύμορφο σύνολο σ' ἕνα ἑνιαῖο ρυθμὸ καὶ νὰ δώσῃ τὴ μουσικὴ τοῦ Μπιζὲ μ' ὅλο της τὸ φῶς, τὸ πάθος, τὴ φλόγα. Ἔπειτα οἱ κυριώτεροι ρόλοι κρατήθηκαν στὸ ὕψος τους ἀπ' τὸν Δελένδα—περίφημο Ντὸν Ζοζὲ—τὴν Ἀϊδαλῆ—ἰδεώδη Μικαέλλα, τόσο ποὺ σπάνια βλέπει κανεὶς καὶ σὲ Εὐρωπαϊκὲς Σκηνὲς—τὸν Καλογερᾶ—ποὺ μ' ὅλο ποὺ δὲν τοῦ ταιριάζει ὁ ρόλος τοῦ Ἐσκαμίλλο οὔτε στὴ φωνή του οὔτε στὸ παράστημά του, μπόρεσε νὰ σταθῇ ἀξιόπρεπα χάρη στὴ μουσικότητά του, καὶ τέλος τὴ Δαμασιώτη ὡς Κάρμεν. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἐντελῶς πρωτόβγαλτη ἠθοποιὸ καὶ γιὰ ἕναν ἀπ' τοὺς πιὸ δύσκολους ρόλους. Ἡ Δαμασιώτη ἦταν μιὰ ἀληθινὴ ἀποκάλυψις τόσο ὡς τραγουδίστρια καὶ μουσικὸς ὅσο καὶ ὡς ἠθοποιὸς καὶ μπόρεσε νὰ δώσῃ τὴ φλογερὴ ἡρωΐδα τοῦ Μπιζὲ σ' ὅλες τὶς μορφὲς ποὺ τὴν παρουσιάζει ὁ δημιουργός της, θέλοντας νὰ δείξῃ τὸ εὐμετάβλητο τῆς γυναίκας: Φιλάρεσκη, ἰδιότροπη, ἐγωΐστρια, τρυφερή, γεμάτη πάθος, ἁγνή, δαίμονας καὶ ἄγγελος, εὐγενικὴ καὶ πρόστυχη, καί, μιὰ στιγμὴ μονάχα, ἀληθινὸς ἄνθρωπος: στὴν περίφημη σκηνὴ τῶν χαρτιῶν ὅπου ἡ Δαμασιώτη εἶχε ἀληθινὰ μεγάλες στιγμές.

Ἡ προσθήκη τῆς μουσικῆς τῆς «Ἀρλεζιάνας» στὴν τελευταία πρᾶξι—ποὺ γίνεται συχνὰ καὶ σὲ πολλὰ Εὐρωπαϊκὰ θέατρα εἶναι ἀταιρίαστη, δίνει ὅμως ἀφορμὴ νὰ πλουτισθῇ τὸ θέαμα μὲ τὸ μπαλλέττο καὶ στὴν προκειμένη περίπτωσι ἔδοσε ἀφορμὴ νὰ δοῦμε πὼς ἐπὶ τέλους τὸ Ἐθνικὸ Θέατρο ἀπόκτησε ἕνα μπαλλέττο ἄξιο τοῦ ὀνόματος χάρις στὴ διδασκαλία τῆς κυρίας Κωτσοπούλου. Ἔπειτα ἀπολαύσαμε καὶ τὸν ἱσπανικὸ χορὸ μιᾶς ἀληθινῆς καλλιτέχνιδος, τῆς δίδος Κανούτα, κι' ἔτσι ἡ παρεμβολὴ τῆς Ἀρλεζιάννας δὲν ἔμεινε ἀδικαιολόγητη.

Ξέχωρα ἀπ' τὶς μελοδραματικὲς παραστάσεις τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ μερικὲς ἄλλες τῶν ἐλευθέρων καλλιτεχνῶν τοῦ παληοῦ «Ἑλληνικοῦ Μελοδράματος», ἡ μουσική μας ζωὴ περιωρίσθηκε ὡς τώρα στὶς Κυριακάτικες Συμ-

φωνικὲς Συναυλίες τοῦ Ὠδείου, πού μετὰ τοὺς Γερμανοὺς μαέστρους Ἔσσλιν καὶ Μπόρχαρντ, διευθύνουν οἱ δικοί μας διαδοχικά: Οἰκονομίδης, Λυκούδης, Βαβαγιάννης, Μπουστίντουϊ. Τὰ προγράμματα συνταγμένα μᾶλλον συντηρητικὰ δὲν μᾶς παρουσίασαν τίποτα τὸ καινούριο κι᾽ οὔτε ἐξαιρετικὴ θέσι δόσανε στὴν Ἑλληνικὴ σύνθεσι. Ὁ Βαβαγιάννης παρουσίασε σὲ πρώτη ἐκτέλεσι μιὰ «Μικρὴ Σουΐτα» τοῦ Μ. Παλλαντίου, ἔργο πολὺ ἀξιοπρόσεκτο καὶ γιὰ τὴν ἔμπνευσί του καὶ γιὰ τὸ τεχνικό του γράψιμο. Ὁ ἴδιος ἀρχιμουσικὸς μᾶς ἔδοσε τελευταῖα σὲ πρώτη ἐκτέλεσι ἐπίσης τὴ «Μουσικὴ Μπαλλέτου» τοῦ Α. Νεζερίτη, ἕνα πολὺ καλογραμμένο κομμάτι, χωρὶς ὅμως ἰδιαίτερη πνοή. Στὰ τέλη τοῦ Γενάρη ὁ Μπόρχαρντ ἔδοσε τὴν «Ἑλληνικὴ Σουΐτα» τοῦ Πετρίδη, ἔργο γνωστὸ ἀπὸ προηγούμενες ἐκτελέσεις, ποὺ ἀκοῦμε ὅμως πάντα μ᾽ εὐχαρίστησι καὶ ἐνδιαφέρον τόσο γιὰ τὴν αὐθόρμητη ἔμπνευσί του ὅσο καὶ γιὰ τὴν πρωτότυπη ἐπεξεργασία τῶν ἰδεῶν του, καὶ ὁ Μπουστίντουϊ ἐντελῶς τελευταῖα τὴν «Ραψωδία» τοῦ Καλομοίρη, ἐπίσης γνωστή. Μιὰ ἀπ᾽ τὶς ὡραιότερες ἑλληνικὲς μουσικὲς σελίδες, ἐξωραϊσμένη ἀπ᾽ τὴν ἐνορχήστρωσι τοῦ Πιερνέ.

Οἱ σολίστες τῶν συναυλιῶν δὲν ἔδοσαν ἐπίσης τίποτε τὸ καινούριο, ἀντίθετα μάλιστα ἐνεφανίσθησαν μὲ τὰ ἴδια ἔργα ποὺ εἶχαν ξαναπαίξει πέρυσι ἢ πρόπερσυ: Οἱ βιολιστὲς Σταυριανὸς καὶ Κολάσης, ἡ πιανίστα Κυριακοῦ, καλλιτέχνες, ὡς τόσο ἀξιοπρόσεκτοι. Νέες ἐμφανίσεις εἴχαμε τοῦ Γερμανοῦ πιανίστα Βίλλυ Πὴλ ποὺ ὑπὸ τὴν διεύθυνσι τοῦ Λυκούδη ἔδειξε πολλὰ πιανιστικὰ χαρίσματα ἑρμηνεύοντας τὸ 2ο Κονσέρτο τοῦ Μπετόβεν — ποὺ καθὼς παίζεται σπάνια ἦταν σχεδὸν σὰν νεωτερισμὸς — καὶ τῆς Ἀγγελικῆς Κωστάλα μιᾶς ἐξαίρετης καλλιτέχνιδας τοῦ πιάνου ποὺ ἔχει ἔλθει τελευταῖα ἀπὸ τὴ Γερμανία. Ἡ ἑρμηνεία της τοῦ Κοντσέρτου σὲ ρὲ ἔλασσον τοῦ Μότσαρτ — ὑπὸ τὸν Βαβαγιάννη — ἁπλῆ καὶ εἰλικρινής, ἀνέδειξαν δίπλα στὴ δεξιοτέχνιδα καὶ τὴ σοβαρὴ μουσική.

Οἱ δύσκολες, ὡς τόσο, σημερινὲς περιστάσεις, δίνουν ἕναν ἄλλο τόνο ἐνδιαφέροντος στὶς Συμφωνικὲς Συναυλίες μας: Τὴν εὐκαιρία στοὺς δικούς μας ἀρχιμουσικοὺς ν᾽ ἀναμετρήσουν τὶς δυνάμεις καὶ τὶς ἱκανότητές τους καὶ νὰ ἐξελιχθοῦν. Αὐτό, μπορεῖ νὰ δυσαρεστῇ ὡρισμένους κύκλους φιλομούσων ποὺ τὸ Ὠδεῖον Ἀθηνῶν εἶχε συνηθίσει νὰ τοὺς προσφέρῃ κάθε τόσο διάφορα ξακουστὰ ὀνόματα ἀρχιμουσικῶν ποὺ κανένας δὲν θἄχε ἀντίρρησι, ν᾽ ἀκούῃ ἂν παράλληλα δινόταν καὶ μιὰ ἀνάλογη θέσι στοὺς δικούς μας. Μπορεῖ οἱ δικοί μας νὰ μὴν ἔχουν οὔτε τὶς ἱκανότητες, οὔτε τὴν πεῖρα — κι᾽ οὔτε τὴν παράδοσι — τῶν ξένων, μὰ ὡς τόσο, εἶναι αὐτονόητο, πῶς ἂν θέλομε νἄχουμε μουσική, νὰ μιλᾶμε σοβαρὰ γιὰ μουσικὴ κίνησι, ὀφείλομε νὰ συντείνουμε στὴν ἐκκόλαψι νέων ταλέντων —σὲ κάθε τομέα— κι᾽ οὔτε νὰ ἐξαρτοῦμε ὅλη μας τὴ μουσικὴ ζωὴ ἀπὸ ἕνα καὶ μόνο πρόσωπο, κι᾽ οὔτε νὰ βασιζόμαστε μοναχὰ στοὺς ξένους. Μετὰ τὴν ἀναχώρησι τοῦ Μητροπούλου γιὰ τὴν Ἀμερική, λίγο ἔλειψε νὰ πιστέψουμε πῶς εἶταν ἀδύνατο νὰ ἔχουμε Ἕλληνα ἀρχιμουσικό. Οἱ πιὸ παληοὶ εἶχαν δοκιμασθῆ, οἱ νεώτεροι ἔμεναν παραμερισμένοι, χωρὶς νὰ τοὺς δίνεται κὰν ἡ εὐκαιρία νὰ δείξουν ἂν ἀξίζουν κι᾽ οἱ πρῶτες τους — κατ᾽ ἀνάγκην πειὰ — ἐμφανίσεις, ἐπροκάλεσαν πολλὰ σχόλια, πολλὲς ἀντιρρήσεις, κρίσεις καὶ ἐπικρίσεις. Γιατὶ τὸ νεοπλουτιστικό μας πνεῦμα στὴν τέχνη δὲν μᾶς ἀφίνει νὰ κατανοήσουμε μιὰ μεγάλη ἀλήθεια: Πῶς δὲν εἶναι ἡ μιὰ τυχὸν μεγαλοφυΐα ποὺ ὁδηγεῖ μιὰ χώρα στὴν πρόοδο ἀλλὰ οἱ πολλὲς καὶ συντονισμένες ἐπιδόσεις τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ συνόλου καὶ ὄχι

τῶν πέντε — δέκα δῆθεν «ἐκλεκτικῶν». Ἡ Γερμανία δὲν εἶναι μουσικὴ χώρα γιατὶ ἔβγαλε ἕναν Μπὰχ ἢ ἕναν Μπετόβεν, ἀλλὰ γιατὶ τὸ σύνολο τῶν ἀνθρώπων της ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴ Μουσική. Κι᾽ ἐπειδὴ ἐνδιαφέρεται τὸ σύνολο, μέσα ἀπ᾽ αὐτὸ τὸ σύνολο, ξεπετάχθηκαν οἱ μεγάλοι συνθέτες της, οἱ μεγάλοι της ἐκτελεστές. Πόσοι ἄγνωστοι ἐργάτες τῆς Μουσικῆς χρειάσθηκαν γιὰ νἄρθῃ ἡ σειρὰ τοῦ Μπάχ!... Μ᾽ ἄλλα λόγια ἡ μεγαλοφυΐα, ἡ πραγματικὴ δημιουργία, εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς παραδόσεως κι᾽ ἐμεῖς ἐδῶ, μ᾽ ὅλο ποὺ τὸ ἐπίσημο Ὠδεῖο μας σημειώνει ὑπερήφανα δίπλα στὸν τίτλο του, τὸ 1871 ὡς ἔτος ἱδρύσεως, ὄχι μουσικὴ παράδοσι δὲν ἔχουμε, ἀλλὰ οὔτε καὶ προσπαθοῦμε νὰ δημιουργήσουμε, περιφρονῶντας συστηματικὰ κάθε ἑλληνικὴ ἀξία.

Τέλος, νά ποὺ οἱ πολεμικὲς περιστάσεις μᾶς ἀνάγκασαν νὰ ἀκούσουμε καὶ τοὺς δικούς μας ἀρχιμουσικούς. Ὁ Εὐαγγελᾶτος, καθὼς γράφω παραπάνω, ἔδειξε, διευθύνοντας τὴν «Κάρμεν», τόσο τὸ ταλέντο του, ὅσο καὶ τὴ μόρφωσί του. Ὁ Βαβαγιάννης πάλι δείχνει σταθερὴ καὶ διαρκῆ ἐξέλιξι καὶ μιὰ ἀπ᾽ τὶς τελευταῖες του ἑρμηνεῖες, ἡ Τετάρτη Συμφωνία τοῦ Μπράμς, μποροῦσε νὰ πείσῃ καὶ τοὺς πιὸ ἀμφιβάλλοντας. Ἡ ἀντίληψίς του στὸ ρυθμό, στὴν ἀρχιτεκτονική, στὰ χρώματα καὶ στὶς δυναμικότητες τῆς ὀρχήστρας, ἡ ἐπιμονή του στὶς λεπτομέρειες τὸν βοήθησαν νὰ δώσῃ τὸ περίπλοκο αὐτὸ ἔργο τοῦ Μπράμς μὲ διαύγεια καὶ ἰσορροπία σὰν ἀρχιμουσικὸς μὲ μεγάλη πεῖρα. Καὶ ὅμως ὁ Βαγαγιάννης εἶναι νέος, κάθε του ἑρμηνεία εἶναι καὶ μιὰ «πρώτη ἐκτέλεσις» γι᾽ αὐτόν.

Ὁ Λυκούδης δὲν εἶναι νέος στὴν τέχνη. Γιὰ καιρὸ ὅμως τοῦ ἀρνιόντουσαν τὴν μπαγκέττα τοῦ ἀρχιμουσικοῦ, ἀναγνωρίζοντάς τον μονάχα σὰν δεξιοτέχνη τοῦ βιολιοῦ. Δὲν εἶναι ὅμως ἡ πρώτη φορὰ ποὺ σολίστας, καθισμένος χρόνια στὴν ὀρχήστρα, χρόνια παίζοντας κάτω ἀπὸ τὴ διεύθυνσι μεγάλων μαέστρων, ξεπετιέται ὁ ἴδιος μαέστρος, μὲ τὴν πιὸ πολύτιμη πεῖρα μάλιστα. Κι᾽ ὁ Λυκούδης, ἀνεξάρτητα ἀπ᾽ τὸ ταλέντο του, εἶναι πολύτιμος μὲ τὴ μεγάλη του πεῖρα. Τὸ πιστοποιήσαμε κάθε φορὰ ποὺ τὸν ἀκούσαμε καὶ ξεχωριστὰ στὴν ἑρμηνεία τῆς «Φανταστικῆς Συμφωνίας» τοῦ Μπερλιόζ, ποὺ ἔδωσε σὲ μιὰ ἀπ᾽ τὶς τελευταῖες συναυλίες, ἑρμηνεία γεμάτη ἀκρίβεια, λογικὴ καὶ συνέπεια, ὅσο καὶ βαθὺ μουσικὸ παλμό.

⁂

Τὸ Ἐθνικὸ Θέατρο, γιορτάζοντας τὴν 150τηρίδα τῆς γεννήσεως τοῦ Ροσσίνι, ἔδοσε μὲ τὴ Λυρική του Σκηνὴ τὸν «Κουρέα τῆς Σεβίλης» στὰ «Ὀλύμπια». Οὔτε γιὰ τὸ ἔργο, οὔτε γιὰ τὸ δημιουργό του εἶναι ἀνάγκη νὰ μιλήσῃ κανεὶς στὴν Ἑλλάδα ὅπου ὁ «Κουρέας» ἔχει παιχθῆ ἄπειρες φορές, εἶναι μάλιστα, καθὼς λένε τὰ παληὰ χρονικά, ἡ πρώτη ὄπερα ποὺ παίχθηκε στὴν Ἀθήνα—στὰ 1839—ἡ πρώτη γνωριμία τῶν Ἑλλήνων μὲ τὸ Μελόδραμα κι᾽ ἴσως γενικὰ μὲ τὴν Εὐρωπαϊκὴ μουσική. Ξέσπασμα μιᾶς μεγαλοφυΐας, τῆς πιὸ ἀντιπροσωπευτικῆς ἴσως τῆς Ἰταλίας, ὁ «Κουρέας τῆς Σεβίλλης», δὲν γνώρισε ἀκόμα καμμιὰ ρυτίδα ἀπ᾽ τὰ 129 χρόνια ποὺ πέρασαν ἀπάνω του—ἦταν μονάχα εἴκοσι ἑνὸς ἐτῶν ὁ Ροσσίνι ὅταν τὸ ἔγραψε μέσα σὲ δέκα τρεῖς μέρες!—κι᾽ οὔτε ἔχασε τίποτα ἀπ᾽ τὴ δροσιὰ καὶ τὸ σπινθηροβόλο πνεῦμα του. Πόση δροσιά, ἀλήθεια, καὶ πόσο πνεῦμα. Καὶ τὶ χρώματα... Εἰκόνα ἠχητική, μὲ τὰ πιὸ ζωντανὰ χρώματα, δίνει μορφές, χαρακτῆρες, συναισθήματα καὶ καταστάσεις μονάχα μὲ τὴ μουσικὴ καὶ θὰ

μπορούσε κανεὶς νὰ ἰσχυρισθῆ πὼς ὁ «Κουρέας» εἶναι ἕνα ἀπ' τὰ πιὸ εὔκολα ἔργα γιὰ ἕνα λυρικὸ θίασο ποὺ διαθέτει μιὰ καλὴ ὀρχήστρα, ἕναν καλὸ ἀρχιμουσικό, καὶ τοὺς κατάλληλους τραγουδιστές. Τὰ ἄλλα, τὸ σκηνικὸ παιχνίδι, ἡ διάπλασις τῶν χαρακτήρων, οἱ μορφὲς τῶν ἡρώων τοῦ Μπωμαρσαί, ἡ κίνησίς τους, ὅλα τὰ ζωγραφίζει τόσο πιστὰ ἡ μουσικὴ τοῦ Ροσσίνι, τόσο ζωντανά, βγαίνουν τόσο μέσα ἀπ' αὐτὴ τὴ μουσικὴ ποὺ θ' ἀρκοῦσε νὰ τὴν ἀκολουθήσῃ κανένας πιστά, ν' ἀφεθῆ στὸ ρυθμό της. γιὰ νὰ δώσῃ μιὰ τέλεια παράστασι. Μά, καμμιὰ φορά, τὰ πιὸ ἁπλᾶ πράματα εἶναι καὶ τὰ πιὸ δύσκολα, καὶ ὁ σκηνοθέτης κ. Γιαννόπουλος, παρ' ὅλο τὸ ἀναμφισβήτητο ταλέντο του, παρασυρμένος ἀπὸ μιὰ δημιουργικὴ φαντασία ποὺ σὲ ἄλλη περίστασι μπορεῖ νὰ θαυματουργήσῃ, δὲν ἀφέθηκε σ' αὐτὴ τὴν ἁπλότητα, ἀλλά, ὑπερβάλλοντας στὸ κωμικὸ στοιχεῖο, παραμορφώνοντας τὴν ἔκφρασι τῶν τραγουδιστῶν — ἠθοποιῶν μὲ ὑπερβολικὲς κινήσεις καὶ μορφασμούς, ἔσπασε τὴ μουσικὴ συνοχὴ κι' ἔβγαλε μιὰ φάρσα μᾶλλον μὲ μουσική, παρὰ μιὰ κωμικὴ ὄπερα. Οἱ σκηνογραφίες τοῦ κ. Ζωγράφου ἐπίσης ὅλως διόλου ἀκατανόητες κι' ἔξω ἀπ' τὸ χαρακτῆρα καὶ τὸ χρῶμα τοῦ ἔργου. Κι' ἡ αὐθαίρετη ἐκείνη παρεμβολὴ τῆς παντομίμας ἀνάμεσα στὴ 2η καὶ 3η πρᾶξι, κόβει τὴν ἑνότητα τοῦ μουσικοῦ ἔργου, δὲν ἐκφράζει τίποτα ἄλλο παρὰ κακὸ γοῦστο, ἐνῶ μᾶς στερεῖ τὴν πλήρη ἀπόλαυσι μιᾶς ἀπ' τὶς πιὸ ὡραῖες, τὶς πιὸ πνευματώδεις μουσικὲς περιγραφὲς καταιγίδας ποὺ ἔχουν ποτὲ γραφεῖ.

Ὡς τόσο, ἂν ἐξαιρέσουμε μερικὲς ὑπερβολὲς στὸ παίξιμο οἱ ἑρμηνευτὲς τοῦ «Κουρέα», γενικά, στάθηκαν στὸ ὕψος τῆς μουσικῆς τοῦ Ροσσίνι. Πρώτη ἡ Φανὴ Παπαναστασίου ὡς Ροζίνα μὲ τὴν εὐχάριστη καὶ τόσο καλλιεργημένη φωνή της, τὴ μόνη πραγματικὴ φωνὴ ἐλαφρᾶς ὑψιφώνου ποὺ ἔχει σήμερα ἡ Λυρικὴ Σκηνή μας. Φωνὴ ὁμοιογενὴς σ' ὅλη της τὴ μεγάλη ἔκτασι, μὲ σωστὲς κι' ἀνάλαφρες «βοκαλίζ», γεμάτη ἔκφρασι καὶ μουσικότητα. Δίπλα στὴν Παπαναστασίου, ὁ Ἐπιτροπάκης, εὐγενικὸς Ἀλμαβίβα, τραγουδιστὴς καὶ μουσικὸς πάντα ἄμεμπτος, ὁ Κώστας Πέρσης ἐνσαρκώνοντας τὸν ντὸν Μπαζίλιο μ' ὅλη τὴν ἀνώτερη τέχνη του, ὁ Ἀνδρουλῆς ὡς Μπάρτολο, δείχνοντας μιὰ λαμπρὴ ἐξέλιξι τόσο ὡς τραγουδιστὴς ὅσο καὶ ὡς ἠθοποιός. Δὲν ξέχασα τὸν Φίγκαρο. Ὁ ρόλος τῆς κεντρικῆς αὐτῆς μορφῆς τοῦ ἔργου ἦταν ἐμπιστευμένος στὸ γνωστὸ βαρύτονο Ἰσουμπρῆ ποὺ τὸν ὑποδύθηκε μ' εὐτύχία ὅσο ἀφορᾶ τὸ φωντικὸ μέρος προσπαθῶντας ν' ἀκολουθήσῃ τὶς ὁδηγίες τοῦ σκηνοθέτη, ἔδινε στὸ παίξιμό του μιὰ κάποια βαρύτητα, ἀκόμα καὶ συστολή, καταντοῦσε δηλαδὴ στὸ ἀντίθετο ἀπ' ὅτι τοῦ ζήτησαν καὶ ποὺ σίγουρα ὁ ἴδιος δὲν αἰσθανόταν. Δὲν πρέπει νὰ ξεχάσουμε καὶ τὴν Ἴρμα Κολάση, ἐξαίρετη τραγουδίστρια καὶ ἠθοποιὸ στὸ ρόλο τῆς Μπέρτας.

Τὴν ὅλη μουσικὴ διεύθυνσι εἶχε ἀναλάβει ὁ κ. Καραλίβανος, ἀρχιμουσικὸς μὲ γνῶσι καὶ πεῖρα, προσεκτικὸς καὶ ἀκριβὴς στὸ ρυθμὸ καὶ στὰ χρώματα. Ἴσως μάλιστα ὑπερβολικὰ προσεκτικός, γιατὶ ἀλλοιῶς δὲν ἐξηγοῦνται μερικὲς ἐπιβραδύνσεις ἐντελῶς ἔξω ἀπ' τὸ πνεῦμα τούτης τῆς ὁλοζώντανης μουσικῆς — ὅπως στὸ πρῶτο μέρος τῆς Εἰσαγωγῆς π. χ. — κάποιο βάρος καὶ κάποια ἀκαμψία στὴν ὀρχήστρα ποὺ στὸ σύνολό της ἦταν ἐξαίρετη.

Τελειώνοντας, ξανακάνομε τὴ σύστασι γιὰ τὸ ζήτημα τῆς σωστῆς ἀπαγγελίας καὶ ἀρθρώσεως, τῆς σωστῆς ἑλληνικῆς προφορᾶς. Στὰ ρετσιτατίβα

τοῦ «Κουρέα» ἡ ἔλλειψι κάθε προσοχῆς στὴν ἄρθρωσι φάνηκε ἀκόμα πιὸ ἔντονα. Δὲν μπορεῖ νὰ ἐννοηθῆ σημερινὴ Λυρικὴ Σκηνὴ χωρὶς καθαρὴ ἀπαγγελία. Ὁ καιρὸς ποὺ οἱ ἀκροατὲς τοῦ Μελοδράματος περιορίζονταν στὸ θαυμασμὸ μονάχα τῆς «κορώνας» τοῦ τενόρου ἢ τῆς πριμαντόνας πέρασε γιὰ πάντα πειά. Καὶ μέσα σ' ὅλες τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἀληθινῆς Τέχνης ἀπ' τὸ Μελόδραμα εἶναι κι' ἡ σωστὴ καὶ καθαρὴ ἄρθρωσις, πρᾶγμα ποὺ ἡ Λυρικὴ Σκηνή μας πρέπει νὰ προσέξῃ ἀπὸ τώρα ποὺ βρίσκεται στὰ πρῶτα της βήματα.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΛΑΛΑΟΥΝΗ

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΓΕΡΜΑΝΙΑΝ

ΝΕΟΣ ΚΛΑΣΣΙΚΙΣΜΟΣ;

Ἡ «Ἰφιγένεια ἐν Δελφοῖς» τοῦ Γεράρδου Χάουπτμαν — Ὁ «Καῖσαρ» τοῦ Χάζελερ — Τὸ «Ἔτος 1.000» τοῦ Λίτσκεντορφ, εἰς τὸ Θέατρον τοῦ Βερολίνου

Ὁ Χὰνς Μπάουμαν γράφει ἕνα δρᾶμα διὰ τὸν Ἀλέξανδρον τὸν Μέγαν, ὁ Μπὲρτ Φὸν Χάϊζελερ μίαν τραγῳδίαν γύρω ἀπὸ τὸν Ἰούλιον Καίσαρα, ὁ Χὰνς Σβάρτερ τοποθετεῖ τὴν Κλεοπάτραν καὶ τὸν Μέγαν Ρωμαῖον εἰς τὸ κέντρον ἑνὸς νέου ἔργου καὶ ἐπεξεργάζεται μίαν παλαιοτέραν μορφὴν τῆς «Κασσάνδρας» του, ὁ γηραιὸς Γεράρδος Χάουπτμαν τέλος, μὲ μίαν τραγῳδίαν του γύρω ἀπὸ τὴν Ἰφιγένειαν καταπιάνεται μὲ τὸ ὑλικὸν τοῦ κύκλου τῆς Ὀρεστείας. Ἡ στροφὴ αὐτὴ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα εἶναι σύμπτωσις ἢ νόμος; Δὲν εἶναι εὔκολον νὰ λεχθῆ τί προσδίδει εἰς τὸ ἀρχαῖον θέμα παρομοίαν δύναμιν ὑποβολῆς εἰς στιγμὴν ποῦ ἡ Ἤπειρός μας διέρχεται μίαν τῶν ἀποφασιστικωτέρων καμπῶν τῆς ἱστορίας της. Ὁ ζητῶν ἑρμηνείαν θὰ ἐπικαλεσθῆ τὸν ἱστορικὸν νόμον τῆς ἀντιθέσεως: Θ' ἀναφέρῃ ὅτι ὕστερα ἀπὸ τὴν ἄμεσον περιγραφὴν τῆς ζωῆς ἀπὸ τὸν νατουραλισμὸν ποῦ ἔσβυσε πλέον, ἀνοίγει τὸν δρόμον της ἡ θέλησις ἐκείνη τοῦ συμβολισμοῦ ποῦ ἔγινεν αἰσθητὴ κατὰ πρῶτον μὲ τὸν Πάουλ Ἔρνστ, ἐπάνω ἀκόμη εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ νατουραλισμοῦ, ὅτι εἰς μίαν ἐποχὴν ποὺ οὔτε τὴν θέλησιν οὔτε τὴν ἱκανότητα εἶχε διὰ τὴν τραγῳδίαν, ἀφυπνίζεται ἐκ νέου ἡ αἴσθησις τοῦ μεγάλου θέματος τῆς ὕλης ποὺ δὲν χάνει τὴν ἀξίαν της, τῶν ἱστορικῶν συμβολικῶν μορφῶν τῆς θυσίας καὶ τῆς πολιτικῆς δράσεως, ὅτι μετὰ τὴν μέχρι καταχρήσεως σαφήνειαν, μὲ τὴν ὁποίαν περιαυταλογοῦσε μία γενεὰ εἰ τὸ θέατρον, ἐπανῆλθεν ἡ ἀποστροφὴ πρὸς τὴν ἀπροκάλυπτον ἀπεικόνισιν τῆς πραγματικότητος. Δὲν εἶναι σύμπτωσις ὅτι μεταξὺ τῶν ἀναφερθέντων ὀνομάτων πλεονάζουν οἱ λυρικοί. Γράφονται πάλιν στίχοι (ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει γράφεται ἕνας πεζὸς λόγος ἐμπνευσμένος, ποῦ τείνει χαλαρῶς πρὸς στίχους) χρησιμοποιοῦνται τὰ χορικὰ καὶ ὁ μονόλογος καὶ ἡ ἐπίκλησις, ἡ ἐξομολόγησις καὶ τὸ ἀπόφθεγμα τάσσονται πρὸ τοῦ ἀμέσως δραμα-

τικοῦ. Ὁ ἀρχαῖος κόσμος, ἀναμφιβόλως, εἶναι σχεδὸν ἕνα τμῆμα τῆς Γερμανικῆς ψυχῆς. Διὰ τὸν Γερμανὸν εὑρίσκεται ἐξ ἴσου σχεδὸν κοντά, ὅσον καὶ διὰ τὸν Λατῖνον. Ἡ Γερμανικὴ ἀντίληψις περὶ τοῦ μοιραίου τῆς ἱστορίας ὠθεῖ τὸν Γερμανὸν ἀνέκαθεν εἰς παρατήρησιν τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ γενομένου: Ποῖος θὰ ἤθελε νὰ στερηθῇ τῆς γοητείας ποὺ διατηροῦν ἕως σήμερα μορφαὶ ὅπως Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας καὶ ὁ Καῖσαρ; Ἐν τοσούτῳ ἡ ὁδὸς πρὸς αὐτὰς περνᾷ ἀπὸ μεγάλα δράματα. Ὁ Καῖσαρ καὶ ἡ Ἰφιγένεια σημαίνουν ὅτι ἀκολουθεῖ κανεὶς τὰ ἴχνη τοῦ Εὐριπίδου καὶ τοῦ Σαίξπηρ, τοῦ Ρακίνα καὶ τοῦ Γκαῖτε, εἴτε ἐπιζητεῖται ἡ πρόσεγγισίς των, εἴτε ἡ ἀπόστασις ἀπὸ αὐτούς. Οὐδεὶς ἀποφεύγει τὴν ἕλξιν παρομοίων ὀνομάτων, καὶ τὰ ὅρια μεταξὺ τῶν αἰωνίων ἐντυπώσεων ποὺ ἀφήνει ἡ κλασσικὴ μόρφωσις καὶ ἐκείνων ποὺ θέλει κανεὶς νὰ εἴπῃ καθίστανται ρευστά...

Ὁ Γεράρδος Χάουπτμαν παρεκινήθη διὰ νὰ γράψῃ τὴν «Ἰφιγένειαν ἐν Δελφοῖς» ποῦ μετὰ τὸ σημαντικόν, ἐλάχιστα γνωστὸν «Τόξον τοῦ Ὀδυσσέως» ἀποτελεῖ τὸ δεύτερον ἀρχαῖον θέμα εἰς τὴν σειρὰν τῶν ποιήσεών του—ἀπὸ μίαν περικοπὴν τοῦ «Ἰταλικοῦ ταξειδίου» τοῦ Γκαῖτε, καὶ «σχεδὸν χωρὶς νὰ τὸ καταλάβῃ ἐσχηματίσθη» δι' αὐτὸν ἐκ τῆς περικοπῆς ἐκείνης ἕνα νέον ἔργον. Ἐλπίζει ὅτι εἰς τὸ γεγονὸς τοῦτο οὐδεὶς θὰ ἴδῃ τὴν σκέψιν μιᾶς ἁμίλλης πρὸς τὸ θεῖον πνεῦμα τοῦ Γκαῖτε ἢ ἔλλειψιν σεβασμοῦ. Πράγματι μετὰ τὴν γνωριμίαν τοῦ ἔργου, ἡ δυνατότης παρομοίας ὑποθέσεως στερεῖται κάθε βάσεως. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀπὸ ἀπόψεως ἐξωτερικῆς χρονολογικῆς σειρᾶς τοῦ θρύλου τῆς Ὀρεστείας, ἡ «Ἰφιγένεια ἐν Δελφοῖς» ἀποτελεῖ περίπου τὴν συνέχειαν καὶ τὸ τέλος τοῦ θέματος ποὺ ἤρχισεν ὁ Εὐριπίδης καὶ συνέχισεν ὁ Γκαῖτε. Ἡ Ἰφιγένεια, ἡ ἱέρεια τῆς Ἀρτέμιδος εἰς Ταυρίδα, μετεφέρθη ἀπὸ τὸν Πυλάδην καὶ τὸν Ὀρέστην, διὰ θαλάσσης ὀπίσω εἰς τὴν πατρίδα της, εἰς Δελφούς. Μαζὺ μὲ αὐτοὺς ἐπιστρέφει καὶ τὸ εἴδωλον τῆς θεᾶς, ἡ ὁποία εἰς τὴν χώραν τῶν βαρβάρων ἠξίωνεν ὡς Ἑκάτη ἀπὸ τὴν ἱέρειαν τὴν αἱματηρὰν ὑπηρεσίαν τῆς προσφορᾶς ἀνθρωπίνων θυσιῶν. Διὰ τὴν τραγικὴν αὐτὴν ἁμαρτίαν ἡ Ἰφιγένεια ἐξιλεώνεται δι' αὐτοκτονίας (περὶ τῆς ὁποίας ὁ θρῦλος οὐδὲν ἀναφέρει), διὰ νὰ μὴ ὑποβληθῇ ἀπὸ τὸν ἴδιον αὐτῆς λαὸν εἰς ἕνα ἀτιμωτικὸν τέλος: διότι Ἕλληνες ἦσαν κυρίως οἱ ἐκβραζόμενοι εἰς τὴν μακρυνὴν παραλίαν. Ἂν ἔζη θὰ διέψευδε τὸν πατέρα της Ἀγαμέμνονα, ποὺ ἐφονεύθη ἀπὸ τὴν σύζυγόν του Κλυταιμνήστραν καὶ ποὺ πρὸ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου ἐθεώρει ὅτι εἶχε θυσιάσει τὴν κόρην του εἰς τὴν θυμωμένην Ἀρτέμιδα, ἐνῷ προφανῶς ἡ Ἄρτεμις, ἀπὸ οἶκτον τὴν εἶχε μεταφέρει εἰς Ταυρίδα.

Αἱ δύο πράξεις, αἱ ὁποῖαι προηγοῦνται τῆς τελευταίας ἀσχολοῦνται ἐν τοσούτῳ κυρίως μὲ τ' ἀδέλφια τῆς Ἰφιγενείας. Ἡ Ἠλέκτρα καὶ ὁ Ὀρέστης συναντῶνται μὲ συγκεχυμένας φρένας ἔξω ἀπὸ τὸν Ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, μονίμου σκηνῆς τῶν τριῶν πράξεων, βαρυνόμενοι ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν τῆς μητροκτονίας καὶ μισοαναγνωρίζουν ὁ ἕνας τὸν ἄλλον, μόνον ἀπὸ τὰς ἀφηγήσεις περὶ τῆς ἰδίας φοβερᾶς μοίρας, ποὺ τοὺς ξεφεύγουν ὡσὰν παραλήρημα. Μὲ μαγικὴν δύναμιν περιστρέφεται ἡ ἀνάμνησις γύρω ἀπὸ τὸν δολοφονικὸν πέλεκυν καὶ ὁ δραματισμὸς τοῦ αἱμοφύρτου προσώπου τῆς μητέρας προβάλλει φοβερός. Ἡ Ἠλέκτρα θέλει τὸν θάνατον τῆς Ἰφιγενείας, τῆς ἀδελφῆς ποὺ δὲν ἔχει γνωρίσει, θεωροῦσα αὐτὴν ὡς δολοφόνον τοῦ ἀδελφοῦ της, τὸν ὁποῖον πιστεύει νεκρόν, ἕως ὅτου ὁ Πυλάδης ὁ διαυγὴς καὶ ἐνεργός, ἀφαιρεῖ ἀπὸ τοὺς ἀδελφοὺς τὸ βάρος τῆς κατάρας.

Ὁ ἀπαράσκευος θεατὴς θὰ αἰσθανθῇ κάποτε κενὰ εἰς τὰς γνώσεις του ἐν σχέσει μὲ τὸν περίπλοκον καὶ ἀνατριχιαστικὸν αὐτὸν κύκλον τοῦ θρύλου. Λέξεις καὶ ὀνόματα ὡς «ἐγγονὸς τοῦ Πέλοπος καὶ παιδοκτόνος Λοξίας καὶ Βρόμιος, Οὐρανίωνες καὶ Μοῖραι, Κὴρ καὶ Νηρεὺς» δηλαδὴ ὁ θρυλικὸς καὶ μυθολογικὸς κύκλος τοῦ ἀρχαϊκοῦ ἑλληνισμοῦ διαπερᾷ σημαντικὰ καὶ σκοτεινὰ τοὺς στίχους, οἱ ὁποῖοι δὲν στεροῦνται ταυτοχρόνως ρεαλιστικῆς παραστατικότητος ὅπως λ.χ. διατὶ αἱ Ἐρινύες παριστάνονται ὡς «ἀηδεῖς καλογραῖαι ποὺ στρογγυλοκάθονται γύρω μας καὶ ρέγχουν, μὲ μαῦρο πετσί, μὲ μάτια τσιμπλιασμένα καὶ λιγδωμένα μαλλιὰ» ἢ ὅταν γίνεται λόγος διὰ τὴν «γλυκειὰ μυρωδιὰ μιᾶς ζεστῆς τροφῆς», ἢ περὶ τῆς ἱερείας Ἰφιγενείας ποὺ «διαφεντεύει ἀπεριόριστη μέσα στὸ χασάπικό της». Μὲ παρομοίας ἐκφράσεις ἢ λ. χ. μὲ τὴν σκιαγραφίαν τῆς ὑπερμέτρως ταραγμένης Ἠλέκτρας καθίσταται ὁρατὸς κάτω ἀπὸ τὸ παρωχημένον ἀρχαῖον θέμα ὁ ἀριστοτέχνης τοῦ δραματικοῦ νατουραλισμοῦ καὶ ὁ Ἔρως, ὁ τόσον συχνὰ ἀνυμνηθεὶς παρὰ τοῦ Χάουπτμαν, ἀσκεῖ καὶ πάλιν τὴν καταστροφικήν του προφανῶς δύναμιν, ὡς ἔκφυλον αἴσθημα μεταξὺ ἀδελφῶν. Ἡ τρελλὴ λαχτάρα τοῦ Ὀρέστου πιέζει τὴν Ἠλέκτραν: «Μὴν κάνεις νάζια, γυναῖκα· ἀρχὴ καὶ τέλος κάθε συμφορᾶς εἶναι ὁ Ἔρως!» Καὶ ἡ Ἰφιγένεια ὁμολογεῖ ὅτι ἡ θέα τοῦ ἀπαστράπτοντος καὶ τὰ ὅπλα τοῦ Ὀρέστου εἰς Ταυρίδα εἶναι δι' αὐτὴν ἕνας πειρασμός: «Τὸ τόξον τοῦ Ἔρωτα ἄγγιξε τὸ πετσί μου». Τὸ τέλος ὅμως ἐξαγνίζεται ἀπὸ τὰ τρωτὰ τῆς Ἠλέκτρας καὶ τοῦ Πυλάδου καὶ τὴν συμφιλιώνουσαν ἄποψιν, ὅτι ἡ θυσία τῆς Ἰφιγενείας «κατέστησεν ὅλα μικροσκοπικά».

Ἔτσι τὸ ἀρχαῖον θέμα τοῦ θρύλου ποὺ ἀπασχολοῦσε τὰ πνεύματα ἐπὶ δύο χιλιετηρίδας ἀναφαίνεται ἄλλην μίαν φορὰν διαφωτισμένον εἰς τὰ σκοτινὰ πρωταρχικά του αἴτια, σύγχρονος ἀναπαράστασις τῆς μυκηναϊκῆς εἰκόνος, μὲ τὸ ἄκαμπτον μειδίαμα ἀλλὰ ταυτοχρόνως καὶ οἰκογενειακὴ ἱστορία, ποὺ τελειώνει αἰσίως μὲ ἐπικὴν φαντασίαν ἂν καὶ ἐπάνω της πίπτῃ μία τραγικὴ σκιά.

Παρ' ὅλας τὰς καταπληκτικὰς σχεδὸν ἀναλογίας πρὸς ποιητικὰ πρότυπα, ἐδημιουργήθη ἐν τοσούτῳ κάτι τὸ νέον, ἕνα γνήσιο ποιητικὸ κομμάτι ἀπὸ τὴν φαντασίαν τοῦ 79ετοῦς συγγραφέως τὸν ὁποῖον τὸ κοινὸν τῆς πανηγυρικῆς παραστάσεως ὑπεδέχθη μὲ ἐκδηλώσεις σεβασμοῦ, ὅταν εἰσῆλθεν εἰς τὸ θεωρεῖον τοῦ Κρατικοῦ Θεάτρου.

***

Ὁ νεαρὸς Μπάρετ Φὸν Χάϊζελερ πλέκει τὸ θέμα του γύρω ἀπὸ τὸν πυρῆνα ποὺ ἐχρησιμοποίησεν ὁ Σαίξπηρ εἰς τὸν Ἰούλιον Καίσαρα: Τὸν τραγικὸν Βρούτον. Στενεύει τὸ ὅλον καὶ δραματουργικῶς, τερματίζων αὐτὸ μὲ τὸν θάνατον τοῦ Καίσαρος, ἐνῷ ἡ ποίησις τοῦ Σαίξπηρ οὐσιαστικῶς μόλις ἐκεῖθεν ἀρχίζει. Μᾶς δίδει τὴν ἐξέλιξιν τοῦ Βρούτου σαφέστερα, χωρὶς τὴν μελαγχολικὴν ἐκείνην λεπτολόγον ἐξέτασιν τῆς ἀποφάσεώς του, τοποθετῶν αὐτὸν ὡς ἀνώτατον δικαστὴν ἐν Ρώμῃ, εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Δημοκρατικῶν συνεπείᾳ μιᾶς καταφόρου παραβιάσεως τοῦ δικαίου ἐκ μέρους τοῦ Καίσαρος. Πρόκειται δηλονότι περὶ μιᾶς μᾶλλον ἁπτῆς καὶ σαφοῦς συγκρούσεως: Ἀφ' ἑνὸς ὁ ἔχων τὸν σεβασμὸν τοῦ δικαστοῦ, ἀνοικτόκαρδος ἐπαρχιώτης μὲ τὴν δυσπιστίαν τοῦ ἀγρότου ἀπέναντι τῆς πολιτικῆς τῆς πρω-

τευούσης καὶ ἀπέναντι αὐτοῦ ὁ Καῖσαρ, γεμᾶτος εὐτυχίαν καὶ ὑπεροχήν, χω-
ρὶς τοὺς ἐνδοιασμοὺς τοῦ καθημερινοῦ ἀνθρώπου: «Πρέπει νὰ συνηθίσῃς νὰ
ζῇς μὲ τὴν ἁμαρτίαν», μᾶλλον εἴδωλον, ἐφ' οὗ ἀντανακλᾶται ἡ γνῶσις περὶ
τοῦ ἑαυτοῦ του: «Μὴ μ' ἐξαναγκάζεις εἰς βίαν! Διότι ἡ κυριαρχία ποὺ ἱδρύω
εὑρίσκεται εἰς τὸ βαθύτερον σχεδιον τοῦ χρόνου καὶ κανεὶς δὲν ἠμπορεῖ νὰ
τὴν σταματήσῃ». Τὸ γνωρίζει: «Ἡ Δημοκρατία ἐξεπλήρωσε τὸν προορισμόν
της καὶ ἀπέθανεν ὅταν ἀπέθαναν οἱ γνήσιοι υἱοί της. Αὐτὸ ἦτο ποὺ δὲν ἠθέ-
λησε νὰ καταλάβῃ ὁ Κάτων ποὺ ἦτο ὁ τελευταῖος ἀμετάπιστος κληρονό-
μος τοῦ παλαιοῦ ἁπλοῦ κόσμου. Πάει αὐτός, ἐπέρασεν! Ἐμεῖς εἴμεθα ἄλλου
εἴδους καὶ πρέπει διαφορετικὰ νὰ κτίσωμεν τὸν κόσμον μας». Ὁ Καῖσαρ
αὐτὸς εἶναι χωρὶς ἴχνη σωματικῆς καταπτώσεως. Ὅλα εἰς αὐτὸν ἀποφέ-
ρουν εὐτυχίαν καὶ βεβαιότητα περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του. «Καὶ πρέπει νὰ σ' ἔχουν
βασιλῆᾶ;», ἐρωτᾷ ὁ Βροῦτος. «Καὶ μήπως μοῦ ἀπόμεινε νὰ εἶμαι τίποτ'
ἄλλο!» Εἶναι ἡ λακωνικὴ καὶ ἁπλῆ ἀπάντησις. Ὁ Καῖσαρ τοῦ Χάϊζελερ,
χωρὶς νὰ στερεῖται ἱστορικότητος, ἔχει ἄμεσον ἐπικαιρότητα. Εἶναι Ρωμαϊ-
κὸς καὶ μαζὺ σύγχρονος. Τὸ μεγαλεῖον του δὲν εἶναι διόλου πομπικόν. Εἶ-
ναι σαφήνεια καὶ ἐργασία. Ἔτσι καὶ τὸ καθ' ἑαυτὸ τραγικὸν γεγονός, ἡ
δολοφονία τοῦ Καίσαρος καὶ ὁ θάνατος τοῦ Βρούτου ποὺ παραδίδεται εἰς
τὸ μαινόμενον πλῆθος, δὲν ἐκτελεῖται ἐμπρὸς εἰς τὰ βλέμματα τῶν θεατῶν.
Ὁ συγγραφεὺς παραιτεῖται τῆς μεγάλης σκηνῆς: Λείπει τὸ ὕστατον ἐκεῖνο
εὕρημα ποὺ κάμνει την ἐντύπωσίν του ἀκόμη καὶ εἰς τὸ ἔργον τοῦ Σαίξπηρ:
ἡ φρίκη ἐμπρὸς εἰς τοὺς ἀγῶνας τῶν μεγάλων αὐτοῦ τοῦ κόσμου, ποὺ πάν-
τοτε ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἦτο μέρος τοῦ τραγικοῦ θεά-
τρου.

Ὁ Χάϊζελερ, ὁ λυρικὸς γράφει τὴν τραγῳδίαν του εἰς στίχους ἀναμ-
φισβητήτου καθαρότητος. Καὶ ὅμως δὲν ἐξετέθη εἰς τὸν κίνδυνον ἀποκλει-
στικῆς λυρικῆς ἀφηγήσεως. Τὸ αἴσθημα καὶ ἡ ἐξομολόγησις ἐμφανίζονται
συγκρατημένα εἰς τὸ ἔργον του — μία τραγῳδία εἰς τόνον μουσικῆς δωμα-
τίου, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ ζῇ ἀπὸ τὴν οὐσίαν τῶν διαλόγων καὶ τῶν χαρα-
κτήρων.

***

Ὁ Φαῖλιξ Λίτσκεντορφ ἵσταται ἀντιθέτως, ἔξω τῶν προσπαθειῶν, ἢ
μᾶλλον ἐν ἐπιγνώσει ἀποκρούει ὅλας τὰς προσπαθείας, ὅπως τὸ ἀρχαῖον
θέατρον, ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ μορφή του ποὺ μᾶς ἔδωσεν ὁ κλασσικι-
σμὸς καταστῇ πάλιν ζωντανὸν διὰ τὸ παρόν. Ὡς συγγραφεὺς «σενάριο»
γνωστοτάτων κινηματογραφικῶν ταινιῶν, ὡς πολεμικὸς ἀνταποκριτής, εἶναι
ἐξ ὁλοκλήρου ἐστραμμένος πρὸς τὸ ἀμέσως παρόν. Βέβαια τὴν οὐσιαστι-
κὴν ἐξιστόρησιν, τὴν ποιητικὴν ἐξομολόγησιν τὴν παρέχει καὶ αὐτὸς διὰ
μέσου ἑνὸς θρυλικοῦ μᾶλλον, παρὰ ἱστορικοῦ θέματος. Τὸ μυστήριόν του
«τὸ ἔτος 1.000» (τοῦ ὁποίου ἡ πρώτη παράστασις ἐδόθη εἰς Βούπερταλο)
ἀναφέρεται εἰς τὴν ψυχολογίαν ἐκείνην τῆς ἀποκαλύψεως ποὺ ἐχαρακτήριζε
τὸ πρὸς τὴν δύσιν του κλίνον ἔτος 999, ὅταν οἱ ἄνθρωποι ἐπερίμεναν τὸ τέλος
τοῦ κόσμου, ποὺ προλέγει ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου. Ἀπὸ ἀπόψεως τόσον
ἐξωτερικοῦ μέτρου ὅσον καὶ ἐσωτερικῆς ἀποστάσεως, δὲν ἀπέχομεν ἀπὸ
τὴν ἐποχὴν ἐκείνην περισσότερον ἢ ὅσον ὁ Εὐριπίδης ἀπὸ τὰς Μυκήνας τοῦ
Ἀγαμέμνονος καὶ τῶν τέκνων του. Λησμονεῖται συχνὰ ὅτι διὰ τοὺς ἀρχαίους
Ἕλληνας ὁ κύκλος τῶν θρύλων των ἀπετέλει ἀκόμη κατὰ τὸ ἥμισυ ἱστορι-

κὴν πραγματικότητα καὶ ἐτροφοδοτεῖτο διὰ τῆς ἀσφαλοῦς ἐπιγνώσεως ἑνὸς ἐθνικοῦ παρελθόντος. Τοῦτο καθορίζει καὶ περιορίζει τὴν ἀντίληψίν μας περὶ τῶν τραγικῶν τῶν θεμάτων της. Τὸ παράδειγμα τῆς ποιήσεως τοῦ Λίτσκεντορφ δείχνει ὅτι ἀντιθέτως τὸ χιλιετὲς διάστημα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς Ὄθωνος τοῦ Γ'. μέχρι τοῦ παρόντος, δὲν μᾶς ἐμποδίζει νὰ νοιώθωμεν ἕνα κομμάτι πατρίδος κατὰ τὴν συνάντησιν μὲ τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνης τῆς ἐποχῆς.

Προφανῶς ὁ Λίτσκεντορφ δὲν ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν ἱστορίαν. Ἐνδιαφέρεται καὶ αὐτὸς μόνον διὰ τὴν συμβολικὴν ἀκτινοβολίαν της. Τὸ ὑλικὸν τοῦτο τὸ χρησιμοποιεῖ εἰς μίαν ἀποφασιστικὴν καμπὴν τῆς ἐποχῆς ὡς κάτοπτρον ἑνὸς παρόντος ποὺ ζῶμεν. Διὰ μέσου τῆς ψυχικῆς καταστάσεως τοῦ ἔτους 1.000 ἑρμηνεύει «τὸ ἐσώτερον πνεῦμα τῆς ἐποχῆς μας», τὴν αὔξουσαν νοσταλγίαν διὰ θρησκευτικότητα, διὰ μίαν εὐσέβειαν πέραν τῶν δογμάτων, τὴν θέλησιν τῆς ἑρμηνείας τῆς αἰωνίας ἐπανόδου τοῦ πολέμου, τῆς ἀδιακόπου θυσίας τῆς ζωῆς, τὴν ἀξίαν ψυχικῆς δυνάμεως μέσα ἀπὸ τὰ βάθη, ὅπου ρίπτει τὸν ἄνθρωπον ἡ μοῖρα. Μὲ τὴν εἰκόνα τῆς νεαρᾶς μητέρας ἐν τῷ μέσῳ μιᾶς ἀνθρωπότητος πιεζομένης ἀπὸ τὸν φόβον καὶ τὴν συναίσθησιν τῆς ἁμαρτίας, μὲ τὸ αἰώνιον τοῦτο σύμβολον τῆς ζωῆς, τὸ θαῦμα τῆς δημιουργίας ἀποκτᾷ νέον νόημα.

Ἡ σειρὰ τῶν εἰκόνων αἱ ὁποῖαι παρελαύνουν ἄνευ διαλείμματος, ἀποτελεῖ νέαν δραματικὴν μορφήν; Τὸ ἐρώτημα τοῦτο καθίσταται σημαντικὸν ἀπὸ τὴν συζήτησιν περὶ τῆς νέας τραγῳδίας μέσα ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Ἀποδεικνύεται ὅμως ὅτι αἱ μορφαὶ τῆς σκηνῆς μεταμορφώνονται μέν, ἀλλ' οὐδέποτε χάνονται τελείως. Ὁ Λίτσκεντορφ ἀνασυνδέει τὸ νῆμα μὲ τὸ μεσαιωνικὸν μυστήριον καὶ τοὺς χοροὺς τῶν νεκρῶν, ὅταν ἐμφανίζει τὸν πλούσιον, τὸν πένητα, τὸν καρδινάλιον καὶ τὴν ὀμορφιὰν ὡς σύμβολα τῆς ζωῆς. Τὸ δρᾶμα τῆς ἐποχῆς μας δὲν θὰ βγῇ ἀπὸ τὴν μορφήν, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ πνεῦμα.

Χ.